

Government of Ontario

1993 AT 130

1993 AT 130

Slovenski etnograf

Lapova domačija — rojstna hiša
Titove matere

Viljem Urbas

Slovensko narodopisno gradivo
v zamejskih zbirkah

Plavljanje lesa po Savinji

Naravna zavetišča pastirjev
v Kamniških Alpah

Življenje družin v Gradcu pri Pivki

Pismenost romskih žensk v Sloveniji

 30

X X X
LETNIK
1 9 7 7

Slovenski etnografski muzej

Ljubljana 1979

Slovenski etnograf

X X X
LETNIK
1 9 7 7.

Slovenski etnografski muzej

Ljubljana 1979

UREDNIŠKI ODBOR: ANGELOS BAŠ
LJUDMILA BRAS
BORIS KU HAR
IVAN SEDEJ

TEHNIČNI UREDNIK: MARJAN LOBODA

ODGOVORNI UREDNIK: BORIS KU HAR

IZDAL IN ZALOŽIL SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

90921

+ Vsebina – Tables des matieres

Boris Kuhar 30 letnikov Slovenskega etnografa

Thirty years of the „Slovenski etnograf“

- Fanči Šarf Razvoj Lapove domačije – rojstne hiše Titove matere v Podsredi 1
The development of Lap's home – the birthplace of Tito's mother at Podreda
- Marija Stanonik Viljem Urbas 27
Viljem Urbas
- Niko Kuret Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah 37
Slowenische volkskundliche Materialien in ausländischen Sammlungen
- Niko Kuret Dobje pri Planini ok. 1840–1850
Poskus topografskega prikaza po gradivu „Göthove serije“ 56
Maria Dobje um 1840 – 1850
- Angelos Baš Plavljenje lesa po Savinji 61
The Floating of Wood on the Savinja River
- Ljudmila Bras Apnenice v Podpeči pod Krimom 75
Lime – Kilns at Podpeč pri Krimu
- Tone Cevc Vpliv zemljišča in družbeno-zgodovinskih razmer na življenje pastirjev v naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah 93
The Influence of Natural Conditions of the Soil and of Socio-historical Conditions upon Life of Shepherds in Natural Shelters in the Alpine Pastures in the Kamnik Alps
- Tatjana Bregant Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi 113
- Marija Makarovič Življenje družin v Gradcu pri Pivki na Krasi (Oris medsebojnih odnosov) 123
Family Life at Gradec near Pivka in the Karst (An outline of mutual relations)
- Pavla Štrukelj Statistični popisi o pismenosti romskih ženski v Sloveniji in preučevanje sprememb v njihovem življenju 149
Statistical Data about Literacy of Gipsy Women in Slovenia and Examinations of Changes in their Way of Life

P03325/1982

KNJIŽNE OCENE

- Wörterbuch der deutschen Volkskunde**, ustanovitelja Oswald A. Erich in Richard Beitzl, tretja izdaja, predelal Richard Beitzl s sodelovanjem Klaus Beitzla, Alfred Kroner Verlag, 1974, Stuttgart, 1005 str. 159
- Zbornik radova Etnografskog instituta knj. 7.** Ur. Mirko R. Barjaktarović, Beograd 1974. Etnološka proučavanja džerdapskih naselja II. Izdal Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti. Str. 127, sl. 21, 1 zemlj. 159
- Vlasta Domaćinović, Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji**, Vinkovci 1977. Strani 74, slik 14, prilogi 2, tabel 12, karti 2. 161
- Kelvin Danaher, Ireland's Vernacular Architecture**, Dublin 1975 161
- Gáborján Alice, Magyar népviseletek, Néprajzi értesítő a néprajzi múzeum evkönyve**, LVIII, Budapest 1976 162
- Zorica Rajković, Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma „Pokusni brak“**, Institut za narodnu umjetnost – Zagreb 1975, str. 115 163
- Walter Puchner, Braushtumerscheinungen im greichischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zur Volkskunde**. Wien, Österr Museum für Volkskunde 1977. 437 str., 28 slik, 1 zložen zemljevid (=Veröffentlichungen des Öster. Museums für Volkskunde 18). 164

30 LETNIKOV SLOVENSKEGA ETNOGRAFA

Kot nadomestilo predvojnemu Etnologu je leta 1948 izšla prva številka Slovenskega etnografa, nova publikacija Etnografskega muzeja in vseh slovenskih etnologov. „V novo obdobje“, je zapisal Boris Orel, prvi urednik Slovenskega etnografa, v uvodniku prve številke. Napoved za nadaljanje obdobje je ponovil ob 20. jubileju Slovenskega etnografa Boris Kuhar. In to novo obdobje, ko se je naša etnološka veda kalila v novih časih naše socialistične stvarnosti in nihala med tradicionalno prakso in novo porajajočimi se teoretičnimi izhodi, je odražal tudi Slovenski etnograf. Tako kot se je vsebinsko obogatila stroka, tako se na straneh Slovenskega etnografa pojavljajo odslej razprave: Vaščani v obmestju, Izraba prostega časa pri starejših gozdnih delavcih . . . , Medsebojna pomoč na vasi . . . , Izvir in okolje delavk Ljubljanske tobačne tovarne . . . , Nekaj značilnosti ljudske kulture v madžarski vasi Motvarjevci . . . , Življenje pastirjev . . . v Kamniških Alpah, . . . o pismenosti romskih žensk v Sloveniji . . . , Razvoj Lapove domačije, rojstne hiše Titove matere . . . To je le nekaj naslovov razprav iz zadnjih števil, ki pa tudi že argumentirajo, da je Slovenski etnograf poskušal vključevati tudi sodobno in aktualno etnološko problematiko, način življenja, življenjski stil današnjega človeka, pa najsi bo ta še vedno kmet, polkmet ali pa delavec.

Slovenski etnograf je bil v teh tridesetih letih in v teh tridesetih letnikih zrcalo časa, odsev dejavnosti Etnografskega muzeja (Slovenskega etnografskega muzeja), pa tudi usmerjenosti dela slovenske etnologije po osvoboditvi. V tridesetih letnikih je izšlo nad 300 razprav in tematskih študij, monografij, pomembnejših poročil. Slovenski etnograf je postal nepogrešljiva publikacija med domačimi etnologi, muzeologi, pa tudi pri delavcih sorodnih strok, lepo se je uveljavil tudi v tujini. Sedaj že nad 500 izvodov vsake številke gre med naročnike v več kot 30 dežel na vseh petih kontinentih.

Tako kot si slovenski etnologi v zadnjem času prizadevamo, da bi ujeli korak z napredno evropsko in svetovno etnologijo, tako si je Slovenski etnograf prizadeval, in si bo v bodoče še bolj prizadeval za uresničitev vsega tistega, kar je obljubil že ob svoji dvajsetletnici. Njegova vsebina mora še bolj kot doslej odsevati našo vedo kot marksistično usmerjeno vedo v službi naše sodobne socialistične družbe.

S u m m a r y

THIRTY YEARS OF THE „SLOVENSKI ETNOGRAF“

The author discusses the thirty annuals of the „Slovenski etnograf“, the publication issued by the Slovene Ethnographic Museum. The first number was published in 1948. This organ began to be published after the Second World War as a follower of the review „Etnolog“. During the past thirty years this review has published a lot of contributions treating various ethnographic questions which proves in its way a vivid activity and orientation of the activity of the Slovene Ethnographic Museum and also of the whole Slovene ethnology in the period after the War.

RAZVOJ LAPOVE DOMAČIJE

– rojstne hiše Titove matere v Podsredi

Rojstni dom Titove matere Marije Javeršek¹ leži dobrega pol kilometra od ceste, ki vodi skozi Trebče v Podsredo. Odcep je blizu zadnjih trebških hiš; pot nas vodi po obronku griča, ki ga na levi puščamo za seboj, nato zavije v ozko sotesko ob potoku Bistrica in gre naprej ob vznožju druge gozdnate vzpetine na naši desni. Takoj ko dobro prestopimo potok, imamo na desni ozek, na levi pa širok pas travnikov, pašnikov in njiv. Domačijo z vsemi pripadajočimi poslopji zagledamo izza ovinka. Hiša leži na dnu pobočja, okoli nje pa je vse, kar na tem mestu sodi h kmetiji: dvorišče, gospodarsko poslopje, v katerem so svinjaki, prostor za mlin, prostor za sadno stiskalnico, hlev za eno kravo in odprt prostor za shranjevanje orodja. Pred hišo, ob robu dvorišča, stoji kozolec–toplar, blizu njega je garaža. Velik hlev s skednjem je najdlje od hiše. Pred domačijo so razporejene njive in travniki, ob straneh in za njo pa pašniki prehajajo v gozd. Ob strani hiše teče majhen potok Šumetec². V njem so nekoč napajali živino in prali perilo. V določenem prehodnem času je ta potok tudi pogajal domači mlin. Dobrih 50 m nad hišo je studenec, kamor so nekoč hodili po vodo.

Pot, ki vodi do domačije, se ob hiši oziroma hlevu konča; mimo hiše razen domačih nihče ne hodi. Tako daje ta dom vtis samotne kmetije, ki jo na vzhodu omejuje potok Bistrica, na drugih straneh pa griči in gozdovi. Ker so vzpetine blizu, ima hiša pozimi le 1 do 2 uri sonca.

Hiša spada pod k.o. Podsreda. Stara hišna številka je bila 48, sedaj je 93; začasno, v letih pred drugo svetovno vojno, je bil uradni naslov te hiše Loka 90.³ Hiše prvih sosedov onstran potoka sodijo pod k.o. Trebče. Do Podsrede je še približno 4 km ali dobrih 45 minut hoda. Tako domačija ni ne v Podsredi ne v Trebčah in je znana predvsem po hišnem imenu „pri Lapovih“. Ledinsko ime „v Loki“ označuje lego celotne domačije z zemljo vred.

Lapovi so od nekdaj hodili v šolo, v cerkev in v trgovino v Podsredo, le včasih, če so imeli še kakšen drug opravke, so šli v trgovino tudi v 7 km oddaljeni Šempeter (danes Bistrica ob Sotli). S sosedi so se družili le toliko, kolikor so potrebovali njihovo pomoč. Edini družabni stiki so bili ob ličkanju koruze in „skubljenju perja“ pozimi.

V Loki je zemlja slaba. Kolikor je tu njiv, travnikov in pašnikov, so bili že od nekdaj uvrščeni v 5., 6., 7. in 8. razred.⁴ Klasifikacija se do danes ni spremenila. Skupaj imajo Lapovi v Loki danes 37 a njiv, 2 ha 87 a travnikov, 2 ha 64 a pašnikov in 22 ha 63 a gozda.⁵

Lapovi pa imajo zemljo tudi v k.o. Trebče. Tam zemlja ni v enem kosu. Do prve njive hodijo 10 minut, najdlje pa je vinograd z zidanico, do koder imajo dobre pol ure hoda. V zidanici imajo vinsko stiskalnico. Skupaj je danes tam 2 ha in 16 a njiv, 17 a travnikov, 6 a pašnikov in 41 a vinograda.⁶ Tudi ta zemlja je uvrščena v 5., 6. in 7. razred. Lega je ugodnejša, zato imajo tu pretežno njive. Skupni katastrski dohodek v obeh k.o. jim je odmerjen na 18.632,04 din.⁷ Na svoji zemlji so Lapovi ob normalnih letinah pridelali zvečine vse, kar so potrebovali za dom: koruzo, pšenico, rž, ječmen, oves, proso, ajdo in piro. Poleg žitaric so pridelovali zase in za živino vse potrebne okopavine. Po potrebi so v

1. Roj. 1864 v Podsredi 48, por. 1881 s Franjem Broz v Kumrovec, umrla 1918.

2. Imena danes ne uporabljajo in ga tudi ne poznajo več.

3. Notarski zapis (Razdružilna in izročilna pogodba), Kozje, 20. 8. 1938.

4. Franciscejski kataster s protokolom iz l. 1826, Arhiv Slovenije, Ljubljana.

5. Posestni list št. 45 za leto 1977, Geodetska uprava pri Skupščini Šmarje pri Jelšah. Pri vseh navedbah velikosti zemljišč so m² zaokroženi navzdol ali navzgor.

6. Posestni list št. 273, prav tam.

7. Navedena posestna lista.

Lapova domačija v franciscejskem katastru 1826 (Arhiv Slovenije, Ljubljana)

preteklosti dokupili le koruzo in pšenično moko. Na splošno so Lapovi sposobni preživljati se na lastni zemlji.

Danes redijo pri hiši 11 glav goveje živine in 16 prašičev (6 starih in 10 mladičev), prej se je to število gibalo od 2 do 10 glav goveje živine in od 2 do 10 prašičev, odvisno od časa in gospodarja. Za čas do druge svetovne vojne lahko ugotovimo, da je kmetija v svojem razvoju dosegla višek kmalu po prvi svetovni vojni; tedaj so Lapovi imeli dva para volov, 3 krave, 2 teleti in 10 svinj.

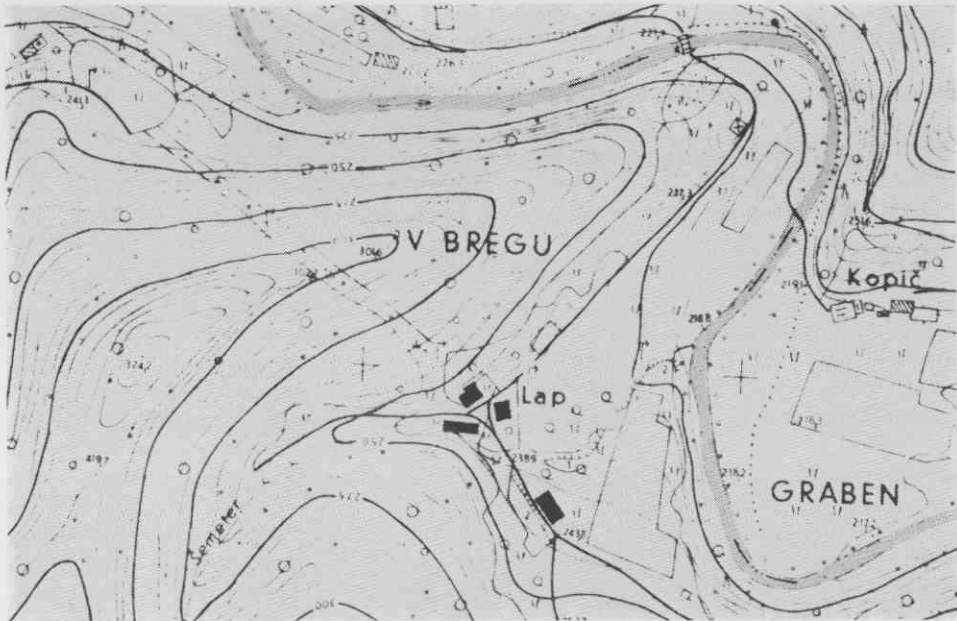
Za razmere v Podsredi in okolici sodi Lapova kmetija med največje in najnaprednejše.

L. 1862 je domačijo prevzel 23 letni (tedaj še mladoletni) Martin Javeršek, oče Titove matere. Z izročilno pogodbo⁸ mu jo je prepustil oče Mihael Javeršek, podložnik gospostva Podsreda.⁹ Oče je imel tedaj 58 let, za tem je živel še 24 let.

Ko je Martin Javeršek prevzel domačijo, je bilo stanje bistveno drugačno od današnjega. Hiša je imela poleg prehodne veže in kuhinje z ognjiščem samo še en bivalni prostor („hiša“ 4,15 x 4,45 m) in prostor za spanje („štiblo“ 4,15 x 2 m). Bila je zidana iz kamna (zunanji zidovi so še danes 70 cm, predelni pa 60 cm debeli) in pokrita s slamo. Ker je bila – tako kot je še danes – postavljena v pobočje, je bila z dvoriščne strani vrhkletna, iz

8. Übergabsvertrag, Drachenburg, am 28. Jänner 1862, Zgodovinski arhiv v Celju, fond Okrajno sodišče Kozje, Zbirka listin 1872, II. zvezek (številka listin 4315). Pri vseh objavljenih pogodbah so izpuščeni dostavki o taksah in drugih plačilih.

9. Mihael je k hiši prinesel priimek Javeršek. Pred njim je bil lastnik zemljiških parcel (stavbišč), na katerih danes stoji Lapova domačija, Petschnig Martin, Podsreda 48, pred njim pa Tschernelitsch Balant iz Gorian št. 11. Protokol franciscejskega katastra AS, Ljubljana.

Lapova domačija vrisana na Osnovno državno karto iz leta 1973

kuhinje v zgornji etaži pa so vodila vrata na zadnjo stran hiše, kjer je bilo zaradi pobočja le malo prostora. Vhod v hišo vodi po zunanjih kamnitih stopnicah, vrhu katerih je majhen podest. Podkletena je le „hiša“, pod drugimi prostori je „mrtev zid“ – naraven poševen teren. Ob hiši so stali leseni svinjaki, ob katerih je bil še manjši hlev za ovce. Hlev za govejo živino je stal na istem mestu, kot stoji današnji; bil je lesen, s slamo krit, tesen za 5 – 6 glav živine. Drugih gospodarskih prostorov pri hiši tedaj ni bilo. Tudi kozolca niso imeli. Pridelke so sušili na latah ob hlevu. Lesen mlin na en kamen so Lapovi tedaj imeli ob potoku Bistrica.

Če primerjamo parcelne številke in velikost zemljišča, ki ga je z izročilno pogodbo l. 1862 dobil od očeta Martin Javeršek, s stanjem, kakršno je le-ta prepustil svojemu nasledniku, lahko ugotovimo, da se je Lapovo posestvo v času gospodarjenja Martina znatno povečalo.

Listina, s katero je Martin Javeršek postal gospodar Lapove domačije, se glasi:

Izročilna pogodba

ki je bila sklenjena med Mihaelom Javerškom, zemljiškim posestnikom v trgu Podsreda, h.št. 48 kot izročiteljem na eni strani, in njegovim še mladoletnim sinom Martinom Javerškom, ki ga zastopa njegov sodnijsko postavljeni skrbnik Martin Veršič, zemljiški posestnik iz Trebč h.št. 24, kot prevzemnikom na drugi strani, v navzočnosti sopedpisanih prič in ki se glasi takole:

1. Mihael Javeršek izroči in njegov sin Martin Javeršek prevzame od njega prek zgoraj omenjenega zastopnika njegove nepremičnine, zabeležene v zemljiški knjigi nekdanjega gospostva Kunšperk pod gorca št. 175, 176 in 177, in v zemljiški knjigi nekdanjega gospostva Podsreda zabeležene nepremičnine pod dominicale št. 94 in gorca št. 294, v

Domačija z vzhodne strani (spredaj hlev)

davčni občini Podsreda in Trebče ležeče, v prvi občini iz stavbnih parcel obstoječe nepremičnine št. 196 in 197 in iz zemljiških parcel obstoječe nepremičnine št. 1560, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565, 1566 a in 1566 b, 1567, 1568, 1569, 1571, 1575, 1576, 1577, 1578, 1570, 1572 a, 1572 b in 1573 v skupni približni površinski izmeri 40 oralov in 204 kvadratnih klafter¹⁰ in v čistem donosu 37 gld. 12 1/4 kr., nato v zadnji občini iz zemljiških parcel št. 435, 436 in 437 obstoječe realitete v približni površinski izmeri 1287 2/4 kv. klafter in s 7 gld. 19 kr. čistega donosa, z vsemi na njih stoječimi stanovanjskimi in gospodarskimi poslopji in kletmi in v njih se nahajajočim mrtvim inventarjem, nato eno tele, za obojestransko dogovorjeno predajno vsoto v znesku 600 gld. avstrijske veljave, reci šest sto goldinarjev a.v., v nepreklicno in neomejeno last z dovoljenjem, da postane takoj lastnik tega imetja in da se izvrši prepis gornjih realitet v zemljiški knjigi na ime prevzemnika: Martin Javeršek.

2. *Prevzemnik plača navedenih 600 gld. na sledeči način:*

1. *On plača terjatev 82 oz 84 gld. intabulirano na izročene objekte in izvirajočo iz zadolžnice z dne 2.3.1842, ki zadeva podružnično cerkev naše ljube Gospe na Svetih gorah, in to brez zaostanka obresti.*
2. *On plača terjatev v znesku 61 gld. 10 kr. oz. 64 gld. 22 1/2 kr., ki izvira iz materine dediščine in je intabulirana na izročene objekte na podlagi zadolžnice z dne 20.2.1832 in se glasi na izročiteljevega sina iz prvega zakona, ter prav tako brez zaostanka obresti.*
3. *On plača nezapisano terjatev, izvirajočo iz posojila, ki ga je dal gospod Matevž Kunej, župan iz Podsrede, in ki znaša 200 oz. 210 gld.*

10. 1 oral (ali 1 joh) je 1.600 kvadratnih klafter (ali sežnjev) ali 57,5 a.

4. On plača darilo 100 gld. svoji sestri Francki, sedaj poročeni Klobasa, zemljiški posestnici iz Trebč, vendar samo v delnem znesku, ki znaša 50 gld., ostanek od tega v znesku 50 gld. pa plača izročitelj.
 5. K zapuščinski masi svoje umrle matere Marije Gabron prispeva k zgoraj omenjenim 100 gld. še ostanek 5 gld.
 6. On plača še neplačano glavnico za zemljiško odvezo, ki znaša 30 gld.
 7. On plača znesek 100 gld., reci sto goldinarjev avstrijske veljave svoji sestri Mariji Javeršek v primeru, če se ona takoj poroči, drugače pa šele po smrti izročitelja, vendar brez obresti do smrti izročitelja.
 8. On plača ostanek v znesku 56 gld. 77 1/2 kr., s čimer se izročitvena vsota, ki znaša 600 gld., izčrpa.
3. Prevzemnik se zaveže, da bo izročitelja dosmrtno in brezplačno oskrboval s stanu primerno hrano, stanovanjem, obleko in obutvijo tako, da mu bo ta po svojih močeh pomagal pri delu, poleg tega pa da mu bo skozi sedem let izročil po dva vedra vina na leto iz izročjenih vinogradov in da mu bo dovolil souporabno pravico do kleti. Po preteku teh sedmih let ima izročitelj dosmrtni in brezplačni užitek od vinograda v Trebčah na gorci št. 176 in na parceli št. 437, ki sodi k tej realiteti pod gorca št. 176 gospostva Kunšperk in ki pravzaprav tvori to realiteto. Izročitelj ima tudi uporabno pravico do potrebne posode za vino in pravico do souporabe kleti in stiskalnice in končno pravico, da si dve leti vzdržuje enega teleta s prevzemnikovo krmo in sapašo. Ko bo tele staro dve leti, ga prevzemnik ni več dolžan prehranjevati, ker ta izročiteljeva pravica popolnoma preneha. Pri ločenem gospodinjstvu pripadajo izročitelju tele dosmrtno in brezplačne prežitkarske pravice: zgoraj omenjeno prejemanje vina, skupaj s kletjo in stiskalnico in vinsko posodo, vzdrževanje zgoraj omenjenega teleta dve leti, po potrebi pa še kislo zelje, kislja repa, krompir in fižol ter les iz zalog, pripravljenih za domačo uporabo, po pol centa težkega prašiča letno, in to predvsem jeseni, en škaaf pšenice, en škaaf rži in 2 mernika koruze, dvanajst funtov soli in 8 funtov zabele, in sicer vse te predmete vsa leta, ko bo še živel. Prežitkar ni dolžan plačevati davkov.
4. Prevzemnik dovoljuje, da se izročitelju Mihaelu Javeršku na ljubo izvrši intabulacija zastavne pravice za zagotovitev denarnega preostanka od izročenege imetja v znesku 50 gld. 77 1/2 kr. in zgoraj dogovorjenih prežitkarskih pravic, da se sestri Mariji Javeršek na ljubo intabulira zastavna pravica za zagotovitev njenega denarnega zneska od 100 gld. avstrijske veljave in da se intabulirajo stroški, nastali pri izročitvi realitet pod točko 1, in da so prevzemnikovi prepisi v zemljiško knjigo odvisni od teh intabulacij.
5. Prevzemnik se zaveže, da bo vse preostale dolgove, ki še bremenijo realitete, čimprej poravnal in dal brisati iz zemljiške knjige, kakor tudi, da bo dal takoj na lastne stroške prepisati nase v zemljiški knjigi gorco št. 176, spadajočo pod Kunšperk, in gorco št. 294, spadajočo pod Podsredo.
6. K zgornjim prežitkarskim pravicam sodi še souporabna pravica do sobe za stanovanje, podstrešja, kleti in hleva za navedeno tele dve leti.
V potrdilo tega slede spodaj podpisani.
- Kozje, 28. januarja 1862. slede podpisi:

Martin Javeršek je prevzel očetovo posestvo, ko se je poročil z Marijo Posteržin iz Trebč. Star je bil 23 let in prav toliko je bila stara nevesta. Pred poroko sta sklenila takole ženitno pogodbo:¹¹

11. Ehepacte, Drachenburg am 28. Jänner 1862, Zgodovinski arhiv v Celju, fond Okrajno sodišče Kozje, Zbirka listin 1872, II. zvezek.

Ženitna pogodba

ki je bila sklenjena med še mladoletnim Martinom Javerškom, bodočim zemljiškim posestnikom v Podsredi h.št. 48, ki ga zastopa njegov navzoči oče Mihael Javeršek od istotam, kot ženinom na eni strani, ter še mladoletno Marijo Posteržin, hčerko kmeta iz Trebč, h.št. 23, ki jo zastopa njen navzoči oče Jožef Posteržin, preužitkar od istotam, kot nevesto na drugi strani, v navzočnosti soppodpisanih prič in katere pravna moč nastopi šele z dnem sklenitve zakona:

1. Ženin in nevesta skleneta, da bo vse njuno premično in nepremično premoženje, ki ga bodisi že posedujeta, ali si ga bosta v prihodnje vsak zase ali oba skupaj pridetovala, pridobila ali prigospodarila ali iz katerega koli pravnega naslova pridobila ali nase prinesla, se pravi vse njuno skupno imetje, po smrti enega zakonca, po odbitku obojestranskih dolgov, razdeljeno na dve polovici; prva polovica premoženja bo preživelemu priznana iz naslova skupnega imetja, druga polovica, ki predstavlja zapuščino, pa se kot dediščina prisodi otrokom, ki bodo izšli iz tega zakona.

2. Ta skupna lastnina imetja je v veljavi že za življenja obeh zakoncev.

3. V primeru, da iz tega zakona ne bi bilo potomcev, se ženin in nevesta tako dogovorita, da bo preživel zakonec vso zapuščino umrlega prevzel kot univerzalni dedič, in ta določba, kar zadeva zakonito razpolaganje s premoženjem na podlagi poslednje volje, se šteje za obojestranski testament.

Oba, ženin in nevesta, sprejmeta izrečeno obljubo, da bosta eden za drugim dediča njunega imetja.

4. Ženin in nevesta vzajemno dovolita, da preživel vso zapuščino umrlega prevzame v last za sodno ocenjeno cenitveno vrednost.

5. Ženin daje nevesti v solastnino svoje na podlagi izročilne pogodbe z dne 28. januarja t.l. od očeta Mihaela Javerška prevzete realitete (nepremičnine) pod gorca št. 175, 176 in 177 in spadajoče pod gospostvo Kunšperk, nato pod dominicale št. 94 in gorca št. 294, ki sodi pod gosp. Podsreda, in dovoljuje, da se ta solastnina vpiše v zemljiško knjigo.

6. Nevestin oče Jožef Posteržin daje zakoncema v dar znesek 100 gld. avstrijske veljave v gotovini in se zaveže to darilo zakoncema izplačati v teku dveh let.

Ta dar sprejmeta zakonca z izrecno zahvalo.

V potrdilo tega dogovora slede podpisi.

Kozje, 28. januarja 1862.

Podpisi:

V tem zakonu je bilo rojenih 13 otrok, od katerih je prvorojenec Franc (roj. 1862) umrl v starosti 6 let, 5 drugih otrok, rojenih do leta 1884, pa je umrlo preden je vsak od njih dopolnil 2 leti. Živelo jih je torej 7.

Martin Javeršek je dobro gospodaril. Bil je iznajdljiv, delaven in varčen. Ker je njegovo posestvo glede na takratno velikost in glede na to, da je bilo obdelovalne zemlje malo (njiv le okoli 16 arov), komaj preživljalo družino in mu ne zemlja ne živina nista prinašala dohodkov, se je intenzivneje kot njegov oče, ki je baje tudi že kuhal oglje, lotil izkoriščanja gozda in prirodnega apnenčastega kamenja, ki ga je tukaj povsod dovolj. Delal je kope in žgal apno. Imel je več manjših apnenic („košev“), od katerih je tri – eno v Trebežu na obronku gozda nad hlevom, drugo ob potoku Šumetcu in tretjo blizu potoka Bistrica – obdržal do svoje starosti in v njih žgal apno še potem, ko je posestvo izročil sinu. Vsak od teh „košev“ je dal ob vsakokratnem žganju po 120 do 160 mernikov („škafov“) apna¹². Les za kurjenje apnenic je jemal deloma v svojih gozdovih, še več pa v

12. 1 „škaf“ apna = 50 kg.

graščinskih, saj je bil stoječi les tako poceni, da je z njim zaslužil, če je nekaj boljšega lesa prodal za drva, nekaj pa požgal v apnenicah. Seveda je ob vsakokratnem žganju apnenice pokuril tudi ves drobnejši les in odpadke. Po apno so hodili domačini pa tudi Hrvatje, oglje pa je največ prodajal kovačem na Hrvaško. Ob slabših letinah je Martin s Hrvati zamenjaval apno za koruzo. Prodaja drv, oglja in apna mu je omogočila, da je svoje posestvo postopoma povečal. L. 1871 je v k.o. Trebče kupil tele parcele: parc. št. 134 – stavbišče (zidanica), št. 363 – njiva v izmeri 30 a, št. 412 – travnik, 11 a, št. 1007 – njiva, 76 a, št. 1008 – travnik, 6 a. Zatem je l. 1878 v k.o. Podsreda kupil 2 travnika (št. parcele 996 in 1175 – skupaj okoli 58 arov), ki pa ju je l. 1885 prodal. Tri leta kasneje l. 1888 je v k.o. Trebče kupil parceli št. 323 – njiva, 63 a in št. parcele 324 – pašnik, 1 a. L. 1891 je pridobil gozd parc. št. 1586/3 k.o. Podsreda – v izmeri 1 ha, 22 a. In naposled je l. 1895 v k.o. Trebče kupil tri njive: parc. št. 359 – 20 a, parc. št. 360 – 1 a, 361 – 11 a. Po teh nakupih je lahko redil več živine in za družino je pridelal vseh vrst žita znatno več kot tedaj, ko je prevzel posestvo.

Na svoj gospodarski napredek je bil Martin Javeršek zelo ponosen. Med kmeti je veljal celo za bahaškega, radodarnega in širokopoteznega. Kadar je npr. na sejmu kupil vole ali kravo, je prodajalcu naročil, do katere ure mora biti živina v njegovem hlevu, medtem ko so drugi kupci kupljeno živino sami gnali domov. Težake za pomoč pri apnenicah je lahko dobil, ker jim je plačeval več kot drugi. Tudi v gostilni ni skoparil. Skop in stiskaški je bil le do svoje žene in otrok. Ko si je l. 1879 njegova šestletna hči Ana zlomila desno roko, je ni peljal k zdravniku, ker mu je bilo škoda denarja. Vse življenje je ostala pohabljen. Ana je kasneje večkrat pripovedovala svojim otrokom in rejenki, da je bil oče strog in da je zase poskrbel bolje kot za družino. Ko so npr. sedeli pri mizi in z lesenimi žlicami jedli iz skupne sklede, je oče, še preden je bila skleda prazna, odložil žlico in hitro zamomljal: „V imenu očeta in sina in svetega duha – kdor je božji, je sit“¹³. In otroci so morali odložiti žlice, čeprav bi radi še jedli. Njemu je ostalo najboljšje – gosta jed na dnu sklede. Včasih je prihajal domov pijan. Žena z otroki je morala večkrat bežati iz hiše; mnogokrat so poskakali skozi okno „štibla“ in se skrili v gozdu.

Tak je bil Titov nepismeni ded po materi. Poleg tega je bil vnet divji lovec. Imel je puško, toda njegov sin Anton, naslednik, je imel boljšo. Anton nikoli ni mogel puške skriti tako dobro, da je oče ne bi bil odkril in si jo izposodil za lov.

Martinova drugorojenka Marija se je leta 1881, stara komaj 17 let, poročila v Kumrovec h Brozovim. Tam se ji ni dobro godilo. Marsikdaj se je morala zateči domov po pomoč. Njena mati, Martinova žena, ji je lahko pomagala le tako, da mož oziroma oče ni vedel za to. Naslednji otrok, sin Janez (roj. 1865), se je poročil na kmetijo v Trebče. Dočakal je 72 let. Tretji živeči otrok Anton (roj. 1867) je za Martinom Javerškom prvezel domačijo. Tudi ta je dočakal 72 let. Jožef (roj. 1870) je odšel na Hrvaško in je bil l. 1914 sluga kr. okrajnega sodišča v Krapini. Ana (roj. 1873), por. Kostanjšek, nato Kolar, se je poročila v Trebče. Jera (roj. 1875) se je tako kot Marija poročila v Kumrovec. Tudi tej se je slabo godilo in tudi ta je na skrivaj prihajala k materi po pomoč. Antonija (roj. 1878) se je poročila v Polje pri Senovem in umrla stara 26 let. Otroci na svojega očeta niso imeli lepih spominov. Vedeli so, da je oče tujim ljudem posojal denar in žito, njim pa ni privoščil kruha.

L. 1898, star 59 let, je oče Martin posestvo izročil 31-letnemu sinu Antonu Javeršku. V vseh 36 letih gospodarjenja Martina Javerška se ne hiša ne druga Lapova gospodarska

13. Povedala Anica Živkovič, roj. 1934, rejenka Ane Kostanjšek st., Trebče 46; potrdili Ana Kostanjšek, roj. 1899, Trebče 46, in Matko Matilda, roj. Javeršek, 1920, Novo polje c. X., št. 14, Ljubljana–Polje.

Domačija z zahodne strani

poslopja niso spremenila. Anton je prevzel že opisano 4-celično hišo, lesene svinjake in lesen hlev.

Sinu Antonu je oče izročil tudi vso zemljo razen parcel v Kunšperku¹⁴ in gozda (parc. št. 1556), ki ga je po njegovi smrti dobil sin Janez.

Martin Javeršek je posestvo izročil sinu Antonu s kupno pogodbo,¹⁵ ki se glasi:

Kupna pogodba

katero so zakonska Martin in Marija Javeršek, posestnika iz Podsrede hiš. št. 48 kot prodajalca, in sin Anton Javeršek od ravno ondot, kot kupec, sklenili in dogovorili tako-le:

1.

Martin in Marija Javeršek prodata svoje od njih prodajalcev obdelovane zemljišča vl. št. 36 in 37 kat obč. Hörberg, 242 kat. obč. Hörberg, 36, 37, 38 in 235 kat. obč. Trebič s poslopji vred in z vsem mrtvim premakljivostmi, razven dveh omar in dveh škrinj, katere reči si prodajalca v svojo last obdržita, dalje prodata eno kravo, enega vola in devet svinj, svojemu sinu Antonu Javeršek za omenjeno ceno 1.700 gl. — beri: eden tisoč sedemsto goldinarjev a.v. v njegovo polno in nepriklicljivo last, in dovolita prodajalca v knjižbo lastninske pravice pri teh zemljiščih v korist kupcu Antonu Javeršek.

14. Za parcele v Kunšperku mi ni uspelo dobiti podatkov. Ko je Martin Javeršek izročil posestvo sinu Antonu, te parcele v zemljiški knjigi niso bile vpisane.

15. Kupna pogodba, Kozje, 13. 1. 1898, hišni arhiv pri Dragu Javeršek, Podsreda 93.

2.

Anton Javeršek kupi zgoraj omenjene zemljišča s premakljivostmi vred za 1.700 gold in se bode kupnina tako-le poračunila in poravnala:

kupec mora svoji mld. sestri Antoniji Javeršek takrat, kadar se bo ona omožila	400 gld
in v dveh letih od danes	400 gld
skupaj tedaj 800 gl – beri osem sto gld, na račun nekdanje očetove in materine dedšine, dalje njegovemu polnoletnemu bratu Jožefu Javeršek v polj leti od danes	150 gld
beri: eden sto petdeset gold, bratu Janezu Javeršek po smrti prodajalcev	100 gld
beri: eden sto gold in namreč pri vsaki smrti 50 gld in sestri Ana Javeršek v enem leti od danes	100 gld
beri: eden sto gold, brez obresti popolnoma izplačati, ostanek po	550 gld
beri: pet sto petdeset gold	
da je pokrita kupnina po	1.700 gld

pa pustita prodajalca pri kupcu brez obresti in brez odpovede v plačilni zavezi do smrti ležati, ter imata pravico, vsako leto 50 gl beri: petdeset gold. na račun kupnine od kupca tirjati in vzdigovati in čez nekdanji ostanek prostovoljno storiti.

3.

Prodajalca si izgovorita sledeči po smrti enega preživečemu neprikrajšani brezplačilni in dosmrtni prevžitek in sicer:

a. ako se bojo zastopli, skupno stanovanje in uživanje pri skupni mizi, postrežbo v bolezni, pravico eno kravo in eno svinjo pri vkupni krmi in paši rediti, listje rabiti, kakor tudi potrebne hleve in dalje pravico pet kokoši imeti; b. ako bi se pa razločili, bodejo pa stanovali v svoji hiši, katero ne prodajo, morajo dobiti vsako leto 61 litrov pšenice, ravno toliko ajdne, ječmena in pira, eden hektoliter in 22 litrov koruze, 3 hektolitre 68 litrov krompirja, skoz tri leta od danes vsako leto eno vedro alj 56 litrov vina, ako bode priraslo ali obrodilo, vsako leto 4 klaftre alj 14 m drv za kurjavo in mora kupec 3 m domu zvoziti, potrebno vinsko posodo pravico rabiti, dalje mora kupec gnoj na njivo zvoziti, splužiti in zorati in vse, kaj bode priraslo, na dom zvoziti, vsako leto prodajalcema eno živo svinjo z 56 kilog. dati, in ako bo sadje obrodilo, 56 l jesiha, omejek in hram. Do sedaj pripravljen živež bodejo skupaj porabili.

Kupec se zaveže zgovorjen prevžitek vestno dajati in dovoljuje v knjižbo:

1. zastavne pravice za dedšino mld. Antonije Javeršek po osem sto gold. a.v. 2. zastavne pravice za kupninski ostanek po petsto petdeset gold. a.v. in služnosti stanovanja in zgoraj popisanih prevžitnih pravic v korist prodajalcev pri zgoraj omenjenih zemljiščih.

4.

Vdjansko posest in uživanje prevzame kupec na dan poroke z njegovo nevesto Jozefa Kunej, od katerega dneva šele ta pogodba svojo veljavo dobi, in bode plačeval dačo in druge davke od 1. prosinca 1898.

5.

Stroške za pogodbo, prepis in desetak plača kupec.

6.

Pogodniki se odrečejo pravici razdirati pogodbo zaradi prikrajšanja kupnine čez polovico prave vrednosti.

V Kozjem, dne 13. januarja 1898.

Podpisi

S to kupno pogodbo je Martin Javeršek sinu Antonu naložil velika bremena. Kaže, da so bila le prevelika, zakaj 13 dni za tem, 26. januarja 1898, so šli Lapovi spet v Kozje k notarju in so k zgornji kupni pogodbi napravili naslednji dostavek:

Dostavek

kateri je sklenjen in dogovorjen med zakonskima Martin in Marija Javeršek, posestnika v Podsredi hišno številko 48, in njenim sinom Anton Javeršek od ravno ondot, tako-le:

1.

Druga točka predstoječe kupne pogodbe se tako-le popravi da mora kupec svoji mld. sestri Antoniji Javeršek, namesto v dveh letih od dneva te pogodbe, to je: 13. prosinca 1898 štiristo gold, v enem letu po njeni poroki 100 gl. beri: eden sto gold. in po smrti starišev Martin in Marije Javeršek, vsakokrat 150 gl. beri: eden sto petdeset, skupaj štiristo gold. a.v. na račun njej obljubljene dedšine, dalje Ani Javeršek, v enem letu od pogodbe le 50 gl. beri: petdeset gold. in po smrti starišev te druge petdeset gold. pri vsaki smrti polovico in Jožefu Javeršek v enem letu od pogodbe le 100 gl. beri: sto gold. in po smrti starišev 50 gl. beri: petdeset gold. pri vsaki smrti polovico, popolnoma in brez obresti izplačati. Kupec dovoljuje tedaj, da se sme tudi vknjižiti zastavna pravica za dedšine Ane Javeršek po 100 gl. beri: eden sto gold. in Jožeta Javeršek po 150 gl. beri: edensto petdeset gold. a.v. pri zgoraj omenjenih zemljiščih.

2.

Tretja točka te pogodbe se pa popravi, da sliši prodajalcema tudi do njeni smrti prevžitek od zemljišča vl. št. 37 kat. obč. Trebič, kateri prevžitek pri eni smrti prodajalcev odpade in dovoljuje kupec tudi vknjižbo te pravice pri zgoraj omenjenih zemljiščih v korist prodajalcev.

Vse drugo ostane kakor je pred bilo pogovorjeno in popisano:

V Kozjem, dne 26. prosinca 1898.

Podpisi

S tako kupno pogodbo je Anton, sin Martina Javerška, prevzel Lapovo domačijo.

Oče pa je še naprej ostal aktiven. Še je kupal apnenice, še je napravljaj in prodajal drva in še je varčeval. Ker se je Antonova družina vsako leto pomnožila za enega člana, vsi skupaj, tj. mladi in stara dva, pa so imeli na voljo le en dnevni bivalni prostor in majhen „štiblc“ za spanje, se je Martin že po dveh ali treh letih odločil, da se z ženo preseli v Trebče št. 80, v hišo, ki jo je bil že pred odhodom na preužitek kupil verjetno zaradi tega, da bo lahko živel na svojem. Ta hiša je bila stara, vendar zidana in je imela majhno vežo, kuhinjo z ognjiščem in na vsako stran po en bivalni prostor („velika“ in „mala hiša“). Sin Anton mu je moral vsako leto dajati izgovorjeni preužitek, ki ni bil majhen. Martin je bil pri prevzemu preužitka sila natančen in je premeril vse, kar je dobil. Navezoval se je na sina Janeza, posestnika v Trebčah, in ga verjetno materialno tudi podpiral, zakaj brata Anton in Janez sta si prišla navzkriž in nista imela stikov. Anton tudi očeta v Trebčah ni obiskoval. Kot preužitkar je Martin kupil v Trebčah še vinograd in zidanico. Zidanico je

kmalu prodal, vinograd pa sta po njegovi smrti dobila sin Janez in hči Ana, vsak polovico. Po ženini smrti l. 1906 je Martin vzel k sebi vnukinjo Marijo Kostanjšek, hčerko Ane, roj. Javeršek, da mu je gospodinjala. L. 1910 je vnukinja Marija rodila nezakonskega sina Antona, ki je pradedu Martinu verjetno prinašal poslednjo radost. L. 1914 se je Marija poročila in odšla v Staro Loko (Podsreda 86); tedaj je Martin svojemu pravnuku kupil kravo. Za tem je Martin živel samo še eno leto. Zanj so nazadnje skrbeli Leskovškovi, katerim je oddajal v najem del hiše.

Novi Lapov gospodar Anton Javeršek se je istočasno, ko je prevzel domačijo, oženil z mladoletno Jožefo Kunej iz Zagaja. Z njo je 13. januarja 1898 sklenil ženitno pogodbo:¹⁶

Notariatski akt

Pred menoj Drom Leo Filaferro cesarskim in kraljevim notarjem v Kozjem na Štajerskem, prišle so stranke, namreč: Anton Javeršek, kmečki sin iz Podsrede hiš. št. 48 kot ženin, Jozefa Kunej, mladoletna kmečka hčer iz Zagaja hiš. št. 26, zastopana po svojem očetu Jožef-u Kunej kot nevesta, in omenjeni oče od neveste Jožef Kunej, posestnik v Zagaji hišno številko 26 ter so dogovorili in sklenili sledeče

Ženitne pogodbe, ob enem dedinsko pogodbo:

Prvič: *Zaročenca skleneta črez vse svoje premakljivo in nepremakljivo premoženje, katero že sedaj posedujeta, ali katero bi si prihodnjič vsak za-se ali oba vkup pripravila, podedovala ali kakorkoli med živimi ali po umrlih pridobila, občno vkupnost blaga; potem takem se po smrti enega sopruga vse po odšteti vsih skupnih ter dolgov enega, kakor drugega ostalo premoženje razdeli v dve polovici, od kojih ena polovica pripade preživečemu delu iz imena vkupnosti blaga kot prosto lastninsko premoženje, druga polovica pa daje zapuščino pokojnega, katero imajo njegovi potomci podedovati.*

Drugič: *Za primerlej, ko bi eden soprug brez tacega zaroda, ki ima dedinsko pravico, — umrl, skleneta ženin in nevesta dedinsko pogodbo, vsled katere ima preživeči soprug edin in izkjučljivi dedič k vsej zapuščini pokojnika biti; za ta slučaj si zaročenca vzajemno vso prihodnjo zapuščino kot dedšino obetata in si zagotavljata eden drugemu nepreklicljivo dedinsko pravico in vsak sprejme to storjeno obetanje kot dedinsko pogodbo.*

Tretjič: *Za taisti primerlej (paragraf 2). skleneta zaročenca zastran one četrtnine, ktera je po paragrafu 1253 občnega državlanskega zakonika poslednji naredbi pridržana, vzajemno oporoko (testament), vsled ktere naj preživeči tudi to četrtnino zapuščine umrlega podeduje.*

Četrtrič: *Preživeči naj ima pravico, vso premakljivo in nepremakljivo zapuščino pokojnega brez izjeme, posebno rečeno polovico zemljišč po sodnijski ali po prisego namestujoči cenitvi prevzeti; potem takem pa ima tudi dolžnost, vse kar zapuščino teži, tako tudi dedščine izplačati.*

Petič: *Ta pogodba ima samo pod tem pogojem veljavo, da se bodeta zaročenca cerkveno poročila*

Šestič: *Jožef Kunej, oče od neveste Jozefa Kunej, obljubi svoji hčeri in današni nevesti darilo med živimi (Schenkung unter Lebenden) iz njegovega premoženja s 400 gld. beri štiri sto gold. a.v. katero darilo se v nekdanjo dedšino ne bode računilo, in se zaveže to darilo do 11. novembra tega leta popolnoma in brez obresti izplačati. — Nevesta vzame rečeno očetovo darilo z hvaležnostjo na znanje.*

16. Notariatski akt (Ženitne pogodbe, ob enem dedinska pogodba), Kozje, 13. januarja 1898, Zgodovinski arhiv v Celju, fond Okrajno sodišče Kozje, zbirka listin 1898, zv. I., spis št. 287.

Rojstna hiša Titove matere l. 1977 (levi del je bil dozidan l. 1906)

Sedmič: *Na podlagi občne vkupnosti blaga vzame ženin svojo nevesto na sosesstvo njegovih iz kupno pogodbo z dne 13. januarja 1898 za 1.700 gld a.v. kupljenih zemljišč vl. št. 36, 37, 242 kat. obč. Hörberg, 36, 37, 38 in 235 kat. obč. Trebič, in dovoljuje vknjižbo lastninske pravice na polovico vkorist njegove neveste Jozefa Kunej hitro po poroki.*

V Kozjem, dne 13. januarja 1898

Podpisi

In potem je Anton Javeršek na Lapovi kmetiji gospodaril 40 let. Z ženo Jožefo sta imela 19 otrok; majhni so umrli trije, 16 je ostalo živih, 9 jih živi še danes. Hiša je bila za tolikšno družino kmalu premajhna, hlev je bil star in slab, prav tako svinjaki. Anton je moral izrabiti vse možnosti, da se je izvlekel iz nič kaj zavidljivega položaja. Poleg potreb pri poslopih so ga hudo bremenile dajatve iz kupne pogodbe, ki jo je bil napravil z očetom. Tri leta za tem, ko je prevzel domačijo, l. 1901, je v pozni jeseni, prav tedaj, ko je bila na hlevu vsa pospravljena krma, pogorel hlev. Hlapec, ki je tam spal in kadil svaljčico je po nesreči zažgal.

Anton je po očetu podedoval iznajdljivost, sposobnost gospodarjenja in pridnost. Pri njem se je tudi marsičesa naučil. Tudi ta je kuhal oglje in žgal apnenice, pripravljal drva in jih prodajal. Ker je oče obdržal svoje „koše“, je Anton postavil novo večjo apnenico ob Bistrici. V tej je ob enkratnem žganju dobil 16.000 kg (320 škafov – mernikov) apna. Kamen je lomil v pobočju nad Bistrico, največ na sosedovem – Ivančevem svetu. Vse stroške in vso tujo pomoč ob pripravi kamna in žganju apnenice je odslužil z voli. Za kamen, ki ga je rabil za enkratno žganje, je delal s parom volov pol dne. Za pet dni pomoči pri žganju apnenice je odslužil s parom volov 1 dan. Pripravljal je drva za prodajo, ob tem pa ves slabši les porabil za apnenico. Apnenica je gorela 3 dni in 3 noči; v njej je

za enkratno žganje pogorelo 32 m² drv. Povprečno je žgal apnenico osemkrat letno. L. 1912 je „apnarijo“ prijavil kot obrt¹⁷ in navedel, da obratuje letno od začetka marca do konca oktobra, da je najemninska vrednost žgalne peči letno 30 kr, da kupci sami pridejo k peči po apno, da dela sam z enim težakom in da je žgalna peč in orodje za pridobivanje kamenja vredno 150 kr. V davčni prijavi za leto 1930¹⁸ je prijavil od apnarije letni bruto dohodek 4.125 din, režijski stroški 2.625 din in čisti dohodek 1.500 din.

V tridesetih letih so Lapovi lomili kamen in ga po potrebi tudi drobili za vzdrževanje cest. Z voli so ga dovažali na cesto Šempeter – Podsreda, pa tudi drugam. Tudi s tem so nekaj zaslužili.

Takoj po požaru l. 1901 se je Anton lotil zidave novega, večjega hleva, pri čemer je bil zelo širokopotezen. Velik zidan in obokan hlev s prostornim skednjem in drugimi potrebnimi prostori je še danes ponos domačije. Stoji na istem mestu, kot je stal prejšnji. Komaj tri leta za tem, 20. maja 1903, je Antonu uspelo kupiti celoten kompleks zemlje, ki je Lapovim že od nekdaj povzročala težave. To je bila zemlja, sestojeca iz petih parcel, razporejenih od potoka Bistrice do Lapove ograde prav blizu vogala hiše. Za to zemljo (parc. št. 1556/2 – gozd v izmeri 1 ha 41 a, št. 1557 – pašnik v izmeri 39 a, št. 1558 – travnik 1 ha 17 a in njiva 35 a ter parc. št. 1559 – njiva 51 a) je Anton, podjetni Lapov gospodar, odštel Francu Petanu iz Šempetra na dan sklenitve kupne pogodbe¹⁹ 1.400 kron. To je bila za Lapovo domačijo največja pridobitev, in ta nakup je njihovo posestvo zaokrožil v celoto, kakršna je danes.

Kmalu za tem je Anton podrl stare lesene svinjake in sezidal nove, katerim je kasneje dodal še druge gospodarske prostore. Z odstranitvijo starih lesenih svinjakov je ob hiši pridobil prostor, da se je že l. 1906 lahko lotil dozidave stanovanjske hiše. K stari hiši je dozidal levi del tako, da sta bili veža in kuhinja z ognjiščem po dozidavi na sredi, novi levi del pa je bil povsem podoben prvotnemu desnemu. Tako je pridobil še eno „hišo“ in še en „štiblc“, le da je bil ta nekoliko krajši od „hiše“ in je s tem pridobil prostor za „velbič“ (shrambo), v katero so vodila vrata iz kuhinje. Tudi ta del hiše je bil podkleten. Streha je bila ponovno prekrita s slamo in taka je ostala do l. 1923, ko so slamo zamenjali z opeko.

L. 1913 je Anton dokupil dve manjši parceli v Trebčah (parc. št. 325 in 326 – pašnik in njiva v skupni izmeri 17 a), leto za tem pa je rešil še zadnji hujši problem, ki je Lapove oviral, da bi nemoteno gospodarili na svoji zemlji. S sosedom Janezom Ivancem, ki je imel domačijo onstran Bistrice, je za 70 kron sklenil služnostno pogodbo,²⁰ s katero je uredil pot do Lapovih takšno, kot je danes. Do tedaj so Lapovi hodili do glavne ceste po stezi ob robu nekdanje Petanove zemlje in po brvi čez Bistrico, z vprego pa so zapeljali kar čez vodo nekoliko višje od dnašnjega mostu. Služnostna pogodba, ki je bila pogoj za postavitev mostu in ureditev poti, se glasi takole:

Služnostna pogodba

katero so sporazumno dogovorili in sklenili:

Janez Ivanc, posestnik v Trebčah, na jedni strani in zakonca Anton in Jožefa Javoršek, posestnika v Podšredi:

17. Erklärung zur Bemessung der allgemeinen Erwerbsteuer, Kozje, 11. septembra 1912, hišni arhiv pri Dragu Javeršek, Podsreda 93.
18. Davčna prijava dohodka, ki je zavezan davku od podjetij, obratov in samostalnih poklicev (pridobnina), Podsreda, 19. februarja 1930, prav tam.
19. Kupna pogodba, Kozje, 20. majnika 1903, prav tam.
20. Služnostna pogodba, Kozje, 8. junija 1914, priloga Zemljiške knjige, Sodišče pri Skupščini občine Šmarje pri Jelšah.

1. *Janez Ivanc kot lastnik zemljišča vl. št. 115 in oziroma 113 k.o. Trebič zagotovi zakoncema Antonu in Jožefu Javoršek kot lastnikoma zemljišč vl. št. 36, 37 in 242 k.o. Podsreda (Hörberg) za vse večne čase služnostno pravico pešhoje, živinogonje in vožnje in sicer v svrhu opravljanja vsakovrstnih lastnih hoj oziroma voženj in takih, ki bi jih drugi ljudje rabili za prenašanje oziroma prevažanje poljskih in drugih pridelkov iz zemljišč zakoncev Antona in Jožefe Javoršek.*

V posameznem se sporazumno dogovori in določi:

1. *da imata zakonca Anton in Jožefa Javoršek pravico napraviti čez Bistrico približno od tam, kjer meji ob Bistrico parcela št. 1556/3 ob parcelo št. 1558 k.o. Podsreda (Hörberg) do parcele št. 754/1 k.o. Trebič štiri metre širok most.*

2. *da ima biti smer pota naslednja: od mosta po parcelah št. 754/1 in 751 k.o. Trebič ob Bistrici oziroma po tam deloma še obstoječem kolovozu mimo mlina na severni strani do občinskega kolovoza.*

3. *da naj znaša širina pota dva in pol metra oziroma na ovinku pri mostu največ pet metrov.*

2. *Anton in Jožefa Javoršek plačala sta Janezu Ivanc kot odškodnino za to služnostno pravico enkrat za vselej sporazumno določen znesek po 70 k (sedemdeset kron) in potrdi Janez Ivanc prejem tega zneska ob podpisu te pogodbe mesto posebne pobotnice.*

3. *Janez Ivanc dovoli pri svojih zemljiščih vl. št. 1155 in 113 k.o. Trebič kot služeeh zemljiščih vknjižbo te služnostne pravice hoje, živinogonje in vožnje na korist vsakokratnim lastnikom zemljišč vl. št. 36, 37 in 242 k.o. Podsreda (Hörberg) kot gospodujočim zemljiščem.*

V Kozjem, dne 8. junija 1914

Podpisi

Okoli l. 1924 je Anton še prestavil mlin od potoka Bistrica k potoku Šumetec ob hiši. K svinjakom je dozidal hlev za 1 kravo s teletom, pri čemer je verjetno mislil na svoj pruzitek in možnost za rejo svoje krave. L. 1934 je blizu apnenice ob mostu postavil enocelično „kočo“, v katero je brezplačno sprejel na stanovanje Nežo Slatner, neporočeno ostarelo šiviljo, ki je dolga leta šivala za vse člane Antonove številne družine. Velik napušč pred vhodom v kočo je namenil zavetju pred dežjem ob žganju apnenice. Slatnerjeva je v tej hiši stanovala do smrti med drugo svetovno vojno.

Osemnajstčlanska družina je bila Antonu in ženi po eni strani breme, ker je bilo v hiši kljub povečanju še vedno premalo prostora in ker je bilo treba nasititi toliko ust (en hleb kruha je gospodinja lahko razrezala ob enem obroku, v peči pa je lahko spekla naenkrat le 4 hlebe!), po drugi strani pa so bili otroci v veliko pomoč, saj so fantje sami podirali les, napravljali drva, lomili kamen za apnenice in za na ceste ter opravljali še vsa druga težja dela, dekleta pa so delala na polju in pri živini. Redili so po 7 — 9 glav goveje živine, od tega par volov za vprego in drugi par za rejo in kasnejšo prodajo. Prašičev so redili toliko, kolikor jih je povrgla svinja; doma so zaklali štiri, pet ali še več. Poleg apnenic je živinoreja največ pripomogla k napredku Lapove domačije.

Anton Javeršek je bil tudi izredno dober mož in skrben oče; ob vsakem porodu je dokupil vrečo bele moke, vselej, ko je šel v Šempeter, je prinesel vsaj 1 kg mesa za juho, za vsake praznike je poskrbel, da pri hiši ni manjkalo ničesar. V skrbi in pozornosti je prekašal svojo ženo. Na starost je več let bolehal, posestvo pa je prepustil nasledniku tedaj, ko je vedel, da se bliža smrt.

L. 1938 je zagospodaril Antonov šesti živeči otrok 30-letni sin Martin. Ker pa se ta tedaj še ni oženil in ker je Anton zapuščal ženo z zadnjimi petimi še nepreskrbljenimi otroki, je

Martin dobil le očetovo polovico posestva, mati pa je svojo polovico pravno še obdržala. V Lapovi hiši, kamor so zaradi Antonove bolezni poklicali notarja iz Kozjega, so sklenili združilno in izročilno pogodbo.²¹:

Notarski zapis

Pred menoj, doktorjem Jenkom Milom, javnim notarjem v Kozjem, na poslovanju v Loki št. 90 – svoječasno Podsreda št. 48 – so danes dne dvajsetega avgusta leta tisoč devetsto trideset osmega (20. VIII. 1938) meni osebno neznane stranke: zakonca Javeršek Anton in Jožefa – rojena Kunej, posestnika v Loki št. 90, prvi obenem kot izročevalca in njiju sin Javeršek Martin, gospodarski pomočnik ondi, kot prevzemnik, vpričo koncem navedenih prič zapisa in istovetnosti, dogovorile in sklenile sledečo

Razdružilno in izročilno pogodbo

Prvič: *Zakonca Javeršek Anton in Jožefa razveljavita sporazumno splošno skupnost imovine, v kateri sta živela temeljem ženitne pogodbe z dne 13. februarja 1898 posl. št. ev. 3705 notarja drja Filaferri, tako, da postane s sedanjim trenutkom vsaki prosti lastnik svoje polovice doslej skupne imovine s pritiklinami, živino pa si razdelita tako, da pripada Javeršku Antonu en par volov in ena krava, ostanek pa Javeršek Jožefi, toda z nalogo, da ona s to svojo živino plača stroške boleznih in morebitnega pogreba Javeršek Antona.*

Drugič: *Javeršek Anton izroči in prepusti zase, za svoje dediče in pravne naslednike svojemu sinu Javeršku Martinu vso svojo premoženje in nepremično imovino, naj si bo tukaj posamezno navedena ali ne, zlasti pa svojo polovico posestva, vpisanega pod vl. št. 36 in 214 k.o. Podsreda ter 37 in 23 k.o. Trebče, s pripadajočo polovico pritiklin, premoženja in poslopij, zlasti tudi svoj par volov in svojo kravo, kakor vse stoji in leži in z vsemi pristoječimi pravicami in dolžnostmi v njegovo pravo, polno in nepreklicno last s privoljenjem, da se sme pri izročeni polovici zemljišč takoj vknjižiti lastninska pravica na ime prevzemnika.*

Tretjič: *Javeršek Martin prevzame od svojega očeta Javeršek Antona v odstavku „drugič“ navedeno imovino v svojo last pod sledečimi pogoji:*

- 1. prepusti izročevalcu dosmrtno nezaračunjeno gospodarstvo in užitek vse izročene polovice posestva, koja pravica se glede na izročevalčovo visoko starost in težko bolezen oceni enkrat za vselej nevarno pravici sami na tisoč dinarjev din 1.000.—*
- 2. prizna po nakazilu izročevalca njegovim otrokom, svojim bratom in sestram Javeršku Alojziju, Stanku, mld. Matildi in mld. Antonu ter mld. Mariji za primer, če in dokler jim prizna in prepušča njih mati Javeršek Jožefa enake pravice iz svoje polovice posestva in pod pogojem, da po svojih močeh in možnostih pomagajo pri vseh delih na tem posestvu, popolno preskrbo iz skupnega posestva iz prevzete polovice tedaj do polovice, to je zlasti prosto stanovanje, hrano, obleko, obutev in kurjavo, s pravico tudi do stanovanja v hiši pri apnenici; kdor izmed opravičencev stanuje v tej hiši, ima tudi pravico do potrebnih drv iz domačega gozda. Te pravice ugasnejo za vsakega opravičenca na dan njegove ali njene poroke in se ocenijo, ker so odvisne od enakovrednega dela na posestvu, za vsakega na 100.— din (sto dinarjev), skupaj na petsto dinarjev din 500.—*
- 3. izplača po nakazilu izročevalca istim njegovim otrokom iz naslova dednega opravljanja po izročevalcu, tedaj Javeršek Alojziju, Stanku, mld. Matildi, mld. Antonu in mld. Mariji vsakemu 5.000.— din beri: pet tisoč dinarjev, skupaj dvajsetpettisoč dinarjev din 25.000.—*

21. Notarski zapis (Razdružilna in izročilna pogodba), Loka št. 90, 20. 8. 1938, hišni arhiv pri Dragu Javeršek, Podsreda 93.

Hlev s skednjem, postavljen po požaru 1901

in sicer vsem brezobrestno do zapalosti, Alojziju tekom dveh, Stanku tekom štirih, mld. Matildi tekom šestih in mld. Antonu tekom osmih in mld. Mariji tekom desetih let od danes, prizna tudi izrecno, da bodi ta notarski zapis glede teh terjatev Javerška Alojzija, Stanka, mld. Matilde, mld. Antona in mld. Marije na dednih opravkih po očetu v zneskih po 5.000.— din takoj izvršljiv v smislu paragrafa 53 zakona o javnih notarjih.

*4. Zakonca Javeršek Anton in Jožefa določita sporazumno Slatner Neži dosmrtni užitek ene sobe v hiši pri apnenici in tam nahajajočega se vrta, kolikor ga je že ograjenega in obdelanega; ta pravica Slatner Neže, ki se ji prizna iz usmiljenja in kot podpora revne, se oceni glede na nemožnost, da bi se predmetni prostor oddal za denar sploh v zakup, enkrat za vselej na 200.— dinarjev, prevzemnika zadene tedaj polovica tega bremena v vrednosti sto dinarjev din 100.—
Prevzeta bremena znašajo skupaj din 26.600.—
beri: dvajsetšesttisočšesto dinarjev.*

Četrtrič: *Razen prevzetih bremen je izročil izročevalc to polovico zemljišč vseh bremen prosto in jamči prevzemniku za vsako morebitno tozadevno škodo in tožbo. Jamči mu tudi, da so vsi njegovi ostali otroci, ki v odstavku tretjič niso navedeni, po njem in materi dedno povsem odpravljeni.*

Petič: *Po rodbinskem dogovoru je izročevalčeva žena in prevzemnikova mati Javeršek Jožefa obvezana da izroči svojo polovico posestva ob prevzemnikovi poroki njegovi, danes še neznanosti nevesti proti temu, da si izgovori prevžitek in izročnino, kakor sta določena v posebnem zapisu, ki se izroči javnemu notarju, bratom in sestram prevzemnika pa enake dedne deleže in pravice, kakor jim pristoje po očetu. Zaradi tega se tudi obveže, da svoje polovice ne bo nikoli prodala, nikoli kakorkoli drugače odsvojila, niti obremenila brez privoljenja prevzemnika Javeršek Martina in privoli, da se sme pri*

njeni polovici zemljišč pod vl. št. 36 in 214 k.o. Podsreda ter 37 in 235 k.o. Trebče vknjižiti prepoved odsvojitve in obremenitve brez privoljenja lastničinega sina Javerška Martina, kar se naj izvrši sočasno s prenosom lastninske pravice.

Šestič: Prevzemnik privoljuje, da se sme pri prevzetih zemljiščih pod vl. št. 36 in 214 k.o. Podsreda ter 37 in 235 k.o. Trebče vknjižiti služnostna pravica dosmrtnega gospodarstva in užitka na korist izročevalca Javerška Antona in služnostna pravica stanovanja ter stvarno breme popolne preskrbe v smislu odstavka drugič točke 2. te pogodbe in vzajemno z Javeršek Jožefo služnostna pravica užitka ene sobe v hiši pri apnenici in tam nahajajočega se vrta na korist Slatner Neže in zastavi svojo polovico istih zemljišč v varnost terjatev Javerška Alojzija, Stanka, mld. Matilde, mld. Antona in mld. Marije, ki jim pristoji tudi zgoraj omenjena pravica do stanovanja in preskrbe, z dovoljenjem vknjižbe — zastavne pravice za dedne odpravke v zenskih po 5.000.— din za vsakega. Sočasno s prenosom lastninske pravice naj se vknjižijo samo pravice in terjatve nedoletnih.

Sedmič: Vdejansko posest in užitek izročene polovice posestva stopi prevzemnik na dan izročevalčeve smrti, prevzame od takrat naprej zadevajoče davke, doklade in druga javna bremena v svoje plačilo in plača sam stroške te pogodbe, prenosa in prenosno pristojbino.

Osmič: Izročevalac je lastnik polovice vl. št. 36 k.o. Podsreda ter 37 in 235 k.o. Trebče temeljem kupne pogodbe z dne 13. januarja 1898, prijavljene pod B 60, skupna kupnina 1.700 fl., polovice vl. št. 214 k.o. Podsreda pa temeljem kupne pogodbe z dne 20. maja 1903, prijavljene pod B 424, skupna kupnina 1.400 K.

Pogodniki ocenijo izročeno polovico posestva skupaj z izročeno živino po današnji dejanski prometni vrednosti glede na zelo neugodno lego in slabo kakovost zemljišč, težavno obdelovanje in malo donositost na 26.600 din (dvajsetsetstisočšeststo dinarjev). O tem sestavljeni notarski zapis se prečita strankam vpričo prič zapisa in istovetnosti Lesjaka Janeza, posestnika v Trebčah št. 69 in Zorenča Mihaela, posestnika in žagarja Podsreda št. 40, ki ju tudi po imenu osebno poznam in ki mi potrđita istovetnost strank, stranke odobrijo zapis in ga svojeročno s pričama vred pred menoj javnim notarjem podpišejo.

Podpisi

Tako je Anton Javeršek l. 1938 pred smrtjo še poskrbel zase, za svojo ženo in pet otrok, ki so bili tedaj še doma, pa tudi za varnost domačije, ki naj bi jo po njegovi smrti prevzel novi gospodar. Sestavil je poseben zapis, ki je bil uveljavljen čez dve leti, ko se je sin Martin oženil in ko mu je mati, Antonova žena, izročala svojo polovico posestva. Potem ko je vse uredil, je še isto leto v miru umrl.

Martin Javeršek je bil izučen kovač. Učil se je na Vrhniki, nato pa se je vrnil domov in opravljal kovaška dela le za domačo potrebo. Ker ni imel svoje kovačije, je hodil v staro kovačijo v Trebče in naredil marsikaj tudi za lastnika delavnice, ki je bil izučen za mizarja. Usluge sta si uspešno menjavala.

L. 1940 se je 32-letni Martin Javeršek poročil s Cecilijo Reiterič iz Orešja in ob tem sklenil izročilno, ženitno in dedno pogodbo ter vzajemno oporoko in pogodbo o dedni odpovedi.²² S to pogodbo je Antonova žena, Martinova mati, prepustila svojo polovico posestva Ceciliji, novi mladi Lapovi gospodinji.

Pogodba se glasi:

22. Notarski zapis (Izročilna, ženitna in dedna pogodba ter vzajemna oporoka in pogodba o dedni odpovedi), Kozje, 28. 2. 1940, hišni arhiv, prav tam.

Notarski zapis

Pred menoj doktorjem Jenkom Milom, javnim notarjem v Kozjem, so danes dne dvajsetosmega februarja leta tisoč devetsto štirideset (28.II.1940) stranke: meni osebno znana Javeršek Jožefa, roj. Kunej, posestnica v Loki št. 90, kot izročevalka, njen sin meni osebno znan Javeršek Martin, posestnik v Loki št. 90, kot prevzemnik in ženin ter meni osebno znani: Reiterič Cecilija, poljedelka iz Orešja št. 61, kot prevzemnica in nevesta in nevestina stariša Reiterič Franc in Ana roj. Geršak, posestnika v Orešju št. 61, kot plačnika dote vpricho koncem navedenih prič zapisa in istovetnosti, dogovorile in sklenile sledečo:

I z r o č i l n o

ženitno in dedno pogodbo ter vzajemno oporoko in pogodbo o dedni odpovedi

Prvič: *Ta notarski zapis postane pravnoveljavnen samo pod pogojem in z dnem poroke ženina Javerška Martina z nevesto Reiterič Cecilijo.*

Drugič: *Ženin Javeršek Martin in nevesta Reiterič Cecilija skleneta splošno, že med živimi in za primer smrti veljavno skupnost vse svoje imovine, premične in nepremične, kar je že zdaj posedujeta ali si kasneje vsaki zase ali skupno na katerikoli način pridobita, zlasti tudi podedujeta, tako, da je vedno polovica vse vsakokratne skupne imovine in kasnejšega pridobitka last enega, polovica pa drugega – izmed njiju, po smrti prvega pripade pa polovica takratne skupne čiste imovine, izračunane po odbitku dolgov, preživelemu v prosto last, druga polovica je pa zapuščina preje umrlega.*

Tretjič: *Javeršek Jožefa izroči in prepusti zase, za svoje dediče in pravne naslednike zaročencema – svojemu sinu Javeršku Martinu in njegovi nevesti Reiterič Ceciliji s spodaj določenimi izjemami vso svojo premično in nepremično imovino, naj si bo tukaj posamezno navedeno ali ne, zlasti pa svoja zemljišča pod vl. št. 36 k.o. Podsreda, 235 in 322 k.o. Trebče s tam nahajajočimi se poslopji, pritliklinami in premičninami in privoljuje, da se sme glede na okolnost, ker je Javeršek Martin že lastnik polovice teh zemljišč in glede na splošno skupnost imovine med zaročencema pri izročevalkinih polovicah, vknjižiti lastninska pravica na ime neveste Reiterič Cecilije.*

Četrtrič: *Javeršek Martin in Reiterič Cecilija prevzameta od Javeršek Jožefe v odstavku tretjič navedeno imovino v svojo last pod sledečimi pogoji:*

1. *Izročevalka si obdrži v lasti 1 eno kravo in 2 dve omari za obleko.*
2. *Prepuštitja in se obvezeta dajati izročevalki sledeče, dosmrtno, brezplačne preživitne pravice:*

Stanovanje v hiši v Loki št. 90 s pravico do izključne rabe levega dela hiše, to je tam nahajajočih se dveh sob, kleti pod temi prostori, podstrešja nad temi prostori, pripadajoče polovice kuhinje, glede jedilne shrambe (velbiča), ki se nahaja na izročevalkini strani hiše, obstoja pa pravica skupne rabe obeh strank; izročevalki pristoji pravica do sorabe potrebnega orodja, posode, zlasti tudi potrebne vinske posode, pravica, da si svoje snopje omlati na domačem skednju in tam izveja, pravica do izključne rabe 1 ene skrinje, pravica do sorabe svinjske kuhinje, takozvane „kalabucije“, v domačem mlinčku na potoku si sme zmlati potrebno žito. V dosmrtni užitek ji pripadeta dva sloga njive pri zeljniku od hleva naprej, v Trebčah pa en 5 m širok slog njive pri kolovozu pri Cvetku, njiva ob Bistrici pa samo, če ima izročevalka katerega svojih otrok pri sebi; vso to preživitno zemljo morata prevzemnika vsako drugo leto pognojiti, vedno pa izorati in vse pridelke domov izvoziti. Izročevalki pristoji nadalje dosmrtni užitek polovice zelenjadnega vrta in 3 treh jablan in to ene kanade in prvih dveh jablan pod kolovozom. V hlevu

prevzemnikov si sme rediti eno kravo s teletom do 6 šestih tednov pri krmi in pokladanju prevzemnikov in pri skupni paši z govedom prevzemnikov. Nadalje si sme rediti s pravico do izključne uporabe dveh oddelkov svinjaka poljubno število svinj in to pri lastni krmi in prostem razhodu po domačem pašniku, v kokošnjaku prevzemnikov si pa sme rediti poljubno število kokoši ali tudi druge perutnine pri lastnem zrnju in prostem razhodu s perotnino prevzemnikov. Potrebna drva za kuho in kurjavo ji morajo biti na drobno razsekana na domačem tnalu vedno v zadostnem številu na razpolago, kiselino si pa sme za lastni užitek in za otroke, če jih bo imela pri sebi, vzeti iz zalog prevzemnikov. Iz pridelka domačega vinograda ji morata prevzemnika izročiti v dotičnih letih, kadar pridelata nad petdeset 50 veder vina, po 2 dva polovnjaka, kadar pa pridelata manj kot petdeset 50 veder ji morata dotično leto izročiti en polovnjak vsakoletnega vinskega pridelka. Poleg tega ji pristoji ena 1 vrsta trsja za Zorenčem v vinogradu v Trebčah za užitek. Kot živežni nadomestek se ji obvežeta dajati letno 6 šest mernikov pšenice, 4 štiri mernike pira, po dva 2 mernika ječmena, dva 2 mernika ajde, šest 6 mernikov koruze in deset 10 kg ječmenove kaše. Vse te dajatve žita so izročiti takoj po spravitvi, v dvomu pa najkasneje do praznika Vseh Svetnikov. Najkasneje do praznika Svetih Treh Kraljev ji pa morata izročiti sedemdeset 70 kg živo pitano svinjo vsako leto. Vse te pravice izročevalke se ocenijo enkrat za vselej nekarvno pravicam samim glede na njeno visoko starost in slabo zdravlje na tisoč dinarjev din 1.000.—

3. Priznata po nakazilu izročevalke njenim otrokom Javeršku Alojziju, Stanku, Matildi, nedoletnemu Antonu in nedoletni Mariji pod pogojem, da po svojih močeh in zmožnostih pomagajo pri vseh delih na tem posestvu, popolno preskrbo iz skupnega posestva, kakor so te pravice že določene glede polovice Javerška Martina iz danes prevzete polovice, tedaj do polovice, to je zlasti prosto stanovanje, hrano, obleko, obutev in kurjavo, s pravico tudi do stanovanja v hiši pri apnenici; kdor izmed opravičencev stanuje v tej hiši, ima tudi pravico do potrebnih drv iz domačega gozda. Te pravice ugasnejo za vsakega opravičenca na dan njegove ali njene poroke in se ocenijo, ker so odvisne od enako vrednega dela na posestvu za vsakega na din 100.— beri: sto dinarjev, skupaj na din 500.— beri: petsto dinarjev:

4. Izplačata po nakazilu izročevalke istim njenim otrokom iz naslova dednega odpravka po izročevalki, tedaj Javeršku Alojzu, Stanku, Matildi, nedoletnemu Antonu in nedoletni Mariji vsakemu 5.000 din beri: pettisoč dinarjev, skupaj din 25.000.— beri: dvajsetpet tisoč dinarjev, vsem do dospelosti brezobrestno in to Javeršku Alojziju do 20. avgusta 1940, Javeršku Stanku do 20. avgusta 1942, Javeršek Matildi do 20. avgusta 1944, nedoletnemu Javeršku Antonu do 20. avgusta 1946 in nedoletni Javeršek Mariji do 20. avgusta 1948, priznata tudi izrecno, da bodi ta notarski zapis glede teh terjatev Javerška Alojza, Stanka, Matilde, nedoletnega Antona in nedoletne Marije na dednih opravičkih po materi v zneskih po 5.000.— din takoj izvršljiv v smislu paragrafa 53. zakona o javnih notarjih.

5. Vzameta na znanje, da je celokupno posestvo obremenjeno s pravico Slatner Neže iz odstavka tretjič točke 4 združilne in izročilne pogodbe z dne 20. avgusta 1938 do dosmrtnega užitka ene sobe v hiši pri apnenici in tam nahajajočega se vrta, kolikor ga je že ograjenega in obdelanega, koja pravica se je glede predmetne polovice ocenila na sto dinarjev 100.—

6. Izplačata nerazdelno izročevalki iz naslova izročnine polletno rento v zneskih po 225.— din beri: dvestodvajsetpet dinarjev, ki dospe prvič v plačilo dne 1. oktobra tekočega leta, potem pa vedno dokler izročevalka živi, dne 1. aprila in dne 1. oktobra vsakega leta; glede na starost izročevalke 62 leti, se oceni ta pravica po paragrafu 10

Ostanki Lapove apnenice ob Bistrici

*t. VIII. zakona o sodnih taksah na din 3.825.—
berí: tritisočosemstodvajsetpetdinarjev.*

Prevzemnika priznavata izrecno, da bodi ta notarski zapis glede zahtevka izročevalke na izročninski renti v polletnih zneskih po din 225.— takoj izvršljiv v smislu paragrafa 53. zakona o javnih notarjih.

*Prevzeta bremena znašajo skupaj din 30.425.—
Berí: tridesettisočštiristodvajsetpet dinarjev.*

Petič: *Razen prevzetih bremen je izročila izročevalka svojo polovico posestva vseh bremen prosto in jamči prevzemnikoma za vsako morebitno tozadevno škodo in tožbo.*

Šestič: *Prevzemnika privoljujeta, da se sme pri vseh zemljiščih pod vl. št. 36 k.o. Podsreda, 235 in 322 k.o. Trebče vknjižiti služnostna pravica stanovanja, užitkov in rab in stvarno breme dajatev in storitev v smislu odstavka „četrtrič“ točke 2 te pogodbe na korist izročevalke in zastavita vsa navedena zemljišča v varnost terjatev Javerška Alojza, Stanka, Matilde, nedoletnega Antona in nedoletne Marije z dovoljenjem vknjižbe zastavne pravice za dedne opravke v zneskih po 5.000.— din na korist vsakega opravičenca in za varščino za polletno rento do najvišjega zneska din 3.825.— na korist izročevalke in dovoljujeta pri istih zemljiščih vknjižbo služnostne pravice stanovanja in stvarnega bremena popolne preskrbe v smislu odstavka „četrtrič“ točke 3 te pogodbe na korist Javerška Alojza, Stanka, Matilde, nedoletnega Antona in nedoletne Marije. Sočasno s prenosom lastninske pravice naj se vknjižijo samo pravice in terjatve nedoletnih in preživetek izročevalke.*

Sedmič: *V dejansko posest in užitek izročene polovice posestva stopita prevzemnika na dan svoje poroke, prevzameta od takrat naprej zadevajoče davke, doklade in druga javna*

bremena v svoje plačilo in plačata sama nerazdelno stroške te pogodbe, nje odobritve po zemljiško prometni komisiji, prenosa in prenosno pristojbino.

Osmič: Izročevalka je lastnica polovice vl. št. 36 k.o. Podsreda in 235 k.o. Trebče temeljem kupne pogodbe z dne 13. 1. 1898., prijavljena pod B 60, skupna kupnina 1.700 goldinarjev, polovica vl. št. 322 k.o. Trebče pa temeljem kupne pogodbe z dne 19. avgusta 1913, prijavljene pod B 605, kupnina 200 kron. Pogodniki izjavijo, da odgovarja vsota prevzetih bremen resnični današnji prometni vrednosti izročene polovice posestva.

Devetič: Nevesta Reiterič Cecilija prinese v splošno skupnost imovine svojo doto v znesku din 15.000.— beri: petnajstisoč dinarjev. To doto ji obljubita v izpolnitev svoje zakonite obveznosti njena stariša Reiterič Franc in Ana in se obvezeta izplačati jo nevesti takoj po poroki in priznata tudi izrecno, da bodi ta notarski zapis glede zahtevka neveste Reiterič Cecilije na doto v znesku din 15.000.— takoj izvršljiv v smislu paragrafa 53. zakona o javnih notarjih. Reiterič Cecilija sprejme to doto.

Desetič: Reiterič Cecilija se zase, za svoje dediče in pravne naslednike odpove po prejemu zgoraj določene dote vsaki nadaljnji dedni pravici do svojih starišev Reiteriča Franceta in Reiterič Ane, zlasti tudi pravici, zahtevati iz njiju zapuščine dolžni delež ali dopolnitev nujnega deleža in pravici izpodbijati iz naslova prikrajšanja na nujnem deležu katerokoli odplatno ali brezplačno pravno opravilo, ki ga skleneta njena navedena stariša. Reiterič Franc in Ana sprejmeta to dedno odpoved svoje hčere Reiterič Cecilije.

Enajstič: Ženin Javeršek Martin in nevesta Reiterič Cecilija skleneta za primer smrti enega ali drugega izmed njiju brez potomcev iz njiju zakona dedno pogodbo, s katero si tri četrtine svoječasne zapuščine vzajemno nepreklicno drug drugemu kot dediščino obljubita in to dedno obljubo drug od drugega sprejmeta, glede ostale, po zakonu prosti naredbi poslednje volje pridržane četrtine se pa imenujeta vzajemno za dediča po vzajemni, s tem že danes napravljeni in izrečeni oporoki.

Če so pa ob smrti prvega izmed njiju potomci iz njiju zakona pri življenju in če umrli ni napravil oporoke, nastopi dedno nasledstvo potomcev po enakih deležih po rodovih, pođ izključitvijo preživelega zakona od te zapuščine. Preživeli ima pa v vsakem primeru, naj so potomci ali ne, nepreklicno, s tem že danes pogodbeno določeno in vzajemno sprejeto prevzemno pravico, da prevzame zapuščino preje umrlega v celoti ali pojbnem delu za cenilno vrednost v naravi v last proti temu, da dedne deleže v gotovini izplača ali zakonito zavaruje, oziroma, da izplača ali založi prevzetemu predmetu odgovarjajoči del cenilne vrednosti.

Dvanajstič: Ženin Javeršek Martin in nevesta Reiterič Cecilija izrecno privolujeta, da se sme izdati odpravek tega notarskega zapisa izročevalki, njenim otrokom Javeršku Alojzu, Stanku, Matildi, nedoletnemu Antonu in nedoletni Mariji in Slatner Neži ter Reiteriču Francetu in Reiterič Ani, po njiju smrti pa dednim opravičencem, dasi vsebuje zapis tudi naredbo njiju poslednje volje.

O tem sestavljeni notarski zapis se prečita strankam vpričo prič zapisa in istovetnosti Podlinška Josipa, restavraterja iz Kozjega in Pezamovski Jožefa, posestnika v Stari Glažuti pri Kozjem št. 22, ki je tudi po imenu osebno poznam in ki sta mi potrdila istovetnost neveste Reiterič Cecilije in njenih staršev Reiteriča Franceta in Reiterič Ane, stranke odobrijo zapis in ga vsi razen izročevalke Javeršek Jožefe svojeročno pred menoj in pričama podpišejo, Javeršek Jožefa pa, ki zaradi starostne oslabeledosti ni več zmožna pisanja pristavi na zapis svojeročno znamenje, h kateremu pripíše njeno ime priča Podlinšek Josip, nakar še prič zapis svojeročno pred menoj javnim notarjem podpišejo.

Podpisi:

Martina Javerška je komaj eno leto po poroki zatekla druga svetovna vojna. Ker je uradno sodil pod Podsredo, njegova družina ni bila izseljena, kakor se je to zgodilo vsem stanovalcem iz Trebč in drugih posotelskih vasi. Vojno je preživel v delu na kmetiji; po potrebi je lahko obdeloval tudi njive sosedov, ki so bili izseljeni.

Z ženo sta imela 4 sinove. Do l. 1945, tj. do svoje smrti v 65. letu starosti, je pri njih živela tudi mati Jožefa; izgovorjenega preužitka ji ni bilo treba dajati, ker so ostali pri „skupni mizi“.

Martin je nadaljeval dedovo in očetovo dejavnost. Tudi ta je žgal apnenice, napravljaj in prodajal drva, le oglja ni več kuhal. Vedno bolj si je prizadeval, da bi mu bila živinoreja glavni vir dohodka. Zemlje ni dokupoval, pač pa je svoje gospodarstvo izboljšal tako, da je v prvih letih po vojni na hlevu zamenjal slamnato streho z opečno, v hiši oziroma kuhinji pa zamenjal ognjišče z zidanim štedilnikom. L. 1952 je na dvorišču postavil kozolec-toplar, v hišo pa napeljal električno. L. 1962 je napeljal k hiši in hlevu trofazni električni tok, naredil pred hlevom veliko betonsko gnojno jamo, za hlevom pa postavil silos. L. 1968 je kupil električno mlatilnico, leto zatem pa je podaljšal poslopje, v katerem so svinjaki in manjši hlev. V prvi dozidani prostor je postavil sadno stiskalnico, v drugi pa električni mlin.

Bil je molčeč, vase zaprt gospodar.

Od štirih sinov je ostal doma najmlajši Dragó. Ta se je l. 1970 poročil s Stanislavo Ajdovnik iz Reštanja pri Brestanici in oče mu je izročil domačijo z naslednjo

Izročilno pogodbo²³

I.

Javeršek Martin in Cecilija izročita svoje z razdružilno, izročilno, ženitno in dedno pogodbo z dne 28. 8. 1938 pridobljene nepremičnine, zapisane v vl. št. 36 k.o. Podsreda ter v vl. št. 214 k.o. Podsreda ter v vl. št. 235 in 322 k.o. Trebče – v skupni približni razmeri 30 ha, od tega odpade na gozdove 20 ha ter z vso premočnino in pritklino vred razen krave, imenovane Žuta, pšenične barve, enega junca, starega približno 8 tednov, ene svinje, stare 6 mesecev in ene svinje, stare 8 tednov in 10 kokoši, katero živino si izročevalca v svoji lasti pridržujeta in jo smeta rediti pod spodaj navedenimi pogoji – Javeršek Dragu in Ajdovnik Stanislavi pod pogojem njune poroke in ta dva z navedenimi pogoji gornjo imovino prevzameta v svojo last za med pogodniki dogovorjeno izročeno v znesku 10.000.– din (deset tisoč dinarjev) ter proti dajatvi spodaj zapisanega prevžitka izročevalcema.

II.

Izročevalca odkazujeta gornjo izročeno v znesku 10.000.– din na dedni odpravnini po njem svojemu sinu Javeršek Martinu, delavcu v Düsseldorfu v ZR Nemčiji in prevzemnika se nerazdelno zavezujeta njemu izplačati to dedno odpravnino najpozneje do 1. maja 1970 brez obresti.

III.

Izročevalca si izgovarjata in prevzemnika se nerazdelno zavezujeta njima dajati nastopni dosmrtni užitek:

Za stanovanje zahodna stran polovice stanov. hiše v Podsredi 93, klet pod stanovanjsko sobo v tej polovici stanovanjske hiše ter podstrešje v tem delu stanovanjske hiše. To

23. Izročilna pogodba, Obč. sodišče v Šmarju pri Jelšah, 18. 3. 1970, priloga Zemljiške knjige, Sodišče pri Skupščini Šmarje pri Jelšah.

stanovanje mora biti opremljeno z vsem pohištvom in opremo, kot se sedaj v njem nahaja, pravico sorabiti kuhinjo, kuhinjsko posodo in pribor, pravico sorabiti žitne skrinje na izročevalčevem delu podstrešja, potrebno gospodarsko in poljedelsko orodje, stroje, mlin za žito, stiskalnico, kotel za žganjekuho in kotel za pripravlanje svinjske krme, pravico upravljati vodo iz domačega vodovoda in elektr. tok, izgovorjeno stanovanje mora biti primerno čiščeno in kurjeno. V izključni uporabi pa imata izročevalca sode s prostornino 300 l, 180 l, 120 l in 54 l, po potrebi pa tudi sod s prostornino 850 l ter platenki s prostornino 16 l in 10 l. V skupnem hlevu, ob skupni krmi, paši in stelji imata pravico izročevalca rediti 1 glavo goveje živine, če je to krava tudi tele od te krave do 16 tednov njegove starosti, v skupnem kokošnjaku 10 kokoši s prašiči in v enem oddelku svinjaka eno svinjo, za to pa jima morata prevzemnika izročiti vsako leto, ko domača svinja skoti, eno 8 tedensko prase – vso to živino redita izročevalca ob skupni krmi, paši in stelji, pravico prosto upravljati nasekana drva iz domačega tuala za vse potrebe izročevalcev, to je tudi za pripravlanje svinjske krme in žganjekuho. Prevzemnika morata dajati izročevalcema skupno hrano ob prostem kruhu in pijači, v bolezni in starosti bolniku primerno hrano, postrežbo in snago, zdravila in zdravniško pomoč, za priboljšek pa morata dajati izročevalcema vsako leto v mesecu decembru ali januarju eno svinjo žive teže pitano težko 120 kg, ob martinovem vsako leto 100 l vinskega mošta po izbiri izročevalcev iz katerega soda ga morata prevzemnika natočiti, potrebno grozdje imata izročevalca pravico nabirati v dveh določenih vrstah v vinogradu za Zorenčevo mejo, dalje imata ves užitek treh jablan, rastočih na domačem vrtu in sicer mošančko, jonatan in kanado ter užitek enega slivovega drevesa, rastočega pri vinski kleti v Trebčah. Dalje morata prevzemnika izročiti vsako leto 4 prostorninske metre bukovih drv, ta drva pa morata postaviti na domače dvorišče. Izročevalca smeta imeti pri sebi tudi eno osebo kot postrežnico na lastne stroške.

Če bi se izročevalca iz skupne hrane ločila, dobita namesto te, pa poleg vseh gornjih pravic, v kolikor niso v tem odstavku spremenjene, vsako leto: 300 kg pšenice, 300 kg koruze, 100 kg ječmena, 50 kg ovsa, 300 kg krompirja, 30 kg kolnatega fižola, 10 kg orehov, če obrodijo, 10 l slivovke, če slive obrodijo, namesto izgovorjenih 100 l vina jima morata dajati prevzemnika letno 300 l vina ob istih pogojih, če pa prevzemnika ne bi pridelala zaradi elementarne nezgode dovoljno količino vina, sta dolžna izročiti za dotično leto v vsakem slučaju 100 l vina. Dalje jima morata izročiti 1/4 sadnega pridelka, to je sadne pijače iz izkupička za prodano sadje. Izročevalca imata ves užitek njive za Zorenčevo mejo in sicer v širini cca 12 m in dolžini cca 200 m ter ves užitek njive od gozda proti domačemu hlevu, to zemljišče pa morata prevzemnika vsako drugo leto dobro pognojiti, vsako leto pa zorati, povlačiti in pridelke ob posnetvi domov zvoziti. Namesto 4 prostorninske metre bukovih drv, ki jih dobita izročevalca ob skupni hrani, dobita ob ločitvi 8 prostorninskih metrov bukovih drv. Kiseline, to je repo, zelje in kis smeta izročevalca uporabljati iz skupne zaloge, to pa le v primeru, da stanujeta še v isti hiši kakor prevzemnika. V primeru pa, da se odselita, jima pravica do kiseline ne pripada. Vse te prevžitne dajatve morata prevzemnika zvoziti izročevalcema na njuno vsakokratno bivališče.

Po smrti enega izmed izročevalcev se gornje prevžitne dajatve, v kolikor so deljive, zmanjšajo za 25 %.

Letošnji pridelek odnosno pridelke, ki so na zalogi, bodo pogodniki skupno uživali. Prav tako smeta izročevalca v lasti si pridržanega junca rediti samo do starosti enega leta.

Gornje izgovorjene stanovanjske, prevžitne in užitne pravice cenijo pogodniki za oba že priletna izročevalca enkrat za vselej na 4.000.— din.

IV.

Posest in hasek s to pogodbo izročenih in prevzetih neprimičnin nastopita prevzemnika s svojo poroko ter plačujeta davke in naloge od njih od takrat naprej. Stroške pogodbe, prenosne pristojbine in stroške lastninskega prepisa v zemljiški knjigi nosijo izročevalca in prevzemnika po enakih delih.

V.

Izročevalca dovolita, da se po sklenjeni poroki prevzemnikov vknjiži lastninska pravica pri izročenih nepremičninah, zapisanih v vl. št. 36 k.o. Podsreda ter v vl. št. 235 in 322 k.o. Trebče na korist prevzemnikov, za vsakega do 1/2. Prevzemnika pa dovolita, da se vknjiži služnost stanovanja in stvarno breme prevžitka v obsegu te pogodbe na korist izročevalcema, na s to pogodbo prevzete nepremičnine, katere v to svrhu zastavljata.

VI.

Pogodniki izjavljajo, da znaša današnja vrednost izročenih nepremičnin, ki obstoje po večini iz gozdov 20.000.— din (dvajset tisoč dinarjev). Od te vsote odpade na izročenino 10.000.— din, na ocenitev prevžitnih dajatev 4.000.— din, razliko v znesku 6.000.— din pa darujeta izročevalca svojemu sinu in soprevzemniku Javeršek Dragu, kar on sprejme. Pogodba je bila strankam prebrana iz raztolmačena, pri tem so bile opozorjene na njene pravne posledice v smislu ustreznih določil ZD, TZZZ in RZPRZ, nakar so izjavile, da s sklenjeno pogodbo soglašajo, vzamejo njeno razpolago na znanje ter pristanejo tudi na njene pravne posledice ter na to pogodbo lastnoročno podpišejo.

Šmarje pri Jelšah, 18. 3. 1970.

Podpisi

Martinova žena Cecilija je še isto leto umrla in ni uživala svojih preužitkarskih pravic, medtem ko je Martin Javeršek do svoje smrti 1978 prejemal od sina Draga in snaha Stanke na leto po 4 m³ drv, 1 svinjo, 100 l vina in 10 l žganja. Drva in žganje je prodal, vino, meso in mast od zaklane, 100 do 120 kg težke svinje je deloma razdelil, deloma pa dopustil celo to, da se je pokvarilo. Poleg tega mu je snaha redno izročala izkupiček za mleko ene krave, čeprav se niso ločili od skupne mize.

V prvih sedmih letih gospodarjenja na Lapovi domačiji sta Drago in Stanka najprej napravila nov most čez Bistrico, nato sta sezidala garažo in kupila traktor z vsemi pomembnejšimi priključki, napeljala sta vodo v hlev in kupila njivo (14,5 a) v Trebčah. Poleg tega imata sodobno opremljen dom: sodobno sobno in kuhinjsko pohištvo, električni štedilnik, radio in televizijski sprejemnik ter zmrzovalno skrinjo. V hiši živita s svojo petletno hčerko.

Tako je rasla in se razvijala Lapova domačija v dobrih zadnjih sto letih. Apnenica, ki je mnogo pripomogla k opisanemu razvoju, je l. 1973 zadnjikrat gorela.

Čeprav so se Lapovi v vsem tem času uvrščali med premožnejše in naprednejše posestnike, se njihovo življenje ni bistveno razlikovalo od življenja drugih vaščanov. Tako kot drugod so tudi vsi Lapovi doraščajoči fantje vedno spali v hlevu ali na njem, dekleta pa so spala po 2 ali celo 3 v eni postelji. Oprema hiše je bila skromna, preprosta, le najpotrebnejša.

Do zadnjih desetletij so Lapovi jedli predvsem tisto, kar so sami pridelali. Koruza je bila na prvem mestu. Koruzni žganci, močnik, zmesni kruh (v katerem je bilo prav malo ali nič pšenične moke), krompir, fižol, zelje in repa je bila glavna prehrana. Kadar v hudi zimi, kakršna je bila npr. l. 1929, zaradi zamrznjene vode niso mogli mleti koruze, so

namesto koruznih žgancev jedli zjutraj krompir v oblicah. Kupovali so predvsem sol in sladkor, namesto olja pa so rabili domačo mast.

Previdnost in preudarnost vseh treh gospodarjev, ki so se na Lapovi domačiji zvrstili od l. 1862 do l. 1970, je razvidna iz izročilnih pogodb, s katerimi so prepuščali posestvo nasledniku, hkrati pa poskrbeli tudi zase. Listina, ki so jo podpisali pri vsakokratnem notarju, jim je bila sveta in do potankosti so bili pripravljeni izpolnjevati, kar je bilo tam zapisano. Hkrati s posestvom je rasel tudi ugled Lapove domačije.

L. 1978 je Koordinacijski odbor za vzdrževanje in urejanje Trebč pri Kulturni skupnosti Šmarje pri Jelšah z denarno pomočjo nekaterih občinskih in republiških ustanov in organizacij odkupil prvotni del hiše (veža, kuhinja, „hiša“, „štiblc“) in te prostore spremenil v spominski muzej. Javerškovi so dozidali novi del hiše in si v tem in v srednjem, l. 1906 dozidanem delu uredili sodobno stanovanje.

Viri:

1. Rodovnik družine Javeršek, Arhiv Slovenije, Ljubljana.
2. Hišni arhiv družine Javeršek, Podsreda 93.
3. Titov rojstni kraj, vodnik po razstavi, Slovenski etnografski muzej Ljubljana in Etnografski muzej Zagreb, Zagreb – Ljubljana 1977.
4. Terenski zapiski F. Šarf, 1977 in 1978.

Za ljubeznivo pomoč pri zbiranju podatkov se iskreno zahvaljujem vsem, ki so mi pri tem pomagali, zlasti pa velja zahvala Dragu in Stanki Javeršek, Podsreda; Ani Kostanjšek in Anici Živkovič, Trebče; nadalje se zahvaljujem Matildi Matko, roj. Javeršek, Ljubljana, Novo Polje; Ani Burič, roj. Javeršek, Bistrica ob Sotli; Janezu Javeršek, Kunšperk; Angeli Omerzu, roj. Javeršek, Trebče; Francu Javeršku, Senovica pri Šmarju; Jožetu Praten-grazerju, Kunšperk in Antonu Plat, Trebče. Za pomoč pri iskanju podatkov v zemljiški knjigi pri Občinskem sodišču v Šmarjah se toplo zahvaljujem Bogdanu Horvatu, zemljiško-knjižnemu referentu, za pomoč pri prevajanju starejših rokopisnih listin pa dr. Mariji Verbič, arhivski svetnici AS v pokoju.

S u m m a r y

THE DEVELOPMENT OF LAP'S HOME – the birthplace of Tito's mother at Podsreda

The development of the „Lap's home“, the place of birth of Josip Broz Tito's mother at Podsreda (in Slovenia), in the period between 1862 to 1978, is given in the present paper. It is based on documents and oral testimony.

The „Lap's home“, the birth place of Tito's mother, lies 4 km away from Podsreda. One comes there from a dispersed settled, called Trebče. It seems as a lonely farmer's house, and all the farm-buildings are spread around the home: a hay-shed, a large stable together with the barn, a farm-building in which there are a pigsty, space for placing the mill, a press for fruit, room for storing tools and a small, additional stable. On the south-eastern side there are tilled fields, meadows and pastures; on other sides pastures

are enclosed by woods. The farm belongs to the land register (cadaster) commune Podšreda; the Laps also own some land in the land register commune Trebče, which is about one quarter of an hour's walking distance away from the farm. Their total land property comprises today 2 hectares 53 ares of tilled fields; 3 hectares 4 ares of meadows; 2 hectares 70 ares of pastures; 41 ares of vineyards, and 22 hectares 63 ares of woods. Tilled land is ranged into the 5–8 class of quality. The family rears 11 heads of cattle, and 16 pigs. They cultivate the land with modern mechanized equipment. This farm is among the largest and most progressive in its area.

The farm was taken over by Martin Javeršek, the father of Tito's mother, who then married Marija Posteržin and he shared the property with his wife on the basis of a marriage contract. The farm was given over to him by a delivery contract by his father Mihael, with whom the surname Javeršek was introduced on this farm. At that time the farm had much less land than nowadays, and the buildings were different. The dwelling-place comprised four units, out of which only 27 square meters were intended for dwelling. Next to the house there was a small wooden stable and wooden pigsty. With the above-mentioned contract, signed in 1862, Martin Javeršek accepted certain financial obligations (he had to pay 600 Austrian goldinars) and provide board and lodgings for the retired farmer.

Martin and Marija Javeršek had 13 children, among whom 6 – born by 1884 – died when they were still in infancy. The second born child Marija, born in 1864, married and moved over to the Broz family at Kumrovec in 1881. She died in 1918.

Martin Javeršek was an economic farmer. He also burnt limestone, he cooked charcoal, and he also sold firewood. He bought another 2 hectares of fields, 20 ares of meadows and 1 hectare 22 ares of wood.

In 1898 Martin Javeršek, who was then 59 years old, yielded the farm to his son Anton, who then signed a purchase contract, for 1.700 goldinars and board and lodging, which Anton had to provide for his father and mother. Martin moved with his wife to the neighbouring village Trebče, where he bought himself a house. He received his due from his son, he had his lime-kiln and some other property. He also bought a vineyard and a wine-cellar.

Anton Javeršek also signed a marriage contract, according to which he shared his property with his wife. He was an even more successful land-owner than his father. He also sold lime and firewood, and began to raise cattle more intensively. When the stable was burnt down by fire in 1901, he built a new, larger one, with a barn. He also built a new part of the house (2 bedrooms and cellar), he built a new pigsty, a smaller (additional) stable as well as a mill. In the vicinity he bought a fairly large land property (86 ares of fields, 1 hectare 17 ares of meadows, 39 ares of pastures and 1 hectare 41 ares of wood), so that the property was rounded. He had 19 children, 9 of whom lived still in 1978. When on his death-bed he delivered his half of the property to his son Martin; his wife retained her half of the property, at least legally, because 5 children did not come of age yet. Two years later Martin got married and his mother left her half of the property to Martin's wife, and she also demanded board and lodging for herself. After the Second World War Martin Javeršek improved his farm-buildings: he exchanged the thatched roof with tiles, he built a hay-shed, he enlarged the main farm-building, he built a large dung-pit of concrete next to the stable, he arranged for the electricity and running water to be brought into the house; the power for the mill is no longer water but electricity; he built a silo; the old, fire-place was changed into a stove. Martin Javeršek donated his farm to Drago, the youngest among his four sons, in 1970.

VILJEM URBAS*

Življenje. – Viljem Urbas se je rodil 14. julija 1831 služkinji Mariji Urbas v Ljubljani,¹ kjer je obiskoval takratno osnovno šolo (1840–1843) in gimnazijo (1844–1851). V zadnjih treh letih je v gimnazijskih poročilih² vpisan med najboljšimi učenci. Kje in kaj je študiral in kako se je vzdrževal, se doslej ni dalo ugotoviti. Od l. 1853–1856 je bil Kosmačev amanuenzis v ljubljanski Licealki, česar je bil na lastno prošnjo razrešen, ker se

* Zbiranje podatkov o življenju in delu V. Urbasa se je začelo na pobudo uredništva SBL pri SAZU, ki je prosilo za prispevek o njem.

1. Podatek je iz krstne knjige v stolnem župnišču v Ljubljani, kjer je vpisan z imenom Wilhelm.
2. Prim Juventus caesareo Regii gymnasii academici Labacensis . . ., 1845, str. 17, 1846, str. 15, 1848, str. 6, 1849, str. 3. Tamkajšnji podatki omogočajo sklepati na čas celotnega Urbasovega šolanja v Ljubljani.

je posvetil poučevanju.³ L. 1857 ga že najdemo v Ljubljani kot učitelja,⁴ tudi privatnega.⁵ Za profesorja je bil aprobiran l. 1867⁶ in njegovo naslednje delovno mesto je bilo na višji realki v Gorici (1868–1871),⁷ kjer je poleg nemščine in francoščine poučeval tudi slovenščino.⁸ L. 1871 je bil član izpitne komisije za splošne ljudske in meščanske šole.⁹ Od l. 1872 naprej je bil profesor na višji realki v Trstu,¹⁰ kjer je poučeval največ nemščino, a tudi zemljepis, zgodovino, matematiko, pisanje in včasih tudi slovenščino.¹¹ V letu 1877 je bil imenovan za začasnega okrajnega šolskega nadzornika za koprski in poreški okraj.¹² Od l. 1875 do l. 1883 (dve mandatni dobi) je bil tudi zunanji član odbora Slovenske Matice in član njenega odseka za knjige,¹³ v letih od 1878 do 1888 je večkrat začasno zastopal direktorja šole,¹⁴ deloval pa je tudi v nemškem planinskem društvu – odsek za Istro.¹⁵ Po upokojitvi 20 sept. 1897¹⁶ se je preselil v Gradec (Graz),¹⁷ kjer je na privatni gimnaziji učil iste predmete kot v Trstu. Umrl je 15. novembra l. 1900 v Gradcu.¹⁸ – v NUK v fotografskem oddelku hranijo njegovo fotografijo iz l. 1874.¹⁹

Delo. – V. Urbas se je predstavil že pri osemnajstih v Vedežu l. 1849 s *kritičnima zapisoma o zvezdah*, v katerih razlaga pojav, ki ga nepoznavalci vidijo kot utrinjanje zvezde,²⁰ in nekakšno *statistiko o umrljivosti človeštva*.²¹ L. 1850 je objavil daljši članek *Nekaj od stare Ljubljane*,²² v katerem popisuje predzgodovino mesta in naseljevanje posameznih mestnih delov.

3. Mitteilungen des Musealvereines für Krain, Laibach 1907, str. 92.

4. Prim. Dr. E. H. Costa, Bukve Vodniku v spomin. Novice, 3. febr. 1858, List 5, Tečaj XVI, 34–35. Čeprav je prispevek iz l. 1858, se Costov podatek o V. Urbasu kot učitelju prav gotovo nanaša že na l. 1857 – glede na začetek l. 1858.

5. Prim. Vodnikov spomenik. Vodnik–Album. Ur. Dr. E. H. Costa 1859, str. 268.

6. Natančno: 23. sept. 1867. Prim. Jahrbuch des höheren Unterrichtswesens in Oesterreich mit Einschluss der gewerblichen Fachschulen und der bedeutenden Erziehungstalten, Wien 1890, str. 173.

7. Jahresbericht der K.K. Ober–Realschule in Goerz, 1868–1871.

8. Jahresbericht . . . 1868, 42, 44, 47, 49, 50, 52. Pregled predelane snovi kaže, da se je opiral na Janežičevo slovnico.

9. Jahresbericht in Goerz, 1871, str. 32.

10. Jahresbericht der deutsche Staats–Oberrealschule in Triest für das Schuljahr 1872–1897.

11. Jahresbericht in Triest 1884/85.

12. Slovenski učitelj. Glasilo „Učiteljskega društva za slovenski Štajer“. 5/1877, v Mariboru 20. junija 1877, št. 12, 190–191.

13. Prim. LMS, MS, Lj. 1875–1883.

14. Jahresbericht . . . in Triest, 1894/95, LIII.

15. O tem pričajo tudi njegova predavanja, ki jih je imel v istrski sekciji. Prim. op. 40, 41, 42, 44.

16. Jahresbericht . . . in Triest, 1897–1898, str. 1.

17. Jahrbuch höheren Unterrichtswesens in Österreich 11/1898, 112.

18. Novice, Ljubljana, 58/1900, 47, 23. XI., str. 460, Prim. LMS, MS 1900, str. 18. Podatke so mi prijazno oskrbeli v Univerzitetni knjižnici v Mariboru, za kar se jim najlepše zahvaljujem.

19. Za opozorilo iskrena hvala dr. Valterju Bohincu.

20. Gvilielm U. . . ., Vraže ali prazne vere. Vedež. Časopis za šolsko mládost. Vredoval Janez Navratil. II. tečaj, 1849, I. polovica, v Ljubljani, Rozalija Eger. V četrtik, 22. listopada, 21. list II. polovice, 167.

Gvilielm U. . . ., Kako se zvezda vtrene. Vedež, . . . 1849, v četrtik 13. grudna, 24. list II polovice, 189–190.

21. Gvilielm U. . . ., V vsakim trenutku vmerje en človek. Vedež, . . . 1849, V četertik 29. listopada, 22. list II polovice, 175.

22. Gvilielm U. . . ., Nekaj od stare Ljubljane. Vedež, časopis za šolsko mladost. Tečaj III, V četrtik, 7. sušca (marca) 1850, List 10, 76–77. Ponatisnjeno: Ljubljanski časnik št. 96, Vtorik 2. grudna 1851, 382.

Po navajanju K. Glaserja²³ je že tedaj objavljala tudi prve verze, vendar je doslej znana, in še to le iz poznejših objav,²⁴ le ena njegovih pesmi v slovenščini: *Želja Slovenca na tujem*.²⁵ Slovenca na tujem premaguje domotožje, zato misli na dom, kraj svojega otroštva in mladosti, na svoje domače, ker „/ž/arneje tam solnce sije,/ Vetrič bolj hladen pihlja;/ Bolj zeleno žito klije,/ Bolj prijazno vir šumlja!“ Toda vmes sta gora in megla in želi si perutnic, da bi mogel nazaj. Ni znano, kdaj je pesem nastala in kje je bila prvič objavljena.

Pač pa je že iz tega časa znana objava pesmi v nemščini z naslovom *An die Statue zu Strobelfhof* – o kipu F. Robbe v gradu Bokalce pri Ljubljani.²⁶

Po tem se, če znani podatki držijo, še samo dvakrat, enkrat v samostojni knjižici, oglasi v slovenščini, drugače pa vseskozi objavlja v nemščini. Tako tudi osem pesmi in krajšo prozo v Vodnikovem albumu.²⁷ Motivi pesmi so narava: poletno jutro z žanjicami (*Sommormorgen*), poletna vročina in mesečna noč (*Gluthen*), mračenje žarečih gora – prisposoba njegovega osebnega občutja (*Alpenglühnen*), različnost človeškega prizadevanja in pehanja (*Differenzen*), menjavanje človekovih razpoloženj (*Wechsel*), izpoved ljubezni in strah, da bo zavržen – kar spominja na Prešerna! – (*Gesel*), dva distiha o življenju, ljubezni in prijateljstvu (*Distichen*) in bodica (*An einen dramatischen Dichter*). Proza o solzah (*Die Thräne*) se po posrečeno ironičnem začetku, kakšna kemična spojina so, in pripovedi starega moža, kako so nastale, razblini v golo naštevanje, kdaj vse pridejo človeku v oči.

Na Urbasov pedagoški poklic kažejo predvsem trije članki, od katerih je prvega objavil že med službovanjem v Ljubljani. To je nekakšen *pripomoček za dijake o oblikovanju poslovnih dopisov z ustreznimi zgledi*,²⁸ verjetno za potrebe Mahrove šole, kjer je po vsem sodeč poučeval, glede na to, da ga v popisu iz l. 1857 najdemo med stanovalci Mahrovega doma.²⁹ V razpravi *Zur Behandlung des deutschen Sprachunterrichtes an den Mittelschulen mehrsprachigen Länder*³⁰ se spoprijema z vprašanjem, kako najprimerneje posredovati nemščino v srednjih šolah, kamor se vpisujejo dijaki z več jezikovnih področij. To je bilo v Trstu, kjer so se srečevale tri narodnosti, prav gotovo aktualno vprašanje in Urbasov poskus njegovega reševanja kaže, da se je dobro zavedal svoje pedagoške odgovornosti. Dolgoletne izkušnje v poučevanju in teorijo o njem sooča s takratnim avstrijskim učnim programom in se nanj sklicuje ali pa se do njega tudi kritično opredeljuje. Razločuje jezikovne dispozicije Romanov, Slovanov in Germanov in v šoli loči tri kategorije učencev: nemške iz nemških šol in nemških mest; nenemške iz nemških šol in nemških mest; nenemške iz nenemških mest. Temu ustrezno so uresničljivi tudi postavljeni cilji. Opozarja na vrsto težav, ki jih doživljajo nenemški dijaki v nemških

23. Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III, SM, Lj. 1896, 86.

24. *Slovenska pesmarica* II, ur. Jakob Aljaž, Celovec, 1900, 10–12.

25. A. Funtek jo je v Ljubljanskem zvonu 1922, št. 11, str. 711 hudo logicistično analiziral.

26. Wilhelm U..., *An die Statue zu Strobelfhof*, *Illyrisches Blatt*, 31/1849, 87, 345. Prim. Bibliografija leksikografskog Zavoda, Zagreb 1963, knj. VII, 217.

27. Wilhelm Urbas, *Poesie und Prosa. Vodnikov spomenik*. Na svitlo dal Dr. E. H. Costa, Ljubljana, 1859, 236–238.

28. *Die gewöhnlichsten im Geschäftsleben vorkommenden Aufsätze. Geordnet und dem katholischen Gesellen-Vereine in Laibach, gewidmet von Wilhelm Urbass*. Laibach, 1860. Druck von Jos. Rudolf Millitz. (Separat, mesta objave ni bilo mogoče ugotoviti.)

29. V popisu prebivalstva iz l. 1857 je vpisan pod št. 4, Mesto h. št. 287 pri Ferdinandu Mahru, Ljubljana. Zgodovinski arhiv, Ljubljana.

30. *Zur Behandlung des deutschen Sprachunterrichtes an den Mittelschulen mehrsprachiger Länder, Jahresbericht über die deutsche Staats-Oberrealschule in Triest 1879–80* (separat, NUK). 1–28.

šolah in na temelju svoje dolgoletne prakse daje navodila, kako jih najprimerneje odpravljati; pri tem ne more mimo specialne metodike poučevanja tujega jezika – korektno upoštevajoč nenemške učence. Govori o vlogi profesorja kot subjekta (da bi o tem bil govor pri dijaku, je bilo takrat očitno še prezgodaj!). S poudarjanjem, da praktično učenje jezika ni v memoriranju pravil in izjem, ampak v poglabljanju v lastnosti jezika in v uporabi form in konstrukcij, tj. živih vaj nad togimi pravili, je njegovo stališče živo še danes. Medtem ko v tej razpravi slovenskim učencem v ničemer ne posveča kakršnekoli večje pozornosti kot italijanskim, je naslednja *Unterschiede zwischen der deutschen und slovenischen Syntax*³¹ o razločkih med nemško in slovensko skladnjo namenjena predvsem slovenskim. Po uvodnih besedah o podobnosti indoevropskih jezikov, ki da se ne kaže le v korenih besed, ampak tudi v podobnosti njihovih oblik in zvez, primerja slovenščino in nemščino po skladežjskih lastnostih in funkcijah stavčnih členov, po vrsti osebek, povedek, predmet, prislovi in prilastki. Nato govori še o besednem redu, stavčnih zvezah in periodah. Razprava, ki jo ima za „jako zaslužno“ tudi poročilo o njej v Ljubljanskem zvonu,³² priča, da je Urbas slovenščino tudi teoretično, ne le praktično dobro poznal in da do nje ni bil indiferenten, sicer bi se takega dela pač ne lotil.

Najpomembnejši doslej znani Urbasov prispevek v slovenščini je pisanje *O pregovorih in prilikah, sosebnost slovenskih*.³³ Po njihovi definiciji in navedbah različnih mnenj o njih od antičnih mislecev naprej in njihove vrednosti za vsako narodno ali jezikovno skupnost posebej, ker izražajo tudi njenega duha, našteje še po njegovem mnenju najpomembnejše takrat znane zbirke pregovorov pri Slovanih in konča z omembo, da nič ne ve o Miheličevem rokopisu Kranjskih pregovorov. Po obliki loči pregovore, prilike, modre izreke, gesla, govornila in prislovne izraze, ki „le bolj šaljivo kako bistroumno misel izrekajo“. Na kratko oriše še njihovo razmerje do drugih vrst ljudskega slovstva (pravljice, povedke itd.) in jih po funkciji deli v take, ki kažejo svet, kakršen je (so podobe človekovega delovanja), in v take, kakršen bi moral biti (pravila za življenje). Nato so v desetih nenaslovljenih razdelkih razvrščeni pregovori in prilike o človeku, njegovih lastnostih in (ne)sposobnostih in domovini, in to ne le iz ljudskega slovstva, ampak tudi iz literature, vmes pa teče avtorjeva beseda o ozadju njihovega nastanka, različnih oblikah ene in iste misli, o okoliščinah, kdaj je ta ali oni pregovor /prilika/ izrek primeren ipd. Več znamenj: obsežna upoštevana literatura, način pisanja, končni vzklik „Da bi se mojim rojakom le način te razprave priljubil“ in v naslednjih razpravah pogosto sklicevanje nanje, kažejo, da mu je bila ta slovstvena vrsta posebno ljuba. Razprava je bila l. 1869 in 1870 v dvanajstih nadaljevanjih ponatisnjena v Bleiweisovih Novicah.³⁴ Hkrati s pregovori je izšla v Poročilu višje realke v Gorici za leto 1869 tudi razprava *Über einige wesentlichen Verschiedenheiten des Heliand im Vergleiche mit Klopstock's Messias*,³⁵ primerjalna študija med ljudskim epom Heliandom in Klopstockovo Mesijado.

31. *Unterschiede zwischen der deutschen und slovenischen Syntax*, Jhb. deutsche Staats-Oberrealschule in Triest, 1892–93, 1–30.

32. Rubrika: Iz šolskih izvestij, LZ 1894, št. 1, str. 60.

33. *O pregovorih in prilikah, sosebnost slovenskih*. Jhb. der K.K. Ober-Realschule in Goerz, 1869, 2–33.

34. *O pregovorih in prilikah, sosebnost slovenskih*. Spisal profesor Vil. Urbas, Novice gospodarske, obrtniške in narodne, 29. sept. 1869, 313–314; 6. okt. 1869, 320–321; 13. okt. 1869, 329; 29. dec. 1869, 430–431; 5. jan. 1870, 4; 12. jan. 1870, 12–13; 19. jan. 1870, 21. 26. jan. 1870, 27–28. 16. febr. 1870, 57–58; 23. febr. 1870, 64; 2. marca 1870, 71–72; 9. marca 1870, 79–80;

35. *Über einige wesentlichen Verschiedenheiten des Heliand im Vergleiche mit Klopstock's Messias*, Jhb. der K.K. Ober-Realschule in Goerz, 1869, 37–55.

Po podrobni razčlenitvi njenih skupnih in različnih točk konča z ugotovitvijo, da se Heliand in Mesijada bistveno razločujeta po zasnovi, jezikovnem izrazu in verzu, saj ima prvi pečat ljudskega, drugi pa umetnega slovstva; toda novospreobrnjenemu staremu Sasu se je pred tisoč leti veliko bolj posrečilo to, kar je Klopstock hotel, a ni zmogel: ustvariti krščanski ep (str. 55).

V razpravi *Ueber Sagen und Märchen*,³⁶ o povedkah in pravljicah, Urbas najprej opredeli obe ljudskoslovstveni vrsti kot obliki starodavnih ljudskih pripovedi, ki sta bolj ali manj čudežne vsebine in večinoma neznanega izvora. Ob primerjavi njenih lastnosti, kot da hoče upoštevati pedagoško načelo od znanega k neznanemu, izhaja iz povedk, ki da so mlajše kot pravljice in upovedujejo znane kraje, zgodovinske osebe, lokalne dogodke, njihova snov je torej obkrožujoče okolje, medtem ko je pravljica, ki je v svojem ustvarjanju bolj svobodna, svetovljanska; gre prek krajev in časa od dežele v deželo, od ljudstva k ljudstvu in njena glavna lastnost je fantazija. Teorije o njenem nastanku se še drži malo romantičnega, vendar več zajema iz novodobnega pozitivizma: če povedka zapusti svoje področje, izgublja lastnosti naravnega in dobiva vedno bolj čudežne — postaja pravljica, sicer pa med njima ni strogih razločkov, ker prehajata ena v drugo in se križata. Skupen izvir povedki in pravljici je prastari mit, a pomembna je tudi človekova lastnost, da rad idealizira. Tako npr. iz junakov nastajajo polbogovi, iz povedk z mitičnimi dodatki pa pravljica. Naglaša pomen obeh slovstvenih vrst za kulturno zgodovino in literaturo.

Aberglaube der Slowenen,³⁷ vraže pri Slovencih, je zadnji Urbasov prispevek na folklorno temo. Poleg tega, da so deloma mitičnega, deloma krščanskega izvora, poudarja, da so njihove korenine tudi v intimnem stiku ljudstev z naravo, ki pritiska nanje. Imena bajnih bitij v slovenskih vražah kažejo na romanski, germanski in slovanski mit. Po omembi svetnikov zavetnikov sledi pregled vraž, tudi po različnih krajih, skozi vse leto od novega leta naprej. Na koncu so dodane še vraže ob različnih priložnostih.

Razprava *Die Slovenen*³⁸ zavestno poudarja s podnaslovom *Ethnographische Skizze*, da se ne namerava ustaviti le pri folklornih sestavinah duhovne kulture, kar je značilno za večino Urbasovih, o tem predmetu slovensko pišočih sodobnikov, ampak skuša dati kar najširši pregled kulturnega bitja in žitja Slovencev, o čemer pričajo že naslovi posameznih poglavij: Izvor in jezik, Telesni videz, Sposobnosti in značaj, Duševne npravne lastnosti, Ljudska modrost in neumnost (norost), Ljudske pesmi in povedke, Šege in navade, Hrana, noša in bivališče. Pomembno je, da pri označbi ozemlja, na katerem živijo Slovenci, ni izpustil nobene pokrajine in poleg Kranjske našteva še mejne dele Koroške, Štajerske, Madžarske (Prekmurje in Porabje — op. MS), Istre in Benečije, čeprav vse kaže, da ne vztraja pri izhodišču: dokazovati samobitnost Slovencev po vsej sili, kar so imeli slovenski narodopisci 19. stoletja za eno svojih glavnih nalog.³⁹ Le tako lahko govori o tem, da so Slovenci asimilirali tuje (nemške, op. MS) elemente v Selški dolini, ne pokaže pa nič zaskrbljenosti za proces asimiliranja Slovencev na Koroškem. Razločke med posameznimi skupinami Slovencev pripisuje mešanju Slovencev z neslovanskimi elementi in različnim zgodovinskim vplivom na posameznih področjih. Opisuje nekatere narečne

36. *Ueber Sagen und Märchen*, Jhb. deutsche Staats-Oberrealschule in Triest, 1887–88, 1–22.

37. *Aberglaube der Slowenen*. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Ur. Dr. Michael Haberlandt, 1898, Wien und Prag, 1898, 142–152.

38. *Die Slovenen*. *Ethnographische Skizze*. Jhb. deutschen Staats-Oberrealschule in Triest, 1873, 3–63.

39. Prim. S. Kremenšek, *Dediščina slovenske etnološke misli XIX. stoletja*, XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Lj. 1975, 127–136.

posebnosti in slovenščino po nekaterih gramatičnih kategorijah primerja z drugimi slovanskimi jeziki in tudi z nemščino. Po telesnem videzu razločuje Štajerce, Gorenjce, Dolenjce, Notranjce, slovenske prebivalce Istre in Beneške Slovence, medtem ko Korošecv zlepa ne omenja. Pri označbi umskih sposobnosti in osebnostnih lastnosti upošteva tudi mnenja tujcev o Slovencih. Po njegovem pa so njihove dobre lastnosti naslednje: močna volja, zmožnost abstrahiranja, dobrodušnost, pridnost, vedrina, pravičnost, čut dolžnosti, ljubezen do domovine, gostoljubnost, ustrežljivost; njihove senčne strani pa so: nagibanje k nezmernosti, tepežu, samoljubju, nasilju, vražam, trma, neutemljena velika žalost na eni in slepo veselje na drugi strani. Pri kulturi v današnjem pomenu besede poudarja, da je ljubljanska filharmonija najstarejša v takratni Avstro-Ogrski in Nemčiji. Prešerna primerja z Uhlandom, epika da je neznatna in od dramatike da je komaj kaj mogoče omeniti. V poglavju o modrosti in neumnosti (norosti) sodijo v prvi del pregovori, v drugega pa vraže. Nato navaja imena oseb v ljudski pesmi, obravnava njihove oblikovne lastnosti in jih razvršča ter opisuje bajna bitja. Pri šegah med standardnimi podatki omenja tudi delanje sneženega moža pozimi in vsakoletno procesijo v Idriji v spomin na začetek rudnika, kar sodi že v „delavsko“ etnologijo. Pri hrani navaja vsakdanje jedi: žgance, polento, fižol, mleko, krompir, mesa pa da zlepa ni na mizi. V zvezi z nošo poudarja, da se pri njej bolj kot pri šegah in navadah kaže, kako novo prevlada nad starim. Na koncu se izrecno ustavlja le pri kmečkih stavbah in glede na gradbeni material loči lesene in zidane.

V zaglavju Zur Volkskunde Krains (K etnologiji Kranjske) časopisa Österreich—Ungarn in Wörter und Bild je Urbasov prispevek *Das Volksleben der Slovenen*,⁴⁰ o ljudskem življenju Slovencev na prvem mestu. Ponekod se ujema s pravkar imenovano etnografsko skico, vendar je napisan na novo, v skladu z ilustrirano publikacijo bolj poljudno. Prinaša vrsto kritičnih in bistrih opažanj: govori o telesnem videzu Gorenjcev, Dolenjcev, Notranjcev, njihovem temperamentu; pokrajini, ki vzbudi zanimanje tujca zaradi prepredenosti s cerkvami in kapelami; o tem, da starši upajo na sina duhovnika, ko ga pošljejo v šole; o praznovanju nove maše in prepletenosti cerkvenih praznikov s poganskimi elementi; o onikanju in katera imena so najbolj pogostna (polovica ženskega sveta so Micke, druga polovica pa Neža, Urša, Špela, Marjeta, Jera, Lenka, Lucija, Lojza), o praznikih, ki da so za Kranjca glavni mejniki za razmejevanje obdobja leta; o šegah; otrocih, ki v prvih letih letajo okrog v sami srajčki, s 5–6 leti pa so že pastirji; o priljubljenih otroških igrah, odnosu do otrok, beračev, gostov, ravnanju do tujcev, ljubezni do domovine in države. Nadaljuje o načinu prodajanja in kupovanja, o obrti: ribniškem suhorobarstvu, sitarstvu v Stražišču in lovu na polhe na Dolenjskem in Notranjskem. Seveda ne more tudi mimo pregovorov in vraž. Prispevek je ilustriral Jurij Šubic.

Že naslova obeh naslednjih razprav *Die oro- und hydrographischen Verhältnisse Krain's*⁴¹ in *Die Gewässer von Krain*⁴² napovedujeta zemljepisno problematiko. Prva po predstavitvi zemljepisne lege Kranjske obravnava oblikovitost njenega površja, pri čemer največ pozornosti posveča jezerom ledeniškega nastanka. Ne zanemari niti ljudskih pripovedi o domnevnih že izginulih jezerih in te povedke sooča z geološkimi dognanji.

40. *Das Volksleben der Slovenen. Die österreichisch—ungarische Monarchie in Wort und Bild — Kärnten und Krain* —, Wien 1891, 353–378.

41. *Die oro- und hydrographischen Verhältnisse Krain's*, Zeitschrift des Deutschen u. Österreichischen Alpen—Vereines, 1874, 296–312.

42. *Die Gewässer von Krain*, Zeitschrift des Deutschen u. Österr. Alpen—Vereines, 1877, 147–163.

Osrednji del je posvečen današnji oblikovanosti površja na Kranjskem, predvsem goratim področjem in kraškim pojavom (jame). Z njimi se veliko ukvarja tudi v drugi razpravi, ko govori o vodah na Kranjskem. Loči vode z odprtim tokom in ponikalnice, ki jih deli v take, pri katerih se vé za njihov izliv, in v take, kjer tega ni mogoče ugotoviti. Razmejuje jih tudi glede na izliv v Črno in Jadransko morje in navaja črto, po kateri poteka razvodje med njima. Nato opisuje tok posameznih rek in njihove pritoke in metode raziskovanja tokov rek ponikalnic. Te podtalne vode zaradi boljšega pregleda razdeli na štiri področja. Na koncu ne pozabi omeniti niti mineralnih vod in toplíc.

Še posebej se posveča Urbas vprašanjem kraških pojavov v članku *Das Phänomen des Zirknitzten Sees und die Karsthäler von Krain*,⁴³ katerega namen je po njegovih lastnih besedah najpreprosteje razložiti pojav Cerkniškega jezera, saj ga v publiciteti obdajajo na eni strani čudežna pravljíčnost, na drugi pa globokoumne razlage, ki jim ne more zaupati. Že s tem, da opozarja na še druge doline s podobnimi geološkimi, klimatskimi in hidrografskimi lastnostmi, kot je Cerkniško jezero, hoče zmanjšati njegovo enkratnost. Nato obravnava površje, podnebje, favno, floro, kamenine in obdelovalno zemljo Cerkniške doline v njegovem času in tudi njeno zgodovino in pri tem citira vrsto avtorjev, ki so se že ukvarjali z njo in še posebno s Cerkniškim jezerom.

Ljubljanski zvon je že l. 1882 poročal, da je V. Urbas v nemškem in avstrijskem planinskem društvu predaval o *Čičarji in Čičih*⁴⁴ in ta „kulturna podoba iz Istre“⁴⁵ je bila l. 1884 objavljena v Zeitschrift für deutsche und österreichische Alpenverein. Struktura besedila je delno podobna prejšnjemu. Po zemljepisni označbi (meje, lega, vegetacija, klima) področja se ustavlja pri več teorijah o izvoru Čičev, ki so že dolgo predmet strokovnega zanimanja. Glede na njihovo različno konstitucijo, fiziognomijo in značaj zastopa tezo o njihovem večstranskem (neenotnem, različnem) izvoru. Z opisom njihovega gospodarstva, hrane, obleke, bivališč, šeg, religije, vraž, ki so zanj posledica njihove zaostalosti, prehaja na etnološko področje. Značilno je, da opaža težko življenje žensk in melanholijo njihovega značaja utemeljuje z njihovo brezpravnostjo, ker da samo služijo moškim. Ljubljanski zvon je opozoril tudi na objavo razprave.⁴⁶

Urbasovo edino v samostojni knjigi, in to v slovenščini napisano delo *Dr. E. H. Costa*⁴⁷ je nastalo na pobudo odbornikov Slovenske Maticе, ki so se s takim življenjepišom hoteli oddolžiti njenemu naglo umrlemu podpredsedniku,⁴⁸ kot so se malo prej L. Tomanu. Za to so naprosili V. Urbasa,⁴⁹ ki je ponudbo sprejel in verjetno tudi zato postal zunanji član odbora Slovenske Maticе. Urbasu je bilo glavni vir za to delo petintrideset zvezkov Costovih dnevnikov, zato je pri opisu njegovega življenja in dela ustrezno podroben, sicer pa si prizadeva Costo prikazati kot iskrenega in navdušenega domoljuba, ki da ga niso pripeljali v slovenski tabor šele spodletele pobude v nemškem.⁵⁰ Sledi še nekaj Costovih govorov z Urbasovimi opombami. J. M. Pajk je v Zori to Urbasovo delo navdušeno

43. Das Phänomen des Zirknitzer Sees und die Karsthäler von Krain, Zeitschrift des Deutschen u. Österr. Alpen-Vereines, 1879, 17–33.

44. Rubrika: Slovenski glasnik, LZ 1882, št. 2, 123.

45. Die Tschitscherei und die Tschitschen. Ein Culturbild aus Istrien. Zeitschrift des Deutschen u. Oesterr. Alpen-Vereines 1884, 1–27.

46. LZ 1884, št. 6, 384.

47. Dr. E. H. Costa, Matica Slovenska, 1877, 126. str.

48. Prim. LMS, SM, Lj. 1875, 6.

49. Prim. LMS, SM, Lj. 1875, str. 9, 14, 19.

50. Prim. V. Urbas, Dr. E. H. Costa, . . . 25–26.

pozdravil z dolgim poročilom,⁵¹ medtem ko ga je K. Glaser v svoji Zgodovini slovenskega slovstva pograjal.⁵²

Označba. — Sad Urbasovega 50-letnega strokovnega publiciranja je vsega skupaj enaindvajset znanih bibliografskih enot. Če odštejemo Urbasove začetne objave (ki so mladeniško zagnane), literarne poskuse in davek času (knjižico o dr. E. H. Costi), je njegovo pisanje v vseh prispevkih resno, odgovorno in umirjeno, s suverenim znanjem predmeta in strokovne literature, ki jo tudi kritično upošteva. Po vsebini izredno raznotere prispevke (z današnjega vidika jezikoslovna metodika, folkloristika, primerjalna književnost, etnologija, geografija, kulturna zgodovina) je mogoče sumarno uvrstiti med filološke in naravoslovne.

Urbasovi pedagoški članki kažejo V. Urbasa kot prizadevnega pedagoga. Odpira pa se nam ob njih pomembno vprašanje: kako da ni bolj živo sodeloval v slovenskem kulturnem krogu? Prvi njegovi prispevki to tendenco vendar nakazujejo in kažejo, da z jezikom ni imel težav pa tudi vzklik na koncu prispevka o pregovorih priča, da do slovenstva ni bil hladen. Toda v njegovih zadnjih dveh pedagoško-metodičnih člankih ni niti sledu o narodnostni zavzetosti, saj se strogo drži strokovne distance; nikjer aktualistično ne zviša tona, čeprav ugotavlja, da zakon o srednjem šolstvu ne upošteva nenemških učencev iz nenemških osnovnih šol in krajev. Je mar tudi za to vzrok Urbasova velika racionalistična narava in pozitivistična usmerjenost, ki je tako izrazita že v prvem Urbasovem prispevku *Vraže ali prazne vere*, ki ga začenja z besedami: „Pravijo: Vsak človek ima svojo zvezdo. — Gotovo, če si jo na papir zarisa, toda na nebu ne.“⁵³ Isto se pokaže na koncu sestavka o stari Ljubljani, na začetku razpravljanja o Cerkniškem jezeru in še marsikje. Zakaj Urbas nikjer ne podleže aktualnim vprašanjem o položaju Slovencev v Avstro-Ogrski (razen v pritrjevanju Costovemu delovanju za Slovence), čeprav za dežmanovski problem tu ne gre, saj je bil povabljen k sodelovanju k Slovenski Matici? Ga je pri tem oviralo delovno mesto — odvisnost profesorja v državni službi; ali je bil pokaran zaradi svojega prvega strokovnega prispevka (o pregovorih) v slovenščini, čeprav je zraven dodal tudi nemškega o docela nemški problematiki (toda na drugo mesto? !)? Vendar poročilo ob njegovem odhodu v pokoj priča o njegovem dokajšnjem ugledu.⁵⁴ Je bila tega kriva odmaknjenost v Trstu, toda saj je bilo delovanje Slovencev v Trstu tedaj živo? Se je čutil dolžnega posredovati slovensko kulturo nemškemu kulturnemu krogu in tako hotel delovati za strpno sožitje dveh narodov v isti državi? ⁵⁵ Ali so bile vzrok tega zgolj možnosti za bolj poglobljeno strokovno delovanje in pripadnost po njegovem mnenju naprednejšim strokovnim krogom? ⁵⁶ Urbasov etnološki koncept se npr. razločuje od drugih takratnih slovenskih narodopiscev, katerih izhodišča so bila docela folkloristično — filološka. Vsekakor je s svojimi, ponekod zavestno označenimi etnografskimi (=etnološkimi) razpravami strokovno naprednejši od njih, saj so mu npr. šege in ustno slovstvo le del duhovne kulture, ob njih pa enakovredno in

51. Zora, časopis zabavi i poduku. Sedmi tečaj, V Mariboru, Uredil, založil in tiskal J. M. Pajk, 1878, št. 5, marca 1878, 78–80.

52. Prim. Dr. Karol Glaser, ZSS, III, 87.

53. Prim. op. 20.

54. Chronik der Schule, Jhbr. der deutschen Staats-Oberrealschule in Triest, 1897–98, 1.

55. Ena od delnih rešitev tega vprašanja bi bila tudi ugotovitev, kaj so bili njegovi starši — oče. Mati je bila služkinja. Je bil oče Nemeč ali Italijan? Zakaj je v šolskih poročilih in v začetnih objavah uveljavljena italijanska oblika njegovega imena in ali sta kraja službovanja Gorica in Trst zgolj naključna? To, da je sin služkinje mogel študirati, bi moglo govoriti za to, da je imel premožnega očeta, ki ga kljub rojstvu zunaj zakona ni zavrzel? !

56. Tudi njegov sodobnik Slovenec Franc Miklošič je pisal le v nemščini.

morda še bolj zavzeto obravnava tudi druge téme. Pregovori in vraže ga zanimajo predvsem kot dokaz modrosti ljudstva na eni strani in na drugi njegove neumnosti (norosti), kar je posledica njegove neizobraženosti. Nič pa ga niso npr. vraže zanimale kot pravi in izvirni narodni duh in ostanki slovanske mitologije,⁵⁷ kakor je bilo v navadi pri romantično usmerjenih narodopiscih.⁵⁸ Z opažanji o odnosih med spoloma, različnih interesnih, starostnih in družbenih skupin na podeželju, čeprav še brez razredne opredeljenosti, je pravzaprav začetnik proučevanja socialne kulture pri Slovencih; tudi sestavin materialne kulture ne prezre, čeprav jim posveča manj pozornosti. Tako smemo skleniti, da je V. Urbas za Slovence deloval posredno — bolj strokovno, ni pa doslej še nikakršnih podatkov, da bi se angažiral tudi narodnostno-politično. Je pa vprašanje, kaj je bilo v takratnem zgodovinskem trenutku slovenskemu narodnostnemu položaju bolj v prid: strokovna ali narodnostna zavzetost.

Tudi zanimanje za naravoslovne probleme kaže, da je Urbas sledil duhu časa. Vsi štirje zemljepisni prispevki so predavanja, ki jih je imel v istrski sekciji avstrijsko-nemškega planinskega društva. Najbolj so ga privlačili kraški pojavi. Sicer pa morajo to njegovo prizadevanje oceniti geografi.

Edino Urbasovo razpravo v knjižni obliki o dr. E. H. Costi moramo šteti za njegov davek času. V tem delu je spet prišla na dan Urbasova zagnanost, znana iz časov njegovega prvega objavljanja. Po značaju in temperamentu je Costo morda primerno označil, okoliščine (namen dela, posredno sorodstvo z njim — poročen s C. sestrično) pa so storile, da njegovega delovanja ni zmožel kritično oceniti in preseči enostranskega gledanja. Nikjer npr. konkretno ne omenja njegovega boja s F. Levstikom ipd.

Sklep:

V. Urbas je pač najpomembnejši za etnološko vedo in na podlagi njegovih folklorističnih in etnoloških člankov je mogoče skleniti, da se je realistična smer slovenske etnološke misli začela že petindvajset let pred M. Murkom⁵⁹ pravzaprav z njim, le da se romantični narodnoprebudno delujoči in večinoma že slovensko pišoči sodobniki nanj niso navezovali, poznejši raziskovalci zgodovine slovenske etnologije pa so tudi šli mimo njega,⁶⁰ čeprav so pri posameznih poglavjih Narodopisja Slovencev citirane štiri njegove razprave.⁶¹

57. Prim. F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, Narodopisje Slovencev, I, 1944, 34.

58. S. Kremenšek, N.d. pri op. 39, str. 130 sl.

59. Prim. op. 57, str. 35.

60. Prim. op. 57, str. 21–52.

61. Prim. Narodopisje Slovencev, I, 216, 261, II 162.

Summary

VILJEM URBAS

Out of Viljem Urbas' fifty years of professional publishing only twenty-one bibliographic units are known so far, seven among these were written in Slovene. Regardless of their large variety (nowadays they would be classified as educational linguistics, folklore studies, comparative literature, ethnology, geography, cultural history), his writing is always professional, serious and responsible, it shows his excellent knowledge of the discussed subject and literature written about it, which is critically considered. Only his booklet on Dr. E. H. Costa can be considered as a duty paid to his time.

Urbas' contributions written in German show that his activity for the Slovenes is primarily professional, and so far there is no available evidence to show that he would have been committed in social – political sphere as well. Therefore a question may be raised why Urbas did not act more vividly in the Slovene cultural circle, from which he can also be distinguished according to his concepts on ethnology. His ethnological contributions are most significant, and it is possible to conclude on this basis that the realistic orientation in Slovene ethnological thinking was already begun twenty-five years before the work of Matija Murko, that is to say with Urbas. However, romantic nationally-awakening and mostly in the Slovene language writing ethnologists did not link themselves with Urbas; later investigators of the history of Slovene ethnology also passed him by, although four of his studies have been occasionally quoted in various chapters of the ethnography of the Slovenes.

SLOVENSKO NARODOPISNO*GRADIVO V ZAMEJSKIH ZBIRKAH

Že pred leti so me avstrijski kolegi (Leopold Kretzenbacher, Oskar Moser, Sepp Walter) opozorili na arhivalne zbirke v Gradcu in Celovcu, ki hranijo gradivo za slovensko narodopisje: na tim. „Göthovo serijo“ v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, na zbirko dr. Valentina Pogatschnigga v Deželnem muzeju za Koroško v Celovcu in na Ferkov arhiv v Štajerskem narodopisnem muzeju v Gradcu. Prvi, najobsežnejši zbirki sem posvetil že dokaj časa. Drugi dve sem pregledal l. 1977.

1. „Göthova serija“ (Göthsche Serie)

Zbirka nosi ime po možu, ki je zbiranje gradiva privedel h koncu, po prof. dr. Georgu Göthu. Imenovati bi se smela tudi po nadvojvodi Janezu (Erzherzog Johann von Österreich, 1792–1859); le-ta je namreč v začetku 19. stoletja sprožil akcijo za zbiranje gradiva, ki naj bi dalo „statistično-topografski“ opis tedanje vojvodine Štajerske.

Štajerski biografi nadvojvode Janeza, zlasti V. Geramb¹, iščejo pobude za takšno zbiranje v nadvojvodovih stikih s tirolskim bibliotekarjem Vikoschem in nekaterimi drugimi njegovimi znanci. Ne omenjajo pa že obstoječih zgledov, ki so nadvojvodi morali biti znani. Že pod cesarjem Francem II (I) (1792–1835), bratom nadvojvode Janeza, so bile razposlane vprašalnice („Befragungen“) kameralne posestne uprave (menda s 25 vprašanji) vsem državnim posestvom zlasti iz verskega zaklada. Tako so uvrščena v Göthovo serijo poročila (opisi) iz Marenberga–Radelj 1785, z Žovneka 1789, iz Vrbovca v Savinjski dolini 1796, iz Gornjega grada 1796, iz Radgone 1797–1801. Drugo akcijo sta odredila cesar Franc in vojvoda Karel I. 1802. Posestva iz verskega zaklada so morala predložiti vsako svoj „zgodovinski opis“ (historische Beschreibung). V Göthovi seriji sem našel opise iz Vrbovca 1802, iz Olimja 1802, iz Marenberga–Radelj 1802, kot zapoznelec opis iz Poljskave 1810.

Akcije te vrste so imele že zgodovino za seboj in niso bile avstrijska posebnost. Etatizem, plod državnoznanstvenih nauk absolutizma, je dal najprej v Franciji pobudo, da bi zbrali podatke o cerkveni upravi, o vojaštvu, sodstvu, financah, trgovini, industriji (manufakturah), o številu prebivalstva „et en général tout ce qui peut faire connaître à fond cette monarchie“.² Podatke so zbirali kraljevi komisarji (maîtres de requête) od 1697 naprej (čeprav je Ludvik XIV izdal prvi ukaz že 1664). Delali so po „Spomenici“ (Mémoires), ki je bila izšla v kraljevem imenu in je rabila tako rekoč kot vprašalnica. Razlog za to delo ni bilo znanstveno zanimanje, marveč načelo absolutistične vladavine, da naj vladar „pospešuje blaginjo ljudstva“, za kar mora seveda poznati njegove potrebe in upoštevati dejansko stanje v državi. To pa je bilo takšno, da so velikanske socialne razlike pritirale stisko do skrajnosti. Nihče tega ni prikrival. Bouloinviillers implicite kritizira absolutistično vladavino Ludvika XIV: „Si son Altesse Royale ne peut réellement soulager les sujets écrasés, elle doit, au moins, témoigner une bonne volonté continuelle, et une

* Staro „narodopisje“ (M. Murko 1896) je ljubljanska fakulteta nadomestila z „etnologijo“ (prim. V. Novak, ČZN 1–2, 1977). Ista fakulteta je v zadnjem času iz etnologije izločila „folkloristiko“. Poprejšnja enovita veda vozi za naprej po dveh tirih. Vračam se k „narodopisju“, ki naj obsega – kakor doslej – spet *oboje*, „folkloristiko“ in „etnologijo“. Saj imamo vendar od 1904 „Časopis za zgodovino in narodopisje“ in od 1951 Inštitut za slovensko *narodopisje* pri SAZU! Tudi sicer smo z „narodopisjem“ v kar dobri slovenski družbi. – N.K.

1. Viktor Geramb, Ein Leben für die anderen. Erzherzog Johann und die Steiermark. Aus dem nachgelassenen Manuskript bearbeitet von Oskar Müllnern. Wien 1959.

2. Henry de Bouloinviillers, État de la France, I. London 1727, 18.

(Levo:) Nadvojvoda Janez (1782–1859). Po sliki Leopolda Kupelwieserja. — (Desno:) Prof. dr. Georg Göth (1803–1873). Foto: Steiermärkisches Landesarchiv, Graz.

attention infinie à leurs besoins et à leur masse . . ." Načelo je samo v sebi ustvarjalo tragikomičen položaj, ki je že nosil v sebi kal velike Revolucije.³

Tako sproženo spoznavanje države („status“) je rodilo novo vedo, statistiko, ki je imela ob svojem nastanku drugačno vsebino kakor dandanes.⁴ „Statistične“ vprašalne akcije fevdalne dobe zato vsebinsko niso „statistične“ v današnjem pomenu besede.

Nekaj podobnega so bile vprašalnice cesarja Franca II (I) in so bile njegovemu bratu, nadvojvodi Janezu, vsekakor dobro znane. Nemogoče je tudi, da bi mu bila ostala neznan velika vprašalna akcija Napoleona Bonaparta. Le-ta je namreč odredil v l. 1805–1811 izvedbo vprašalne akcije po vseh departementih novega cesarstva, in prefekti so bili dolžni, da nanjo odgovore.⁵ Ko bi Napoleonov padec ne bil prekinil te

3. Mohammed *Rassem*, Die Volkstumswissenschaften und der Etatismus. Graz 1951, 17 sl.

4. Prim. V. *John*, Geschichte der Statistik. Stuttgart 1884, in F. *Felsing*, Statistik als Methode der politischen Ökonomie. Leipzig 1930 (= Hessische Beiträge zur Staats- und Wirtschaftskunde 4).

5. Ohranjeni so odgovori iz pokrajin, zajetih v Napoleonov Regno italico. Bili so dolgo časa le deloma znani, gradivo pa objavljeno samo v odlomkih, gl. Franco *Riva*, Tradizioni popolari venete secondo i documenti dell'inchiesta del Regno Italico (1811). Venezia 1966 (=Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Memorie. Classe di scienze morali, lettere ed arti, vol. 34, fasc. 3) 6, op. 6 (gl. tudi *istega* avtorja: Verona primo ottocento. Tradizioni. Modi di vivere e di vestire. Verona 1962). *Riva* objavlja med drugim gradivo iz passarianskega okrožja (Passariano), ki je obsegalo tudi naša *Brda*, *Rezijo* in *Slovensko Benečijo* („Schiavonia“), gl. 66 sl. Slikar Daniele *Marangoni* je bil za Napoleonovo anketo narisal tudi šest noš iz slovenskih krajev okrožja, objavil jih je z drugimi vred G. *Nicodemi*, Costumi popolari italiani del Primo Ottocento. Milano 1958. (Za

širokopotezne „evropske“ akcije, bi imeli že davno „il primo panorama socioculturale delle popolazioni europee ...“⁶

Vprašalnice niso bile Napoleonova zamisel, spoznal pa je — tudi on — njihov pomen za svojo vladavino. Vsekakor se je rodila iz znanstvenih pobud zamisel zanje v porevolucijski francoski Société des Observateurs de l'Homme l. 1804. Konkretno obliko je dobila v klasični vprašalnici, Questionnaire, l. 1805 v Parizu ustanovljene Keltske akademije (Académie celtique).⁷

Zdi se torej, da segajo korenine vojvodove akcije dlje, kakor sklepajo njegovi štajerski biografi.

Nadvojvodov namen je bil, pripraviti obsežni „statistično-topografski“ opis vojvodine Štajerske, vzporedno pa tudi „kritično in filozofsko“ zgodovino Štajerske (in Koroške). Za prvo naj bi zbral podatke s poročili kameralnih oskrbnikov in okrajnih komisarjev. Pozabiti ne smemo, da je temeljil tedanji (fevdalni) upravni sistem na gosposčinah (Herrschaften), administrativno zajetih v okraje (Bezirk) in okrožja (Kreis — kresija). Štajerska je bila razdeljena na pet okrožij: na bruško (Bruck an der Mur), na judenburško, na graško ter na mariborsko in celjsko. Zadnji dve sta zajemali Slovensko Štajersko. Severna meja svoječasnega mariborskega okrožja se v glavnem krije z današnjo etnično in državno mejo.⁸ Leto 1848 je prineslo razpad fevdalnega sistema in novo upravno razdelitev po novih okrajih.

Nadvojvoda je v času, ko je snoval svojo vprašalnico, sam prepotoval del Slovenske Štajerske (1810—1812) in poskušal sam zapisovati svoje poizvedbe.⁹ Točni čas nastanka njegove vprašalnice ni znan. Razposlana je bila 16. januarja 1811 pod naslovom „Fragentwürfe an sämmtliche steyermärkische Werbbezirke zum Behufe einer physica-lischen Statistik dieses Landes“ in ni nosila nadvojvodovega podpisa.¹⁰

Naslov pove, da ne gre za izdelana vprašanja, marveč le za osnutke (Entwürfe) vprašanj, za pomoč in pobudo poročevalcem, ki naj bi ob njih sestavili svoje poročilo ali opis. Vprašanja — vseh je 132, natisnjena so na 7 tiskanih straneh vel. 8° — tudi niso oštevilčena.

Nadvojvoda je snov razdelil na sedem poglavij, ki obsegajo:

- I. topografsko—politično območje,
- II. versko—nравstveno območje,

podatke in literaturo se zahvaljujem dr. Milku *Matičetovemu*, ki je sodeloval pri *Rivovi* publikaciji 1966 — škoda, da teh objav v naši literaturi doslej še nihče ni omenil! — Integralna besedila odgovorov iz vseh italijanskih okrožij je končno objavil in z zajetno študijo pospremil Giovanni *Tassoni*, *Le inchieste napoleoniche sui costumi e la tradizioni del regno italoico*. Bellinzona 1973 (= *Arti e tradizioni popolari* 9).

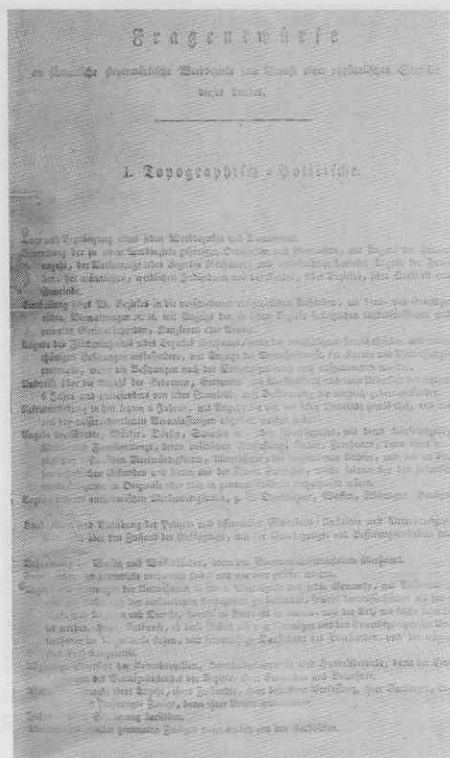
6. *Tassoni*, n.d. 17.

7. Gl. J.A. *Dulaure*, *Mémoires de l'Académie celtique*, I. Paris 1808. — Vprašalnica obsega 51 vprašanj.

8. Gl. F.X. *Hlubek*, *Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark*. Gratz 1860, 52. — Po 45 letih je prikazal stanje l. 1905 po avtopsiji neki A.B. v „Slovenskem Narodu“ 38 (podlistki od 26. 10. 1905 passim do 27. 11. 1905), „Slovensko-nemška meja na Štajerskem“.

9. Tako so uvrščeni v („Göthovo“) gradivo daljši zapiski nadvojvode Janeza z njegovih obiskov v Jurkloštru, Olimju in Žičah.

10. Nekaj pozneje, 10. septembra 1811, je sledilo nadvojvodovo osebno vabilo k zbiranju zgodovinskega gradiva. — „Zbiralna mrzlica“ je bila očitno v zraku. Neopažena je ostala pobuda „Laibacher Wochenblatt“ 14 (31. 10. 1817), kjer izdajatelj v pripravi reorganizacije svojega lista poziva k zbiranju domačega „ljudskega blaga“ in zanimivosti, ki bi jih bil voljan objavljati, zlasti slovenske *šege in navade* (f. *Slovenische Sprache, Sitten, Gebräuche, Gewohnheiten, Volkssagen, Volkslieder und Sprichwörter*) in *topografske* podatke (b. *Vaterländische sowohl alte, mittlere, als neue Geo- und Topographie, Statistik in streng wissenschaftlicher Form*).

Prva stran vprašalnice nadvojvode Janeza iz 1811.

III. fizikalno—naravoslovno in splošno medicinsko območje,

IV. gozdarsko območje,

V. gospodarsko območje s poljedelstvom, travništvom, živinorejo, planšarstvom, vinarstvom in prikazom krajevnega gospodarskega stanja,

VI. montanistično območje,

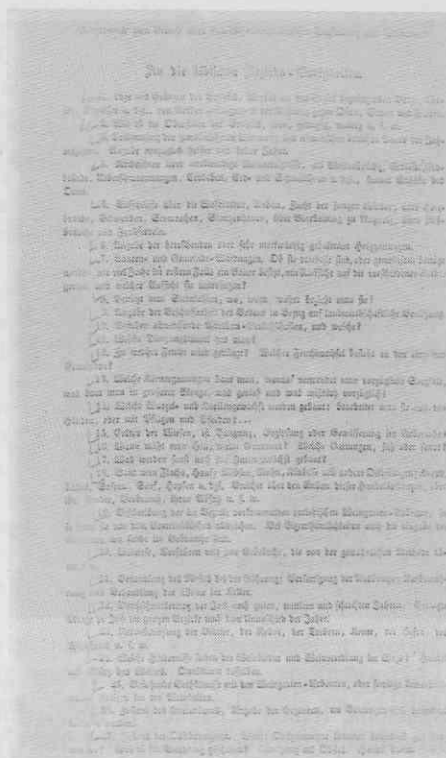
VIII. komercialno območje.

Kurende okrožnih uradov (prva že l. 1811) so pritiskale na okrajna oblastva (Bezirks-obrigkeiten) za skorajšnje dostavo odgovorov (bolje: poročil — „operatov“), toda uspeh ni bil zadovoljiv.¹¹ Kurenda iz l. 1815 je postavila („zadnji“) rok: 15. april 1815. Kaže, da tudi to ni pomagalo. V letnih poročilih „Joaneja“ (Joanneum), ustanove, ki jo je nadvojvoda poklical v življenje kot hrbenico vseh svojih kulturnih prizadevanj,¹² nekoliko zasledujemo potek akcije in dohajanje operatov.

Sestava takega operata ni bila igrača in za marsikaterega funkcionarja ali uradnika je bila trd, da, pretrd oreh. Saj je bilo med operati, kolikor jih je nadvojvoda dobil v roke, le malo takih, ki bi obsegali manj kakor 100 rokopisnih strani vel. 8°. Mnogo operatov poročila pohvalno omenjajo.

11. Vse so spravljene v „Göthovi seriji“ Schuber 4, Heft 70 (Erlässe, Fregepunkte u. dgl.).

12. Gl. Georg Göth, Das Joanneum in Gratz. Geschichtlich dargestellt zur Erinnerung an seine Gründung vor 50 Jahren. Gratz 1861, in pa: Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen . . . Redigiert von Dr. Anton Mell. Graz 1911.

Prva stran vprašalnice G. Götha okrajnim oblastvom iz 1843

L. 1811 – tako razbiramo iz poročila¹³ – so prišli prvi operati tudi iz mariborskega in celjskega okrožja:¹⁴ za Ptujsko goro (144 strani), za Magistrat Ptuj, za Falo (178 strani), za Studenice (93 strani), za Rajhenburg (Brestanico), za Mislinjo.¹⁵

L. 1812 sta omenjena v poročilu¹⁶ le operata za Konjice (122 strani) in Rogatec (75 strani).

V poročilu za l. 1813¹⁷ se omenjata samo operata za Ormož (80 strani) in Slivnico pri Mariboru.¹⁸

V l. 1814 navaja poročilo¹⁹ operate za minorite v Ptuj, za Jarenino (202 strani), za Hrastovec pri Mariboru (132 strani).

V letniku 1818 objavlja poročilo poziv vsem prizadetim, naj gradivo pošljejo čimprej.²⁰ Rok, postavljen s kurendo iz l. 1815, je bil izdatno prekoračen. Znaprej se v poročilih akcija ne omenja več. Nadvojvoda je odnehal.

13. „Joanneum“. Erster Jahresbericht. Gratz 1812, 13–15.

14. Za nemško ozemlje jih nisem evidencialno.

15. Na njihovem mestu v „Göthovi seriji“ nisem našel operatov s Ptuja in iz Mislinja, za rajhenburški (= brestaniški) operat pa je zapisana pripomba: „Ausgehoben für Prof. Geramb 1939.“ Usode teh operatov za zdaj še nisem zasledoval.

16. „Joanneum“. Zweiter Jahresbericht. Gratz 1813, 8–15.

17. „Joanneum“. Dritter Jahresbericht. Gratz 1814, 20–21.

18. Slivniškega operata tudi nisem našel na njegovem mestu.

19. „Joanneum“. Vierter und fünfter Jahresbericht. Gratz 1815–16, 28–29.

20. „Joanneum“. Siebenter Jahresbericht. Gratz 1818, 14.

Dr. Valentin Pogatschnigg (1840–1917). Foto: Landesmuseum für Kärnten, Celovec.

V Göthovi seriji sem našel za ta čas le še nekaj uradnih poročil, večidel (tiskanih) preglednic (tabel). Značilen je svojevrstni primer z operatom iz Podstrede (145 strani). Sestavljen je bil z veliko zamudo l. 1821, pa je obležal v konceptu. Po več kot 20 letih ga je avtor poslal G. Göthu 6. avgusta 1843 (spremno pismo).

To pa je bilo do 1831 vse, kar je mogel doseči nadvojvodov poziv iz l. 1811. Bera je bila več kot skromna. Treba je bilo novega, odločnega in ekspeditivnega moža, ki je akcijo vzel v roke. To je bil Georg Göth.

Georg Göth²¹ se je rodil 29. decembra 1803 v Reindorfu (danes: Rudolfsheimu) pri Dunaju. Po privatni maturi je na univerzi vpisal filozofijo, matematiko in fiziko, pozneje je vpisal še pravo. Po končanih študijah (1827) je šel naprej za domačega učitelja na Štajersko. Tu se je seznanil z nadvojvodom Janezom in l. 1830 postal njegov arhivar, bibliotekar in drugi zasebni tajnik. Ambicioznega mladega moža to delo ni moglo povsem zadovoljiti, zato mu je nadvojvoda kmalu pomagal do asistentskega mesta za elementarno matematiko na Joaneju, kjer pa so bile težave z učenim načrtom. Göth je l. 1839 rajši sprejel mesto bibliotekarja in kustosa pri Kmetijski družbi na Dunaju. Končno se je pa l. 1841 vendarle vrnil v Gradec kot profesor matematike na Joaneju. Tu je stalno napredoval. Postal je začasni, nato redni namestnik študijskega ravnatelja, l. 1861 pa pravi študijski ravnatelj. L. 1865 je učakal upokojitev. Umrli je v Gradcu 4. marca 1873.

Ko je Göth v nadvojvodovem arhivu našel gradivo, ki se je bilo nadvojvodi pred leti nabralo za njegov nameravani „topografsko-statistični opis Štajerske“, se je ogrel za nadvojvodovo zamisel. Z njegovim privoljenjem se je odločil, da bo nadvojvodovo akcijo po 20 letih obnovil. Tako je svoje ime za trajno združil z delom, ki ga je bil začel nadvojvoda Janez.

21. K.G. Ritter von *Leitner*, Dr. Georg Göth. Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 26. Heft. Graz 1878. C. Gedenkbuch, 67 sl.

Göth je bil očitno nagel in spreten mož. Brez omahovanja je sestavil svojo vprašalnico, ki je vsebovala 69 oštevilčenih vprašanj. Že l. 1831 jo je razposlal okrajnim gospodvom (Bezirksobrigkeiten) in že isto leto dobil večino odgovorov vsaj za bruško, judenburško in graško okrožje. To sklepam po dejstvu, da se je še isto leto lotil pisanja „geografsko-statistično-topografskega opisa vojvodine Štajerske“, katerega prvi del je izšel na Dunaju že l. 1840,²² kar priča o mrzlični naglici avtorja. Ta prvi del obsega splošni pregled dežele in prvi del opisa bruškega okrožja (Brucker Kreis). Že naslednje leto (1841) je izšel prav tako na Dunaju drugi del s koncem opisa bruškega okrožja, čez dve leti (1843), tokrat v Gradcu, opis judenburškega okrožja.

Delo se mu je, kakor kaže, zatikalo. Že z graškim okrožjem ni vzdržal začetnega tempa. Mariborsko in celjsko okrožje sta z odgovori kasnili. Morda tudi s prvo vprašalnico ni bil več zadovoljen. Kako naj si sicer razlagamo, da je najprej l. 1840, ko je že izšel l. del njegovega opisa in je bil II. del že v tisku, ter l. 1842 razposlal nove vprašalnice, in sicer: eno upravam gosposčin (Herrschaften, Dominien) in imenj (Gülten) s 25 vprašanji, dve davčnim občinam, in sicer eno podeželskim davčnim občinam s 30 vprašanji ter mestnim in trškim davčnim občinam s 46 vprašanji, eno župnijskim uradom z 21 vprašanji in še eno rudniškimi in fužinskimi upravam z 9 vprašanji.

Najbrž je na njegovo pobudo te vprašalnice dopolnila vprašalnica (s 50 vprašanji) Zgodovinskega društva za Štajersko, katerega član in pozneje tudi odbornik je bil, razposlana l. 1845.²³

Na splošno lahko rečem, da je imel Göth v nasprotju z nadvojvodo s svojimi vprašalnicami dosti več sreče. Sicer je tudi zanje naročal kurende. Še 5. novembra 1842 je kurenda graškega okrožja — ko je končaval njegov opis — pritiskala na okrajne komisarje, naj pohitijo. Sledila ji je 1. decembra 1842 kurenda mariborskega okrožja, 5. decembra 1842 pa okrožnica (Zirkulare) celjskega okrožja. Pred kurendami je razposlal še posebne osebne prošnje (Ersuchen), prvič 30. marca 1840, drugič 15. julija 1842, z lastnoročnim podpisom, naj bi naprošeni čimprej poslali odgovore na vprašanja.

Pregled gradiva iz slovenskih krajev — omejil sem se samo nanje — kaže, da je skoraj vse datirano z l. 1843. Po tem bi kdo sklepal, da je bil Göthov uspeh izredno lep. Prezreti pa ne gre, da se vsi naslovi niso bzdvali in da je med zbranimi le malo krajev, iz katerih bi bile poslane Göthu odgovore prav vse instance, ki so vprašalnice prejele. Človek se ne

22. Georg Göth, Das Herzogthum Steiermark, geographisch-statistisch-topographisch dargestellt und mit geschichtlichen Erläuterungen versehen von —. Erster Band. Wien 1840.

23. V splošni evidenci ni, da je — podobno kakor graško Zgodovinsko društvo l. 1845 — tudi *Ljubljansko društvo* (Historischer Provinzial-Verein für Krain) celo leto dni prej, 1844, objavilo *poziv* (Illyrisches Blatt, No. 30, 25. 7. 1844, 121–123), naj bi člani zbirali in pošiljali društvu med drugim *opise domačih krajev, prebivalstva, šeg in navad, pregovorov in vraž, besedni zaklad*. Koliko so se člani pozivu odzvali, mi ta čas še ni znano, tudi ne, ali je morebitno gradivo kje ohranjeno in dostopno. — Samo omenim naj docela namensko anketo *Ljubljanskega gubernija* 1838 z vprašanji (Fragepunkte) v zvezi z nameravanim, pozneje pa odpovedanim obiskom cesarja Franca (gl. moje „Štehvanje“, Ljubljana 1963, 92–94 ter op. 20 na str. 178). — Iste tendence zasledimo na sosednjem Hrvaškem. Zagrebški škof Maksimilijan *Vrhovac* se je že l. 1813 odzval rodoljubnemu toku svojega okolja ter z *okrožnico* pozval duhovščino, naj zbira med ljudstvom besede, pesmi in pregovore. Ljudevit *Gaj* je povabil v svoji „Danici ilirski“ 3, 1837, 24 tudi laike, naj se zbiranju pridružio (gl. Nikola *Bonifačić* — *Rožin*, Gajuša. Zagreb 1973, 6), a Ivan *Kukuljević Sakcinski* je v svojem „Arkivu za jugoslavensku pojestnicu“ l. 1851, 241–243 objavil svojo *vprašalnico* z isto vsebino (Pitanja na sve prijatelje domačih starinah i jugoslavenske povestnice). (Prijazno opozorilo dr. M. *Matičetovega*.) Na njegova vprašanja iz „Arkiva“ so odgovarjali tudi Slovenci.

ubrani vtisa, da je v obeh okrožjih vladala neka inertnost, ob kateri je bila Göthova ekspeditivnost brez moči. Odveč je pripomniti, da to ne gre na račun slovenskih prebivalcev, saj so morali odgovarjati komisarji, uradne osebe.

Göth je medtem pač obdelal gradivo graškega okrožja in rokopis predložil v cenzuro 21. novembra 1847. Če naj verjamemo njegovemu zagotovilu v prilogi „Grazer Zeitung“ št. 83 z dne 9. marca 1849, je imel gradivo mariborskega in celjskega okrožja „v delu“ in bi naj bil rokopis končan „v dveh, treh letih“. Vse bolj se mi zdi, da z gradivom ni bil zadovoljen, bilo je nemara pomanjkljivo glede na koncept njegovega celotnega dela.

Vmes pa so posegli marčni dogodki l. 1848. Fevdalni sistem se je zrušil, z njim njegova uprava. Göthu so vrnili 24. marca 1848 rokopis III. dela (graško okrožje). Delo se je znašlo v slepi ulici. Koncept, ki je temeljil na dotedanji upravni razdelitvi, je bil neuporaben. Rokopis je bilo treba predelati. Poprej pa je bilo treba počakati na dokončni novi upravni sistem. S težavami je Göth seznanil javnost v zgoraj navedenem oglasu v „Grazer Zeitung“. Toda čas je mineval, položaj je postajal mučen. Tako je Göth v „Grazer Zeitung“ ponovno (št. 333 z dne 2. decembra 1849) objavil naznanilo, da čaka na dokončni novi upravni red. Ko bo znan in uveljavljen, se bo lotil opisa celjskega okrožja (mariborskega ne omenja), opis graškega, bruškega in judenburškega pa bo predelal. Do tega ni prišlo.

Velika škoda je, da Göth ni mogel več napisati četrtega dela svojega opisa Štajerske. Naj se že strinjamo z njegovim konceptom ali ne, z njegovim delom bi bili vendar dobili pred dobrimi 100 leti topografijo Slovenske Štajerske za prvo polovico 19. stoletja, delo, ki bi mu — spričo Göthove znanstvene metode — skromne P a j k o v e „Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev“ (1884) komaj mogli postaviti ob stran.

Nadvojvoda Janez je umrl l. 1859. Bil je velikan duha za svojo štajersko deželo in je zapustil bogato dediščino tudi sedanjim rodovom.²⁴ Tragično je, da je „statistično-topografski“ opis vojvodine Štajerske, ki ga je sprožil s tolikšno zavzetostjo, dvakrat ostal torzo.

L. 1873 je preminil v Gradcu tudi Georg Göth. V ostalini je zapustil zbrane odgovore na svoje in nadvojvodove vprašalnice, kolikor se jih je nateklo. Vse gradivo je l. 1873 in 1874 prešlo v Štajerski deželni arhiv, kjer ga hranijo pod imenom „Göthova serija“ (ali „Göthova topografija“) v 38 vtičnikih (Schuber).²⁵ Mariborsko in celjsko okrožje sta prispevali vsega 511 ovojev (Hefte), v vsakem je gradivo enega kraja. Urejeni so po abecednem redu (nemških) krajevnih imen.

Rajni ravnatelj Štajerskega narodopisnega muzeja V. Geramb je za muzej — neznanu kdaj — dal izpisati vse narodopisno gradivo iz zbirke v obliki kartoteke po geslih. Inštitut za slovensko narodopisje si je za ravnateljstvo dr. Leopolda K r e t z e n b a c h e r j a z njegovim prijaznim dovoljenjem oskrbel prepise slovenskega gradiva. Izkazalo se je pa, da izpiski niso popolni in da tudi vidik izpisovanja ne ustreza več današnjemu širšemu gledanju narodopisja.²⁶

24. Gl. Viktor *Theiss*, Erzherzog Johann, I—II. Graz 1959.

25. Uradni naziv je „Materialien zur Topographie des Herzogtums Steiermark“. Gl. Fritz *Posch*, Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives. Graz 1959 (= Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 1), 33.

26. Zato iščemo drugo, boljše rešitev — kopiranje vsega gradiva, kar naj omogoči dokončno obdelavo doma. — Prijetna dolžnost me veže, da za naklonjenost pri mojih obiskih Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu izrečem toplo zahvalo njegovemu bivšemu ravnatelju, dvorn. svetniku dr. Fritzu *Poschu*, in sedanjemu ravnatelju, dvorn. svetniku dr. Gerhardu *Pferschyju*, a tudi osebnju arhiva, pri katerem najdem vsakokrat vso potrebno pomoč.

Prvi slovenski narodopisec, ki je zbirko pregledal, je bil rajni Boris O r e l. V povojnih letih je izpisal seznam vseh slovenskih krajev, ki jih obsega Göthova serija (en šolski zvezek), in seznam tistih slovenskih krajev, ki jih vsebujejo kartotečni izpiski v Štajerskem narodopisnem muzeju v Gradcu (drug šolski zvezek). Kaj več ni utegnil in najbrž niti ni nameraval narediti.

2. „Pogatschniggova zbirka“ (Sammlung Dr. Valentin Pogatschnigg)

Deželni muzej za Koroško (Landesmuseum für Kärnten) v Celovcu hrani zbirko narodopisnih zapiskov in izpiskov na listih in lističih, (s svinčnikom) tekoče oštevilčenih in spravljenih v ovojih („Band“). Zbirka je znana kot Pogatschniggova zbirka – Sammlung Dr. Valentin Pogatschnigg – in, kolikor vem, z naše strani sploh še ni bila pregledana, kaj šele, da bi se bil kdo izmed slovenskih narodopiscev pred menoj okoristil z njenim gradivom.

Zbirko sem si ogledal aprila 1977.²⁷ Žal sem se zavoljo omejenega časa mogel posvetiti samo zbirki gradiva o šegah. Vseh ovojev – vštevši ovoje z gradivom iz ljudskega slovstva – je devet. Ovoji 1–5 hranijo gradivo o ljudskem slovstvu, ovoji 6–9 pa gradivo o šegah. Po zatrdilu v muzeju ndaljevanja (tj. ovoja 10 in sl.) ni. Nepregledani del gradiva (1–5) bo moral počakati na drugo priložnost.

Kdo je bil Valentin Pogatschnigg?²⁸ Na njegovo ime naletimo v znanem monumentalnem delu „Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“, kjer je prispeval članek o bajki, pravljici, pesmi in rekih koroških Nemcev.²⁹

Valentin Pogatschnigg se je rodil kot sin kmečkih staršev 7. februarja 1840 v Goggerwenigu pri Št. Vidu ob Glini v nemškem delu Koroškega. Po gimnaziji v Celovcu je študiral pravo na dunajski in graški univerzi ter zraven poslušal predavanja iz zgodovine in filozofije. Promoviral je iz prava l. 1865. Še prej je v l. 1861–62 poučeval nemščino in zgodovino na gimnaziji, 1864–65 pa na trgovski akademiji v Gradcu. Po promociji se je odločil za politično upravno službo. Bil je konceptni praktikant v Gradcu, konceptni adjunkt pri okrajnih glavarstvih v Deutschlandsbergu in Celju, nato začasni okrajni komisar v Beljaku. L. 1871 je vstopil v uredništvo uradne „Wiener Zeitung“, leto nato pa sprejel profesuro za nacionalno ekonomijo, ustavno in upravno pravo na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu. Nazadnje (1884) je postal obrtni inšpektor v Gradcu in bil l. 1910 kot dvorni svetnik upokojen. Umrl je v Gradcu 24. januarja 1917. Pogatschnigg je bil očitno nemiren duh, nihal je skoraj vse življenje med uradniško in šolniško kariero, zraven pa že zgodaj, vsaj od 1860, zahajal v mitologijo, ljudsko slovstvo in ljudsko življenje sploh. Užival je velik ugled kot nacionalni ekonom in kot strokovnjak v finančah in upravi, dobival je celo ponudbe za profesuro na inozemskih visokih šolah, pri vsem tem pa se je, kakor je videti, rad umikal v narodopisje in je svojemu „konjičku“, ki pa ni bil samo konjiček, ostal zvest do smrti. Večje in manjše prispevke je objavljval zlasti v Carinthia I (prim. register Carinthia I 1911!): bajke in povedke, slike iz ljudskega življenja, a tudi prispevke k historični topografiji Koroške. Pozornost je vzbudila – poleg zgoraj omenjenega članka v „Die Österr.-ung. Monarchie“ – razprava „Die Wälschen in

27. To mi je omogočila prijaznost ravnatelja muzeja dr. Gernotha Picotinja, v pomoč pa sta mi bila dr. Ilse Koschier in dr. Karl Eisner. Vsem trem gre moja priručna zahvala.

28. Dr. A.v.J(aksch), Dr. Valentin Pogatschnigg. Carinthia I 107 (Klagenfurt 1917) 158–160. Gl. tudi Leopold Schmidt, Geschichte der österreichischen Volkskunde. Wien 1951, 102 in 110.

29. „Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild“ V, Kärnten und Krain. Wien 1890, 143–150.

s tekočo številko, naslov ali kratko oznako vsebine, kraj ali pokrajino ter ime avtorja, če je naveden).

- a) 4: Woher die Kinder kómen /sic/ (*Gail*). – 15: Wochenbett (*Gailthal*). – 22: Taufe (*Gailtal*). – 28: (Franziscijev tekst.) – 29: Taufe (Sartorijev tekst).
- b) 35: Hochzeitsbräuche von Kärnten. 2. Das Gailtal. (Izvillečki, prepisi raznih avtorjev.) Mittelkärnten (isto). Rosental. Slow. Theil u. Bleiburg (Pernhart). – 54: Pernharts Mittheilungen über Brautwerbung im windischen Theile. – 64: Brautabholn /sic/ – *Jaunthal*, Slowenen (anonimno). – 66–68: Hochzeitsbrauch in der Umgebung von Keutschach (*Hodiše*) (Hobler). – 69: Hochzeit. (*Herzog*). – 70: Karntisch /sic/ – slovenische Ausdrücke für Freien u. Hochzeit. (Anonimno.) – 71: (nadaljevanje.) – 72: (nadaljevanje in konec.) – 73: Manschett (=ženitovanjski posrednik, „mešetar“). – 76: *Unteres Geilthal /sic/ & Kanalthal*. (Razni prepisi, izpiski.) – 77: (Zapis o bali.) *Finkenstein*. (Mihol.) – 79: Hochzeiten (prepis iz časopisa „Ausland“ 1864, 1102). – 80: (*Ziljska nevesta*). (Prevod iz: Gilbert and Churchil, „The Dolomite Mountains“, 1861.) – 81: Gostija. (Uggowitz /*Ukve*), Ferčnik.) – 82: Sitten und Gebräuche von *Gailthal* (anonimno). – 83: Aus dem *Gailtale*. (Hubert Leitgeb.) – 84: Slovenische Hochzeiten im *Gailthal*. (Prevod iz „Kola“ 4, 1847, str. 9.) – 85: Slovenischer Brauch bei Hochzeiten. (Mitgetheilt von Matia Majer.) – 86: Hochzeiten. (*Zilja* Schiefler.) – 87: Verlobungsbräuche /sic/ im wendischen Theile des *Gailthales*. – 88: (nadaljevanje.) – 89: (konec.) (Schlegel 204–210.) – 90: Hochzeiten im *Geilthale /sic/*. – 91: (nadaljevanje in konec.) (Prepis iz Wernerjevega rokopisnega operata iz 1809, Gradec, Štaj. dež. arhiv v Gradcu). – 93: Hochzeiten im *oberen Gailtal*. (Franz Pichler.)
- c) 138: Das Totenmal (die sieben Tage, *sedminal*) (anonimno). – 146: Begräbnisse im *Gailtale*. – 147: Reifniz (*Ribnica*), Maria Werd (*Otok*), Timenz (*Timenica*), Ottmanach. (*Otmanje*) – 152: Begräbnisgebräuche. (Austria 1846, 167). – 159: (Sedmina.) – 161: Gailtaler Begräbnisbräuche. (Anonimno.)

Band 7. **Sitten und Gebräuche**. Vom Neuen Jahr bis Sommers anfang. Winter und Frühjahr. 6. Januar bis Ende Juni. – (Pregled vsebine:) Blatt 1–52 a) Festtage im Jänner, Feber, März. – 53–97 b) Fasching, Faschingsnarr, Faschingsjagen, Blochziehen, Ende Faschings. – 98–150 c) Ostern, Palmsonntag, die Charwoche, Ostersonn– Ostermontag. – 151–168 d) Dreinachtstag; 12. April, Freitag nach Quasimodogeniti. – 159–168: e) St. Georgsfest; 24. April. – 169–179: f) Maifeste. – 180–190: g) Wettstreit des Sommers mit dem Winter. – 191–215: h) Pfingsten; Fronleichnamfest. – 216–221: i) Das Kufenstechen im *Gailtale*.

- a) 32: Dreikönignacht. (Izrezek iz „Telegr. Abendblatt“ 6.1.1866.) – 33: Koledovanje v *Dravski dolini*. (Hasslacher.) – 34: Večer pred tremi kralji v *Žabnici*. (Ferčnik.) – 35: Koledovanje v *Žabnici*. (Fertschnig.)

Sledi vložen fascikel m. 4°: Dreikönigstag. 1. Perchteln. 2. Sternsinger. Bl. 2–38.

- 3: Hrup na večer pred tremi kralji. (Ausland 1864.) 4: Pehtré v *Ziljski dolini*. (Thomas Waldner Rattendorf 4.12.1874.) – 6: Der Perchtentag. (Izpisek iz „Kärntnerische Zeitschrift“ VIII, 59.) – 9: Vaška šega v *Borovljah* (1820–1825). – 12: Izpisek (ali prevod?) članka Matije Majerja (o hrupu pred praznikom treh kraljev) v „Slovenski Bčeli“. – 13: Hrup na večer pred tremi kralji v *Dropolah*. (David Pacher in Tiffen.) – 19: Obdarovanje otrok z orehi zvečer pred tremi kralji – *Bilčovs*. (Sablatnigg.) – 20: Praznik treh kraljev v *Ziljski dolini*. (Patikh.) – 21: Pehtrinje na Koroškem. (Sabith.) – 24: Članek o Pehtri iz „Carinthije I“ 1866, 353. – 25: Praznik treh kraljev. (P.ov zapis na vrhu: Quellen. *Eigene Aufzeichnungen*; Weinhold ...; Hohenauer ...; Vernaleken ...; *Slovenska Bčela* Jahrg. 1 ...; Lexer ...; „Carinthia“ 1853 ...)

(Nadaljevanje poprejšnjega oddelka – a) 46: Svečnica v *Železni Kapli*.

- b) 80: Babo žagati. St. Veit. Ottmanach /*Otmanje*./ (Pirkenau.) – 87: Ploh v *Ziljski dolini*. (Anonimno.) – 93: Sredpost. Pritschach /? / ... 1823 bis 1824. (Anonimno.) – 97: *Pepelnica*. (Pri *Gospé Sveti*. Anonimno.)

Prof. Fr. Ferk,
ustanovitelj ptujskega muzeja.

Prof. Franc Ferk (1844–1925)

c) **104:** Cvetna nedelja v *Ziljski dolini* (butare!) (Po Bčeli.) — **110:** Na vel. četrtek v Zilji zvonove zavežejo. (Anonimno.) — **120:** isto za *Brdo pri Šmohorju*. (Anonimno.) — **123:** Boga strašijo. *Gospa sveta*. (Anonimno.) — **124:** Isto. — **126:** Velika sobota pri *Gospo Sveti* (po Carinthiji 1826, 357). — **129:** Blagoslov živil v *Ziljski dolini*. (Anonimno.) — **134:** Mlada nedelja (= bela nedelja) v *Žabnici*. (Anonimno.) — **135:** Isto („na mwade ndele“). — **145:** Velika noč (po Bčeli). — **146:** isto. — **147:** Igre s pirhi, slovenski izrazi (anonimno.)

d) **152:** (Feljton) *Der Dreinagel—Freitag*. Von Rudolf Waizer. (Izrezek iz časopisa, brez podatkov.) — **153:** (Izrezek) *Die nächtliche Wallfahrt*. Von Fr. Franzisci. (Iz Carinthie 1863, 28). — **155:** Isto.

e) **161:** Jurjevo pri *Mariji na Zilji* in na *Kostanjah*. (Anonimno.) — **162:** Isto v *Podravljah*. — **163:** Georgiblasen am Wörther See (po Neue Illustr. Zeitung 1882, II, 515, No. 33). — **165:** Jurjevo v *Ziljski dolini* in v *Rožu* (po Bčeli). — **166:** 166: Isto (po Glasniku I, 158, „vide Krek 87“). — **167:** Slovensko besedilo jurjevske kolednice („Sveti Šentjuri potrka na duri ...“).

f) **171:** Majnik, maj (drevo). — **175:** Isto (po Bčeli). — **176:** Kaj je maj (drevo). — **177:** Urbanovo v *Ziljski dolini*. (Anonimno.)

g) **181:** Boj med poletjem in zimo (Carinthia 1813, št. 14, in 1866, str. 358).

i) **217:** Štehanje. (Izrezek iz „Laibacher Zeitung“ 13.6.1867). — **219:** „Geographisch-statistische Bemerkungen über Oberkärnten“ (pasus o *Ziljski dolini*, prepis Wernerjevega rokopisa 1802 iz graškega Dež. arhiva). — **221:** Izpisek (prevod) pasusa o *Zilji* iz: Gilbert-Churchill, „The Dolomite Mountains“ I.

Band 8. *Sitten und Gebräuche*. Erholung und Andacht; das religiöse und festliche Jahr. (Das Bauernjahr.) Bl. 1–226. I. Sommer und Herbst. Bl. 1–31. a) Johannestag und die Mittsommernacht. Bl. 32–33 b) St. Margarethen. — Bl. 36–43 d) Zwischen den Frauentagen. — Bl. 44–55 e) Allerseelen und Allerheiligen. — Bl. 56–69 f) Martinstag. — Bl. 70–76 g) St. Leonhard. — Bl. 77–93 h) Bartl, Nikolaus. — Bl. 94–108 i) Das

Stefanreiten. — Bl. 109–137 k) Das Leasten (28. Dez.). — Bl. 138–141 l) Das Windfüttern. — Bl. 142–173: m) Christtag. — Bl. 174–175 n) Johannistag (27. Dez.) — Bl. 176–193 o) Sylvester u. Neujahrsfest. — Bl. 194–206 p) Klockeln. — Bl. 207–226: Legseln.

a) 3: Ivanjski kresovi, krožci (Radelschlagen). (Anonimno.) — 4: Ivanjski kresovi v *Ziljski dolini*. Franz Franziszi. (List tiskane objave, brez podatkov.) — 6 in 7: Kresna noč (prepis feljtona R. Waitzerja, Bilder aus dem kärnt. Volksleben 6, v „Wiener Abendpost“ 1874). Na koncu pripis: Auch die Slovenen des *Jaun u. Rosenthales* haben ihre Sonnwendfeier an diesem Tage. — 16–22: Šibe šajbe, ivanjski kresovi. (Razni zapiski.) — 23: Ivanje (iz Bčele). — 24: Kresni večer v *Žabnicah*. (Anonimno.)

d) 43: God sv. Rozalije v *Podjuni*. (Anonimno.)

e) 44: Štručke vernih duš pri *Gospo Sveti*. (Anonimno.) — 47: Dan vernih duš v *Otmanjah*. (Anonimno.) — 48: Allerseelen (Članek iz „Grenzbote“ 1860, Nr. 46, str. 251).

f) 57: Gos — *ziljska* šega. (Anonimno.) — 64: Kraja gosi (*Žrelec, Pokrče*).

g) 73: Seznam cerkva sv. Leopolda na Koroškem.

h) 78: Šege na Miklavževu. (Carinthia 1854, 154.)

i) 94: Literatura o štefanskih pojezdih v *Labodski dolini*. — 96: Pojezdi pri Sv. Štefanu v *Ziljski dolini*. (Anonimno.) — 97: Seznam cerkva sv. Štefana na Koroškem. — 105: Izrezek podlistka: Fritz Pichler, Ueber das „Stephan-Reiten“, iz „Grazer Zeitung“ 1861.

k) 109: Med nemškimi tudi slovenski reki ob šapanju. (Anonimno.) — 110: „Šapati.“ — 111: Članek „Der Unschuldigenkindertag“ iz „Grenzbote“ 1856, 48. — 117: Šapanje v *Žihpoljah* (Hermaniz v „Carinthij“ 1866, 358). — 118: Šapanje v *Podklostru* (izrezek iz „Grazer Tagblatt“ 1902, št. 359). — 132: Izrazi schapen, tudi tschapen, slov. šapati ... — 133: Rek pri šapanju (po „Bčeli“ 57). — 135: Šapati, šapavec. — 136: Isto. — 137: Isto.

m) 148: Weihnachten in Kärnten. Članek R. Waizerja v Local Anzeiger „Presse“, pril. k št. 354 z dne 23.12.1876. — 149–151: Dr. V.P., Aus dem kärntischen Volksleben. Feljton (v 3 nadaljevanjih). („Tagespost“, julij 1866, datum negotovljiv.) — 155: Dvanajstero noči. (Anonimno.) — 157: Sveta noč. (Izrek v slovenščini: „Svetle metne, temne parne, temne metne, svetle parne.“) — 158: Blagoslavljanje na sv. večer. (Anonimno.) — 160: Izrezek članka „Wegihnachts—Aberglauben in Untersteier“ (iz „Tagespost“ /? /, datum nedoločljiv.) — 168: Kajenje na sv. večer v *Ziljski in Dravski dolini*. (Anonimno.)

o) 177: Silvestrova ali novoletna noč. (Anonimno.) — 186: Novo leto. (Izpiski tudi iz „Slovenske Bčele“ 4.) — 188: Slovensko besedilo koleda. — 189: Koledovauče /sic/ (*Podgorje*). — 190: Slovenska besedila koled. — 191: isto. — 192: Sveti večer pri Slovencih (po Bčeli 1857, 60?). — 193: Novoletni dan v *Ziljski dolini* (Matija Majar, Slovenska Bčela).

Band 9. **Sitten und Gebräuche**. Wirtschaft und Verkehr. — Bl. 1–7; Einzelne Blätter. — Bl. 8: A. Die Arbeit im Hause. Bl. 9–12: 1. Das Spinnen. — Bl. 13–44: 2. Das Hanf- und Flachsbrecheln. — Bl. 45: 3. Türkenschaben — siffeln, Rübenschaben — schlechtigen. — Bl. 46: B. Auf der Weide. — Bl. 47–52: 1. Auf- und Abtrieb. — Bl. 53–57: 5 Zetteln. — Bl. 58: C. Erntefeste. — Bl. 59–63: 1. Im Wald und Forst. — Bl. 64–72: 2. Bräuche beim Heumähen. — Bl. 73–75: 3. Bräuche beim Säen. — Bl. 76–92: 4. Ernte, a) Getreideernte. — Bl. 93–118: 5. Ernte b) Erntemahl, das Dreschen, — Dreschende.

V tem ovojju nisem našel slovenskega gradiva.

3. „Ferkov arhiv“ (Ferk—Archiv)

Prof. Franca F e r k a (1844–1925) smo se s simpatijami in hvaležnostjo spominjali ob proslavi stoletnice ptujskega muzeja (12. avgusta 1978). L. 1878 je namreč Ferk v svojem

und das junge Abendland verloren werden,
 so daß das alte christliche Gesez unter einer
 Finte steht haben würde. Du wirst dir
 Matjaš anfertigen, und mit seinem Gevater
 kommen und die finte sich aufzugeben
 jagen, was eine sehr schwere Pflicht gebietet
 werden wird. Dort werden sie die
 Menschen sollen, daß die haben 100 Gesez
 genug zu fassen und die Leute von dem
 Gesez erhalten und Gesez zu fassen
 haben werden. Dann ist ein das
 Matjaš das Blut was, dann
 so wird ein Gesez (Kralj Matjaš)
 und ein Statistiker werden.

Math. Murka

Zadnja stran zapisa Matije Murka (iz 1874–75) povedke o Kralju Matjažu v Ferkovem arhivu. Spodaj – deloma stenografsko – s svinčnikom pripisana opomba (prof. Ferka?): „Zu grunde liegt eine uralte Lehre der Druiden, welche ihre Sache noch nicht ganz verloren geben.“

rojstnem kraju Gomilici (Gamlitz) pri Arvežu (Ehrenhausen) ob štajerski nemško-slovenski jezikovni meji ustanovil krajevni muzej, katerega zbirke je l. 1895 dal prenesti v Ptuj. S tem je položil temelj današnjemu ptujskemu Pokrajinskemu muzeju.

Zanimanje za zgodovino se je Ferku zbudilo že v osnovni šoli. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru, kjer sta bila med njegovimi profesorji Davorin Trstenjak in Rudolf Puff. Maturiral je v Celju, kjer je kot višješolec ustanovil numizmatično zbirko – temelj bodočega celjskega muzeja. Po maturi se je vpisal na univerzo v Gradcu, kjer je študiral germanistiko in zgodovino.

Prvo službeno mesto v graškem Joaneju je kmalu pustil, rajši se je posvetil profesuri na srednji šoli. Kot profesor je prišel l. 1847 na nižjo gimnazijo v Ptuj. Tu je bil njegov učenec tretješolec Matija Murko. Po enem letu se je Ferk preselil najprej na učiteljsko, nato pa na gimnazijo v Gradec. Stikov s Slovensko Štajersko ni pretrgal – l. 1901 je ustanovil muzej v Mariboru. Pokoj je učakal l. 1905 in ga preživel v Gradcu, kjer je umrl 12. novembra 1925.³¹

Prof. Ferka je močno mikala arheologija. Preučeval je rimske ceste na Slovenskem Štajerskem, v počitnicah kopal marsikje, tudi na Ptuj. Njegovi izsledki so postali temelj bodočim izkopavanjem. Poleg arheologije pa ga je kot kmečkega sina privlačilo tudi narodopisje – predvsem pripovedno blago in šege naših ljudi in krajev. Pridno je izpisoval, zapisoval in izrezoval vse, kar se mu je zdelo narodopisno vrednega. Kot profesor je vabil svoje dijake, naj mu zapisujejo narodopisne zanimivosti iz svojega domačega kraja.³² Njegovi lastni izpiski in zapiski ter na navadne listke napisani prispevki njegovih dijakov so narasli v zajetno zbirko, ki jo hrani danes kot „Ferkov arhiv“ (Ferk–Archiv) Steirisches Volkskundemuseum v Gradcu. Maja 1977 sem si zbirko natančneje ogledal.³³ Ferkova zbirka v marsičem spominja na Pogatschniggovo: gradivo je napisano na liste in lističe najrazličnejših formatov, vmes so izrezki iz dnevnega časopisja (največ listki iz „Tagespost“), listi iz revij in koledarjev. Čuditi se je, da gradivo – v nasprotju s Pogatschniggovo zbirko – ni našlo nikogar, ki bi enote tekoče oštevilčil, in da na časopisnih izrezkih navadno ni nikakršnih bibliografskih podatkov (ime, datum, številka, letnik). Dijaški zapisi nosijo v glavnem ime in razred dijaka, prof. Ferk je včasih pripisal leto. Nekateri so anonimni. Tu in tam je prof. Ferk spodaj pripisal kako svojo pripombo. Ferkovo gradivo je zbral prvotno graški Deželni arhiv. V. Geramb ga je nato prenesel v Narodopisni muzej, kjer ga je šele V. Theiß uredil kot „Ferkov arhiv“. Dopolnjevali so ga župnik A. Meixner, doma blizu Wildona, marljiv zbiralec, Joh. Krausz, znani pisatelj (Hans von der Sann), in drugi. Med vojnama so npr. vložili v zbirko gradivo o izvedeni anketi o plohu (Blochziehen) l. 1937 (slovenskega gradiva tu seveda ni). Tudi po vojski je tu in tam kdo vložil kaj novega (npr. izrezke iz celovške Koroške kronike 1947!). Zbirka je danes spravljena v veliki omari v sobi muzejskega predstojnika. Gradivo je vloženo v 29 oštevilčenih škatlah („Schuber“) velikosti 45x10x35 cm, v vsaki sta dva kupa ovojev (map), urejenih po tematski shemi na škatli.

Z zanesljivostjo sem mogel identificirati samo dva dijaška zapisa iz Ferkovega ptujskega leta (1874–75). Za več drugih lahko samo domnevam, da izvirajo od Ferkovih ptujskih dijakov. Toda bilo je dosti dijakov iz naših krajev tudi na graškem učiteljskišču, kjer je Ferk začel poučevati jeseni l. 1875. Ko je predsedal na II. gimnazijo v Gradcu, je našel tudi

31. Gl. SBL I, 176–177 (Fr. Kotnik), in Franjo Baš, Bibliografija o Ptuj. ČZN 28 (1933) 243.

32. Hudomušno izročilo pravi, da dijaki niso bili vselej tenkovestni poročevalci. Marsikatèri si je baje tudi kaj izmislil. Nagrada za vsak zapis je bila namreč boljši red . . . (Podobno izročilo kroži tudi, kakor je znano, o zapiskih *Möderndorferjevih* osnovnošolskih učencev.) Po pregledu – vsaj slovenskega dela – sodim, da je bilo takih primerov pri Ferku komaj kaj – ali pa jih je pozneje izločil iz zbirke.

33. Izrekam toplo zahvalo predstojniku muzeja, dr. Seppu Walterju, za vsestransko pomoč, ki sem je bil deležen. Posebej se mu zahvaljujem za ljubeznivo brezplačno kopiranje odbranih enot.

tam nekaj slovenskih dijakov ali takih, ki so bili v naših krajih doma. To nedvoumno potrjujejo dijaški zapisi iz devetdesetih let in iz začetka našega stoletja. Škoda, da je od 71 dijaških zapisov o slovenskem ljudskem življenju, kolikor sem jih našel, kar 51 takih, da na njih razen imena in razreda ni navedena letnica zapisa. Takoj naj pripomnim, da gradivo ni samo štajersko, marveč so zapisi — pač po različni provenienci dijakov — tudi iz drugih slovenskih pokrajin, s Koroškega in Kranjskega, celo iz Ljubljane. Slovensko gradivo je prispevalo, kolikor kažejo pregledane škatle, vsega 35 dijakov. Največ listkov nosi ime Alojza Potočnika (iz ormoško-ljutomerskega okoliša, 1892) in Antona Korošca (poročal iz raznih krajev). Ne zaostaja neki Leithner, za njim se uvršča neki Joh. Topolnik (iz okolice Ljutomera). Prof. Ferk je našel tudi poročevalca za Slovensko Koroško (osmošolca Alfreda Mollerja), o gorenjskih in ljubljanskih šegah so mu poročali neki Schöndorfer (drugošolec 1904) in neki Baumgartner, o kamniških pa neki Ernst Wild. Pozneje najiminitnejši pa je bil vsekakor ptujski tretješolec 1874–75 Matija Murko.

V heterogeno množico podatkov vnaša neki red shema zbirke. Na vsaki izmed škatel je nalepljen list z glavnim naslovom in oštevilčenimi oddelki, v katera je gradivo razvrščeno in katerih vsak je spravljen v svoji mapi.

Zavoljo časovne stiske sem natančneje pregledal samo tri škatle, tiste, ki vsebujejo gradivo o šegah. Gradivo navajam po teh škatlah in po oddelkih. Na začetek postavljam kraj, za katerega podatek velja, sledi vsebina podatka, na koncu pa ime in razred poročevalca (kolikor je naveden) ali pa podatek o izrezku.

Škatli (Schuber) 5. in 6., ki prvi prihajata v poštev, naj bi vsebovali gradivo po naslednji shemi:

Sitte und Brauch. Jahreskreislauf. — 1. Neujahrsbräuche. — 2. Dreikönigsbräuche. — 3. Faschingsbräuche. — 4. Osterbräuche. — 5. Frühlings—Maibrauch. — 6. Pfingstbräuche. — 7. Umgänge. — 8. Sommersonnwende. — 9. Erntebräuche. — 10. Herbstbrauch — Brecheln. — 11. Advent. — 12. Nikolo und Krampus. — 13. Weihnachtsbräuche. — 14. Mariä Lichtmess.

V škatli sem našel ovoje z oddelki 7 do 14, v škatli 6 pa ovoje z oddelki 1 do 5. Ovoja 6 nisem odkril. V naslednjem navajam za nas zanimivo gradivo v pravem vrstnem redu, ne glede na to, kako je uvrščeno v obeh škatlah.

1. (Ljubljana:) Silvestrovo. (Anonimno.) — (Splošno slovensko:) Svečnica. Blaževo. (Anonimno.)
2. (Koroško:) Trije kralji. (Prepis članka Rud. Waizerja v „Neue Illustr. Zeitung“, leto neugotovljivo.) (Ormož, Ljutomer:) Razne šege — trije kralji, svečnica, ženitovanje. (Engelhofer III., 1892) — (Ormož, Ljutomer:) Pepelnica. (Alois Potočnik VII. b, 1892)³⁴
3. (Radlje:) Ploh. (Ogrisek Emil.) — („Štajersko-hrvaška meja“:) Pust.³⁵ (Rupnik.) — (Železna Kapla:) Binkoštna nedelja. (Alfred Möller VIII.a.) — (Zgornja Polskava:) Ženitev v pustu. (Anonimno.)

34. Potočnik opisuje tudi pustne šege in podrobno opiše *ruso* iz okolice Ljutomera. L. Kretzenbacher v svojem prispevku „Rusa“ und „Gambela“ als Equidenmasken der Slowenen („Alpes Orientales“ IV/1964. Firenze 1966, 55–56) objavlja dve podobni poročili, tudi iz Ferkovega arhiva, Topolnikovo iz Babinec pri Ljutomeru (gl. spodaj). in Rupnikovo „od hrvaško-štajerske meje“ (gl. spodaj). Topolnik poroča o *rusi*, Rupnik o *košuti*. (Kretzenbacher Potočnikovega opisa ne omenja.) Rupnikov opis *košute* in Potočnikov opis *ruse* sta si močno podobna, oba pa spominjata na tiskani opis Josipa Karbe (Narodne šege. Slovenske večernice 45. Celovec 1891, 89)! Ali je šlo za dijaško potegavščino — opirala se je vsaj na tiskan vir! — ali za dogovorjen prevod Karbovega opisa v nemščino?

35. Prim. op. 34.

4. (*Celje*:) Valjanje po tleh na veliko soboto. (Anonimno.) – (*Radlje*:) Umivanje na veliko soboto. (Leithner VI.c.) – (*Sv. Križ pri Mariboru*:) Dekleta hite z žegnomo domov. (Hauptmann VI.b.) – (*Ormož, Ljutomer*:) Šege od cvetne nedelje do prve nedelje po veliki noči. (Alois Potočnik.) – (*Otmanje*:) Velika noč. (Fr.v. Pirkenau.) – (*Celje*:) Blagoslovljeni les. (Adalbert Herzel II. letnik.) – (*Ormož*:) Kako so nastale gobe. (Alois Potočnik.) – (*Radlje*:) Verovanje o uživanju blagoslovljenega mesa in hrena. (Leithner.) – (*Radlje*:) Konjski tatovi gredo zadnji k spovedi. (Leithner.) – (*Kamnik*:) Ploh. (Ernst Wild.) – (*Ljubljana*:) Velikonočna šega /= „jabolčna kanonada“/.³⁶ (Izrezek članka Oskarja Kuñla „Ein vergessener Osterbrauch“ v „Deutsche Grenzwehr“ 1922.) (*Sv. Križ pri Mariboru*:) Odpadki blagoslovljenih jedi. (Fr. Hauptmann VII. b, 1894.) – (*Radlje*:) Znamenja za nevihto. Kraja cvetja z grobov. (Leithner VI.d.) – (*Ptuj*:) Zažiganje blagoslovljenega lesa ob nevihti. (J.A. Hickl.) – (*Radlje*:) Zdravilo za bolno živino. (Leithner VI.) – (*Radeče*:) Čudno oblikovana skala. (Kapfhamer V.b.) – (*Dolina Krke* na Dol.:) Boga strašijo. (Mendik.) – (*Okoliš Sv. Urbana* pri Ptuj): I. Blagoslovljene jajčne lupine proti kačam. II. Srečanje ženske. III. Povedka o Kralju Matjažu. (*Zapis Matije Murka z njegovim podpisom, 1874–75.*)³⁷ – (*Ljutomer*:) Blagoslovljene jajčne lupine proti kačam. (Ploidritz.) – (*Ptujska gora*:) Raba blagoslovljenega lesa. (Filaferro.)

5. (*Ljutomer*:) Opis vinogradniških del. (Alois Potočnik VII.b., 1892) – (*Ljutomer*:) Pust.³⁸ (Topolnik Joh.) – (*Radlje*:) Ploh. (Anonimno.)

8. (*Trbiž, Rabelj*:) Vedeževanje na kresni in na Silvestrov večer. (Anonimno.) – (*Ljubljana*:) Kolikorokrat kukavica zakuka, toliko let boš živel. (Schondorfer II.b., 1904.) – (*Splošno štajersko*:) Kakor so v Gradcu 1774 vrgli gorečega Tatrmana v Muro, tako tudi „bei den steirischen Wenden“ o kresu. (Iz „Grosser steierm. Nationalkalender“ 1821.)

9. (*Ljutomer*:) Ženjci prinese dožnjek. (Schwarz VII.b.) – (*Sv. Andraž v Slov. gor.*:) Žegnan les na njivi na cvetno nedeljo. (Nečitljivo ime, VI.b.) – (*Negova*:) V kup očiščenega žita polože dva koščka žeganega lesa navzkriž. (Marek, VI.b, 1893.) – (*Dobrna*:) Šege pri mlatvi (metla). Noša slovenske neveste. (E. Gigerl.) – (*Ptujska gora*:) Šega pri setvi prosa. (Filaferro.)

10. (*Slovenske gorice*:) Koline. (W. Krautgasser IV.b, 1900.)

12. (*Ljubljana*:) Sv. Miklavž jaha na belcu, ki ima krila. (Baumgartner.) – (*Ljubljana, Gorenjsko*:) Pred Miklavžem hodi hudič – „hudiž“ /!/, „bašast“ /!/, „vrak“ /!/. Kaznovanje porednih otrok. (Baumgartner.)

13. (*Železna Kapla*:) Lichtmess in Eisenkappel (Izrezek iz časopisa, nobenih podatkov.) – (*Negova*:) Tepežnica. (Marek, VII.b, 1895) – (*Šmarjeta nad Ptujem*:) Šega na sveti večer. (Peitler Franz, VII.b.) – (*Radlje*:) Škopnik na sveti večer. (Leithner VI.d.) – (*Železna Kapla*:) Vedeževanje na kresni večer. (Alfred Möller, VIII.a.) – (*Sv. Barbara v Haložah*:) Neolitska sekira kot zdravilni pripomoček pri živini. (Hvalec, II., 1875.) Pripis: Na Trbižu in ob štajersko-koroški meji rabijo neolitske sekire kot uteži na uri. – (*Spodnji Dravograd*:) Vedeževanje na sveti večer. (A. Minibek /? /, V. /? / b.) – (*Železna Kapla*:) Obhod njiv na Štefanovo, potresanje blagoslovljenih mačic, križčki na štiri vogale njive. (Alfred Möller, VIII.a.) – (*Radenci*:) Lucijin stolček za spoznavanje čarovnic med polnočnico, namesto njega tudi star križ s pokopališča. (Anton Korošec, V.c.) – (*Sv. Križ pri Mariboru*:) Isto. (Franz Gartner.) – (*Koroško*:) Ljudske šege, splošno. (Anonimno.) – (*Žiče*:) Ljudska verovanja. (Anonimno.) – (*Bistrica, Sv. Štefan v Rožu*:) Sedmero jedi na sveti post in na tretji sveti večer (Fr. Wagnes /sic/, III.

V ovojih 7, 11 in 14 nisem našel nič zanimivega za nas.

Škatla (Schuber) 7. **Sitte und Brauch.** (Vsebina:) 1. Hochzeitsbräuche. – 2. Eheleben, das Kind. – 3. Tanz. – 4. Märkte und Volksfeste. – 5. Almbetrieb, Leonhardfest, Georgi. – 6. Martini, Handwerkerbräuche. – 7. Rechtsbrauch, Jagd. – 8. Kulturgeschichtliches.

36. Gl. moj opis v „Prazničnem letu Slovencev“ I, 258–259!

37. Na dveh prepognjenih listih 8° je zapisal Murko (I) vražo o blagoslovljenih jajčnih lupinah, poročal (II) o veri, da naj ženska na novoletno jutro ne hodi v hišo in (III) povedko o Kralju Matjažu. Povedka, kakršna je, je reminiscenca na branje nemške povedke o Frideriku Rdečebradcu v Untersbergu na Salzbuškem. Matjaževo je v njej samo ime! Prim. Iv. Grafenauer, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu. Ljubljana 1951 (=Dela SAZU, II/4, ISN 1) 108 sl.)

38. Gl. op. 34.

1. (*Negova:*) Verovanje na poti k poroki. (Marek VI.b, 1893.) — (*Ljutomer:*) Lažna nevesta. (Schwarz VII.b.). — (*Železna Kapla:*) Spremstvo na novi dom. (Alfred Möller VIII.a.) — (*Slovenj Gradec:*) Prihod ženina po nevesto. (Ant. Korošec VI.b.) — (*Ljubljana:*) Vožnja bale. Cvetna nedelja. Večer pred tremi kralji. Vremenski pregovori. Odkod otroci. Ploh. Poimenovanje prstov. (Baumgartner.) — (*Banovci pri Ljutomeru:*) Ženitovanjska šega. (Topolnik Joh.) — (*Radenci:*) Ženitovanjske šege in verovanja. (Ant. Korošec.) — (*Šmarjeta pod Ptujem:*) /List ne sodi semkaj, ampak v 13!/ Dodatek božičnih verovanj. Pustne šege. (Peitler.) — (*Muta, Radlje:*) Godčevske šale. (Pongraz.) — (*Rakičan:*) Ženitovanjska šega. (Marek VI.b) — (*Štore:*) Šega ob prvem vstopu v novo hišo. (Ingruber /? / VI.b.) — (*Negova:*) Verovanje ob ženitovanju. (Marek VI.b).
 2. (*Šentjur pri Celju:*) Dar porodnici. (Ant. Korošec VI.) — (*Koroško:*) Dar otroku ob rojstnem dnevu. (Schawischay.) — (*Slovenj Gradec:*) Dar porodnici. (An. Korošec VI.)
 3. (*Ziljska dolina:*) Štehvanje. (Krainz III.a, 1902).
 5. (*Ljutomer:*) Pastirska šega o Jurjevem. (Topolnik.) — (*Otok ob Vrbskem jezeru:*) Jurjevska šega (Anonimno.) — (*Radlje:*) Prva paša. (Leitner.) — (*Laporje:*) Prvi na paši na binško nedeljo. (Erker.)
- V navedenih ovojih ni za nas nič zanimavega.³⁹

Tudi izpiske in kopije iz Ferkovega arhiva sem vložil v posebno mapo, ki jo hrani Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU.

Od vseh treh zbirk je seveda daleč najpomembnejša „Göthova serija“. Z gradivom iz 511 krajev Slovenske Štajrske omogoča socialno, gospodarsko, kulturno in narodopisno topografijo Slovenske Štajrske za prvo polovico 19. stoletja — topografijo, kakršne v takem obsegu in popolnosti ne zmoremo za nobeno slovensko pokrajino. Obe drugi, bolj ljubiteljski kakor znanstveni zbirki sta mikavno dopolnilo našega sedanjega znanja in vsebujeta dragocene drobce, ki utegnejo marsikdaj koristiti. Vsekakor bi pa bilo potrebno, da kdo pregleda še tiste oddelke, ki jih jaz doslej nisem utegnil pregledati. Sodim, da bi fundus našega ljudskega slovstva marsikaj pridobil.

Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU,
oktober 1978.

39. Na notranjem delu pokrova vsake škatle je nalepljeno *opozorilo*: „Der Inhalt dieser Mappen ist geistiges Eigentum von Prof. Ferk, Pfarrer A. Meixner, Johann Krainz und anderer Sammler. Sie stehen nur für wissenschaftliche Arbeiten zur Verfügung. Eine Verwendung hier gefundener Nachrichten ist nur gestattet, wenn als Fundort angegeben wird: Steirisches Volkskundemuseum, Ferk-Archiv, Schuber: . . ., Mappe: . . .“ — O sodelavcih zbirke gl. kaj več v knjigi V. Geramb, Verewigte Gefährten. Graz 1952 (prijazno opozorilo univ. prof. dr. L. Kretzenbacherja).

Zusammenfassung

**SLOWENISCHE VOLKSKUNDLICHE MATERIALIEN IN
AUSLÄNDISCHEN SAMMLUNGEN**

Verf. hat drei archivalische Sammlungen in Österreich einer Sichtung unterzogen, um darin das Vorkommen slowenischer Materialien zu evidentieren, und gibt darüber einen informativen Bericht.

1. Die sogen. „Göthsche Serie“ im Steierm. Landesarchiv in Graz, von Erzherzog Johann begründet und von Georg Göth zustande gebracht, enthält die Beantwortungen von „statistischen und topographischen“ Fragebogen, die um 1840 ausgesandt und beantwortet wurden. Die Materialien aus dem deutschsprachigen Teil der historischen Steiermark (Brucker, Judenburger und Grazer Kreis) wurden von Göth bearbeitet und publiziert, jene aus dem slowenischen Teil (Unterstiermark: ehemal. „Marburger“ und „Cillier“ Kreis) blieben jedoch (auch wegen der Umwälzungen des Jahres 1848) liegen und sind bisher nicht ausgewertet worden. Verf. berichtet darüber und fügt eine Lebens- und Schaffensbeschreibung Erzherzog Johanns und Georg Göths hinzu.

2. Die Sammlung Valentin Pogatschnigg im Landesmuseum für Kärnten in Klagenfurt stammt von einem Liebhaber und ist in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts entstanden. Sie enthält zahlreiche Notizen, Auszüge und Ausschnitte, die auch das Volksleben der Kärntner Slowenen betreffen. Verf. stellt die Persönlichkeit des Sammlers vor und berichtet über die wichtigsten Materialien, insofern sie für das slowenische Ethnikum relevant sind.

3. Das Ferk-Archiv im Steir. Volkskundemuseum in Graz verdankt sein Entstehen zunächst Prof. Franz Ferk, der seine Sammlung aufgrund von Schüleraufzeichnungen aufgebaut hat. Die Sammlung ist mit eigenen Notizen, Ausschnitten und Auszügen – wie bei Pogatschnigg – vermehrt und enthält viel für die Slowenen interessantes Material. Verf. hat auch ein kurzes Lebensbild Prof. Ferks beigesteuert.

DOBJE PRI PLANINI OK. 1840—1850

Poskus topografskega prikaza po gradivu „Göthove serije“

Dobje pri Planini je v „Göthovi seriji“¹ med kraji, ki niso najbolje dokumentirani. Sch. 8, H.176 vsebuje samo dve listini. Avtor obeh je župnik Andrej L u k a n c. Razbor podatkov pa pokaže, da nudi tudi borna dokumentacija kar zanimivo topografsko podobo kakega kraja na Slovenskem Štajerskem v četrtem desetletju prejšnjega stoletja. Dobje leži ob cesti, ki veže Šentjur s Planino pri Sevnici (10 km od Šentjurja, nato levo 1 km v hrib), torej v osrčju t.im. „Kozjanskega“.

Župnik Lukanc na Göthovo vprašalnico, razposlano župnijskim uradom 1843, ni odgovoril po točkah, ampak z opisom:

(I =) N o t i z e n über die Pfarr Dobje, datirano: Dobje am 12ten May 843, podpis: And. Lukanz. Pfr. (ena pisarniška pola v. 8°).

Na vprašalnico Zgodovinskega društva iz Gradca 1845 se je odzval z odgovori na vseh 49 vprašanj:

(II =) E r ö r t e r u n g der Fragen der löbl. Direktion des historischen Vereines für Steiermak für die Pfarre Maria-Dobie, datirano: Pfarre Maria Dobje am 24ten Februar 1846, podpis: And. Lukanz Pfarrer. (Sešitek 2 pisarniških pol v. 8°, pag. 1—6, z adligatom: prepis listine o ustanovi Blaža Uršiča, izdane od lavantinskega knezoškofa Vincenca Jožefa z dne 2. feb. 1800).

Dobje je s Šentvidom in Kalobjem spadalo pod dominij in okraj Planina (Montpreis). Odgovore dominija, okraja in davčnih občin (tudi dobovske) hrani „Göthova serija“ pod „Montpreis“ v Sch. 24, H. 736 in jih tu ne upoštevam. Saj že obe listini, I in II, povesta kar dosti zanimivega, celo presenetljivega.

D o b j e pri Planini (1843, 1846)

(Naslove tematskih odstavkov sem izbral po lastni uvidevnosti)

Krajevno ime. — Ime Dobje izhaja iz imena dob (hrast, quercus), ker je bil grič, kjer zdaj stoji cerkev, svojčas porasel s hrastovim gozdom (I).²

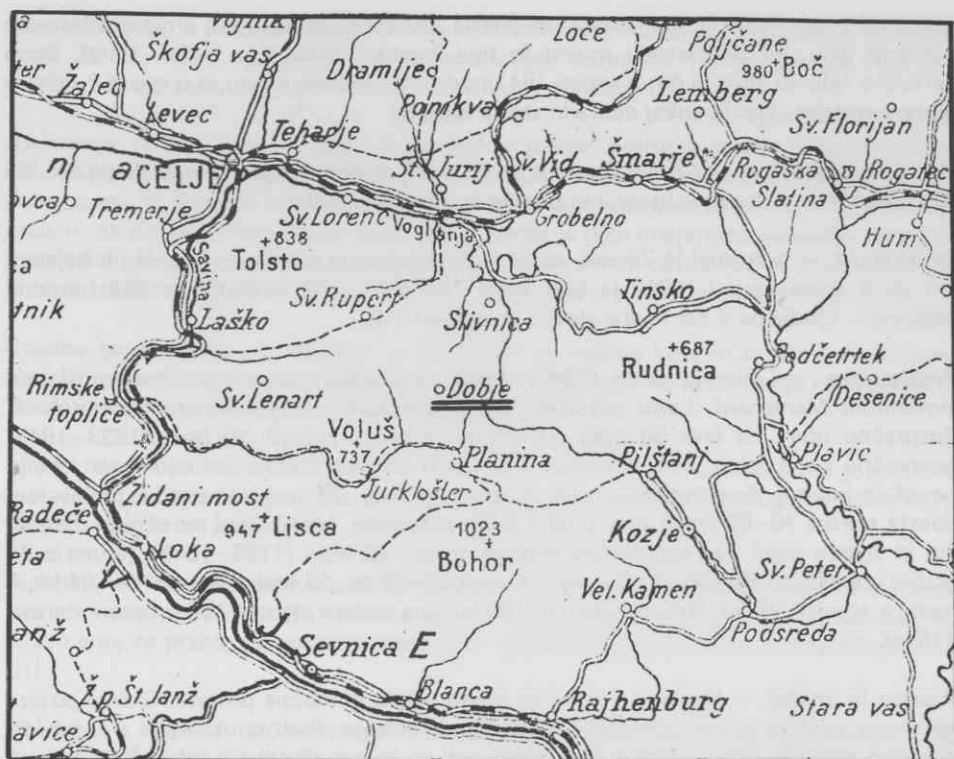
Krajevna zgodovina. — Rimljani verjetno za ta kraj niso vedeli in je bila tod še dolgo najhujša divjina.³ Šele v poznejših stoletjih so menihi iz jurkloštrske kartuzije začeli ta kraj nekoliko kultivirati (II). V 16. stoletju je stala na griču sredi hrastovega gozda kapela z oltarno podobo sv. Barbare.⁴ Kapela je ohranjena kot stranska kapela sedanje župnijske cerkve. Le-to so konec 16. in v začetku 17. stoletja sezidali domačini kot podružnično cerkev, ki je spadala k materni cerkvi Sv. Vida pri Planini, in jo posvetili Škapulirski Materi božji. Verniki so izprosili pri goriškem ordinariatu, da je bilo opravilo enkrat mesečno v njihovi cerkvi, ker so imeli bolj oddaljeni prebivalci do Šentvida do 4 ure

1. Gl. moj prispevek v tem zvezku („Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah“) str. 37-55.

2. Župnik Lukanc se je uspešno poskušal tudi v etimologiji!

3. Izročilo o težko dostopni pokrajini, kamor so se zatekali staroselci ob koncu antike, zveni tudi iz Lukančevega poročila (pri tem opozarjam na *Rifnik*: L. Bolta, Starokrščanski baziliki v poznoantični naselbini na Rifniku. „Celjski zbornik“ 1973—74, 309—324; na *Prapretno* pri Planini: Sl. Ciglenečki, Kasnoantično utrjeno naselje Gradec pri Prapretnem. „Arheol. vestnik“ 26, 1975, 259—267; na *Ajdov gradec* pri Vranju/Sevnici: P. Petru — Th. Ulbert, Vranje pri Sevnici. Ljubljana 1975. Katalogi in monografije 12). — Pred vojsko so vse, kar je danes „Kozjansko“, napol v šali napol zasmehljivo imenovali „Urwald“ (Pragozd). Prometne zveze so še danes pomanjkljive!

4. Restavrirani kip. sv. Barbare je lepa baročna umetnina.

hoda. Z ustanovo šentviškega župnika Blaža Uršiča⁵ je bila dobovska podružnična cerkev 1785 povzdignjena v župnijsko cerkev (I).

Krajevna povedka. — V Parjem dolu je najti na dveh krajih stare ruševine, kjer je mogoče izkopati različne obdelane kamne in opeko posebne vrste.⁶ Pravijo, da je bil tod grad in večja vas ali trg, da pa so (zemeljski) plazovi vse skupaj zasuli. Stari ljudje pomnijo pripovedovanje staršev, da je bilo dolgo časa videti zvezdo vrhu zasutega (ali pogreznjenega) cerkvenega zvonika, vendar si nihče ni upal blizu, ker so bila tla zelo močvirna. Lega kraja priča, da se je svet tu res pogreznil ali pa ga je zasul plaz. Grad naj bi se bil imenoval Schwarzenstein. Domačini imenujejo kraj, kjer je baje stal grad, Turniše, kar naj bi pomenilo stavbo z več stolpi. Grad je bil verjetno last gospodov z Rifnika ali grofov Modruških, ki so imeli svojo posest v sosednji župniji (II).

Božja pot. — Še tedaj, ko je bila v Dobjem samo podružnična cerkev, je bila v kraju pomembna božja pot in sedež škapulirske bratovščine. Vsako leto je bil sredi julija

5. Prim. adligat k naši listini II.

6. Parji dol še ni raziskan in skriva morda kaj več, kakor pove skromno izročilo v Lukančevem odgovoru, je pa že nekaj časa v evidenci naših arheologov (informacija asist. L. Cigleneč-kega iz Arheološkega inštituta SAZU).

tridnevni shod. Temu je rabila velika cerkvena hiša z 2 kletema in več prostori v lesenem gornjem delu. Tu je stanoval potem še prvi župnik Tomaž Kus (1786–1790). Staro cerkveno hišo so zavaljo dotrajanosti 1841 podrli. Na njenem mestu so izkopali 7 sežnjev globok vodnjak, kjer je dokaj dobra in stalna voda (I).

Krajevna posebnost. — V kraju Repuš je bil do 1834 studenec, kjer je mrgolelo pijavk. Ob suši istega leta je studenec usahnil in pijavke so vse poginile (II).

Naseljenost. — V župniji je 26 vasi, so pa tudi posamezne raztresene hiše, ki jih štejejo k eni ali k drugi vasi. L. 1846 je bilo vsega 144 hiš s 703 moškimi in 688 ženskimi prebivalci. Ljudje pa si kar naprej stavijo nove hiše⁷ (II).

Prebivalstvo. — Župnija šteje (1843) 1389 prebivalcev, ki so vsi Slovenci (lautre slovenische Menschen). Letni prirastek je v povprečju 46, od teh 6 nezakonskih otrok. Povprečno umre na leto 30 oseb (I). Porok je bilo v zadnjih 10 letih (1833–1843) povprečno po 8 letno. Več zakoncev slavi zlato poroko. Ljudje umirajo samo zavaljo navadnih bolezni. Ena tretjina umrlih je otrok od 1. do 10. leta, ena tretjina prebivalcev doseže starost 70–80 let in čez. Ljudje živijo preprosto, ker so revni, ne uživajo močnih vin in žganih pijač. Od ustanovitve župnije, to je v 60 letih (1785–1845), je umrlo 44 oseb v starosti od 80–86 let, 9 oseb v starosti 86–90 let, 19 oseb v starosti 90–94 let, 4 osebe v starosti 98 let, 6 oseb v starosti 100 let, ena oseba v starosti 108, in ena v starosti 110 let.

Postava in značaj. — Moški in ženske so precej velike in močne postave. Glavna poteza njihovega značaja je ravnodušnost do dobrega in slabega. Radi se ukvarjajo z živino, so nekoliko dobička željni. Zato mladi moški radi tu in tam tihotapijo tobak.⁸ Starejši so zelo trmasti in nepokorni do predstojnikov. Menijo, da dajatve niso božja in cesarjeva ustanova, da marveč vse obdrži gospoda, ki jih izterjuje. Posebno starejši se v tej stvari ne dajo podučiti. Mlajši so nekoliko uvidevnejši. Starejši še precej verjamejo v čarovnice in strahove (II).

Zdravstvo. — V bolezni se ljudje zatekajo k okrajnemu zdravniku na Planini. Tam je tudi babica (II).

Socialno skrbstvo. — V župniji ni podporne ustanove. Župljani sami oskrbujejo župnijske reveže.⁹ Denar, ki se nabere pri darovanju o veliki noči in božiču, se takoj razdeli med potrebne (I., tudi II).

Preživljanje. — Ljudje se preživljajo samo s poljedelstvom in živinorejo. Izdatke krijejo z iztržkom za živino in za nekaj pšenice in ovsa. Tu le redko uspe dvojna setev. Dobro je samo, da zemljišča še niso tako razdrobljena kakor marsikje drugod. Kmetje imajo posebne njive za ozimino in posebne za jaro žito. Zemlja je večidel ilovnata in jo je treba gnojiti, da rodi. V glavnem sejejo pšenico, rž in oves, pa malokdaj dobe seme povrnjeno. Ovsa je včasih malo več. Ajda obilno plenja, če jeseni ni prezgodnje slane. Sejejo jo že

7. Velja tudi za naš čas!

8. Bližina hrvaške meje (Sotla!) je bila za tihotapljenje kaj ugodna.

9. Skromno socialno skrbstvo je nudila že tedaj oblastveno zaukazana ustanova za siromake (Armeninstitut). V Dobjem so to urejali kar sami med seboj.

okoli 12. julija, a slana se pokaže dostikrat že sredi septembra. Sadja in vina ne pridelajo dosti. Zaradi visoke lege je kraj večidel izpostavljen vetrovom. Izjema je občina Parji dol, kjer je tudi več sadja in vina in se tudi čebele bolje obnesejo (II).

Živinoreja. — Konj tukaj ni dosti in so majhne pasme. Boljše je govedo, posebno pitani voli se lahko kosajo s planinskimi. Precej je lepih prašičev. Od ovac uspeva samo mala črna pasma.¹⁰ Kmet si iz ovčje volne sam pripravi sukno za vsakdanjo rabo. Očitno pa je opaziti, da živina v tistih vaseh bolje uspeva, koder je tako imenovana občinska zemlja že razdeljena, kakor pa tam, kjer vasi zavoljo zanikrnosti dominijev še zdaj trpijo pod bremenom nerazdeljene občinske zemlje.¹¹ Takih vasi je v tej župniji še mnogo (II).

Gozdno gospodarstvo. — Gozdovi so razdeljeni na majhne kose in so last podložnikov. Le-ti jih ne oskrbujejo po gozdarskih predpisih in ne kaže, da se bo stanje kaj izboljšalo. V nekaj letih bo primanjkovalo drv in stavbnega lesa¹² (II).

Lov in ribolov. — Lov in ribolov si delita gosposčina Planina in c.kr. državna gosposčina Jurklošter.¹³ Razen zajcev, lisic, jerebic in ključačev v teh revirjih druge divjačine ni. V potokih so krapi in belice (II).

Prehrana. — Navadna prehrana so stročnice, krompir, repa in korenje, zelje in močnatere jedi ob svetkih in petkih. Po furežu ostane le malo mesa za čez leto. Samo tisti dan, ko vozijo gnoj za praho, kamor bodo sejali ajdo, si privoščijo nekaj mesa in obilnejši jedilnik (II).

Obleka. — Mladina hoče biti ob nedeljah in praznikih po mestno oblečena.¹⁴ Ob delavnikih hodi seveda mlado in staro v raztrganih oblekah okoli. Tako je po vsej župniji (II).

Jezik. — Ljudje govorijo samo slovensko. Jezik je večidel tisti, ki ga zdaj pišejo kranjske „Novice“.¹⁵ Pregovore jemljejo največkrat iz narave (II).

Šolstvo. — Šole tukaj ni, samo župnik enkrat na teden, ob nedeljah, poučuje otroke v materinščini, krščanskem nauku, branju in pisanju in nekoliko računanju. Tisti, ki se hočejo več naučiti, obiskujejo eno uro hoda oddaljeno trivialno šolo na Planini (I).

Zabava. — Glavna zabava tukajšnjih prebivalcev je poleti ta, da hodijo na žeganja po sosednjih župnijah in na božja pota. Ko se vračajo, ne gredo kar mimo gostilnic in točilnic. Pozimi je glavna zabava furež (Vorosch), ko koljejo prešiče. Tedaj se s sosedi več dni zapored mastijo, se nacejajo z vinom in pojo. — Tako je tudi ob ženitovanjih. Pri tem

10. O ovcah ni danes v kraju ne spomina ne sledu.

11. „Gmajno“ so bili začeli deliti med podložnike. Za marsikaterega je bilo to dobrodošlo, ker je svoj del lahko smotrno uporabil za svoje potrebe.

12. Skrb za gozdove je že stara. Vendar se Lukančeva napoved k sreči ni uresničila. Kraj ima še lepe gozdove.

13. Sosednja „c.kr. državna gosposčina Jurklošter (Gayrach)“ je nastala z razpustom jezuitskega reda pod Jožefom II. 1773.

14. Mislim, da je pred nami najstarejše poročilo (1846) o opuščanju stare noše, ki ima tem večjo težo, ker izhaja iz odmaknjenege področja!

15. Lukanc je bil očitno zaveden Slovenec in naročnik „Novic“.

nimajo druge godbe razen citer, da ob njih plešejo. Ob ženitovanju pač najamejo drugačno godbo, največkrat pihala. Posebnost pri ženitovanju je, da med svati, ko gredo k poroki, ni drugih žensk razen neveste, družice in tako imenovane „vodilje“, medtem ko je moških deset ali dvajset. — Pri krstih nimajo posebnih šeg, pač pa pri pogrebih, ko priredijo sedmino, pri kateri molijo za rajnega. — O veliki noči prineso nekaj prekajenega mesa, kruha, jajc in hrena k blagoslovu v župnijsko cerkev. Verujejo, da bo tisti, ki ob enaki razdalji prej prihiti domov, svoje delo v tistem letu opravil o pravem času (II).

Petje. — Imajo pesmi, ki navadno sodijo (dazu passend) k njihovim praznikom in imajo lepe napeve (schöne Composition), več nabožnih kakor posvetnih. Pri petju se odlikujeta oba spola (II).

Plesi. — Plešejo večinoma nemški ples in štajeriš, a tudi galop (kolop) in novi bavarski (neubaierisch) ples nista neznana. Seveda jim v majhnih hišah manjka prostora. Godbo smo že omenili (II).

Zusammenfassung

MARIA DOBJE UM 1840–50

Verf. versucht anhand archivalischer Angaben aus der „Göthschen Serie“ 1843 und 1846 (Steierm. Landesarchiv in Graz) eine topographische Darstellung der Ortschaft Dobje in der Untersteiermark für die Zeit 1840–50 auszuarbeiten, wobei er die vorhandenen Angaben in thematischen Absätzen auswertet.

PLAVLJENJE LESA PO SAVINJI

M. Pleteršnik navaja za izraz plaviti soznačnice: plaviti, splaviti oziroma splavariti, pluti, jadrati in taliti¹, za izraz plav soznačnice: plavati oziroma plavanje, splavarjenje lesa in splav,² za izraz plavec soznačnice: splavar, plavec lesa, plavalec in talilec.³ V zgornji Savinjski dolini in Zadretju pa je raba omenjenih izrazov povsem enoumna. V okviru gozdnega gospodarstva se je les v obliki hlodov plavil na žage, potem pa se je v obliki splavov izvažal v bolj ali manj oddaljene kraje. Takšno je tudi ločevanje v ustreznem strokovnem slovstvu.

Če so splavi plovila, ki sestojijo iz medsebojno povezanih lesnih sortimentov⁴ (deblavine, desk ali tesanega lesa), se plavljenje razločuje od splavarjenja po tem, da splav pri njegovi vožnji usmerjajo ljudje na njem, medtem ko sodelujejo pri plavljenju v ta namen plavci, ki s kopnega pomagajo plaviti deblavino.⁵ Splavarjenje pomeni bolj razvito, pa tudi gospodarnejšo zvrst v prevozu lesa kakor plavljenje.⁶

Natančneje. Plavljenje temelji na fizičnem pojavu, da je presušen les specifično lažji od vode in da plava na vodi. Zato so za plavljenje prikladnejše specifično lažje vrste lesa; najpogosteje se plavi smrekov in jelov les. Plavi se tedaj, ko je največ vode in je mogoče plaviti kar največ lesa na večje razdalje; praviloma se dogaja to, ko se tali sneg in v deževnih obdobjih. Prednost plavljenja je ta, da je poceni in zahteva razmeroma malo človeške delovne sile. Tudi investicije so pri plavljenju razmeroma majhne; poleg tega se plavijo velike množine lesa v kratkem času.⁷ Pač pa je nevarno delo plavcev. Če se pri plavljenju les zagodzi in je treba nakopičeni les, ki onemogoča nadaljevati plavljenje, spraviti narazen, grozi plavcem nevarnost, da padejo v vodo in da jih stisnejo hlodi, ki se jim jih je posrečilo sprostiti.⁸

V slovenskih etnoloških pisanih (tiskanih) pričevanjih o plavljenju in pa v etnološkem in geografskem slovstvu, namenjenem temu vprašanju, so na splošno zadosti natančno razločevali plavljenje od splavarjenja. — F.Š. (F. Šerbela) je opisoval zlasti plavljenje hlodov pred (žagarskimi) strugami ob Savinji⁹ (edinole za to našo reko in njene pritoke so v novejši dobi na voljo pisani viri). Največ natisnjenih pričevanj o plavljenju lesa po Savinji in njenih pritokih je prispeval F. Mišič, ki je natančneje opisoval ves potek plavljenja.¹⁰ Iz peresa B. Zemljiča izvirajo nekateri odlomki za podobo o tamkajšnjem plavljenju lesa.¹¹ Nadalje je plavljenje hlodov po Savinji opisoval in opredeljeval gospodarsko stran te dejavnosti A. Melik¹², medtem ko je F. Hribernik objavil zgoščeno

1. M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar II, Ljubljana 1895, str. 53.

2. M. Pleteršnik, nav. delo, str. 52.

3. Prav tam.

4. E. Newekowsky, Die Schifffahrt und Flösserei in Raume der oberen Donau I, Linz 1952, str. 541; R.Be. (R. Benič), Splavarjenje, Šumarska enciklopedija II, Zagreb 1963, str. 460.

5. E. Newekowsky, nav. delo, str. 542.

6. F. Wondrák, Bemerkungen über den Wassertransport der Hölzer in Oesterreich—Ungarn, Linz 1878, str. 43; J. Delfs, Die Flösserei im Stromgebiet der Weser, Bremen—Horn 1952, str. 9.

7. A. Ugrenović, Iskoriščavanje šuma IV, Zagreb 1935, str. 387 d, 392 d; isti, Eksploatacija šuma, Zagreb 1957, str. 371, 379 d.

8. A. Ugrenović, Eksploatacija šuma, str. 377 d.

9. F.Š. (F. Šerbela), Med slovenskimi drvarji in splavarji, Ilustrirani Slovenec IV, Ljubljana 1928, str. 156.

10. F. Mišič, V porečju bistre Savinje, Maribor (Celje) 1933, str. 67 d; isti, Pomladanska plav v Gornji Savinji, Slovenec, Ljubljana 28. 5. 1939, str. 16; isti, Die Wald— und Forstwirtschaft im oberen Sanngebiet, Marburger Zeitung, Marburg 19. 5. 1942, str. 6.

11. B. Zemljič, Gornjesavinjski splavarji, Planinski vestnik VI (L), Ljubljana 1950, str. 236 d; isti, Gornjesavinjski splavarji, Kotnikov zbornik, Celje 1956, str. 57 d.

12. A. Melik, Slovenski alpski svet, Ljubljana 1954, str. 68 d, 77.

Skladovnica („kupi“) lesa pred plavljenjem. Žaga Rogovilc nad Lučami 1938

označbo plavljenja lesa po Savinji in njenih pritokih in pa vrsto zadevnih oblastnih do-
ločil.¹³ R. Ložar je povzel izvajanja F. Šerbela.¹⁴

Navedena dela pomenijo razen del A. Melika in R. Ložarja, ki sodita v slovstvo, vire iz prve roke o plavljenju lesa po Savinji. Slovstvo je maloštevilno, pa tudi po vsebini ni obsežno. Vendar zvmemo iz njega m.dr. to, da je bilo plavljenje lesa nekoč v navadi po malone vseh večjih slovenskih rekah, ki tečajo z visokih gora v predgorje in široke ravnine. Izpričano je, da so plavili les po Soči in Savi Bohinjki, po Krki in Ljubljanici idr. Najdlje se je plavljenje ohranilo po Savinji.¹⁵ V zvezi s tem sodi A. Melik, da se pri plavljenju hlodi med skalami in čermi tolikanj poškodujejo, da „izgubijo pri tem do 30 % vrednosti“.¹⁶ Omenjeno sodbo je treba sprejeti s pridržkom, saj obstoji o tem vprašanju tudi drugačna sodba, da znaša namreč izguba včasih tudi nad 10 %.¹⁷

Najstarejši vir o plavljenju lesa po Savinji in njenih pritokih je iz l. 1796, ko je beseda o tamkajšnjem „plavljenju skoraj vsega stavbnega lesa k žagam“.¹⁸ To je terminus ante quem.

13. F. Hribernik, O savinjskem splavarstvu, Kotnikov zbornik, Celje 1956, str. 47, 50 d.

14. R. Ložar, Ljudska obrt in trgovina v Sloveniji, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, str. 119.

15. A. Melik, nav. delo, str. 69.

16. A. Melik, nav. delo, str. 77.

17. A. Ugrenovič, Iskorščavanje šuma, str. 394; isti, Eksploatacija šuma, str. 379 d. — F. Sonnlichler, Spravljanje in prevoz lesa, Gozdarski vestnik III, Maribor 1940, str. 122, ocenjuje, da izgubi les „po slabih drčah . . . 20 do 30 odst. od svoje množine“.

18. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Göthova zbirka 26/792, Oekonomische Beschreibung der in Steyer in Zillier Kreisse gelegenen Staats Herrschaft Oberburg, 10. 8. 1796.

Ugotovljeno je, da se je razmahnilo savinjsko splavarstvo v drugi četrtini 18. stoletja na Hrvaško in v Slavonijo, in sicer vsaj deloma po vojaških pogodbah ali naročilih. Ta dejavnost je bila tolikanj donosna, da so dohodki od splavarstva soomogočali kmetom kritje vseh njihovih dajatev. Možnosti za takšno lesno trgovino so bile ustvarjene z mirom v Požarevcu 1718.¹⁹ Če vemo, da so se na ozemlju savinjskih splavarjev, se pravi ob Savinji od Ljubnega do Mozirja in ob Dreti od Bočne do Nazarij, oskrbovali v 19. in 20. stoletju do konca splavarstva po drugi svetovni vojski z lesom povečini v okolici Luč in Solčave, so ga morali od tam spravljati do svojih žag. V omenjenih dobah je bilo to mogoče edinole s plavljenjem. Zato sodimo, da se je plavljenje lesa po Savinji in njenih pritokih začelo najpozneje v drugi četrtini 18. stoletja. Mogoče pa je postaviti ta začetek še v starejše obdobje, saj je najstarejši vir o savinjskem splavarstvu iz l. 1478, prav kakor je sporočeno splavarjenje v zgornji Savinjski dolini in Zadretju v 16. in 17. stoletju, čeprav v manjšem obsegu kakor v 18. stoletju.²⁰

Iz 19. stoletja izvirajo o plavljenju po Savinji in njenih pritokih naslednja pričevanja. — L. 1802 beremo o „plavljenju hlodov na žage pri zadostni množini vode“.²¹ Iz 40. let 19. stoletja je za območje Mozirja sporočeno, da živijo tam številni ljudje tudi od „plavljenja hlodov na žage“.²² Nadrobnejši je zapis Ferda Kočeverja iz l. 1854: „Od bolj gornih krajev debela posamno do Ljubnega plavijo.“ In: „Sred zime bosi po Savini gazijo in plavijo les, ki se semtertje v bregu zapikuje, in nič jim ne škoduje vse to.“²³ Od slednje označbe se v 80. letih razločuje tale: „Rvmatizem, katarji in pljučnice so zelo v navadi posebej med plavci in splavarji, ki se pogosto izpostavljajo prehladam.“²⁴

Iz let pred prvo svetovno vojsko je poročilo o sporu med lesnimi, ponajveč kmečkimi trgovci, ki so plavili les, in graščino v Nazarjah, tj. ljubljansko škofijo. Iz tega vira je razvidno, da so lesni trgovci „sproti oškodovancem poravnali“ škodo, ki je nastala pri plavljenju. Ko pa je začela izrabljati gozdove graščina, so bili „oškodovani posebno . . . obrežni posestniki ob Dreti in Savinji ter njenih pritokih“. Medtem ko se je prej sproti poravnavala škoda, ki jo je povzročilo plavljenje, graščina ni ravnala tako, čeprav je bila škoda, ki jo je povzročil graščinski plavljeni les, dosti večja. „ . . . ta les — v zelo velikih množinah naenkrat plavljen — (je) butal ob stene vodnih naprav, žag in jezov ter ob obrežjih povzročil velike in razsežne poškodbe. — Grajščina . . . je sicer tu pa tam sklenila s poškodovanci poravnave in se je zavezala poravnati povzročeno škodo, vendar je to obljubo v zelo redkih slučajih izpolnila. Tako so se poškodbe kopičile, tožbe zoper grajščino so bile na dnevnem redu“. Ko so 1908 prosili ljudje „za obnovitev plavnih koncesij“, so dobili odgovor, da koncesij ne bo, „ako se poprej vsi prosilci medsebojno ne zedinijo v konkurenčnem odboru ter se ne dogovorijo, kako bodo se s tekom let narasle škode poravnale . . . Ti, ki so škodo sproti poravnali, bi naj plačevali še enkrat in sicer ne za sebe, ampak za grajščino“.²⁵ Ni znano, kako je bil razsojen ta primer, za nas so poučne opisane plavne razmere in nekatere njihove posledice.

Največ podatkov o plavljenju lesa po Savinji in njenih pritokih je iz časa med svetovnimi vojskama (v prvih letih po osvoboditvi se je plavljenje nehalo). To so pravilom pričevanja

19. A. Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974, str. 29 d.

20. A. Baš, nav. delo, str. 27 d.

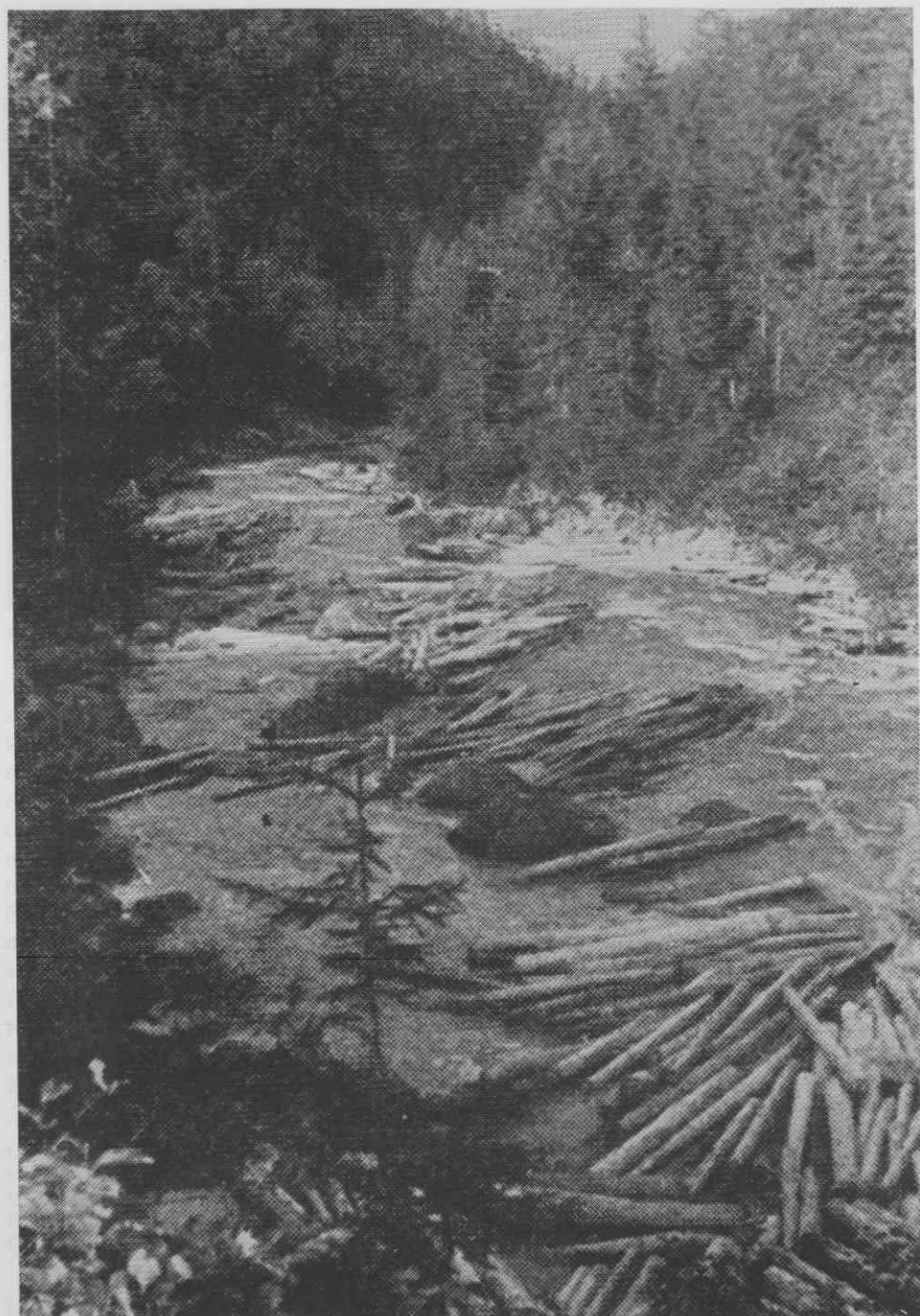
21. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Arhiv Altenburg (Vrbovec), rok. 228, fasc. VIII (izpis dr. Nika Kureta, ki se mu zanj tudi tukaj zahvaljujem).

22. Štajerski deželni arhiv v Gradcu, Göthova zbirka 28/910.

23. K. Žavničar (F. Kočever), Plavičarji ali flosarji, Novice gospodarske obertnijske in narodske, Ljubljana 1856, str. 204 d.

24. J.A. Janisch, Topographisch—statistisches Lexikon von Steiermark II, Graz 1885, str. 384.

25. A. Božič, Gornjesavinjsko splavarstvo, Narodni dnevnik, Celje 26. 3. 1910, str. 4.

Plavljenje lesa pred Lučami med svetovnimi vojnama (A. Melik, Slovenski alpski svet, Lj. 1954, str. 69)

ohranjenega ustnega izročila²⁶ in redkejših pisanih virov. — Iz obojega gradiva je razvidno, da so takrat plavili les po Savinji od Logarske doline do Letuša in po številnih njenih pritokih.

Natančneje. Dovoljeno je bilo plaviti les po Savinji od mosta nad Logarjem v Logarski dolini do Letuša in po Dreti od Tiroseka do izliva v Savinjo v Nazarjah. Po Jezeri v Matkovem kotu od nekdanje betonske riže do izliva v Savinjo, po Globaši (pod Solčavo) približno poldrugi kilometer nad izlivom v Savinjo, po Lučnici od Podpečkega jezua do izliva v Savinjo, po Dupli (med Lučami in Ljubnim) od izvira do izliva v Savinjo, po Krumpahu (pritoku Ljubnice) od Krumpačke brvi do izliva v Ljubnico, po Sopatu (nad Ljubnim) od Jezernikove žage do izliva v Ljubnico, po Beli (med Solčavo in Lučami) približno kilometer nad izlivom v Savinjo, po Ljubnici do izliva v Savinjo, po Žepu (pritoku Ljubnice) od Rastovške riže do izliva v Ljubnico, po jarku Juvanje približno 3 km nad izlivom v Savinjo, po Mozirski strugi, po Ljubiji od Pergovske žage do izliva v Savinjo, po Mačkovcu (pod Novo Štiftu) od Ramšakovega križa do izliva v Dreto, po Kanoščici (nad Gornjim gradom) od Bezovškovih travnikov do izliva v Dreto, po Šokatu (v Gornjem gradu) od Berglezovega jezua do izliva v Dreto, po Studenčnici pri Kropi (pri Bočni) do izliva v Dreto in po Litožnici pri Šmartnu.²⁷ Potemtakem ne drži mnenje A. Melika, da „so bili plavci zaposleni s plavljenjem hlodov do Kroke (pri Bočni) ter do Ljubnega“.²⁸

Na vprašanje, zakaj se je na tem ozemlju les plavil do let po drugi svetovni vojski, ne pa kako drugače spravljal do žag, je odgovor takle. Tamkajšnje plavljenje se je tako dolgo ohranilo zavoljo danih prometnih razmer. „Iz Savinjskih Alp je (bilo) težko drugače spraviti les ko po rečni strugi“.²⁹ L. 1894 so naredili cesto iz Luč v Solčavo, v Logarsko dolino pa so jo podaljšali 1922³⁰. Cesta z Ljubnega v Luče je nastala 1900.³¹ Od prehoda 19. v 20. stoletje je bilo torej v načelu mogoče prevažati les z območja Solčave tudi s konji, toda plavljenje je bilo po sodbi ohranjenega ustnega izročila trikrat cenejše. Vrh tega je bilo to ozemlje premalo naseljeno, da bi imelo zadostno število konj za prevoz tolikšnih množin lesa, kakor so jih tedaj v teh krajih izvažali. Par konj bi bil lahko napravil 1 vožnjo, „furo“, ali prepeljal po 3 do 4 kubike lesa na dan; to pa je bilo premalo. — Po drugi svetovni vojski je bilo konec zasebne lesne trgovine v pomembnejšem obsegu, medtem ko je za načrtno gozdno gospodarstvo v državnem sektorju kaj kmalu postalo plavljenje preveč negotovo in se je zato opustilo. Na zboljšanih cestah ga je nadomestil prevoz lesa s tovornjaki.

Plavci, „plavcerji“, so bili večinoma gozdni delavci,³² ki so se v času plavljenja ukvarjali s tem delom, medtem ko so sicer opravljali gozdno delo. Nekateri plavci so bili tudi splavarji, nekateri so bili kočarji, ki niso imeli v tistem času pomembnejšega dela,

26. Ta pričevanja so prispevali: v Solčavi Peter Podbrežnik, roj. 1904, št. 33; v Lučah Leopold Supin, roj. 1913, št. 87; na Ljubnem Franc Bačun, roj. 1893, Savina št. 10; Martin Jakop, roj. 1909, Savina št. 84; Jože Brunet, roj. 1910, št. 22; v Juvanju Slavko Štiglic, roj. 1911, št. 6; v Varpolju Matija Rakun, roj. 1913, št. 4; na Spodnji Rečici Viktor Kolenc, roj. 1908, št. 16; na Rečici Alojz Jeraj, roj. 1908, št. 47; v Mozirju Štefan Marolt, roj. 1912, št. 20.

27. Odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu z dne 30. 6. 1930, ki mi jo je 1971 dal Martin Juvan, roj. 1891, Ljubno št. 110. Skoraj enake vsebine je odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu z dne 14. 12. 1939, ki jo je objavil F. Hribernik, nav. delo, str. 50 d.

28. A. Melik, nav. delo, str. 77.

29. A. Melik, nav. delo, str. 69; o tem tudi F. Mišič, Pomladanska plav v Gornji Savinji, str. 16.

30. F. Kocbek, Savinjske Alpe, Celje 1926, str. 110 d; A. Melik, nav. delo, str. 72.

31. F. Kocbek, nav. delo, str. 111.

32. O tem tudi B. Zemlič, nav. delo, str. 57.

Zalage na Ljubnem med svetovnimi vojnama (les plavijo s Savinje v strugo)

nekateri pa so bili kmečki sinovi, ki niso prevzeli posestva in so se včasih lahko lotevali tudi drugih opravil.

Največ plavcev je najemala graščina v Nazarjah. Lesni trgovci, ki so plavili les, so se za plavljenje povezali („več se jih je vzelo skupaj“) ter najeli mojstra, „plavmajstra“ ali „forarbajterja“, da je vodil plav in v zvezi s tem najel tudi plavce. Za graščino so plavce najemali gozdarji, „forštnarji“, ali logarji. Kadar pa so lesni trgovci plavili vsak zase, so sami najemali plavce. Nekateri dečki, pa tudi nekateri kmečki fantje so se sami ponujali za plavce, da bi tako kaj zaslužili. Na Ljubnem in v Lučah je bil po en „plavmajster“, v Solčavi jih je bilo več.

Plavci so lahko pri delu postopoma napredovali. Najvišja stopnja pri napredovanju je bilo mesto „plavmajstra“ ali „forarbajterja“. Začeli so kot zadnjeki, nato so lahko postali poštarji in še pozneje zalagavci. O njihovem različnem delu bo posebej beseda; razločki med navedenimi stopnjami so se izražali v različnem plačilu (o tem pozneje).

Plavci so začeli plaviti s 14, 15 leti, torej ko so nehali hoditi v šolo. Plavili so, „dokler so mogli“, se pravi vsaj do 60. leta, marsikdaj pa še dlje. — Na splošno so plavci končali ljudsko šolo, posamezni med njimi pa so bili brez te izobrazbe. Skorajda vsi so znali plavati, samo izjemni tega niso znali (zlasti kmečki, s hribov).

Plaviti so začeli marca, ko se je talil sneg („voda potuje“). Najprej se je plavil graščinski les, šele nato so lahko prišli na vrsto drugi lastniki lesa. Največ so plavili maja. Junija je začela voda usihati in ni bila primerna za plavljenje, bila je prenizka in „mrtva“ (voda je „živa“, če je hladna, če pa je topla, je brez moči). Tedaj so plavili les le tisti, ki dotlej

niso prišli na vrsto. Plavili so tudi jeseni, ko je prišlo deževje; zadnjič so plavili novembra.³³

Velika plav je obsegala okoli 10.000 platanic (hlodov, dolgih 4 m) in več, srednja plav okoli 5000 platanic, majhna plav okoli 2000 platanic in manj, do 500 platanic (v povprečju: 5 platanic = kubik lesa). V slednjih primerih je šlo za posamezne plavi, ki so bile razmeroma dražje ko skupne in ki so bile v navadi le pri majhnih količinah lesa in na kratke razdalje.³⁴

Od količine lesa in stanja vode je bilo odvisno, koliko plavcev je sodelovalo pri plavi. Za plav, ki je obsegala okoli 10.000 platanic, so potrebovali na posameznem območju (solčavskem, lučkem, ljubénskem) vsaj okoli 40 plavcev. Za plav okoli 5000 platanic je bilo potrebnih okoli 20 plavcev, za plav 500 platanic pa kakih 6 plavcev. Te številke veljajo za bolj ali manj normalno stanje vode. Pri „slabi“ vodi in veliki plavi pa so bili plavci malone na vsakih 50 m.³⁵

Delo plavcev je nadzoroval „plavmajster“ oziroma gozdar, v določeni meri pa tudi lesni trgovci. Ti so po medsebojnem dogovoru hodili – zdaj eden, zdaj drugi – nadzorovat, kako se plavi njihov les. Lastniki lesa, ki so sami plavili svoj les, pa so tudi sami nadzorovali plavljenje. – Plavcem je določil delovno mesto „plavmajster“ oziroma gozdar, in sicer v okviru svojega območja. Solčavsko območje je segalo skorajda do Igle, lučko območje nato do Revseve peči (med Lučami in Ljubnim) in ljubénsko območje do grušovelskega ali pobreškega jezua; naprej, do Nazarij, se je plavil samo graščinski les, toda tamkajšnje ustavljanje platanic ni sodilo več na območje ljubénskih plavcev (tam je plavila posebna skupina graščinskih plavcev).

Za orodje sta rabila cepin in tim. akl. S cepinom so prijemale, vlačili in odrivali platanice,³⁶ v iste namene pa so predvsem na jezovih uporabljali dolge akle, da so se na

33. V zvezi s tem pravi navedena odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu: „Vršeča se plav se ne sme ovirati po drugi. Radi velikega števila plavnih upravičencev in nestanovitnosti vode se posameznikom ne morejo odkazati posebni plavni roki. V spornem slučaju se morajo stranke najprej obrniti na plavičarsko zadrugo, ki naj po dosedanjih običajnih določilih z vso skrbnostjo nastale spore poravnava . . .“ In: „Začetek plavljenja se mora najmanj 24 ur poprej naznaniti vsem v poštev prihajajočim obč. uradom obrežnih občin, v kolikor ni bila plav, plavljenje s potrebnimi podatki, kje in koliko se plavi, neposredno sreskemu načelstvu vsaj 8 dni poprej prijavljena. Neposredni začetek plavljenja na Savinji višje Ljubnega vštveši tudi Ljubnico pa je telefonsko ali brzojavno ali po slu sporočiti v vse kraje, skozi katere se plavi. Obvestilna služba je posebne važnosti za čas naglega prihoda visokih vod in je plavni upravičenec v tem primeru dolžan na svoje stroške obvestiti spodnje ležeče kraje, da se zavarujejo mostovi in jezovi. Konec plavljenja pa je takoj prijaviti sreskemu načelstvu.“ (Gl. op. 27.) Ohranjeno ustno izročilo se teh določil ne spominja; vprašanje je, koliko so jih izpolnjevali.
34. Navedena odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu pravi o tem: „V eno plav se ne sme združiti preko 15.000 platanic na Savinji od mosta v Solčavi, na Dreti od mosta v Gornjem gradu in Lučnici. Preko 10.000 platanic se ne sme združiti na Ljubnici ter na vseh drugih pritokih Savinje, odn. Drete. Na Savinji in Dreti višje od zgoraj označenih mostov pa ne preko 5000 platanic. Posameznim upravičencem je dopustno združiti svoje količine lesa v eno plav le tedaj, če se ves les plavi v eno strugo. Posamezne platanice ne smejo prekoračiti 45 cm premera in 4 m dolžine; platanice med določeno izmero se pod nobenim pogojem ne smejo vreči v vodo, ker bi bile nevarne za obstoj jezov in drugih vodnih naprav.“ (Gl. op. 27.) Tudi teh določil se ohranjeno ustno izročilo ne spominja; tudi v tem primeru je vprašanje, koliko so jih izpolnjevali.
35. Omenjena odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu se glede tega glasi: „Pri plavi lesa mora biti brezpogojno zaposlenih zadostno število dobro izurjenih delavcev, da se plav redno vrši in čim hitreje konča. Pri manjši plavi do 3000 platanic se mora za ves delovni čas zaposliti najmanj 12 izvežbanih delavcev, za večje plavi pa najmanj 20 izvežbanih delavcev. Ta zahteva je potrebna zaradi nestanovitnosti voda in velikega števila plavnih upravičencev.“ (Gl. op. 27.) Tu se je praksa sama ujemala z naštetimi določili.
36. O tem tudi F. Hribernik, nav. delo, str. 47.

Zalaga na Savinji med svetovnimi vojnama (zadaj plavljeni les)

široki vodi kar najmanj zmočili. To orodje je sestajalo iz ročaja, dolgega nekaj metrov, iz trdnega in prožnega lesa, zvečine iz smrekovine, in je bilo na enem koncu opremljeno z dvema železnima klinoma; z večjim, ki je bil zakrivljen nazaj, so platanice prijemali in vlačili, z manjšim klinom, ki je štrlel naprej, pa so jih odrivali.³⁷

Plavljenje je potekalo takole. S cepini so spravili les v vodo. Pred plavajočimi platanicami so šli po strugi zalágavci, v skupini 4 do 6 mož, ki so oblagali peči v vodi z lesom, da so tako platanice lažje šle naprej in da se ni začela plav „zapirati“. Zavaljo velikega padca vode in zavaljo številnih čeri in peči so se platanice pogosto ustavljale in zaprle pot drugim. Da bi se to preprečilo ali vsaj kar najbolj omejilo, so nastajale opisane obloge.³⁸

Ko so zalágavci prišli do jezov, prek katerih se je plavil les in ob katerih so bile struge, povezane z žagami, h katerim so plavili les, so naredili tim. zaláge. Te so bile postavljene daleč in poševno čez reko ter so zadrževale platanice oziroma ob njih so plavci izločali iz plavljene množine lesa tiste platanice, ki so bile po svojih znamenjih namenjene v ustrezne struge, medtem ko so druge puščali naprej. Zaláge so izdelovali tako, da so zabili v en konec platanic po dve nogi in tako naredili „stolíce“. „Stolíce“ so postavili drugo poleg druge v vodo, in sicer tako, da so bili tisti konci platanic, ki so stali v vodi, ki torej niso bili podstavljeni z nogami, obrnjeni proti toku vode, medtem ko so bili drugi konci platanic, se pravi tisti, ki so stali na nogah, odmaknjeni od prihajajoče vode ali dvignjeni. Po navadi so položili čez „stolíce“ še eno ali več platanic.³⁹ Vse „stolíce“ na enem mestu so sestavljale tamkajšnje zalágo.

37. Nadrobneje o tem F. Mišič, V porečju bistré Savinje, str. 68; A. Ugrenović, Eksploatacija šuma, str. 378 d.

38. Nadrobneje o tem F. Mišič, V porečju bistré Savinje, str. 68.

39. O tem tudi F.Š. (F. Šerbela), na nav. mestu; F. Mišič, V porečju bistré Savinje, str. 68; R. Ložar, na nav. mestu.

Za zalágavci so šli na delo tim. poštarji. Ti so se razvrstili po dva in dva pri obloženih pečeh in pazili, da se ni plav „zaprla“. Tako je bilo treba najprej izbežati iz nakopičenega lesa tisto platanico, zavaljo katere se je začela plav zapirati. To je bilo težavno in tudi nevarno delo, pri katerem so plavci včasih padli v vodo in morali paziti, da jih ne bi stisnilo med platanice.⁴⁰ Za platanicami, ki so šle zadnje na pot, so hodili zadnjeki, v skupinah 4 do 8 mož, ter metali v vodo les, ki ga je vrglo iz struge ali je ostajal v reki ob obrežju. Z zadnjeki se je označeval zadnji kraj ali konec posamezne plavi. Zato so se zadnjekom postopoma pridruževali (od para do para) poštarji. Delo plavcev je bilo precej mokro; za najboljšega plavca je veljal tisti, ki je ostajal najbolj suh.

Plav sta utegnili ustaviti premajhna in velika voda. Zoper prvo težavo so si skušali pomagati z neredkimi zapornicami, pa tudi z jezovi, ki so odvajali vodo po strugah na žage. Z njimi se je lahko zajezevala voda in s tem omogočala zadostna višina vode.⁴¹ Če pa se je nenadoma pojavila zelo velika voda, tedaj je grozila nevarnost, da bo odnesla vso plav ali vsaj njen največji del, ne da bi jo bilo mogoče ustaviti. V takšnih primerih so plav „zabili“.⁴² To se je dogajalo npr. pri Zavračkih kleščah pri Igli in približno 2 km naprej od Luč. Na slednjem mestu so med svetovnjima vojskama postavili cementni steber, ki so ga ob visoki vodi obložili z lesom nekaj metrov v višino in tako platanicam zaprli pot. Ko je voda upadla, so plav zopet „odprli“.

Delo plavcev se je končalo z zadnjeki, medtem ko so spredaj zalágavci sklenili delo s tem, da so usmerili platanice v najbolj oddaljeno strugo, ki jo je zajemala vsakokratna plav. To je bilo, kot omenjeno, pri pobreškem jezu (pri graščinskem plavljenju pa v Nazarjah). Ko je prišel les v strugo, ga niso imeli več na skrbi plavci, temveč drugi lastnikovi delavci. Ti so pazili, da je prišel les po strugi do žage, in so ga tudi zmetali iz vode.

Če se vprašamo, koliko je trajala posamezna plav, je odgovor odvisen od količine plavljenega lesa in stanja vode. Zadnjeki so napravili na dan ob večji višini vode po 2 do 3 km, ob majhni vodi pa so od jutra do mraka, kolikor je trajal delovni dan, napredovali tudi le po 500 m ali kilometer. (Ponoči niso plavili, takrat so z zalágo pri najbližjem jezu zadržali platanice, ki bi bile morda ponoči šle z vodo naprej). Srednja plav iz Solčave ali Logarske doline do Ljubnega je trajala največkrat okoli 14 dni, velika plav pa kake 4 tedne. Do Grušovelj ali Pobrež je bilo potrebno dlje časa, za srednjo plav okoli mesec dni, za veliko plav pa okoli 5 tednov ali tudi nekaj več.

Plavcev niso izplačevali lesni trgovci, temveč „plavmajstri“, ki so dobili v ta namen denar

40. Očividec F. Mišič, Pomladanska plav v Gornji Savinji, str. 16, je prispeval naslednji opis: „Spretno in lahko . . . skačejo . . . plavci . . . po onih . . . gladkih skalah, ter skušajo . . . preprečiti, da se ne bi hlodi . . . zagvozili. Ako se plavcem to ne posreči, so si na mah hlodi sami pot . . . zaprli; plav se je zabila . . . Tedaj morajo plavci, ki so zaposleni ob vodi navzgor in spravljajo hlode v plavno vodo in plavno smer, svoje delo ustaviti, da se ne nagrnadi pred ‚zabito‘ plavjo še večje število hlo dov. Za tujca je ‚zabita‘ plav pravi gordijski voz el; ne vidi možnosti, kako ga razrešiti. Mirno . . . se drznosmeli plavci . . . lotijo dela . . . Plav je treba ‚ofnati‘, odpreti, da bodo hlodi, posamezni ali v skupinah, mogli zopet neovirano ploviti po deroči vodi. Po zibajočem se ‚mostu‘, ki ga tvorijo okrogli, vseppek nakopičeni hlodi nad votlo hrumečo divjo vodo, se poganjajo plavci od brega do brega . . . potem zopet do pasu v ledeno mrzli deroči vodi ter skušajo s cepini in plavnimi drogi, posamezne hlode, ki so zaprli spredaj celo plav, odrivajoč in odmetavajoč v plovno vodo, . . . voz el razvozljati in plav ‚odpreti‘ (ofnati). Delo, ki bi ga nepoznavalec smatral za nemogoče, je kmalu izvršeno. Prednji . . . hlodi, ki so zapirali celo plav, so kmalu odtrgani iz objema ostalega sklopa ter plavajo prosto po vodi dalje . . . Plavci skačejo kakor veverice od hloda do hloda, nikdar s celo svojo težo stoječ na enem samem hlo du, ter skušajo preprečiti novo kopičenje plavnega lesa“.

41. F. Mišič, V porečju bistr e Savinje, str. 68.

42. F. Mišič, Pomladanska plav v Gornji Savinji, str. 16.

Plavi med svetovnimi vojnoma (A. Melik, Slovenski alpski svet, Lj. 1954, str. 70)

od lastnikov plavi. Med svetovnimi vojskama so bili pri tem plačilu določeni razločki. Pred gospodarsko krizo na začetku 30. let je znašala dnina za plavljenje 25 do 40 dinarjev (25 dinarjev za zadnjeke, 35 dinarjev za poštarje in 40 dinarjev za zalágavce). Za časa gospodarske krize so se dnine znižale, medtem ko so bile nekaj pred drugo svetovno vojsko višje, in sicer so znašale do 50 dinarjev (zadnjeki so dobivali ustrezno manj). Svoj zaslužek so plavci porabljali praviloma za hrano. Poleg tega plačila so dobivali vsak dan tudi še plačilo v naravi, namreč opoldne liter vina (mlajši plavci pol litra), s pomočjo katerega so laže zmagovali delo, vštivši mokroto.

Plačilo plavcev je bilo manjše ko plačilo splavarjev. „Celjski“ splavar (ta je peljal do Celja) je zaslužil v stari Jugoslaviji na dan najprej okoli 90, nato pa okoli 100 dinarjev. „Rogličan“ (ta je bil na splavu do Rugvice, vzhodno od Zagreba) je zaslužil na dan spočetka okoli 80, pozneje pa okoli 108 dinarjev. „Mitrovški“ splavarji (ti so vozili tudi od Rugvice naprej proti vzhodu) so zaslužili na dan sprva okoli 47 dinarjev, pred drugo svetovno vojsko pa okoli 59 dinarjev. — Delo plavcev je bilo plačano podobno ko delo gozdnih delavcev. L. 1938 so zaslužili v Savinjski dolini pri akordnem sekanju (12 do 16 ur, pozimi 8 do 10 ur) približno 40 do 50 dinarjev na dan, medtem ko je po drugih podatkih dnevni zaslužek pri sekanju in pripravljanju lesa v Savinjski dolini od 1927 do 1938 znašal 25 do 45 dinarjev.⁴³

Če imamo pred očmi, da so plavci, ki so bili zaposleni samo v okviru svojega območja (ljubénskega, lučkkega ali solčavskega), plavili pri posamezni plavi največkrat teden do 10 dni, na leto pa v povprečju sodelovali največ pri treh plaveh, je znašal njihov zadevni delovni čas tri tedne do mesec dni. Se pravi, da so zaslužili kot zalágavci v najboljšem

43. A. Baš, nav. delo, str. 127 d.

primeru vsega skupaj 1050 do 1500 dinarjev pred drugo svetovno vojsko in 840 do 1200 dinarjev pred gospodarsko krizo na začetku 30. let. Zadnjeki pa so zaslužili v slednjem obdobju največkrat 525 do 750 dinarjev in tik pred drugo svetovno vojsko 735 do 1050 dinarjev.

Ob tem naj povemo, da so bile cene poglavitnih življenjskih potrebščin na obravnavanem ozemlju in pa v Ljubljani in Mariboru precej izenačene in da je veljal v Ljubljani v 30. letih kilogram najcenejše krušne moke povprečno več ko 2 dinarja, kilogram bele moke okoli 3 dinarje in več, kilogram govejega mesa okoli 10 do 13 dinarjev, kilogram kristalnega sladkorja 12 do 14 dinarjev, kilogram sladkorja v kockah 14 do 16 dinarjev, liter olja okoli 15 dinarjev, kilogram kavnih nadomestkov 16 do 18 dinarjev in kilogram soli okoli 3 dinarje.⁴⁴ V zvezi z vsem tem naj bo še omenjen račun, po katerem je bil 1938 „1 din zaslužka poljedelskega delavca enak 1,60 din zaslužka nekvalificiranega delavca, živečega v mestu“.⁴⁵

Z delom in plačilom je bil povečini povezan likof. Ta je bil ob koncu vsakokratne plavi, ko so lesni trgovci skupaj prispevali za vino. Po navadi so pili likof pri zadnjem ali najbolj oddaljenem lastniku plavljenega lesa.

Hrano med plavljenjem si je oskrboval vsak plavec sam. Zajtrkovali so še doma, največkrat kavo, kruh ali žgance. Čez dan, pri plavljenju, so jedli suho hrano, vendar je šlo ob tem za močnejše jedi; poleg kruha so jedli tedaj slanino, želodec, suho meso, klobase ali trdo kuhana jajca,⁴⁶ nekateri pa tudi edinole kruh. Če je bila plav blizu, so prinašali plavcem od doma toplo hrano, zvečine žgance in meso; v slednjih primerih je bila hrana plavcev boljša kakor hrana njihovih domačih. Opoldanski obrok vina smo že omenili.

Pri plavljenju so nosili slabše ali ponošene obleke. Obuti so bili v drvarske čevlje iz govejega usnja ali v siceršnje visoke čevlje (v Lučah in Solčavi in okolici so imenovali to obuvalo rančeki). Na čevljih so imeli dereze, ki so jih imenovali krampižarje. Krampižarji, ki so jih nosili pri plavljenju, so se razločevali od krampižarjev za gozdno delo po tem, da so bili nekoliko manjši. Za pokrivalo so bili večinoma klobuki, pri nekaterih pa čepice. Deloma so bili v navadi puloverji in plašči. Zoper dež so rabile pelerine in jopiči iz ovčje ali kozje kože. In hrano so nosili v nahrbtnikih.⁴⁷

Od boleznih so plavljenje najpogosteje spremljali prehladi. Revmatizem je bil, kot je podoba, razmeroma redek. Ohranjeno ustno izročilo se ga na ljubénkem območju za leta med svetovnim vojskama prav kakor za prejšnji čas pri plavcih ne spominja. Sporočena sta reka: „Voda je zdrava“ in „Voda vse ven potegne“. Pač pa so izpričani zlomi nog, obtolčeni deli teles in podplutbe. V Lučah in Solčavi se spominjajo tudi izjemnih smrtnih nesreč pri plavljenju. Teh je bilo v starejši dobi očitno več, saj so do okoli 1910 videvali na poti od Ljubnega do Solčave mala lesena znamenja („marterle“), ki jih je pozneje uničil zob časa in ki so pripovedovala o smrtnih nesrečah pri plavljenju.⁴⁸ Po teh nesrečah je dobilo ime tudi to in ono vodno mesto in del obrežja.⁴⁹

Kar zadeva razmerje plavcev do dela, je bilo pravilo, da tisti, ki ni bil dovolj prizadeven,

44. A. Baš, nav. delo, str. 146.

45. F. Uratnik, Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, Socialni problemi slovenske vasi II, Ljubljana 1938, str. 75.

46. O tem tudi F. Mišič, Pomladanska plav v Gornji Savinji, str. 16.

47. Gl. op. 46.

48. B. Zemljich, nav. delo, str. 58.

49. F. Mišič, Pomladanska plav v Gornji Savinji, str. 16; o tem tudi isti, Die Wald- und Forstwirtschaft im oberen Sannggebiet, str. 6.

drugič ni dobil dela, včasih pa so lesni trgovci neprizadevnega plavca nagnali že med plavljenjem. Tako so plavci na splošno zadosti zavzeto opravljali delo, saj so se bali, da bi sicer bili naslednjič brez dela, čeprav ni docela manjkalo tudi plavcev, ki so se pri delu manj trudili (zlasti v odsotnosti lesnih trgovcev). Vsemu temu je ustrezalo razmerje plavcev do delodajalcev, ki so jih po eni strani cenili, ker so dobivali pri njih delo in zaslužek, po drugi strani pa so obstajale zamere in sodbe, po katerih so lastniki plavljenega lesa bogateli tudi na račun plavcev.

Plavci niso imeli svoje organizacije, pač pa lesni trgovci, ki se je plavil njihov les. L. 1914 je bila v Radmirju ustanovljena Gornjesavinjska plavičarska in plavbena zadruga, ki je skrbela za čiščenje Savinje (vse do Zidanega mosta) in Drete, posredovala za popravila jezov, predlagala oblastem dovoljenja za plavljenje in splavarjenje ipd.⁵⁰ Gornjegrajsko sresko načelstvo je 1940 navedeno organizacijo opredelilo: „Ker združuje ta zadruga vse večje podjetnike lesne stroke, predstavlja tako najvažnejšo korporacijo v srezu“.⁵¹

Za plavljenje je bilo treba dobiti dovoljenje oblasti v Gornjem gradu. To dovoljenje (v avstro-ogrski monarhiji okrajnega glavarstva, v stari Jugoslaviji sreskega načelstva) se je nanašalo na naslov plavnega upravičenca oziroma njegove žage, na količino lesa, ki jo je bilo upravičencu dovoljeno plaviti, in na vode, v katerih je bila ta dejavnost dovoljena.⁵² Ob tem so potrjevali tudi znamenja, s katerimi so bile opremljene platanice vseh lesnih trgovcev, ki so plavili.⁵³

Povedali smo, da so plavci na zalágah, pred posameznimi strugami, ločevali plavljene platanice po njihovih znamenjih, tako da so jih usmerjali ali v struge, neposredno za zalágami, če so bile tja namenjene, ali pa so jih puščali naprej, če naj bi nadaljevale pot do bolj oddaljenih strug in žag. — Platanice so zaznamovali, preden so jih vrgli v vodo, ponekod pa že takrat, ko so jih spravili na skladovnice ob vodi. To so delali s posebno sekiro, imenovano „cahnovko“, in sicer na obeh straneh platanic, redkeje pa s takšno ali drugačno oljno barvo (obstojno v vodi).⁵⁴

ln naposled. Če je pri plavljenju prišlo do poškodb obrežja ali vodnih naprav, sta se pri posamezni plavi med seboj pogodila prizadeta. Če pa je nastala takšna škoda pri skupinski plavi, so se stroški razdelili med vsemi lastniki lesa, ki so bili udeleženi pri tej plavi. To je zahtevala tudi omenjena odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu,⁵⁵ vendar se zdi najverjetneje, da je bil tak postopek praviloma v navadi že od vsega začetka. Natančnejših stroškov, ki so jih imeli ob tem lesni trgovci, se ohranjeno ustno izročilo ne spominja.

Prav tako ne moremo po tem viru obnoviti celotnih stroškov, ki jih je zahtevalo od lesnih trgovcev (skupinsko ali posamezno) plavljenje. Na voljo imamo le redke podatke, a še ti so premalo soglasni. Tako je iz Juvanja sporočeno, da je med svetovnjima vojskama stalo plavljenje kubika lesa od Luč do Juvanja 10 dinarjev oziroma da je na navedenem odseku

50: A. Baš, nav. delo, str. 245.

51: Arhiv Slovenije v Ljubljani, BAN A VIII, pridobitne zadruge Gornji grad.

52: O tem tudi F. Mišič, V porečju bistre Savinje, str. 68.

53: Navedena odločba sreskega načelstva v Gornjem gradu pravi o tem: „Posamezne platanice mora plavni upravičenec zaznamovati s svojim znamenjem, ki ga je prijavil.“ (Gl. op. 27.)

54: A. Ugrenović, Eksploatacija šuma, str. 379, navaja, da so drugod delali ta znamenja s posebnimi dleti in kladivci.

55: Poglavitno ustrezno besedilo se glasi: „Vsak plavni upravičenec odgovarja za vse poškodbe na obrežnih zemljiščih in vodnih zgradbah, ki bi bile povzročene od plavi, všteti tudi tiste škode, ki bi nastale kljub vsem zaščitnim ukrepom, ki jih je dolžan podvzeti. Gledati je na to, da se poškodbe že v naprej preprečijo, če pa se jim ni bilo mogoče izogniti, se mora takoj vzpostaviti prejšnje stanje in objekt popraviti, če pa tudi to ni bilo mogoče, je v polni meri povrniti napravljeno škodo.“ (Gl. op. 27.)

AFRANČIČE V PODREČJU POD N. RIVOM

stalo plavljenje platanice v povprečju okoli 2 dinarja. Podoben je podatek iz Varpolja, ki omenja malone enaki ceni na odseku od Luč do Pobrež. Drugačne cene pa posreduje podatek s Spodnje Rečice, ki pravi, da so bili stroški za plavljenje platanice manjši, in sicer 20 do 40 par, ob slabi plavi pa dinar. Slednji razložek prehaja pri kubiku v polovico nižji strošek, kakor je razviden iz prvih dveh podatkov. Drugače povedano: dovolj določna ugotovitev o tem vprašanju žal ni mogoča.

Summary

THE FLOATING OF WOOD ON THE SAVINJA RIVER

Floating of wood is distinguished from rafting by the fact that the transportation of the raft is directed by rafters on the raft, whereas floating is directed from the land by floaters, who help to convey the logs from the banks of the river.

The oldest source about floating of wood on the Savinja river and its tributaries exists from 1796, when the sources tell us about „the floating of logs to saw-mills as being almost the only means of transportation of wood for building“. With regard to the development of floating of wood on the Savinja river at that time we can judge that it was begun no later than in the second quarter of the 18th century.

Let us consider the question of floating of wood in this region (and not having been brought to saw-mills in some other way) even until the period after the Second World War. The floating of wood has been preserved there so long (actually, longer than anywhere else in Slovenia) due to the existing traffic conditions. Only in the transition between the 19th and the 20th century it became possible to transport wood along the roads, i.e. to say by carts pulled by horses. However, floating of wood was three times cheaper, as the oral tradition has it. Besides, these areas were not densely settled and there were not enough horses that could be used for transportation of such quantities of wood which were exported from there then. A pair of horses could make one ride and bring 3 to 4 cubic meters of wood in a day, and this was not enough. – After the Second World War the private trade in wood in any significant extent was stopped, whereas for the planned forest economy of state enterprises the floating of wood became rather unreliable and it was therefore abandoned. It was substituted by the transportation of wood by lorries on reconstructed roads.

Floaters were paid less than rafters; the work of floaters was paid similarly as the work of those workers in forests.

A detailed description of the whole procedure of floating, as well as food, cloathing and conditions of health of floaters are given in the paper.

As regards the relation of floaters to their work, let us explain, that it was a rule that those floaters who did not work hard were not hired again, and sometimes lazy floaters were fired even during the transportation. Thus one can say that floaters were, generally speaking, keen on their work, for they were afraid that they might be without a job next time. The relationship between floaters and employers corresponded to this situation; floaters, on the one hand, esteemed their employers, because they obtained work and money from them, and on the other, they also blamed them and spoke badly about them for becoming rich at the expense of floaters. – Floaters did not have their own organization, but wood merchants, who used this means of transportation of wood, had one.

APNENICE V PODPEČI POD KRIMOM

Apnarstvo je stara obrt in apneničarstvo stara dejavnost, znani povsod po Sloveniji, kjer so na voljo primerne apniške kamenine. Apno pa je temeljna tvarina v gradbeništvu. O pridobivanju apna oziroma o žganju imamo številna pričevanja. Tako so morali podložniki loškega gospostva¹ lomiti kamenje za apnenice, se pravi peči, v katerih se kamen prežge v apno, jih postavljati, kuriti ogenj in na koncu prazniti jame oziroma podirati apnenice. Te apnenice so bile podobne velikanskemu košu iz leskovih in gabrovih palic, spletene in znotraj ometane z ilovico. V takih apnenicah so še do druge svetovne vojne žgali apno po Gorenjskem,² Dolenjskem³ (zlasti v okolici Kostanjevice) in na Cerkljanskem.

Da so žgali apno prav tako v zgornji Savinjski in Zadrečki dolini, dokazuje tudi dejstvo, da so savinjski splavarji prevažali na splavih tudi apno na Hrvaško.⁴

V Škocjanskih hribih je vas Staro apno dobila celo ime po številnih apnenicah.⁵

Bogate plasti triadnega apnenca so pogojevale izredno živahno apnarsko oziroma apneničarsko dejavnost v vaseh pod Krimom, zlasti v Podpeči in Preserjih ter na Bregu pri Borovnici. Starejši vaščani še pomnijo, kako so jim pripovedovali, da je bilo povsod naokrog polno apnenic v „koših“.⁶ Še danes so vidni v gozdovih nad Podpečjo sledovi teh nekdanjih apnenic v obliki kolobarja. Kjer so bili pri roki kamen, drva in primerno pletivo za koš, tja so postavili apnenico. Celu gozdovi proti Rakitni nosijo ledinska imena „Pri apnenci“. Apno so tedaj žgali največ za svoje potrebe, za postavitev nove in za popravilo stare hiše in pa za vsakoletno beljenje stanovanjskih prostorov in živinskih hlevov.

Kmetje, sadjarji, so vsake jeseni pobelili z apnom tudi debela sadnega drevja zoper sadne škodljivce in zajedalce. V bližini cerkve na Žalostni gori lahko vidimo še sledove apnenice, ko so zidali pred 250 leti cerkev. Na ostanke nekdanje apnenice so pred leti pri kopanju temeljev za novo hišo naleteli pod staro Plenavčevo domačijo v rebri nad Podpečjo. Domačini celo povezujejo ime vasi z žgalnimi pečmi za apno.

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, zlasti pa po potresu 1895, je zajela Ljubljano prava pozidalna ekspanzija. Prav tedaj in najbrž prav zato so se pojavile prve zidane in po obsegu znatno večje apnenice v Podpeči. Prva pri tej novosti sta bila domačina Lužar in Garibaldi.⁷ Slednji je bil potomec graditelja južne železnice, ki je stekla skozi Preserje l. 1857. Oba sta bila premožna in zelo podjetna. Lužar je bil bogat posestnik in gostilničar, imel je tudi žago. Tako sta zmogla investicijske stroške za pozidavo peči. To delo so zaupali posebno priznanemu zidarskemu mojstru, staremu Šeškarju, p.d.

1. P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 68, 69, 137, 138, 449.

2. A. Melik, Slovenija 1/2, Ljubljana 1936, str. 493, 494.

3. Apnenice v „košu“, dokumentirane v fotoalbumu SEM, št. 11–12, Cerkljansko 1954, in št. 13–14, Kostanjevica 1956.

4. A. Baš, Savinjski splavarji, Ljubljana 1974, str. 32, 33

5. B. Kuhar, Odmirajoči stari svet vasi, Ljubljana 1972, str. 27

6. Terenski zapiski o apnenicah, 1976, 1977, L. Bras, povedal Janez Peternel, nekdanji skladač apnenice, roj. 1895, Podpeč 9.

7. Pripovedovalci o apnenicah in drugih dejavnostih, za njihovo prijaznost se vsem zahvaljujem: Jože Mravlje, upokojeni poštar, roj. 1877, Jezero 6, Janez Peternel, skladač apnenice, roj. 1895, Podpeč 9, Franc Grebenc, trgovec, gostilničar, posestnik, lastnik apnenice, roj. 1898, Podpeč 26, Janez Uršič, žagar, roj. 1898, Jezero 50, Cecilija Kavčnik, roj. Lukman, posestnica, gostilničarka, lastnica mlina in apnenice, roj. 1900, Podpeč 18, Ivanka Uršič, žagarjeva žena in gospodinja, roj. 1904, Jezero 50, Ivan Kajca, skladač apnenice, roj. 1909, Podpeč 22, Ivan Peternel, skladač apnenice in sofer avtobusa, roj. 1925, Podpeč 9, Lojze Suhadolnik, posestnik in lastnik apnenice, roj. 1927, Podpeč 18, Cilka Suhadolnik, roj. Kavčnik, žena posestnika in lastnika apnenice, roj. 1937, Podpeč 18, Anica Mravlje, delavka v stolarni, roj. 1910, Jezero 6.

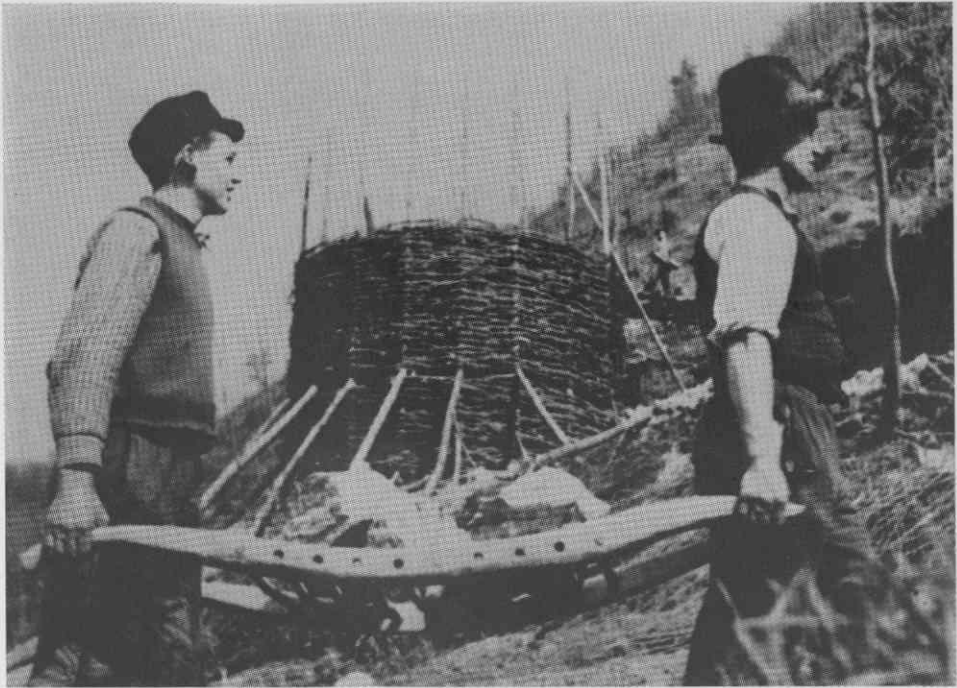

Apnenica v Bohinju, foto: Melik, Slovenija 1/2, stran 494, 1936

Vrbetovemu očetu iz Podpeči. Od njega so kasneje povzeli to spretnost mojstri Peternel iz Podpeči, Petelin iz Goričice pod Krimom in Gostiša izpod Plešivice.

Apnenice so v obliki orjaškega lonca vsekali v živo skalo, jo znotraj obložili s posebnim kamnom, „brusnikom“ in premazali z brusnikovo mivko. Po vsakem žganju so peč obnovili in znova zalili poškodovane dele. Zaradi hude vročine je bila peč namreč vsakokrat nekoliko poškodovana oziroma okrušena. Oblogo iz kamna brusnika so obvezno menjavali vsaki dve leti. Tako visoka vročina razžene še živo skalo. Kamen brusnik je za oblogo najbolj primeren zato, ker se lepo zateče ob steni, ko se razbeli. V novjšem času pa oblagajo peči s šamotno opeko, ki jo dobijo na Jesenicah v železarni. Prav tako morajo večkrat obnoviti tudi zgornji del peči, „venec“. Tako vidimo, da je bilo za opravljanje apneničarske obrti zlasti ob začetku precej stroškov. Tudi proizvodni stroški so razmeroma visoki. Zato si je apnenico lahko omislil le tisti, ki je imel na voljo dovolj obratnega kapitala. Na vasi so bili to le gostilničarji, ki so imeli poleg tega še posestvo, trgovino, mlin in žago ali pa so še trgovali z lesom. Zato je razumljivo, da so bili najbolj uspešni tisti apnarji, ki so bili podjetni tudi še v drugih dejavnostih. S finančnega stališča imenujemo to prelivanje kapitala, ko različne dejavnosti omogočajo medsebojno uspešno delovanje in zagotavljajo druga drugi obstoj in rentabilnost.

Garibaldijevo posestvo, p.d. pri Živanu, je l. 1890 kupil z apnenico vred Franc Lukman z lga. Gospodaril je zelo uspešno, dokupil precej zemlje in odprl še gostilno. Po gospodarjevi smrti leta 1905 je žena sama bolj ali manj uspešno gospodarila 10. let. Leta 1925 se je k Lukmanu priženil Janez Kavčnik iz Dragomerja, ki je že nekoliko majavo

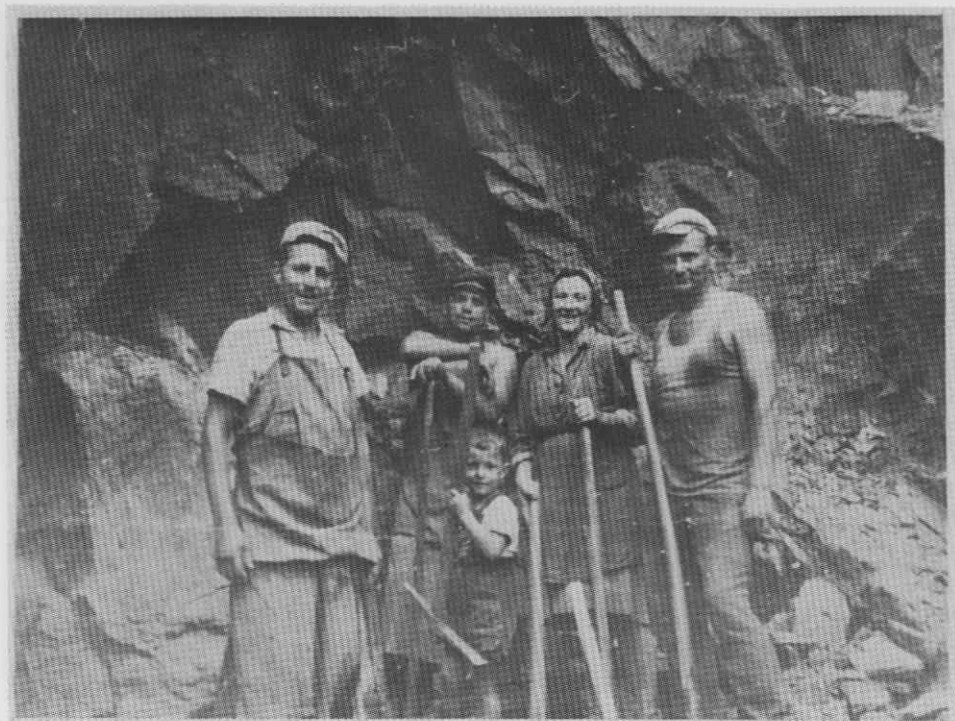

Apneničarji v dolini Idrijce, Foto: Vlastja; 1958

gospodarstvo zopet spravil na trdne temelje. Postavil je celo mlin s tremi kamni, pozidal pritlično hišo v današnjo mogočno stavbo in s tem tudi povečal gostilno.

Pri Lužarjevih so sčasoma postavili kar 3 apnenice in gospodarsko napredovali tri rodove. Hiša je menjavala imena. Najprej se je priženil Franc Šivic iz Brega pri Borovnici, tudi iz apneničarske družine. Z njegovo hčerko se je poročil Pristavec z Jezera, ki je obnovil hišo, imel žago, posestvo, gostilno, kamnolom in še vedno 3 apnenice. Konec tridesetih let pa je gospodarstvo začelo nazadovati, ker ni bilo na domu pravega naslednika. Otroci so se šolali in odšli od doma.

Prav v teh letih se je priselil v Podpeč Franc Grebenc z Brega pri Borovnici. Kupil je hišo s trgovino in gostilno vred od Kobija, ki je imel v Podpeči od preloma stoletja naprej tudi žago, trgovino, mlin in apnenico. Kobi se je tedaj usmeril v industrijo upognjenega pohištva, izdeloval je stole iz Thonetovega programa. Obdržal je le žago in mlin. Franc Grebenc je v kratkem prevzel pobudo in postal v nekaj letih vodilni podjetnik v Podpeči. Prevzel je Pristavčeve apnenice v najem in tako so od l. 1931 naprej gorele njegove apnenice skoraj noč in dan. Ta njegov bliskoviti vzpon so pogojevale ugodne gospodarske razmere, ki so sledile po gospodarski krizi do l. 1931. Pri apneničarski dejavnosti gre vedno za precejšen obratni kapital na eni strani, na drugi pa za sila občutljivo tvarino, ki se tehnološko hitro spreminja, posebno dovzetna je za toplotne spremembe. V nekaj dneh se žgano apno na zraku razpusti, to se pravi, popolnoma izgubi svojo trdnost. Spremeni se v živo apno, ki se dobesedno razliva kot voda. Žgano apno morajo zato v pičlih dveh dnevih spraviti na trg in v denar, sicer lahko pride podjetnik v velike izgube.

Suhadolnik z ženo in z bratom ob apnenici, 1963, Podpeč pod Krimom

Uspevali so le tisti, ki so bili zelo iznajdljivi tudi pri prodaji. Zato so aparji navadno navezani na bližnji in po možnosti na stalni trg in kupce.

V tridesetih letih, ko so v Ljubljani zrasle številne javne stavbe, kot so Narodna in univerzitetna knjižnica, Majerjeva hiša, Šlajmerjev dom, Zadržna banka, stavbe ob današnji Titovi cesti, Veterinarska bolnica v Mestnem logu in Žale, je prodal Grebenc samo ljubljanskim stavbnim mojstrom in podjetnikom po 1300 ton apna na leto. Najbolj znani stavbni mojstri v Ljubljani so bili tedaj: Curk, Tomažič, Mavrič, Battelino, Slokan in Stavbna družba. Tudi Plečnikova cerkev na Barju v Črni vasi je sezidana iz podpeškega marmorja in Grebenčevega apna, zidal pa jo je stavbni mojster Curk.

Mnogo apna so kupili tudi pleskarski mojstri iz Ljubljane in drugih krajev. Večjim podjetjem je Grebenc prodajal apno največkrat na kredit. Ob sobotah je hodil izterjovat. Ob začetku druge svetovne vojne mu je ostalo pri podjetnikih za apno neizterjanega denarja za 200.000.— tedanjega denarja. Tega dolga niso dolžniki nikdar poravnali, z vojno so pravice terjatve ugasnile. Pri večjih podjetnikih je hodil terjat za znatnejše vsote gospodar osebno, k drugim je pošiljal pomočnike iz trgovine, ki so bili pri tem opravilu kar uspešni.

Grebenc je odprl obetavno tržišče z apnom v Banatu. Zaradi krhkosti gradiva pa je imel tolikšne izgube, da je moral to tržišče opustiti. Skoraj polovica apna se je pri prevozu zdrobila v prah, ki ga kupec ni maral plačati. Tako mu tudi višja cena ni prinesla pričakovanega dobička. Zato se je takim podvigom rajši odpovedal in se trdno oprijel ljubljanskih kupcev.

Franc Grebenc pred hišo, Podpeč 26, Foto: Srečo Habič, 1977

Delo s kompresorjem v kamnolomu, Podpeč pod Krimom, 1963

Priprava apnenice, tehnološki postopek žganja

Poglavitno dejanje pri pripravi kamna za apnenico je razstreljevanje skalnate gmote v kamnolomu. Vsak apneničar ima svoj kamnolom kar najbližje žgalni peči. Za vlaganje razstreliva je potrebno navrtati primerno luknjo v skalo. Vse do 1. 1958 so to delo opravljali ročno, s preprostimi tehničnimi pripomočki. Uporabljali so le velik sveder in dve kladivi – macoli. Pri tem so bili zaposleni trije delavci. Prvi je držal sveder, druga dva sta izmenično močno tolkla z macolo. Po vsakokratnem udarcu, je moral prvi zasukati sveder za nekaj stopinj. To izredno težaško delo so olajšali kompresorji, ki so jih začeli uporabljati skoraj vsi apneničarji po letu 1958. Prvi je vpeljal kompresor v svoj kamnolom Lojze Suhadolnik iz Podpeči, ki ga je priključil na unimog – kamion. Tako opravilo ni več tako naporno in utrudljivo, odkar navrtujejo skale s kompresorji. Kamne so vozili k apnenici z vozovi na trdih kolesih, tik po drugi svetovni vojni z gumi vozovi, dočler se niso uveljavili kamioni in traktorji s prikolicami.

Apnenico polnijo vedno od zgoraj. K apnenici je speljana pot, ki vodi na prostorno ploščad do zgornjega venca apnenice. Ploščad je tako velika, da brez težav pripeljejo voz ali kamion, naložen s kamnom, tik do roba apnenice, in tudi zlahka obračajo tako voz s konji kakor tudi traktor s prikolico. Ključnega pomena pri polnitvi apnenice so mojstri skladači. Do nedavna so bili tudi edini stalni delavci pri apnenici. Njihovo opravilo je daleč najbolj odgovorno. Oblikovati morajo „velb“ (obok) nad kuriščem in pravilno razporediti kamne po težini in debelini. Skladač je začel oblikovati obok v krogu z manjšimi kamni. Čim bolj je krog rasel, tem večje kamne je polagal, tako da je obok

Pred Lukmanovo apnenico v Podpeči, 1. na levi Kajca, skladač 1948. leta

zaključil s kamni podolžne oblike, imenovanimi rigli ali štuki, težkimi tudi po 100 kg, ki so jih prej obdelali. Tik ob žarečem ognju so v „velb“ zložene zajetne skale, „istniki“, ki potrebujejo največjo stopnjo vročine za temeljito razbeljenje. Ko je skladač dokončal obok, so apnenico „zapeljali“ z drugim kamenjem, nametali so najprej z vrha debelejše, sledile so plasti drobnejših kamnov, z manjšimi kosi ali kockami in z drobižem pa so pokrili in s starim apnom zametali in tako zaključili zunanjo kopo. Lonec apnenice je vsakokrat sprejel do 100 ton kamna. Spredaj je skladač oblikoval obok za ustje, „istje“ kurišča z velikimi skalami — istniki in ga vsakokrat zazidal z opeko in vzdal železna vrata. Prostor pred kuriščem apnenice so zavarovali pred padavinami z velikim nastreškom oziroma s prostorno lopo, kjer imajo pri roki tudi zalogo kuriva. Tako so

St. I - 386/2 ✓

M 151523

0. 15/11
Rija

Prepis.

828/33.

Priloga: Kmetijska
M. M.
PodpečiObrtni list.

G. Janez KAVČNIK ^{roj. 11.6.1894} iz Podpeči n. št. 19 je prijavil
prosto obrt kamnoloma in žganje apna v Podpeči n. št. 19 obč. Preser-
je. ₁₈

Ker ni nobenega postavnega zadržka se izdaje obrtni list s pri-
stavkom, da se je treba radi pridobainskega davka brez odloga zglasi-
ti pri davčnem okrajnem oblastvu.

Ta obrt je vključena pod št. 33 v obrtnem zapisniku.

Kako izpremebo v načina obratovanja ali preložitve obrti je po
§§ 32 in 36 obrtnega reda takoj semkaj naznaniti.

Sreski poglavar v Ljubljani, ✓

dne 4. marca 1925.

L. S.

Dr. Ferjančič, s.r.

Za točnost prepisa:

pisarna sreskega načelstva v

Ljubljani, dne 31. maja 1932.

[Handwritten signature]

Delavci pred naloženim kamionom z apnencem za Lukmanovo apnenico, 1967 leta, Podpeč pod Krimom

kurjači tudi ob deževnem vremenu na suhem. Prav tako so na varnem, ko tehtajo apno. Če skladač ni trdno oblikoval „velba“, se je vse skupaj sesulo. Posebno nerodno je bilo, če so že nekaj časa kurili in je bilo kamenje že razbeljeno, žareče. Tedaj so morali počakati, dokler se kamenje ni shladilo, da so znesli vse ven in ponovno postavili kopo z obokom. Pri delu potrebuje skladač najmanj dva pomagača, ki delata pod njegovim nadzorstvom in po njegovih navodilih. Apnenico so navadno polnili tri dni.

Tako pripravljeno kopo podkurijo spodaj v kurišču. Nalagajo po 1 m do 2 m dolga polena oziroma klade. Za enkratno žganje apnenice pokurijo od 120 do 140 prostorskih metrov drv. Če so drva zdrava in suha, požgejo manj, če so mokra ali gnila, pa več. Šest do sedem dni neprenehoma, noč in dan, plamti ogenj v ognjišču apnenice. Vročina mora doseči do 1200 stopinj C, da dovolj razžari kamen, ki zgori v apno. Vsako uro pogori do 1 m³ drv. Kurijo največ stara ostrešja, ki jih kupujejo pri zasebnikih, gradbenih podjetjih v Ljubljani in okolici, kjer je pač na voljo les, ki je za druge namene neuporaben. Večkrat kupijo na pol zgorela ostrešja, ki niso več za obnovitev. Ostrešja kupujejo navadno „kar na čez“. V Lukmanovi apnenici je l. 1956 zgorelo ostrešje med drugo svetovno vojno porušenega in požganega Turjaškega gradu, v Grebenčevi apnenici je končalo staro ostrešje Ljubljanskega gradu. Les zmerijo pred apnenico, ko ga zložijo. V l. 1975 so apneničarji plačevali za 1 m³ drv 12.000.— S din.

Ostrešja je lastnik apnenice navadno podiral sam v svoji režiji, z najetimi delavci za težaška dela. Dokler niso prišle po drugi svetovni vojni v uporabo motorne žage, so žagali drva za apnenico na ročne žage amerikanke. Po dva delavca, najeta ali pa domača, sta navadno neprenehoma žagala les na meter dolga polena.

Kamen — apnenc vozijo k apnenici, Podpeč 1966, pred Lukmanovo apnenico

Ob peči so morali vseh sedem dni bedeti noč in dan. Pri tej utrudljivi dolžnosti so se navadno menjavali vsakih 8 ur. Če je ogenj ugasnil, je bila škoda dvojna, podaljšal se je čas žganja in tudi kurjava je bila porabljena zaman. Primerilo se je tudi to, da so si apneničarji med seboj ponagajali tako, da so napili kurjača, ki je ob peči zaspal in pozabil na ogenj.

V pečeh so poleg lesa starih ostrešij kurili tudi odpadke struženja iz lesne tovarne iz Podpeči, stare čevlje in gume, kar so kupovali na tone pri vojaških komandah. Vendar so v zadnjih letih to vrsto kuriva opustili. Sanitarna inšpekcija je to prepovedala zaradi prevelikega smradu in dima.

Apneničarji so se med seboj vedno dogovorili za enotno ceno za žgano apno. V letih pred drugo svetovno vojno so prodajali apno po 25 par za kilogram. Tekmovali so med seboj le pri nakupu lesa. Posamezni gospodarji so imeli povsod naokrog zaupnike in posrednike, ki so jih obveščali za priložnostne nakupe. Mnogokrat je bilo to ob različnih požarih. Kjer je zgorelo obsežno gospodarsko poslopje, je apneničar dobil največ lesa, pa tudi po ugodni ceni.

Skladač pri apnenici je imel obenem tudi vlogo poslovodje. Njegova dolžnost je bila, da je v kamnolomu nadzoroval dela pri miniranju, predvsem pa je moral preskrbeti drva. Zato se je ob nedeljah vozil s kolesom daleč naokrog in poizvedoval za kurilnim lesom.

Najbolj zanesljivo znamenje, da je tehnološki postopek končan, je sijoča, zlato rumena, razbeljena barva kamna v „velbu“. Takrat prenehajo nalagati na ogenj. Navadno so potrebni dva do trije dnevi, da se apnenica primerno ohladi. Hitrost ohlajanja je odvisna od zunanje temperature, letnega časa in vremena. Pri prežganju izgubi vsebina apnenice

Lukmanovo apnenico obnavljajo, Podpeč 1966

40 % svoje teže. Tudi prostorninsko se nekoliko zmanjša. Tako apnar pridobi pri vsakokratnem žganju po 50 do 60 ton žganega apna.

Za okoličane je dal lastnik apnenice oklicat pred cerkvijo, kdaj bo odprl apnenico. Sporočila so brali ob nedeljah po maši na lgu, v Borovnici, na Brezovici, v Tomišlju, na Vrhniku in v Bevkah. Kadar je bila zadrega za apno velika, so prišli kupci z vozovi že zvečer v vrsto. Včasih se je do apnenice vila kača tudi do 30 voz.

Za prevoz apna naročniku je navadno lastnik najel po 20 voz, opremljenih s „kasoni“. Vsak voz je lahko peljal po dve in pol toni apna. Vozniki so bili navadno domačini iz bližnjih vasi, iz Podpeči, z Jezera in iz Notranjih goric. Napregli so navadno ob 4. uri zjutraj, včasih pa že ob 2. uri ponoči. Do Ljubljane so vozili 3 ure. Peljali so vedno čez Notranje gorice. Skozi Črno vas kljub precej krajši poti niso nikdar vozili. Zaradi mehkih barjanskih tal so morali konji premagovati tolikšen napor, kot bi vozili neprenehoma navkreber. Praznih voz so se pa večkrat vračali po krajši poti. Obračunavali so na „fure“. Za vsako vožnjo je zaslužil voznik pred drugo svetovno vojno po 35 dinarjev.

Danes prevažajo apno s kamioni in s traktorji s prikolicami, ki znaša njih zmogljivost po 8 ton. Tako lahko dandanes izpraznijo apnenico v enem dnevu.

Po Ljubljani so apno redkokdaj prevažali s čolni in sicer največ zaradi nevarnosti, da ne bi občutljivi tovor prišel v stik z vodo. Spomin na tako neljubo dogodivščino je še danes živ med ljudmi v Podpeči. Ko so za novo šolo plovili apno v Bevke po Ljubljani, se je z apnom napolnjeni čoln vžgal. Skozi prežgano odprtino je vdrla voda in apno se je začelo gasiti. Čolnar se je tedaj komaj rešil na breg. Na Vrhniko so v čolnih plovili apno le takrat, ko so imeli namen pripeljati nazaj po vodni poti opeko iz vrhniške opekarne.

Apnenico podirajo tako, da najprej porušijo zazidano steno pred kuriščem in odstranijo železna vrata. Iz kurišča postrgajo pepel, položijo na tla deske, da lažje nakladajo apno. „Velb“ podirajo z železnim drogom, tako, da se apno sproti posipa navzdol. Iz lonca apnenice spravljajo apno s kopačami in vilami trije kopači. Pred drugo svetovno vojno so ga nakladali v posebno leseno in oglato „kišto“ s 4 držaji, ki je držala 100 kg apna. Pri tehtanju je bil vedno navzoč gospodar, ki je vsak stehtan zaboj zaznamoval s kredno na vozu, ali na deski v bližini z navpično črto. Deset črt je pomenilo eno tono apna. Med desetice je postavljali znak v obliki križa. Zaboj so vzdigovali štirje delavci na tehtnico in stresali na voz ročno. Sedaj imajo kovinski zaboj, ki še vedno nosi ime „kišta“. Zaboj drži 200 kg, dvigujejo pa ga s škripcem. Pri kopanju si kopači zavarujejo usta in nos pred apnenim prahom s trikotno ruto. Delo pri podiranju apnenice ni sicer najbolj naporno, je pa zaradi obilnega prahu sila nezdravo. Zato so morali kopači že od nekdaj grla izdatno poplakovati z vinom. Ko so prišli kupci po apno, so jim kar po nepisanih pravilih dajali napitnino, ki je znašala najmanj za liter vina. Če je kdo na to hote pozabil, so ga kopači kar opomnili na njegovo dolžnost. Te napitnine so se stekale v skupno, tako imenovano „beraško blagajno“. Tistemu kupcu, ki se je z napitnino zelo izkazal, so navalili na voz debele kose žganega apna, stiskaškemu pa so odrinili samo apneni drobiž. Navadno se je nateklo dovolj za sprotno pijačo. Včasih se je toliko nabralo v „beraški blagajni“, da so si na koncu še razdelili preostali denar.

Ob podiranju apnenice je tudi gospodar navadno dal za pijačo, pripravil izdatno malico (kruh, klobase, slanino) in navadno kosilo (kakor za domače). Sicer pa so delali najeti delavci ob svoji hrani, ki so jim jo nosile ženske ali otroci.

Ob napornem in utrudljivem delu, zlasti pa ob izčrpujočem delu v kamnolomu, so bili apneničarji vedno žejni. Telo je izgubljalo venomer obilo tekočine, ki so jo morali nadomestiti. Pri opravljenih v kamnolomu in ob kurjenju apnenice so pili največ žganje proti prehladu in revmi, ob podiranju apnenice pa vino.

Zaslужek

Za vse potrebne delovne postopke pri apnenicah so lastniki večinoma najemali sezonske delavce. To so bili v pretežni meri domačini, manjši posestniki, največ „bajtarji“, kočarji brez zemlje, nekaj je bilo tudi priseljencev. Skupaj so apnenice v Podpeči dajale med svetovnjima vojnama zaposlitev do 40 delavcem.

Tedaj je bilo zaposlenih še 40 ljudi v znanem kamnolomu v Podpeči, ki ga je vodila stavbna družba iz Ljubljane. Kamen „podpeški marmor“ so prevažali s čolni po Ljubljanici čolnarji iz Podpeči, ki jih je bilo tedaj še šest. Podpeč,⁸ kot pomembno čolnarsko postajališče in pristanišče, je vse od dograditve južne železnice zgubljala na svojem pomenu. Kljub temu so tedaj še plovili po vodni poti do glavnega mesta poleg kamna tudi še opeko iz vrhniških opekarn in drva iz rakitniških gozdov. Ob prelomu stoletja osnovana Kobijeva žaga je dajala stalno zaposlitev 20 delavcem. Zato je marsikak apneničar odšel med žagarje na njegovo žago, ali pa na žago k drugemu lastniku, k Pristavcu na Podpeči ali k Maziju, p.d. k Videtu na Jezero. Ko je začel mleti Kobijev mlin, je dobilo kruh še nekaj domačinov. Kasneje pa je stolarna dajala kruh tudi ženskam. Drugih možnosti za zaposlitev tedaj tu ni bilo.

Delavci v kamnolomu, kjer so razstreljevali, lomili in primerno obdelali kamenje, so bili plačani na uro. Delali so po 10 ur na dan, od 7. ure zjutraj do 18. ure zvečer. Vmes so

8. Krajevni leksikon Slovenije, II, Ljubljana 1971, str. 424.

Pred ognjiščem apnenice, zgoraj „kišta“ za tehtanje, Podpeč 1977

imeli eno uro za kosilo in počitek. Pred drugo svetovno vojno so zaslužili do 3 din na uro. Prav toliko so zaslužili tudi drugi, ki so delali v gozdu, ali žagali drva pri apnenici, nalagali kamenje, ga prevažali k peči, pomagali skladaču pri postavljanju apnenice ali podirali apnenico. Zaposleni so bili nepretrgoma od 1. marca do konca oktobra. Če je bilo vreme ugodno, suho, so apnenice gorele še v novembru. Pozimi so opustele. Lastnik je delavce v sezoni zdravstveno in socialno zavaroval. Ko so apnenice ugasnile, so podjetniki delavce odjavili. Tedaj so jih na občini prijaviili za nezaposlene, tako da so pozimi prejeli občinsko podporo za brezposelne. Delavci so tedaj poiskali dela v gozdovih. Večkrat jih je najemal lesni trgovec, ki je kupil stoječ les, ali kakor so rekli, „les na pajno“, ko so posekali gozd do golega. V zimskem času so domači hlapci pripravljali drva za apnenico, vozili domov z domačimi konji kurilni les, ga žagali na metrska polena in zlagali v kupe. Stalno zaposlen je bil pri apnenici samo skladač; le njegovo opravilo je veljalo za mojstrsko delo. Zato je bilo tudi najbolje plačano. Dobil je po 4 din na uro – pred drugo svetovno vojno. Navadno so bili to prekaljeni apneničarji, ki so si pridobili svoje mojstrstvo z leti prakse. Prešli so vse faze priprav pri apnenici. Dolgoletno sodelovanje pri starejših mojstrih skladačih in očitno tudi prirojen čut za zidanje je pripomoglo dolgoletnemu skladaču Janezu Peternelu do apneniškega mojstra. Pomagal je pri delu pri Lužarju na Podpeči, staremu skladaču Šivicu. Šivic je prišel z Brega pri Borovnici. Pri delu se je Peternel tako izkazal, da mu je stari mojster kmalu zaupal samostojno postavitve. Tako je celih 37 let opravljal delo skladača. Iz tega naslova uživa pokojnino. Bil je zanesljiv mojster. Zato ga je Grebenc stalno zaposlil. Pri njem je opravljal delo skladača celih 30 let. Na leto je zložil tudi do 40 njegovih peči. V vsej njegovi dolgoletni praksi pri apnenicah se mu ni obok peči nikdar podrl. Opravljal je tudi dolžnosti

poslovodje, predvsem nadziral miniranje. Ker je imel številno družino, je prevzel pri Grebencu obveznosti pri apnenici v celoti. Z družinskimi člani je kuril apnenico in tako seveda več zaslužil. V letih pred drugo svetovno vojno je zaslužil toliko, da je kupil svet od Pristavca in si postavil svoj dom. Primerilo se je, da je z družino zaslužil v 14 dnevih za „eno lepo kravo“. V strokovno delo skladača je uvedel tudi svojega starejšega sina, ki je bil kasneje več let za skladača pri Kavčniku. Ker ga je veselil poklic avtomehanika, je opustil delo skladača in se zaposlil pri Viatorju v Ljubljani, kjer se je tudi izučil.

Ivan Kajca iz Podpeči je bil prav tako priznan mojster skladač. Najprej je bil pri Kavčniku miner in pomagal staremu mojstru pri skladanju apnenic. Pozneje je prevzel za njim delo samostojnega skladača in poslovodje. Pri tem gospodarju je zaslužil po 22 letih rednega dela pokoj. Med svojim delom je vpeljal v mojstrstvo skladanja tudi gospodarjevega zeta, mladega Suhadolnika z Jezera. Prišel je s kmetije, doma niso imeli apnenice, vendar se je kmalu uvedel v delo pri apnenici. Že prej smo omenili, da je pri delih v kamnolomu leta 1958 prvi uporabil kompresor, ki ga je priključil na kamion unimog. S kompresorjem so olajšali naporno in zamudno delo in v krajšem času nalomili večje količine kamna. Kompresor nadomesti s posameznimi pnevmatičnimi priključki tudi do 50 delavcev. Uporaba kompresorja je na splošno pripomogla, da se je apnarska obrt obdržala do današnjih dni. Z ročnim navrtavanjem skal bi pridobivanje kamenja tolikanj povečalo proizvodne stroške, da bi postale apnenice povsem nerentabilne.

Do prve svetovne vojne so apnarji vsako leto oddajali davčno napoved za svojo dejavnost. Z upravnega stališča je bila to dodatna dejavnost. Med svetovnjima vojnama pa so imeli tudi za apnarstvo obrtni list, kakor za druge obrti. Bili so člani obrtniških združenj in registrirani so bili pri Trgovski in obrtni zbornici. Podpeč je sodila k občini Preserje, ki je vodila register prostih obrti, kjer so bili zajeti vsi apneničarji s kamnolomi vred.⁹ Davke pa so „odrajtali“ davčni upravi na Vrhniki, ki je sodila pod davčni okraj Ljubljana—okolica.¹⁰

Podpeč je na splošno privabljala apnarje iz okolice Borovnice, ker jim je bližnja Ljubljana nudila najbolj stalno in zagotovljeno tržišče. Čeprav je bila apnenica pravno dodatna dejavnost, jim je pomenila pravzaprav temeljni dohodek. Zahtevala je sicer dosti proizvodnih stroškov, vendar jim je zagotavljala finančno varnost. To dokazujejo tudi odločitve apnarjev v povojnih razmerah.

V letih po gospodarski krizi je Grebenc v kratkem obdobju prigospodaril precejšnje premoženje. Kupil je posestvo, postavil hlev za 12 govedi in 2 para konj in dokupil gozdove. Gostilna in trgovina sta mu dobro nesli. Postal je podjetnik v pravem pomenu besede. Vse to gospodarstvo je oskrboval s hlapci in najeto delovno silo, predvsem z dninarji, zlasti na kmetiji in pri apnenici. Otroke je vse visoko izšolal. Doma na domačiji je ostal najmlajši sin, izučen za elektrikarja, ki tudi nadaljuje apneničarsko tradicijo v družini.

Po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni so pri Grebencu opustili gostilno in trgovino, v družbeno last je prešla tudi kmetija, kakor tudi apnenice. S Kavčnikovo vred so osnovali podjetje oziroma

9. Register—Proste obrti, OLO Ljubljana—okolica, Preserje, str. 403—426, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27.

10. Arhiv Zbornice za trgovino, obrt in industrijo, TOI Ljubljana okolica, A — Ž, Arhiv Slovenije, Ljubljana.

Zgornji del apnenice, prižgana kopa, Grebenčeva apnenica, Podpeč 26. Posneto 1972, Žnidaršič Joco, objavljeno v Tov. 23/1972

poslovno združenje apnenic v okviru Kmetijske zadruga, kjer je bil Grebenc poslovođa. Vendar se podjetje zaradi prevelikih režijskih stroškov ni obneslo. Zato je Grebenc dobil apnenice nazaj in se tudi odločil samo za to dejavnost, ki mu je prav v teh povojnih letih, od leta 1949 naprej, omogočala življenjski obstoj. Potrebe po apnu so bile v teh letih tolikšne, da so presegale zmogljivosti Grebenčevih apnenic. Gorele so noč in dan, polnile so se, žgale, in podirale, kar po tekočem traku. Naročniki so bila večja stavbna podjetja in kemična industrija, na primer Svit Kamnik, ki je potreboval za svoje potrebe v kemični industriji večje količine apna. Med večjimi naročniki so še danes Ljubljanske mlekarnе, ki v lastni režiji gasijo apno in gašeno prodajajo naprej. Od apnenice odpeljejo naenkrat po 20 ton apna.

Pri Lukmanovih oziroma pri Kavčniku so se po drugi svetovni vojni prav tako odločili za apnenico, v družbeno last je v celoti prešlo posestvo s kmetijo. Gostilno in električni mlin so opustili po letu 1949. Obdržali so le kamnolom in nekaj gozda. Ker je gospodar kmalu potem umrl, je nekaj let gospodarstvo stagniralo, dokler se ni priženil k hiši mladi Suhadolnik. Prej same ženske niso bile kos težkemu delu pri apnenici. Brez močne vodilne roke gospodarja apnenica, z najetimi delavci ni donosna, prej je nerentabilna. Mladi gospodar se je hitro uvedel, s prodajo apna toliko prigospodaril, da je kupil nazaj senožeti in povečal posestvo in tako tudi število živine. Svoje gospodarstvo je tako usmerjal, da se je enakovredno posvečal živinoreji in apneničarstvu. Kar je bilo dobička pri apnenici, je vlagal v posestvo in kupil stroje. Tako ima danes pri hiši tri traktorje, vse potrebne priključke za mehanizirano kmetijstvo, osebni avtomobil, dva kompresorja za

Pogled v apnenico, Podpeč pod Krimom, Foto: Srečno Habič, 1977

delo v kamnolomu, prikolice, nakladalnik za seno, stroj za nakladanje gradbenega materiala in kopač jarkov. S temi stroji prevzema različna zemeljska dela pri gradnjah v dogovoru z gradbenimi podjetji in zasebnimi graditelji. Gradbeno mehanizacijo je začel nakupovati že pred leti, ko je uvidel, da se bliža aparstvu zaton zlate dobe.

Po dveh desetletjih ugodnih razmer se je pojavilo kar dvoje nasprotnih dejstev, zaradi katerih je začelo aparstvo nazadovati. Razvoj industrije in s tem neomejene možnosti za zaposlitev so čedalje bolj manjšale število tistih, ki so bili pripravljeni sprejeti težaško delo v kamnolomu in pri apnenici. Ker domačinov ni bilo, so poskušali apneničarji nekaj let z najetimi delavci iz naših drugih republik. Toda tudi ti so kmalu poiskali bolj plačano in lažje delo. Na drugi strani so družbena podjetja v Kresnicah in Trbovljah začela proizvajati tako imenovano dehidrirano apno. V pridobivanju apna so uvedli tako imenovane krožne peči, kjer je vse delo mehanizirano. S tehnološkim postopkom gasijo žgano apno v gašeno apno, ga dehidrirajo, zdrobe v zrnca in polnijo v vreče. Za sodoben transport je to neprimeroma ugodnejše. V sodobnem gradbeništvu se je apno te vrste

povsem uveljavilo predvsem zaradi hitrejšega postopka pri gradnji. Gradbeništvo se je prav tako mehaniziralo, v mešalcih na električni pogon je najbolj uporabljivo dehidrirano apno. Prav tako tudi pri modernih fasadah uporabljajo gradbeniki največ to vrst apna.

Tudi Marjan Grebenc se je zaradi teh dejstev preusmeril v dejavnost z gradbenimi stroji. Z izkupičkom od apnenic je kupil stroj za kopanje jarkov in temeljev, nakladalnik gradbenega materiala in kompresorje za delo v kamnolomu. Deloma dela sam s stroji, največ pa jih posoja za določeno odškodnino gradbenim podjetjem in seveda tudi zasebnikom. Apnenico prižge takrat, ko se mu nabere dovolj naročil. Tako še kljub temu pripravi po 5 peči na leto iz preprostega razloga, ker se mu zdi nesmotrno, da bi bila tako velika naprava čisto neizkoriščena in cena apna je še vedno dovolj ugodna. V l. 1976 so dobili za 1 kg žganega apna po dva dinarja. Redno vsako pomlad jemljejo apno pleskarska podjetja in zasebni mojstri pleskarji. Ti pridejo tudi iz bolj oddaljenih krajev, iz velike Loke in Čateža, kjer apnenice ne gorijo več.

Suhadolniku pomaga pri vseh težakih delih ob apnenici njegov brat, vendar bolj kot poslovni partner. Samo tako še lahko nadaljuje z apneničarstvom; sicer bi njegova apnenica že ugasnila. Prav nikakor ne more dobiti delavcev za pomoč. Proizvodnjo je sedaj usmeril v gašeno apno. V l. 1977 je napravil velike betonske jame „apence“, kjer gasi apno iz svojih apnenic. Tako uravnava dohodek od apnenic. Gašeno in uležano apno zelo iščejo pleskarska podjetja in zasebni pleskarski mojstri. Posamezne strokovne storitve in specifični opleski potrebujejo naravno gašeno in uležano apno, ker je bolj vezivno.

Navade

Ob apnenicah se je kljub težkemu delu razvilo določeno družabno življenje. Pravzaprav so z raznimi družabnimi dejanji hoteli olajšati čas naporenega bedenja ob ognju in skrajšati kurjaču dolge neprespane noči. Ob večerih so se ob apnenici zbirali fantje iz vse vasi. Ob ognju pred pečjo so pekli krompir, kaj popili in prepevali. Včasih so prinesli s seboj tudi kruha in slanine. Posebno zgodaj spomladi in pozno jeseni je bilo ob apnenicah zaradi blagodejne toplote zelo živahno. Fantje so tudi pomagali kurjaču nalagati drva na ogenj. Postavili so se v vrsto in si podajali polena do ognjišča in tako prihranili pot in trud kurjaču. Večkrat so se tudi sešli v izpraznjeni apnenici, kjer so stene še dolgo oddajale prijetno toploto, posedli v krogu, se pogovarjali ali zapeli. Dokler je apnenica gorela, so se zbrali tudi vrh ploščadi pri vencu apnenice. Celo berači so si v mrzlih nočeh prišli gret premrle ude k apnenici.

Ob koncu vsake apnenice je lastnik priredil „likof“. Povabljeni so bili vsi apneničarji z ženami. Dobili so izdatno večerjo, z juho, pečenko, solato in pijače, žganja in vino. Navadno so likof pripravili izmenično pri Lukmanu ali pri Grebencu. Najeli so celo harmonikarja, „mezskontarja“, ki je poskrbel za lepše razpoloženje. Po drugi svetovni vojni so po vzorcu drugih društev in organizacij prirejali v Podpeči nekaj let apneničarske veselice, predvsem v tistih letih, ko je bila apneničarska dejavnost na višku. Za novo leto so lastniki apnenic obdarili apneničarje s kolinami. Navadno so bili tudi krstni in birmanski botri otrokom apneničarjev.

Med svetovnjima vojnama se je med apneničarji uveljavila navada vpeljevanja novincev oziroma sprejem novincev med apneničarje. Čast krsta je vedno pripadala mojstru skladaču. Dejali so, „da so ga štaleral“ med apneničarje. Med obredom sprejema je novinec klečal na „šibrah“, mojster ga je skozi rešeto poškopril z vinom in mrmral svoje molitvice. Za zaključek je dal na novo sprejeti vsem navzočim za pijačo. Na račun

izjemnega dela apneničarjev je krožilo med ljudmi o njih mnogo različnih rekov in verovanj. Stari ljudje so imeli apneničarje za „coprnike“, češ da so v zvezi s hudičem, ker delajo iz kamna živo apno. Po starem verovanju jih zato nekdanj niso pokopavali v posvečeno zemljo. Po pripovedovanju je bil vedno vihar, ko je apneničar umrl, ker je hudič prišel po njegovo dušo. Še sedaj pripovedujejo, da so dajali apneničarja v meter globlo jamo od drugih. Verovali so, da si je le tako pogasil večno žejo, ker je bil od apna čisto izsušen. Starejši ljudje so pripovedovali, da se prihaja celo hudič v viharnih nočeh gret k apnenici.

Če povzamemo in na kratko utemeljimo, kaj je apnarjem v celotnem njihovem gospodarjenju v vseh časih pomenila apnarska dejavnost, bomo največ povedali z rekom samih apnarjev, ki se zdi najbolj poveden in pomenljiv: „Zmanjkalo je denarja, treba bo zakuriti apnenico.“ Čeprav je bil apnarski in apneničarski kruh trd, je bil vendar zanesljiv spričo neizčrpnih surovin in nenehnega povpraševanja po apnu na tržišču.

Summary

LIME-KILNS AT PODPEČ PRI KRIMU

The author's aim is to acquaint readers with characteristic activity of lime burners at Podpeč pri Krimu. Abundant reserves of triadic lime presented a favourable condition for the origins and development of lime trade. This is an old trade, known all over Slovenia, wherever appropriate limestone was available. Lime is the basic matter in building. Lime was originally burnt in characteristic wicker baskets, made of hazel-wood and white beech rods. In woods near Rakitna there are still visible traces of former lime-kilns. Even woods are still called correspondingly, as e.g. „near the lime-kiln“.

In the final decades of the nineteenth century, and especially after the earthquake in 1895, a proper building expansion was spread in Ljubljana. The need for lime has greatly increased. At that time the first lime-kilns, which were built and much larger, appeared at Podpeč. They were built by two wealthy land-owners and innkeepers, Lužar and Garibaldi. The costs of investment were namely so high, that they could be met only by two wealthy men. Lime-kilns were cut in solid rock in the shape of an enormous pot which was covered in the inside by the „grind-stone“, which heats to redness at burning and swells nicely along the walls of the lime-kiln. But this covering lasted only for two years, and the lime-kiln had to be restored after that period. Therefore lime-kilns are nowadays covered in the inside by fire-clay (chamotte) made at steel works at Jesenice. In the period between the two Wars, and especially after the economic crisis in 1931, lime burners had their golden age. At that time many public buildings were erected in Ljubljana, and the most enterprising lime burner, Grebenc, sold only to builders in Ljubljana about 1,300 tons of lime per year. A lot of lime was also bought by house painters from Ljubljana and from other places.

The main activity when preparing stone for lime-kilns was blowing up masses of rock in quarries. Until 1958, when compressors were introduced, this job was done by hand, by gimlets and large hammers. All the workers who helped at the lime-kiln, i.e. preparing stones, wood for burning, building and pulling-down of the lime-kiln, were only hired for a season. The only person who was fully employed was the master loader, who usually also ran the whole enterprise. He controlled mining and had to buy the fuel, which was needed for the lime-kiln. Up to 140 cubic meters of wood was needed for one burning. Old roofing (timer work) was used for this purpose.

During the past few years the lime burning trade has decreased, primarily because there are no workers for heavy manual work. Therefore lime burners are beginning to reorientate into making lime by building machinery, which they have bought with money they have made as profit from lime-kilns.

VPLIV ZEMLJIŠČA IN DRUŽBENO-ZGODOVINSKIH RAZMER NA ŽIVLJENJE PASTIRJEV V NARAVNIH ZAVETIŠČIH NA PLANINAH V KAMNIŠKIH ALPAH

Študij občasnih bivališč, se pravi tistih stavb, ki so namenjene bivanju zunaj kraja stalnega bivališča zaradi opravljanja kake sezonske gospodarske panoge, npr. oglarjenja, drvarjenja, planšarjenja,¹ je v zadnjih letih prinesel več obetavnih novih spoznanj. Gre za odkritja doslej neraziskanih bivališč pastirjev na opuščenih planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah v zijalkah, pod podvesi (abris) in v vrtačah, večinoma še iz 16. stoletja pa tudi iz bližnje polpreteklosti. Očitno je, da teh naravnih zavetišč pastirji niso uporabljali poredko, marveč so živeli v njih vsako leto v nekem zgodovinskem obdobju in so jih verjetno šele pozneje nadomestili z zidanimi ali drugače grajenimi stanovi. Kaj je pripeljalo pastirje, da so si v gorskem svetu poiskali zavetišča v zijalkah, pod podvesi ali v vrtačah ter si jih s skromnimi razpoložljivimi sredstvi izboljšali in opremili, na to poskuša odgovoriti ta sestavek. Že sedaj je gotovo, da je potrebno popraviti trditev iz časa pred tridesetimi leti, da „najpreprostejših oblik stanov v skalnih duplinah in podobnem pri nas ni“.²

Nagnjenje človeka, da si oblikuje bivalni prostor, sodi med prvinska hotenja in potrebe človeštva. Čim bližje spoznavamo elementarno ljudsko arhitekturno izročilo, tem pristneje odkrivamo v njem izražene človekove življenjske potrebe, ki so jim vtisnile pečat družbene in ekonomske razmere, razvitost materialnega in duhovnega sveta pa tudi samo naravno okolje. Zato ne bo odveč, če v nekaj črtah spoznamo najprej gorsko okolje v Kamniških ali Savinjskih Alpah pa tudi družbene razmere v fevdalnem Kamniku.

Kamniške ali Savinjske Alpe so po geološki sestavi podobne Julijskim Alpam, le da njihovi vršaci ne segajo v tolikšne višave in da se jim ne približujejo po mogočnosti svoje sestave. Sorodnost teh dveh gorskih skupin se kaže v enakem kamnitnem gradivu, apnencu in dolomitu, pa tudi v temeljnih pokrajinskih črtah, ki jih je F. Seidl orisal takole: „V nižinah mehke voljne oblike, tu s temnim, tam s sončnim zelenjem odete in človek s svojim kulturnim delom bolj ali manj vidno posegajočim v naravo — v višini pa strma, drzna zgradba iz golega bledega skalovja, sovražna pojavom vsakršnega življenja: to so nasprotja, da si ostrejših ne moremo misliti, pa tudi ne povoljniješe razvrščenih“.³

Tem besedam treznega znanstvenika ni mogoče oporekati niti danes v dobi tehnike. Vsak človekov poseg v gorsko okolje zahteva moč, odločno voljo, jasne cilje. Ljudje pod gorami so z vršaci drugače povezani kot tisti, ki se jim gore razkrivajo le od daleč. Za gorjane je gorski svet sestavni del njihovega bivalnega okolja, v gore so zahajali kot lovci na divjad, nabiralci zelišč, iskalci rude pa tudi kot pastirji s čredami. Zato živijo planine v zavesti gorjana predvsem zaradi praktičnih koristi. Skrb za gorske pašnike jim je bila življenjsko pomembna, čeprav vedno povezana z mnogimi nevarnostmi.

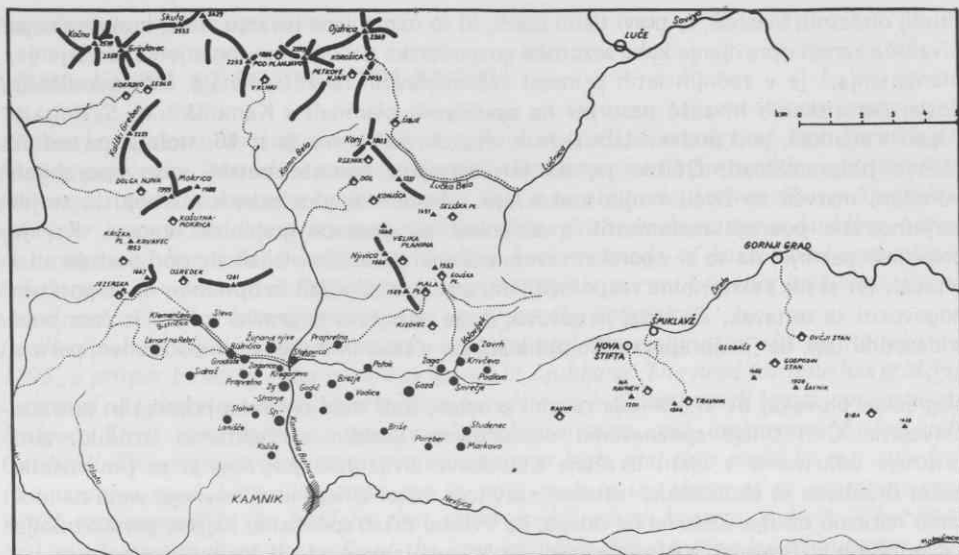
Pravih planšarskih planin — te so navadno v pasu nad naravno gozdno mejo — je v Kamniških ali Savinjskih Alpah razmeroma malo, ker pravega prehoda med gozdom in strminami skoraj ni. Več je ovčjih planin. Na njih pasejo drobnico vse do 2000 m in še višje, pa čeprav pašnike deloma že pokriva rušje.

To je tudi svet, kjer se srečujemo z značilnimi kraškimi pojavi: s podzemljskimi votlinami, zijalkami, vrtačami, kadunjami in žlebiči, nastalimi zaradi vode, ki topi apnec. Te naravne posebnosti je znal človek na kamniškem ozemlju že zdavnaj obrniti tudi sebi v prid; o tem govorita npr. obe odkriti paleolitski lovski postojanki, v Potočki

1. Občasno naseljena bivališča na Slovenskem so predmet študijske raziskave, ki poteka v okviru sekcije za materialno kulturo v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU in jo je finančno omogočila Raziskovalna skupnost Slovenije.

2. R. Ložar, Stanovi in pastirji, v: Narodopisje Slovencev, Ljubljana 1944, 171.

3. F. Seidl, Kamniške ali Savinjske Alpe. Njih zgradba in njih lice, I. II, Ljubljana 1907 — 1908.

Kamniške Alpe — ● naselje, ⊙ planina,pot na planino (po Čerčku)

zijalki in na Mokrici. Manj pa vemo o tem, da je živel tod skoraj do nedavna v votlinah tudi pastir, ki je prignal trope drobnice na visoke pašnike.

V Grintovcih, kot še pravijo nekateri domačini Kamniškim Alpam, so verjetno že v prazgodovini in tudi v rimski dobi,⁴ pa tudi po slovanski naselitvi izkoriščali planine za pašnike. O pozno srednjeveški obljudenosti planin imamo za sedaj le redko izpričane zgodovinske vire. Med najstarejša moramo prišteti pravni zapis iz leta 1499 in urbar zgornjekamniškega gospostva iz leta 1571. Ta dva vira neizpodbitno dokazujeta, da so kmetje iz okolice Kamnika pasli v poznem srednjem veku na planinah nad svojimi vasmí. Za razumevanje teh dveh virov moramo vsaj v nekaj črtah spoznati razmere v fevdalnem Kamniku konec 15. in sredi 16. stoletja. Prevladujoča plast v mestu je bilo meščanstvo z obrtniki in trgovci. V splošnem je mogoče trditi, da je bilo 15. stoletje in polovica 16. doba sorazmernega gospodarskega razcveta Kamnika in njegovih meščanov.⁵ K temu so delno prispevali tudi nekateri privilegiji, ki jih je imelo mesto, še posebno tisti, ki se je nanašal na pravice do izkoriščanja lesa iz gozda v Kamniški Bistrici za kurjavo in gradnjo. Ta gozd s pašniki vred je pripadal prej deželnemu knezu, nato je prešel v last deželnoknežjega mesta Kamnik. Kdaj se je to zgodilo, ne pove nobena listina. Z imenom omenja gozd v Bistrici listina iz leta 1496, v tem času so že pripadali gozd in pašniki v Bistrici mestu Kamnik.⁶ Tri leta pozneje pa moremo iz pravnega zapisa zvedeti za del posestne meje meščanov v tem gozdu. Glede na to, da meje niso bile ostre, je prišlo

4. A. Cevc, Velika planina, Ljubljana 1972, 72 sl.; P. Petru. Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovki pri Kranju, AV 9, 9–10, 1958–1959, 21 sl.
5. B. Otoprec, Donesek h gospodarski zgodovini Kamnika do 16. stoletja, Kamniški zbornik 3, 1957, 43 sl.
6. Takole povzema vsebino listine J. Parapat: „Leta 1496 v ponedeljek pred sv. Petrom in Pavlom – Viljem pl. Auersperg, deželni glavar Kranjski, prepove okoličanom srenjskih pašnikov in gozdov v Bistrici pri Kamniku, ktero si bode škodo delati v Bistrici, ker je mesto s pismom dokazalo, da je

Grintovci z vasmí pod gorami. Pogled iz Starega gradu v Kamniku (foto T. Cevc, 1970)

večkrat do sporov med meščani in uživalci planin in gozdov. O enem takih sporov za pašnike govori zapis iz leta 1499.

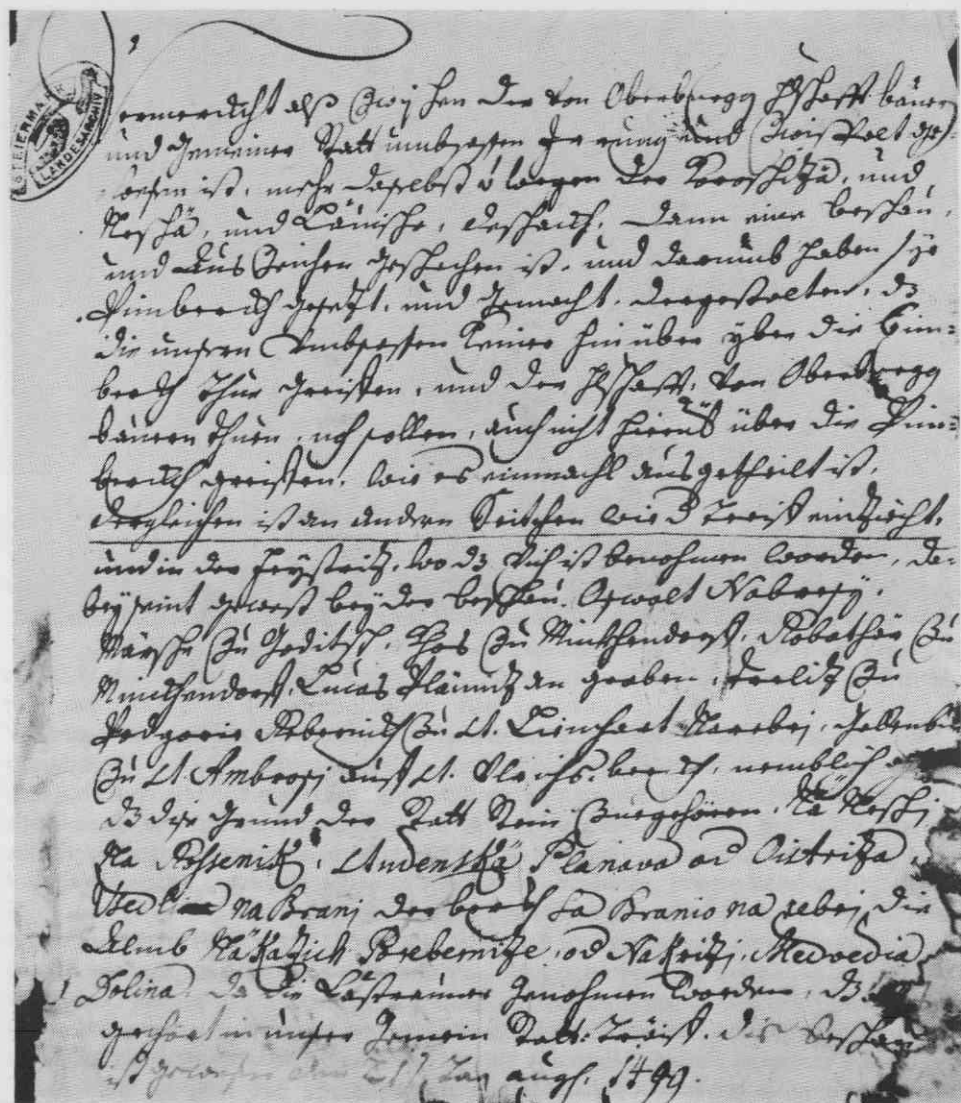
Drugi vir, Novi reformirani urbar zgornjekamniške graščine iz leta 1571, je poučen z več vzrokov. V njem je naštetih osem planin, ki so pripadale graščini. Očitno je, da so imeli kamniški meščani pravice do enih, graščina pa do drugih planin. Kako so grajski upravitelji upravljali s temi planinami, zveemo iz članka A. Kaspreta, „Planine zgornjekamniškega gospostva in njihova gospodarska izraba v 16. stoletju“.⁷

Najemnik graščine na Starem gradu v Kamniku je bil leta 1571 grof Franz Thurn, ki je dal tega leta popisati grajsko posest s planinami vred. Graščina je dajala planine v najem bodisi enemu samemu zakupniku ali pa vaški srenji. Če je vzel planino samo en zakupnik, je on odločal, koliko kmetov je smelo prignati živino na to planino in koliko odškodnine so morali plačati. Drugače je bilo, če je vzela planino v najem vaška srenja. V tem primeru jo je navadno upravljal župan. Ta je določil čas, kdaj so smeli pašni upravičenci odgnati živino na pašo pa tudi koliko glav živine se je smelo prepasti. Udeležen je bil lahko vsakdo iz srenje, ki je plačal odškodninski delež. Dajatve so bile v denarju ali v naturalijah, npr. v siru ali skutih. Bolj kot dajatve v denarju so bile v navadi odškodnine v siru in skutih.⁸

njegova lastnina. Na njegovo prošnjo vendar smejo iz okolice živino zjutraj gnati v Bistrico, zvečer nazaj, ponoči ne sme nihče ostati v njej. Nikdo ne sme s sekuro v gozd, tudi ne napravljati lazov in koč, pasti se sme le po dnevi.“ J. Parapat, Doneski k zgodovini kranjskih mest, III. Kamnik, Letopis Matice slovenske za leto 1876, 137.

7. A. Kaspret, Die Obersteiner Almen und deren Bewirtschaftung im 16. Jahrhunderte, Beilage zur Nr. 51 der Südsteirischen Presse, 16. junij 1901.

8. prav tam.

Faksimile zapisa iz leta 1499 (foto C. Narobe, 1978)

Ustavimo se sedaj pri zapisu iz konca 15. stoletja in odlomku iz Novega reformiranega urbarja zgornjekamniškega gospostva iz druge polovice 16. stoletja.

Zapis iz leta 1499 je po vsebini pravni sklep, sprejet od izvedenih mož. Prvi je objavil zapis leta 1963 B. Reisp in napisal k njemu tudi komentar.⁹ Ker prof. B. Reisp tedaj zapisa ni imel v rokah (na voljo je imel le prepis F. Kosa), je prišlo pri objavi do nekaj manjših

9. B. Reisp, Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških ali Savinjskih Alpah, Kronika 1963, 111–113.

napak, kar se je razkrilo šele sedaj, ko je prišel prepis izvirnika iz 18. stoletja v Nadškofijski arhiv v Ljubljani.¹⁰ Z ljubeznivo pomočjo prof. B. Otorepca, ki je to kopijo prebral in dopolnil prevod B. Reispa, objavljam na tem mestu popravljeni prevod v celoti: „Zaznamovano je, ko je prišlo do motenj in sporov med kmeti gospostva Gornji grad in kmeti z okolice Kamnika zaradi Korošice, Neschä in Länische Deschackha. Potem je bil napravljen ogled in potegnili so mejo in so bili zato postavljeni mejniki. In sicer je bilo tako narejeno, da nobeden naših okolišanov ne sme poseči onstran mejnikov, prav tako kmetje iz gornjegrajske gosposčine ne smejo tostran meje prestopiti, ko je bilo enkrat razdeljeno. Enako je na drugi strani, kot gre razvodje v Bistrici, kjer je bila odvzeta živina. Pri ogledu so bili navzoči: Oswolt iz Brezij, Märsche iz Godiča, Kos iz Mekinj, Rabathär iz Mekinj, Luka Pläninz iz Grabna, Treliz iz Podgorja, Rebernikh iz sv. Lenarta na Rebri in Gallenbir iz sv. Ambroža nad Šenturško goro. Namreč, ta zemljišča pripadajo mestu Kamniku: Na Näschi, Na Rossenik, Studenská Planava oder Oistriza, Vsedli na Brani, der bergh Sa Branio na rebri, die Almb Näkazich, Porebernize oder Nakrizi, Medvedia Dolina, kjer so bili vzeti koštruni. Vse to spada v povodje našega mesta. Ogled je bil opravljen dne 21. avgusta 1499“.¹¹

Iz prepisa zapisa iz leta 1499 lahko povzamemo, da je mesto Kamnik imelo v lasti kar precejšnje ozemlje s pašniki in gozdovi v Kamniški Bistrici; kot posebej poudarja zapis, je ležalo to ozemlje v povodju, se pravi, da se je s tega ozemlja stekala deževnica v Kamniško Bistrico. To je bila naravna meja, ki je pa bila vendar premalo natančna, zaradi česar je prišlo večkrat tudi do sporov. Iz zapisa tudi zvemo, da so uživali pašnike okoliški kmetje, nekatere med njimi našteva zapis. Ta zgodovinski vir je za nas še posebno pomemben zato, ker zvemo, da so konec 15. stoletja pasli kmetje na pašnikih nad Kamniško Bistrico. Še več, omenjena ledinska imena nas opozarjajo, kje naj bi iskali planine iz tega časa. Vendar naletimo pri tem na težave. Iskanje lokacij krajev, omenjenih v zapisu, je delalo precejšnje težave že B. Reispu,¹² vendar se zdi, da je danes mogoče nekoliko zanesljiveje lokalizirati omenjena ledinska imena.

Po objavi listine leta 1963 se je med alpinisti omenjala misel, da je potrebno v zapisu naštetih imena brati v smiselnem geografskem zaporedju ker, da imena niso zapisana po naključju.¹³ Nadaljnji študij imen je nakazal še drugo misel: verjetno so v zapisu naštetih imena v kar najtesnejši orografski zvezi s planinami. Ker govori zapis tudi o postavitvi mejnikov, smemo upravičeno pomisliti tudi na to, da so se le-ti morda ohranili do današnjih dni. Tej misli v prid govori morda ustno poročilo Avgusta Pečovnika iz Luč, ki mi je poleti 1978 pripovedoval, da je kot pastir in drvar naletel na Dleskovški planoti, na Velikem vrhu in na Deski na poldrug meter visoke piramide, na suho zložene iz kamenja. Ti kupi stojijo na takih mestih, da se lahko vidijo že od daleč. Čemu so bile piramide namenjene, niso znali odgovoriti Pečovniku niti najstarejši ljudje v Podvolovljeku.¹⁴ Nam morda daje odgovor zapis iz leta 1499?

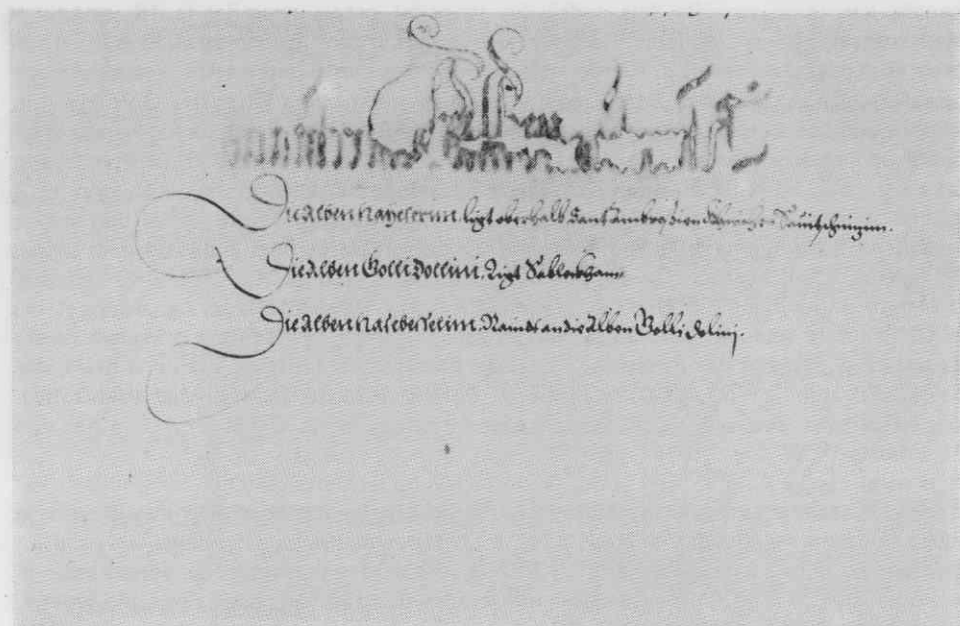
10. Zahvaljujem se Arhivu SR Slovenije, ki ta čas varuje dokument, da mi je dovolil prepis izvirnika fotografirati in faksimile objaviti.

11. Za pomoč, tako pri branju listine kot tudi pri prevodu, se najtopleje zahvaljujem prof. B. Reispu in prof. B. Otorepcu. Njemu še posebej za opozorilo, da bo prepis listine potrebno zgodovinsko kritično pretresti, saj izvira ta prepis verjetno iz 18. stoletja, pri čemer pa za sedaj izvirnika zapisa ni bilo mogoče odkriti.

12. B. Reisp, n.d.

13. To misel sta mi v osebnem pogovoru vsak posebej omenjala tako arh. V. Kopač kot tudi zdravnik F. Malešič, oba poznavalca gorskega sveta, ki sta ga kot alpinista odkrivala na svojih alpinističnih poteh v Kamniških ali Savinjskih Alpah.

14. Terenski zapiski iz leta 1978. Zapisal T. C. avgusta 1978.

Faksimile prve strani popisa planin v urbarju zgornjekamniškega gospostva iz leta 1571 (foto: C. Narobe, 1978)

Poskusimo sedaj lokalizirati v zapisu omenjena ledinska imena. Ozemlje, kjer je prihajalo do preprirov med gornjegrajskimi podložniki in okoličani mesta Kamnik, je bilo na razvodju Kamniške Bistrice in Lučke Bele: pri planini Korošica, Länische Deschackhu in Näschi. Kje so ti kraji? Korošica je ime planine pod Ojstrico, kjer pasejo še danes. Länische Deschackh (ali ne morda Vežak?) je ime kraja, ki ga moramo iskati na Dleskovški planoti – Veži, pod njo je planina Podvežak. Näscha je ime kraja, ki ga za zdaj ni mogoče točno lokalizirati.¹⁵

Razvodna meja, ki jo omenja zapis je potekala takole: Začela se je pri kraju N a N ä s c h i. Iskati bi morali kraj južno od Rzenika, morda v bližini Praga. Meja teče nato proti severozahodu do kraja N a R o s s e n i k. S tem imenom poznamo danes vrh Rzenik (1833 m) in planino, ki leži na južni strani tega vrha. Od tod je šla meja proti severu do S t u d e n s k ä P l a n a v a o d e r O i s t r i z a. S tema imenoma označujemo danes vrhova Planjava (2394 m) in Ojstrica (2350 m).¹⁶ Pod njima ležijo planine Planjava, Petkova njiva in Korošica. Nato se meja obrne proti zahodu do kraja V s e d l i n a B r a n i. Verjetno gre za današnje Kamniško sedlo (1885 m) oziroma za planino nekaj nižje, ki ji danes pravijo „V klinu“.¹⁷ Od tod je šla meja še naprej proti zahodu do kraja d e r b e r g h S a B r a n i o n a r e b r i. Brana (2252 m) je vrh, ki se dviga nad Kamniškim sedlom, gora za Brano se morda Kotličiči.¹⁸ Pod njimi leži danes opuščena

15. B. Reisp omenja kot mogočo lokacijo kraja na Näschi današnjo Lučko Kopo; prim. B. Reisp, n.d. 112.

16. isti, prav tam.

17. isti, prav tam.

18. isti, n.d. 113.

Die Alben Nactboren und ligo gegen der Geistung in der wirth. gegen dem wirth
Nabberstein.

Die Alben Nactboren ligo gegen der Geistung und Nabberstein.

Die Alben Nactboren ligo gegen der Geistung und Nabberstein.

Die Alben Nactboren ligo gegen der Geistung und Nabberstein.

Die Alben Nactboren ligo gegen der Geistung und Nabberstein.

Wirden in obbernten Alben. In dem wirth. so ein wirth. daren treide.
Zu den wirth. daren treide. In dem wirth. so ein wirth. daren treide.
Zu den wirth. daren treide. In dem wirth. so ein wirth. daren treide.

Königliche Land- und Forstverwaltung
Böden in dem Bereich der Herrschaft Oberstein.

Paartheilchen zu wirth.
Zu den wirth. daren treide. In dem wirth. so ein wirth. daren treide.

Opuščena planina Šraj pesek (foto T. Cevc, 1968)

planina Žmavcarji (1700 m).¹⁹ Nato se meja nadaljuje pri *A l m b N ä k a z i c h*. Prvič je sedaj v zapisu omenjena planina, to govori morda v prid misli, da doslej omenjena ledinska imena niso bile planine. Pri tem imenu gre zelo verjetno za opuščeno planino Kalci (1750 m), ki leži pod Kalškim grebenom.²⁰ Od tod je šla verjetno meja naprej v južni smeri do kraja *P o r e b e r n i z e o d e r N a k r i z i*. Kje je ta kraj prav tako ne vemo točno. J. Frischauf omenja v opisu ture na Kalški greben večjo planoto, imenovano „Kriš“.²¹ Je to morda ta kraj? Popis meje se konča z ledinskim imenom *M e d v e d i a D o l i n a*. Kraj s tem imenom bi mogli iskati južno od Kalškega grebena, morda nad planino Dolga njiva, kjer živi še danes v ustih domačinov ledinsko ime „Medvedje jame“.²² „Tam so vzeli kostrune,“ je zapisano v zapisu iz leta 1499. Komu, iz listine ne

19. isti, prav tam.

20. isti, prav tam.

21. J. Frischauf, *Die Santhaler Alpen*, Wien 1877, 216.

22. Ustni podatek pastirice na Dolgi njivi, Lore Čarman. Zapisal T. C. oktobra 1978 v Godešiču.

Zijalka — zavetišče pastirja — na planini Šraj pesek (foto: T. Cevc, 1968)

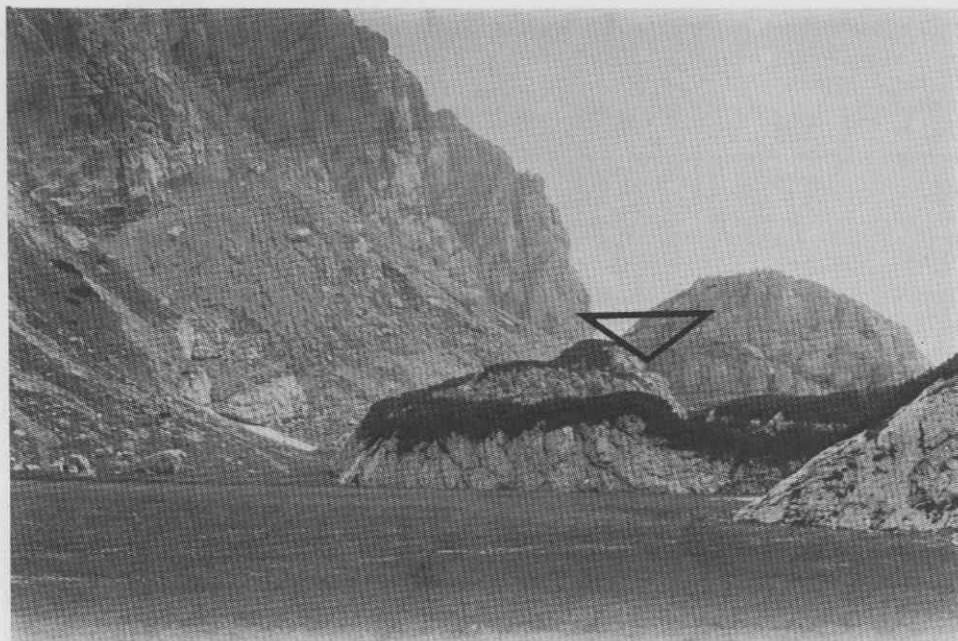
zvedo, misliti smemo, da tistim pastirjem, katerih ovce so prestopile omenjeno mejo. Neposredni sosedje na tem delu popisane meje so bili v tistem času podložniki zgornjekamniškega gospostva. Le-ti so imeli osem planin, ki so popisane v Novem reformiranem urbarju zgornjekamniškega gospostva iz leta 1571.

Popis planin v tem urbarju dopolnjuje podobo o planinah na zahodni strani Kamniških Alp. Tudi vseh v tem viru omenjenih planin ni mogoče trdno lokalizirati. Oglejmo si jih po vrsti, kot jih omenja urbar (v prevodu):

„Planina N a y e s e r i m leži nad cerkvijo sv. Ambroža Zavičincim“. To je najverjetneje ime današnje planine Jezero (1500 m), ki leži pod Krvavcem.

„Planina G o l l i D o l l i n i leži Zablekam“. Planine s tem imenom ne poznamo. Če upoštevamo franciscejski kataster iz leta 1826 in v njem zapisano ime Blek²³ za današnji

23. Franciscejski kataster, k.o. Županje njive, L 287, list VII, v Arhivu SR Slovenije.

Planina Petkova njiva, v ozadju Lepa glava (foto: T. Cevc, 1968)

Krvavec, potem lahko iščemo planino Gola dolina tam, kjer je danes Tiha dolina, na zahodni strani vrha Krvavca. Domačini v Bistričici, ki so tod pasli, še danes vedo, da so starejši pastirji govorili vedno o Goli dolini, če so imeli v mislih današnjo Tiho dolino.

„Planina N a s e b e s s e l i m meji na planino Golli Dollini“. Morebiti smemo iskati to planino zahodno od Kriške planine, kjer je še danes živo ledinsko ime „Na Sabésovem“.

„Planina N a c k h o r e n i m b leži visoko v Bistrici nasproti kraja Nablekam.“ Ta planina je današnja planina (Koren (1640 m).

„Planina V c k h a l z i c h leži med Bistrico in krajem Nablekam.“ To je verjetno opuščena ovčarija Kalci (1700 m).

„Planina V g n i u i leži precej od Kamnika notri v Bistrico.“ Imena te planine danes ni mogoče trdno lokalizirati (prim. str. 106). Morda je to današnja planina Košutna (1800 m), ki leži pod vrhom z istim imenom?

„Planina M o k r i z leži nad Bistrico.“ To je današnja opuščena planina Ovčarija (1650 m) in leži na južni strani pod vrhom Mokrice.

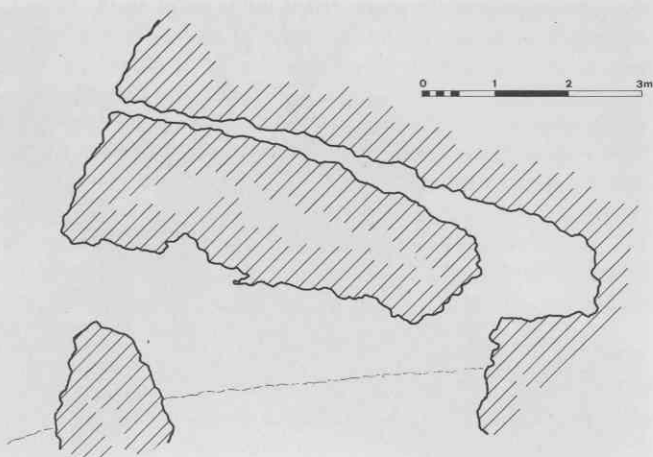
„Planina D o l g a n i u i a “. To je ime današnje planine Dolga njiva (1650 m).

Od imenovanih planin je moral vsak, kdor je tja gonil živino, plačati letno graščini 1 kozliča 1 skuto, toliko, kolikor je je naredil v 1 dnevu od svoje živine.²⁴

Iz urbarialnega zapisa lahko povzamemo, da je imela zgornjekamniška graščina v drugi polovici 16. stoletja v posesti planine na zaokroženem ozemlju severozahodno od mesta. Uživali so te planine podložniki graščine, ki so morali upravitelju plačevati primerno

24. Neu Reformierte Urbar über die Herrschaft Oberstein, Anno 1571, folio 123. V Arhivu SR Slovenije.

Zijalka v Lepi glavi na planini Petkova njiva — prerez

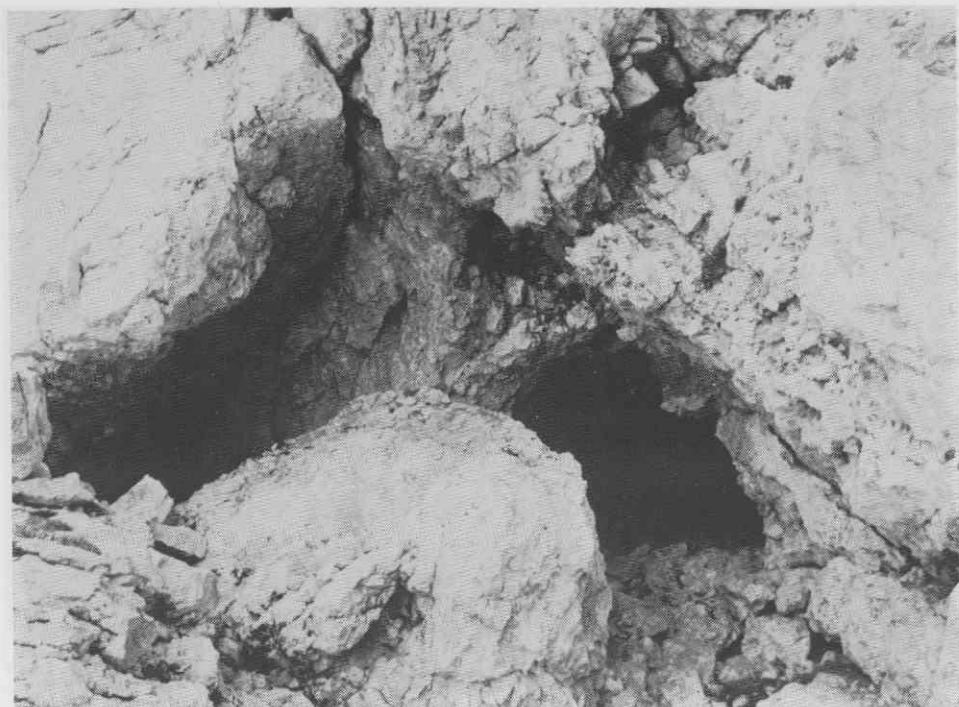

odškodnino. Nerazjasnjeni sta ostali na tem območju za sedaj lokaciji planin „Nasebeselim“ in „Vgnui“.

Kljub nekaterim odprtim vprašanjem sta oba zgodovinska vira izredno pričevalna; sta prepričljiv dokument o izkoriščanju planin proti koncu 15. stoletja in v 16. stoletju na kamniškem ozemlju in hkrati tudi pričevalca družbenih razmer v fevdalnem Kamniku in podložniških vaseh v okolici mesta. Razjasnitev lokacij v obeh virih omenjenih gorskih imen in planin pa postavlja pred nas temeljno vprašanje: v kakšnih bivališčih je živel pastir na teh planinah? Da bi dobili kolikor toliko stvarno podobo o bivalni kulturi pastirjev, je bilo potrebno na terenu ogledati lokalizirane planine in poiskati morebitne sledi nekdanjih bivališč in pastirske bivalne kulture. V ta namen sem obiskal leta 1968 in 1978 tele planine: Korošica, Petkova njiva, „V klinu“, Žmavcarji, Dolga njiva, Koren, Košutna, Jezero; na voljo pa sem imel še podatke s planine Kalci in Ovčarija na Mokrici. Ena najpomembnejših ugotovitev je, da so pastirji v sili na omenjenih planinah stanovali v zijalkah, pod prevesnimi stenami ali pa v vrtačah. Ker o takšnih naravnih zavetiščih pastirjev pravzaprav malo vemo, se mi zdi prav, da popišem nekatera, ki jih poznam, ob tem pa poskusim izluščiti vprašanja, ki se odpirajo ob zbranem gradivu.

Prav gotovo sodijo naravna zavetišča v zijalkah, pod prevesnimi stenami in v vrtačah med elementarne oblike človekovih bivališč, ki jim lahko pri nas najdemo primerjavo še v prazgodovini. Prenagljeno bi bilo sklepati, da so pastirska zavetišča v Kamniških ali Savinjskih Alpah ohranila kontinuiteto iz prazgodovine; za to trditev imamo vse premalo arheoloških dokazov, presenetljivo pa je vsekakor, da so bila takšna naravna zavetišča verjetno objudena v 15. in 16. stoletju in celo v dvajsetih letih 20. stoletja.

O zadnjih mi je pripovedoval leta 1978 Avgust Pečovnik iz Luč v Zgornjesavinjski dolini. Njegov stric Lovro, doma s Podveže v Podvolovljeku, je bil več let pastir pri kmetu Moličniku. Pasel je v letih 1900 — 1928. Na pašo je gonil po več ko 150 jarcev na planino Molička peč (1800 m). V tem času je živel na planini v večji zijalki, ki je približno 200 m oddaljena od studenca. Jama je velika 15x4 m in visoka 5 metrov. V zijalki je ovčar razdelil prostor na dva dela: večji je bil namenjen za zavetje ovcam, manjši, blizu vhoda, je rabil kot spalnica in kuhinja, saj si je pastir iz kamenja sezidal tudi preprosto odprto

Vhod v zijalko v Lepi glavi (foto: F. Malešič, 1964)

ognjišče. Pred jamo je bil večji ograjen prostor, imenovan „mouznek“; tu je ovčar molzel ovce, mleko pa porabil za svojo prehrano.^{24a}

Ležišče si je napravil tako, da je na tla razprostrl veje“ borje“ (rušja), čez te pogrnil odejo, sešito iz ovčjih kož. S takimi odejami se je tudi pokrival. Izbrana lokacija, zanjo je bila gotovo odločilna tudi bližina vode, je zamakala v začetku tega stoletja tudi F. Kocbeka, da je v neposredni bližini postavil prvo turistovsko kočjo na tem ozemlju²⁵.

To avtentično poročilo o zijalki, ki je rabila ovčarju za zavetišče več ko tri mesece v času poletne paše, je za nas dragoceno, ker smo tako zvedeli, da so še v bližnji preteklosti rabili ovčarji naravne votline za zasilna in začasna bivališča. Še bolj poučno pa je poročilo zato, ker smo spoznali razmere, v kakršnih je živel ovčar na tej 1800 m visoki planini. Najbrž so si ovčarji tudi na drugih planinah podobno pripravljali ležišča v zijalkah in si zidali preprosta ognjišča.

V marsičem dopolnjuje to poročilo zapis rajnega Joža Vršnika iz Robanovega kota. V

24a. Podoben prizor kot na Molički peči se je odpiral pred popotnikom v Homerjevi pesnitvi, ko je Odisej s tovariši obiskal otok, kjer je živel v votlini pastir Polifem: Vhod v votlino je bil zasenčen z gostim lovorom, okrog pa je tekel zid iz lomnega kamna. Duplina je bila silno visoka, tla je na debelo pokrival ovčjak in kozjak. Ob stenah so stali oseeki, natrpani z jagnjiči in kozličji, vsako v svoji pregradi. In koliko posode vsepovsod: molznih golid, pa veder in čebrov, pa korcev in latvic. Na lesah se je sušil sir v hlebih. Odiseja IX, 181–186; 216–249.

25. Planinsko kočjo na Molički peči so planinci poimenovali po pobudniku gradnje in prizadavnem planinskem organizatorju F. Kocbeku. Prim. F. Kocbek, Savinjske Alpe, Celje 1926, 147.

neobjavljenem spisu „Pastir Luka“, ki ga hrani arhiv Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, je Joža Vršnik opisal pot, ki jo je opravil ovčar iz Robanovega kota, kadar je v pozni pomladi odšel s ovcami na planine in se s tropom vrnil konec septembra spet domov. Takole sledimo njegovemu živemu opisu:

„Nekdaj se je v naši Veži pasla vsako leto precejšnja čreda ovac. Več let je pasel pastir Luka. Ko njega ni bilo več, se je zvrstilo še nekaj drugih, pozneje smo pustili ovce v Veži brez pastirja, samo vsak teden enkrat je kdo šel k njim. Proti koncu maja ali v začetku junija, ko se je ozelenilo drevje in trava do Police, je Luka odšel s čredo na Savinjski rilc in čez Medvedjak na Jelenski hribc. Čredo je moral zadrževati, da ni šla prenapro naprej, stanoval je v Legarski zijalki pod Turničem (1234 m). Zijalka je velika in suha in s plotom je imel razdeljeno na dva dela. Prednji, večji del je bil za prenočišče ovcam, v zadnjem kotu je stanoval Luka . . .

Nekako do srede julija so ovce popasle travo do Svinjskega rilca čez Jelenski hribc, Špice, Lukežev graben, ki je imel takrat še drugo ime, Macesnovec, Dolgi plaz in do Krede. Od tu jih je spustil naprej na Omatnike. S spodnjih Omatnikov jih je peljal čez Lejšto (polico) na gornje Omatnike, kjer je pastir stanoval v mali zijalki pod Devicami. Ko so popasle še veliko zelenico pod Velikim vrhom, jih je speljal spet čez Lejšto nazaj na spodnje Omatnike in čez Hudi prask na Brezovec . . .

Ko so ovce popasle tudi v Brezovcu, jih je speljal skozi Slatino, ki se je takrat imenovala še Slanica (baje so tam pridobivali sol), za par dni še v Jeruzale, potem pa na Pode in Drnc pod Ojstrico. Ko so tudi tu popasle, do takrat je preteklo približno polovico septembra, jih je spustil na Stan v Kotu. Kvatrni teden (okrog 25. septembra) so ovce ostrigli in odprodali, tuje pa oddali lastnikom. Tako je paša za eno leto v glavnem končana.

Neko leto je pastir Luka stanoval v Legarski zijalki. Ko mu je hlapec prinesel hrano za en teden, Luke ni bilo doma. Drugi teden mu je hrano prinesel spet, a je našel še prejšnjo nedotaknjeno. Doma je to povedal in so zaslutili nesrečo. Šli so ga iskat in ga našli mrtvega na mali trati ob stezi raz Legar v Lukežev graben. Kako ga je zadela smrt, niso mogli ugotoviti . . .”²⁶ Tudi iz tega izjemno živega Vršnikovega spisa smo mogli spoznati, da so pastirji še v tem stoletju imeli planinska zavetišča v zijalkah, včasih so z ovčarjem vred prenočevale v jami tudi ovce. Pastir je živel osamljeno življenje, le vsak teden enkrat ga je obiskal kdo domačih, da mu je prinesel hrane. Posebne pozornosti je vreden nadroben opis poti, ki jo je s tropom prehodil ovčar v času skoraj štirimesečnega življenja na planinah. Spis pripoveduje, da je ovčar sledil čredi z enega pašnika na drugega, z nižje planine na višjo. Spoznali smo nekakšno „mikro transhumantno obliko paše“, ki je za nas še posebej poučna, ker nam morebiti razloži, zakaj so rabili ovčarji po planinah po več naravnih zavetišč na različnih višinah svojih pašnikov.

To spoznanje nam morda pomaga osvetliti zavetišča pastirjev v Šraj pesku pod Vršiči nad dolino Kamniške Bele.

O opuščeni planini pod Vršiči so mi pripovedovali domačini s Stahovice pa tudi alpinisti,²⁷ ki jih je mimo zijalk vodila pot na Korošico. Ko sem si leta 1968 ogledoval

26. Joža Vršnik, Rokopisni zapiski v zvezku, ki ima naslov: Pastirji. Spomini. V Arhivu Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU. — Na sestavek me je opozorila bibliotekarka v ISN Sinja Zemljič — Golob in se ji za opozorilo lepo zahvaljujem.

Sestavek z naslovom Pastir Luka ni objavljen v knjigi Jože Vršnika, Pastirske zgodbe s Solčavskih planin, Ljubljana 1978, ki so izšle pri Mohorjevi družbi in jih je uredila dr. Zmaga Kumer.

27. Na nekdanji obljudeni zijalki v Šraj pesku me je leta 1967 prvi opozoril arh. Vlasto Kopač. Več let pozneje mi je o teh zijalkah pripovedoval tudi domačin F. Erjavšek s Stahovice. Obema se za vse podatke najlepše zahvaljujem.

Naravno zavetišče pastirja v vrtači, planina Dolga njiva (foto: T. Cevc, 1978)

zijalke in „podvese“ v spremstvu domačina, sem našel tri, ki naj bi bile po besedah mladega vodnika Janeša Uršiča iz Črne nekoč rabile ovčarju za zavetišče. Najnižja je ob lovski stezi, ki pelje na Šraj pesek in je približno na višini 1450 m. Tej zijalki sledita še dve, zadnja je skoraj pod vrhom prevala, ki vodi na Petkovo njivo. Nekako na sredi poti po melišču, pod steno Vršičev, je podves (abris) obložen na suho z zidcem. Tudi tukaj je imel zavetišče ovčar. Pred prvo svetovno vojsko so menda našli domačini pred eno zijalko leseno torilo in lesene sklede, sam pa sem našel pri srednji zijalki razpadajoče korito za vodo.

Razsuti stan pod Vršiči opisuje B. Režek, ne da bi omenil nadrobnejšo lokacijo. Pod previsom je imel pastir iz skal zloženo ogrado, nanjo pa naloženih nekaj desk. Prostora je bilo vsega dobre tri korake v vsako stran, s pogradom in ognjiščem. Tam je prebival ovčar noči in samotne dneve ob neurjih, ko je čez previs nad stanom padal slap in je s stene treskalo kamenje na mel.²⁸ Misliti smemo, da gre pri opisu tega stanu za prej omenjeni stan na sredi poti pod Vršiči.

Po legi pa tudi po naključno odkritem gradivu je izredno vabljava planina Petkova njiva (1640 m). Okoli leta 1925 so tam še pasli, planino je imela v najemu Pašna zadruga iz Stranj.²⁹ Geografsko je planino v živi in zavzeti besedi predstavil V. Fajgelj.³⁰

Dostopna je planina čez Presedljaj mimo Korošice. Značilna je oblika planine: razen na južni strani jo povsod obkrožajo vrhovi: Planjava, Ojstrica in Vršiči. Morda se je imenovala planina prvotno samo Njiva. Ta toponim smo srečali v obliki „Vgnui“ v

28. B. Režek, Orlje gnezdo, PV 1966, št. 5, 199–203.

29. E. Čerček, Planine v južnih Kamniških Alpah, GV 20–21, 1948–1949, 64.

30. V. Fajgelj, Od Ojstrice do Boskovca, PV 1954, 36 sl.

Novem reformiranem urbarju zgornjekamniškega gospodstva iz leta 1571. Prav tam srečamo tudi ime planine Dolganua.³¹ Glede na podobno geografsko lego Dolge njive ter Petkove njive, obe ležita v kotanjastem dnu, bi morda smeli misliti, da se v toponimu „Njiva“ skriva eden prvotnih pomenov – „globoko v nižini“. Šele pozneje naj bi „njiva“ pomenila „polje“; v tem pomenu jo poznajo vsi slovanski jeziki.³² Današnje ime Petkova njiva je dobila planina najbrž takrat, ko je imel to planino dolgo časa v najemu kmet Petek iz Podvolovljeka.

Planino sem obiskal leta 1968. V njenem spodnjem delu sem naletel na dva balvana, ki oblikujeta nekakšno zijalko. Pred vhomom v jamo sem opazil na suho zložen, že precej podrt zid. V notranjosti dupline, ki meri približno 3,5x2 m, sem našel več drobnih kosov rdečkaste lončevine.³³ To mi je govorilo v prid misli, da je bila zijalka svoje dni obljudena. Nekaj višje, v smeri proti prevalu v Šraj pesek, sem na vzhodni strani odkril večjo zijalko, v njej pa na tleh več kosov rdečkaste keramike. Tudi tukaj je imel verjetno bivališče pastir. Najmikavnejšo zijalko pa so odkrili po naključju.

Leta 1964 sta se dva planinca zatekla v nevihti v neko zijalko na sedlu med Petkovo njivo in Šraj peskom v Lepi glavi. Votlina je na severni strani Lepe glave, od koder je izjemno lep pogled proti vrhu Škarij in Ojstrice. Votlina meri približno 3,5x2 m. Konča se s preduhom, ki se obrne proti vzhodu. Delno zapira vhod večja kamnita klada.³⁴ Blizu vhoda sta alpinista našla več kosov razbitih keramičnih posod, v notranjosti pa sta našla dva glinasta pokrovčka vrčev. Po ljubeznivi naklonjenosti enega izmed obeh planincev zdravnika F. Malešiča iz Kamnika, sem dobil v roke najdene kose glinastih posod in skico zijalke z opisom prostora.³⁵

Podobo te materialne kulture pastirjev dopolnjujejo najdbe s planine Dolga njiva pod Kalškim grebenom.

Planina je zgodovinsko razmeroma dobro osvetljena kar dolgujemo zgodovinarju A. Kaspretu. Dolga njiva je leta 1448 pripadala zgornjekamniškemu gospodstvu. Nekaj let pozneje je bila njen lastnik graščina v Preddvoru (Neuburg), a le za malo časa, saj jo že leta 1571 spet najdemo omenjeno med planinami, ki so pripadale kamniškemu gospostvu.³⁶

Legat planine je izredno slikovita: z vseh strani, razen z zahoda, jo obkrožajo strmi vrhovi. Planina leži v globoki suhi dolini med grebenom, ki poteka od Velikega Zvoha na Koren ter Kalškim grebenom (2223 m). Dolina je posuta z vrtačami in škrapami. Zgornji konec planine sega v višino 1900 m, od tam se položno spušča proti Kokri. Pri višini 1600 m se planina naglo prelomi in preide v strme grape Roblekovega kota.³⁷ V srednjem delu planine izvira šibek studenec, ki presahne pozno poleti. Njegova struga deli planino na dva dela.

Planino sem obiskal leta 1968 in nato še deset let pozneje. Ob prvem obisku sta zbudili

31. Neu Reformierte Urbar über die Herrschaft Oberstein, Anno 1571, folio 123, V Arhivu SR Slovenije v Ljubljani.

32. Prim. M. Vasmer, Etimologičeskij slovar ruskogo jazika, Moskva 1971, 72.

33. Fragmenti keramike so bili razmeroma majhni in netipični, zato jih ni bilo mogoče upoštevati pri arheološki analizi.

34. O naključnem odkritju zijalke poročča v še neobjavljenem spisu F. Malešič, Prvi obiski v Grintovcih. Spis bo izšel v Planinskem vestniku.

35. Pristrčna hvala F. Malešiču iz Kamnika za pomoč, tako pri pretresanju ledinskih gorskih imen, kakor tudi za zbiranje podatkov o obljudenih naravnih zavetiščih pastirjev, še posebej pa za to, da je prepustil naključno odkrito gradivo iz zijalke v Lepi glavi za strokovno obdelavo.

36. A. Kaspret, n.d.

37. E. Čerček, n.d. 45 sl.

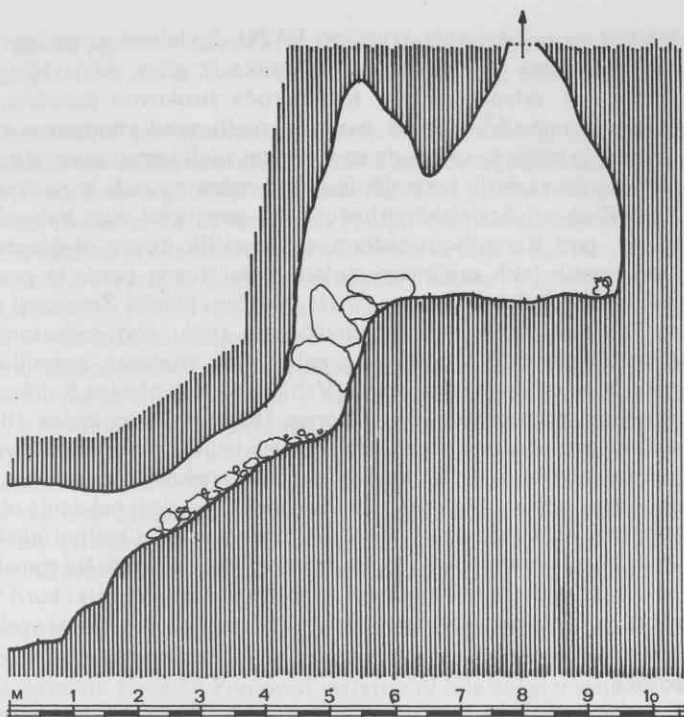
Ruševine opuščene stanu, v ozadju vhod v zijalko, planina Dolga njiva (foto T. Cevc, 1978)

mojo pozornost dve plitvejši vrtači, obloženi s podrto kamnito steno. Drobcji keramike v eni izmed njiju so me prepričevali, da sta bili jami namenjeni za zavetišče pastirjem. Prostora je v vrtači razmeroma malo, komaj nekaj več kot tri metre v dolžino in dobra dva metra v širino, medtem ko je jama z ravnim dnom globoka nekaj več kot dva metra. Streho nad jamo so pastirji verjetno napravili iz vej rušja. To je star način prekrivanja streh, znan tako na kamniškem območju kot tudi v okolici Luč v Zgornjesavinjski dolini.³⁸ Obe vrtači sta v spodnjem delu planine, na desni strani struge pod današnjo pastirsko kočjo.³⁹

Ob obisku planine leta 1978 sem več pozornosti posvetil zijalki, ki leži v spodnjem delu planine, nedaleč od zidanega pastirskega stanu. Blizu vhoda v zijalko opazimo obrisu opuščene pastirske kočje, nekaj deset metrov naprej v smeri proti zgornjem delu planine

38. Terenski zapiski iz leta 1978. Zapisal T.C. avgusta 1978. V arhivu ISN.

39. Prim. T. Cevc, Nastanek in razvoj pastirskega stanu na Veliki planini nad Kamnikom, Kamniški zbornik 11, 1967, 56 sl.

Zijalka na planini
Dolga njiva — prezez

pa naletimo na tri razvaline opuščenih stanov. Vhod v zijalko je širok nekaj več ko dva metra, visok pa nekaj več. Kakršnihkoli sledi, da bi bila zijalka kdaj obljudena, tedaj nisem odkril. Vendar sem se motil.

Leta 1973 je po naključju zašel v to zijalko študent Zoran Grecs iz Ljubljane in odkril zatrpan rov, ki se položno dviga in se kmalu nato razširi v prostor, dolg približno 5 m in širok dva metra, visok pa štiri metre. Na tleh je plast sedimentov. Ozka odprtina v stropu skromno razsvetljuje prostor. Obiskovalec je bil zelo presenečen, ko je v južnem delu zijalke našel na tleh več kosov razbitih glinastih skled, vrčev in loncev.⁴⁰ Najdene kose keramike mi je ing. Grecs leta 1978 ljubeznivo prepustil v študijsko obdelavo in hkrati tudi napravil skico najdišča. Skupaj z naključnimi najdbami iz Lepe glave na Petkovi njivi pomenijo te ostaline redka pričevanja o materialni kulturi pastirjev, ki so živeli v planinah. Arheološko so bile sicer že nekaj let prej izpričane najdbe v zijalki v Douji griči na Veliki planini nad Kamnikom. Dve naključni nadbi bronastih sekir v bližini podpirata misel, da je bila Velika planina obljudena že pred tri tisoč leti.⁴¹ Zijalko v Douji griči ovijajo z mitičnim ogrinjalom še dandanes povedke o divjih možeh, ki da so v njej živeli, kuhali in prenočevali.⁴² Na pobudo nekdanjega Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani je leta 1960 opravil v zijalki arheolog Valič poskusno sondiranje in pri tem odkril drobce poznosrednjeveške keramike. Več let pozneje, leta 1966, je sondažna izkopavanja prevzel

40. Zahvaljujem se dr. Ireni Grecs kakor tudi dipl. Ing. Zoranu Grecs za njun trud in pripravljenost, da je prišlo naključno odkrito keramično gradivo iz zijalke na Dolgi njivi v strokovno obdelavo.

41. Prim. V. Kopač, *Velika planina, Varstvo spomenikov 17–19/1, 1974, 185–186.*

42. A. Cevc, *Velika planina, Ljubljana 1972, 55 sl.*

Inštitut za raziskovanje krasa pri SAZU. Sodelavci so na istem mestu pri sondi A našli štiri fragmente rdečkastorjave keramike iz gline, ki je bila starejša od srednjeveške. Mogoče je sklepati, kot o tem poroča strokovno poročilo, da je ta keramika celo prazgodovinska.⁴³ Ker so svoje dni našli pred vhomom v zijalko leseno in lončeno posodo, je mogoče soditi, da so tudi v tej zijalki imeli zavetišče pastirji.

Na ostanke razbitih keramičnih posod naletimo tudi še na drugih opuščeni planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah. Tako sem našel med balvani na opuščeni planini „V klinu“ pod Kamniškim sedlom več manjših kosov rdečkaste keramike. Tod je še v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pasel živino pastir in prebival v preprostem stanu med dvema večjima skalama.⁴⁴ Na opuščeni planini Žmavcarji pod Brano in Tursko goro so še danes vidne ruševine opuščene stanu pod podvesom in tudi v zijalki je imel zavetišče pastir.⁴⁵ V bližini v grapi je šibek studenec, zanesljivo znamenje, da je planina stara in že od davna obljudena. Vabljava je tudi planina Kalci za Kalškim grebenom, ki je omenjata zgodovinska vira iz konca 15. in druge polovice 16. stoletja. Še danes lahko vidimo pod prevesno steno ruševine nekdanjega pastirskega zavetišča; skrbne raziskave bi morda odkrile tudi še kakšen predmet nekdanje pastirjeve bivalne kulture.⁴⁶ Tudi opuščena planina Ovčarija pod Mokrico skriva sledi nekdanje obljudenosti. Leta 1950 sta alpinista V. Kopač in M. Keršič — Belač našla v majhni zijalki na planini Ovčarija na Mokrici pri vходу v jamo kose razbitih glinastih skled. Na stenah 3x2 m velike votline sta odkrila še sledi dima, kar govori za to, da je pastir v zijalki kuril.⁴⁷ Zakopane posode pred vhomom razkrivajo pastirjevo skrb, da bi mu kdo posodo ne vzel, ko se je jeseni odpravil s čredo v dolino in je pričakoval, da se bo prihodnje poletje spet vrnil in izkopal skrite posode.

Zavetišč v zijalkah, vrtačah in pod previsnimi stenami je v gorskem svetu Kamniških ali Savinjskih Alp razmeroma veliko, dosti več, kot smo jih omenili v tem sestavku. Očitno je, da so bili gorski pašniki v Grintovcih nekoč zelo obljudeni, nedvomno je živel tedanji človek v mnogo bolj skromnih razmerah, kot živi pastir danes, ko prebiva v lesenih ali zidanih kočah. Namen tega spisa ni nadrobneje govoriti o teh stavbah, o njih bodo poročale druge študije;⁴⁸ sestavek želi predvsem osvetliti nekatera tistih vprašanj, ki so povezana z življenjem pastirjev v naravnih zavetiščih, denimo: kdaj so živeli pastirji v naravnih zavetiščih, kaj je vplivalo na to, da so se bili odločili živeti v zijalkah ali vrtačah, in naposled nas pritegujejo tudi vprašanja, kakšne so bile bivalne razmere (materialna kultura) v takšnih jamah in podvesih. Odgovore na ta vprašanja pa moramo povezovati s strokovno arheološko analizo naključno odkritega keramičnega gradiva iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi. Poročilo o tej raziskavi dolgujem prof. dr. Tatjani Bregantovi, ki je ljubeznivo ustregla vabilu, da razižče te najdbe (glej njen sestavek, str. 113—120).

Žal obdelano arheološko gradivo iz zijalk ne more dati neizpodbitnega odgovora na vprašanje, ali sta zijalki, v katerih je bila keramika po naključju odkrita, rabili pastirjem za bivališče, vsaj dotlej, dokler ne bosta obe jami tudi arheološko raziskani. Kljub temu je mogoče za sedaj s precejšnjo previdnostjo soditi, da sta bili obe zijalki začasni dom

43. A. Leben, Arheološke jamske postojanke na Gorenjskem, Naše jame 17, 1975, 92 sl.

44. J. Frischauf, n.d. 96.

45. J. Frischauf, n.d. 166; B. Režek, Stene in grebeni, Ljubljana 1959, 44.

46. Na razvaline opuščene stanu pod podvesno steno sta me opozorila F. Malešič in ing. arh. J. Golob. Obema se za podatke in fotografsko dokumentacijo lepo zahvaljujem.

47. Podatke o zijalki na tej planini dolgujem arh. V. Kopaču. Za to informacijo in še posebej za vse tehtne pripombe ob branju rokopisa tega sestavka sem dolžan prisrčno zahvalo.

48. Med predvidenimi knjižnimi izdajami Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU je tudi publikacija, ki naj bi opisala arhitekturo pastirskih stavb na Slovenskem.

pastirjev. Tako že sama oblika zijalke z naravnim kaminom za odvajanje dima kot tudi velikost prostora opravičujeta misel, da je imel ovčar v njej prostor tako za bivanje kakor tudi za kuhanje in spanje.

Kdaj naj bi bili pastirji prebivali v teh zijalkah? Odgovor na to vprašanje nam ponuja naključno odkrita keramika iz teh zijalk, oziroma strokovna analiza tega gradiva. Analiza je pokazala, da so pastirji rabili za svoje življenje skled različnih velikosti in oblik, pa tudi latvice, vrče s pokrovi ter lonce za kuhanje; teh je bilo razmeroma najmanj med razpoložljivim gradivom. Keramika je bila razmeroma kvalitetna in sodi v čas 16. stoletja, nekaj kosov je lahko še starejših. Torej se časovna opredelitev keramike ujema s časom omemb obeh planin v zgodovinskih virih. Tako bi bilo mogoče kar zanesljivo trditi, da sta bili obe zijalki obljudeni v 16. stoletju. Časovno opredeljena keramika je torej za nas pomemben vir za približno datiranje, kdaj so bile zijalke obljudene. Tako moremo kar s precejšnjo gotovostjo trditi, da so v 16. stoletju — lahko tudi že prej in seveda tudi pozneje — živeli pastirji na nekaterih ovčjih planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah v zijalkah.

Zakaj so si pastirji poiskali zavetišča v kraških zijalkah namesto da bi si sezidali vsaj majhno kočo, za zdaj ne moremo zanesljivo soditi. Pri reševanju tega vprašanja seveda ne bi smeli prezreti tudi tehle vzrokov: fevdalnih razmer, slabega ekonomskega položaja slovenskega podložnika, naravnih možnosti tal in podedovane stavbne tradicije na kamniškem ozemlju.

Vse pozornosti vreden je zapis, ki ga omenja J. Parapat iz leta 1496 in govori o tem, da kamniški meščani, ki so bili lastniki bistriškega gozda in pašnikov, niso dovolili okoliškim kmetom, da bi gradili na pašnikih kočje.⁴⁹ Prepoved verjetno ni bila dolgo v veljavi⁵⁰ in je bila omejena najbrž samo na pašnike v nižini, saj bi se pastirji z gorskih pašnikov ne mogli vsak dan vračati domov, kot so v tem zapisu zahtevali lastniki bistriških pašnikov. Pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje ne moremo niti mimo tega, da so bili uživalci planin na obravnavanem ozemlju v fevdalnem času in še pozneje pravzaprav le najemniki, ne pa gospodarji planin. Ker so se zakupniki ponekod kar pogosto menjavali, to ni spodbujalo pastirjev, da bi si na planinah gradili kočje, da bi morda pozneje v njih živel drug najemnik planine. Tako se je npr. še konec 19. stoletja spotikal J. Frischauf nad zanikrnostjo najemnikov planine „V klinu“, ker si niso uredili boljše kočje.⁵¹ Zdi se, da je na izbiro naravnih zavetišč za bivališče pastirjev včasih vplivala tudi nomadska oblika paše, kot bi mogli soditi po opisu planin v Robanovem kotu in na Šraj pesku. Nasploh pa lahko ugotovljamo, da naletimo na naravna zavetišča pastirjev le na ovčjih planinah. Ker drobnica ni potrebovala hlevov, kot sicer goveja živina, si tudi pastir zase ni uredil posebne stavbe in se je zato odločil živeti v primernih naravnih votlinah. Drugače je bilo tam, kjer je moral pastir molsti živino in predelovati mleko v sir in maslo. Ta opravila so ga spodbujala, da si je napravil kočjo in v njej na odprtem ognjišču v kotlu na vratilu kupal sir in občasno metel v pinji maslo. Premalo so doslej še raziskane ovčje planine v Kamniških ali Savinjskih Alpah glede sirarstva in predelovanja mleka, da bi smeli kar takoj trditi, da na opisanih planinah niso sirili, vsekakor pa je sirarstvo pomemben motiv, ki je spodbujal pastirje k zidanju planšarskih koč. Naposled pa ne bi smeli pri iskanju odgovora na postavljeno vprašanje prezreti med morebitnimi vzroki za obljudenost zijalk in drugih naravnih zavetišč razpoložnja človeka v gorskem svetu Grintovcev. Ta kaže kar prvinsko nagnjenje do gradenj v kamenju, ki mu ga ponuja

49. Prim. J. Parapat, n.d. 137.

50. B. Reisp, n.d. 111.

51. J. Frischauf, n.d. 166.

okolje. Da gre pri tem za samosvoje razpoloženega človeka, lahko sklepamo tudi po tem, da gradijo planšarske kočice drugače v Julijskih Alpah in spet drugače v Kamniških Alpah. Primerjajmo npr. lesene nadstropne stanove na bohinjskih planinah in ovalne kamnite „bajte“ na Veliki planini nad Kamnikom.⁵² Prezgodaj je, da bi lahko postavljali že hipoteze, vendar že sedaj ni mogoče prezreti tega, da kažejo pastirske stavbe v Julijskih Alpah večjo kulturno povezanost s centralno alpskim in srednjeevropskim kulturnim prostorom, stavbe v Kamniških Alpah pa z balkanskim in egejskim. Prav v tem sredozemskem prostoru pa naletimo na kulturo bivališč, ki je zraščena s tlemi in nemalokrat rabijo prav votline za bivališča ljudem.

Pomudimo se na koncu še ob predmetih vsakdanje rabe, ki jih je imel pastir ob sebi v naravnih zavetiščih. Za zdaj imamo sicer na voljo le naključne najdbe z Dolge njive in Lepe glave na Petkovi njivi, ki nam lahko oživijo predstavo o pastirjevem inventarju. Verjetno so rabili pri svojih opravljenih skledah različnih velikosti pa tudi manjše latvice z lijčkom za izlivanje mleka. Na pašo so morda nosili s seboj trebušaste vrče, ki so jih tesno zapirali z glinastimi pokrovi. Sodeč po arheološkem poročilu je bil pastir v 16. stoletju kar dobro založen z različnimi posodami razmeroma dobre keramike.

Le malo vemo za zdaj, kako si je pastir uredil prostor v zijalki. Mlajša poročila govore o tem, da je pastir v večjih zijalkah prostor predelil s plotom. V večjem prostoru je bila čreda, v manjšem je živel ovčar. Težko si danes predstavljamo razmere, v kakršnih je živel človek v zijalkah ali pod podvesi. Pretresljiv Vršnikov zapis nam v nekaj besedah naslika osamljenost pastirja, ki ga je le enkrat na teden obiskal kdo domačih. Ne vemo, kdaj je začel ovčar opuščati bivališča v zijalkah in si začel zidati vsaj skromno kočico; na njih ruševine naletimo še danes in so po velikosti podobne srednjeveškim pastirskim kočam s planin v švicarskem Glarusu.⁵³ Vse bolj se kaže nujna naloga, da bi že v bližnji prihodnosti raziskali vsaj eno ali dve opuščeni planini v Kamniških Alpah v celoti, tako po etnološki, zgodovinski, geografski, jezikovni kot tudi arheološki strani. Tako bo širše obzorje dovoljevalo rešiti za sedaj še odprta vprašanja, ki čakajo na odgovor. Pričujoči sestavek je tako le majhen korak na poti k obetavnim raziskavam v prihodnje.

Pripis:

Potem, ko sem oddal rokopis tega prispevka uredništvu, so bile opravljene na nekaterih opuščeni planinah nove raziskave, ki v marsičem dopolnjujejo spoznanja o pastirskih bivališčih v zijalkah in pod podvesi. Kaže, da so pastirji ponekod uporabljali zijalke le kot zavetišča, nekatere pa tudi za shrambe. To so potrdila npr. sondiranja v zijalki na Dolgi njivi ter v zijalki v Lepi glavi na Petkovi njivi, ki jih je opravil arheolog Ivan Turk, sodelavec Inštituta za arheologijo SAZU. Brez dvoma bodo nadaljnje raziskave, povezane z izkopavanji še v marsičem dopolnile ali celo obrnile na glavo dosedanja spoznanja o bivalni in materialni kulturi pastirjev na teh planinah.

52. A. Cevc, Avtohtoni obliki pastirskih koč v slovenskih Alpah, Sinteza 16, 1970, 23–28.

53. V kratkem poročilu o terenskih raziskavah na opuščeni planinah v Kt. Glarus omenja Max Gschwend poleg samostojno stoječih tudi preproste pastirske kočice, naslonjene ob skalo. Hlevov na raziskovanih planinah niso odkrili, pač pa so našli sledi mlečnih hramov. Planšarske kočice so bile razmeroma zelo majhne (1,75x3,5 m; 5x6 m, v povprečju 3x4 m). V stavbica so našli ognjišča, navadno postavljena v kot ob vhodu. Stavbe so zidali na suho iz kamenja, tloris teh enoprostornih stavb je bil večinoma pravokotne oblike. Pri eni stavbi je bilo mogoče sklepati, da so jo zidali na okroglem tlorisu s psevdokupolo. Arheološke raziskave, ki so potekale hkrati z etnološkimi, so se pokazale kot zelo pomembne in nepogrešljive pri osvetlitvi vprašanj o planšarskem gospodarstvu na teh planinah. Prim. M. Gschwend, Alpine Wüstungen. Ein Beitrag zur Kenntnis der mittelalterlichen Alpwirtschaft in der Schweiz, Alpes orientales 7, München 1975, 32–38.

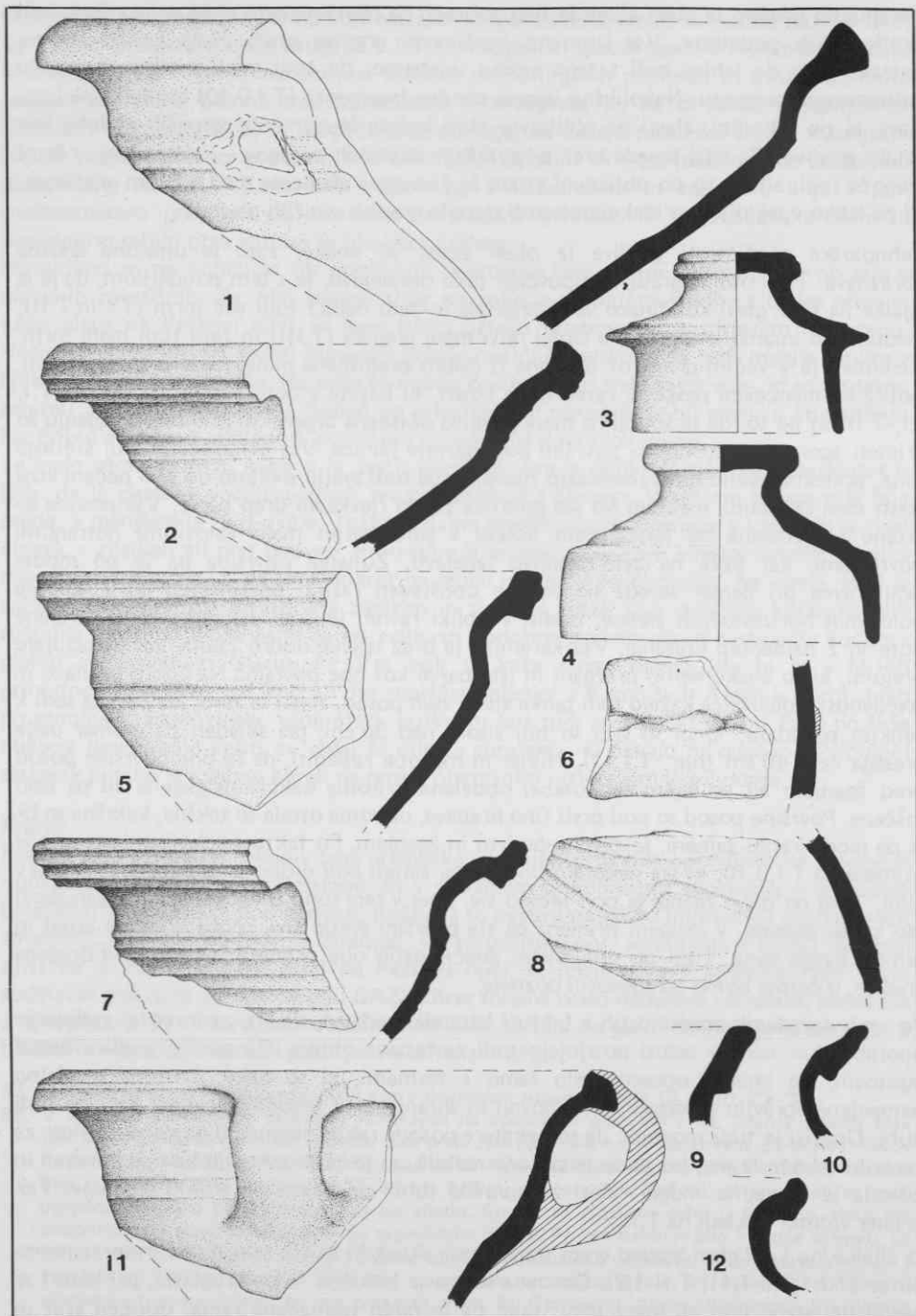
KERAMIČNO GRADIVO IZ ZIJALK NA LEPI GLAVI IN DOLGI NJIVI

Keramično gradivo iz obeh zijalk je bilo pobrano na površini, zato ni na voljo nikakršnih stratigrafskih podatkov. Vse osnovne značilnosti gradiva obeh zijalk kažejo enotne poteze, tako da lahko tudi s tega vidika sklepamo, da sodi gradivo obeh k istemu kulturnemu horizontu. Nekolikšna izjema sta dva fragmenta (T.I,9,10) iz zijalke na Lepi glavi, ki po tehnični, zlasti pa oblikovni plati kažeta še elemente starejših obdobjev kot ostalo gradivo. Za zdaj seveda brez arheoloških terenskih posegov — izkopavanj — še ni mogoče reči, ali sta to po oblikovni strani še živa stara elementa med mlajšim gradivom, ali pa lahko v tej zijalki pričakujemo tudi starejše gradivo v nižjih plasteh.

Tehnološke značilnosti gradiva iz obeh zijalk so enake, zato je umestna enotna obravnava. Tudi oblike gradiva dopuščajo tako obravnavo, le s tem poudarkom, da je iz zijalke na Lepi glavi količinsko več materiala in zato najbrž tudi več form (T.I in T.II), medtem ko imamo iz zijalke na Dolgi njivi manj gradiva (T.III) in zato tudi manj form. Keramika je v večini primerov izdelana iz dobro prečiščene gline, mešane z zelo finim, najbrž kremenčevim peskom, razen dveh kosov, ki kažeta z bolj porozno površino (T.I, 11; T.III,5) na to, da je bila glina manj pazljivo očiščena organskih primesi, pri žganju so primesi zgorele in pustile na površini podolgovate jamice. Vsa keramika je bolj svetlega tona, pretežno svetlo rjavdo rdečkasto žgana, so pa tudi svetlo sivkasto do sivo pečeni kosi zlasti med skledami, medtem ko sta pokrova svetlo rjavkasto drap barve. Vse posode so vrtené — izdelane na lončarskem kolesu s sorazmerno malo valovitimi notranjimi površinami, kar kaže na zelo pazljivo izdelavo. Zunanja površina pa je po modelaciji ravna pri čemer seveda ne smemo upoštevatih raznih posameznih ali v skupine položenih horizontalnih žlebov, bodisi v obliki ravnih linij ali valovnic, ki so narejene hote in z namenom krašenja. Vsa keramika je brez izjeme dobro žgana, kar dokazujejo prelomi, ki so enakomerno prežgani in iste barve kot obe površini. Na dobro izdelavo in izvedenost izdelovalca kažejo tudi tanke stene vseh posod, zlasti še zato, ker večina sodi k velikim posodam: lonci in vrči so bili visoki nad 30 cm, pri skledah pa premer ustja presega celo 40 cm (npr. T.I,11). Nikjer ni mogoče zaslediti, da bi bile površine posod pred žganjem ali po njem še posebej obdelane oziroma kakorkoli glajene ali pa celo loščene. Površine posod so pod prsti fino hrapave, oziroma ostale so takšne, kakršne so bile po modeliranju samem, še pred sušenjem in žganjem. Po fakturi nekoliko izstopata le primeri na T.I,9,10, ki sta nekoliko bolj groba zaradi bolj grobo zrnatih primesi peska v glini. Tudi po barvi žganja je prvi temno siv, sicer v tem tonu enakomerno prežgan-skozi vso steno posode, v drugem primeru pa sta površini svetlo sivi, profil je grobo zrnat in temno sivega tona. Tudi po oblikovnih značilnostih oba primeri izstopata od drugega gradiva, o čemer bomo spregovorili pozneje.

Po vseh navedenih značilnostih v fakturi keramike vidimo, da gre za inventar vsakdanje uporabe, kar nam v celoti potrjujejo tudi zastopane oblike. Ob analizi gradiva bomo ugotovili, da imamo opraviti celo samo s formami, ki so ozko, oziroma specialno namenjene spravi nekaterih jedi, nošnji in shranjevanju tekočin ter manj številne tudi kuhi. Opaziti je tudi mogoče, da so nekatere posode rabile dvojnemu namenu, in sicer za spravo tekoče hrane, ko pa se je posoda razbila, so jo prek zvrtnih luknjic povežali in posoda je še vedno mogla rabiti za spravo suhih pridelkov ali trdnih izdelkov. Tak primer vidimo v skledi na T.II,2.

Iz zijalke na Lepi glavi imamo vrsto fragmentov skled, ki so vse zelo široke in sorazmerno plitve (T.I,1,2,5,7,11; T.II,1,2). Osnovna forma je konično — polkroglasta, pri kateri se gornji del stene bolj ali manj lomi, tako da je rahlo naznačena rama, usločen vrat in največkrat odebeljeno, navzven nagnjeno in bogato profilirano ustje. Le skleda na T.I,1

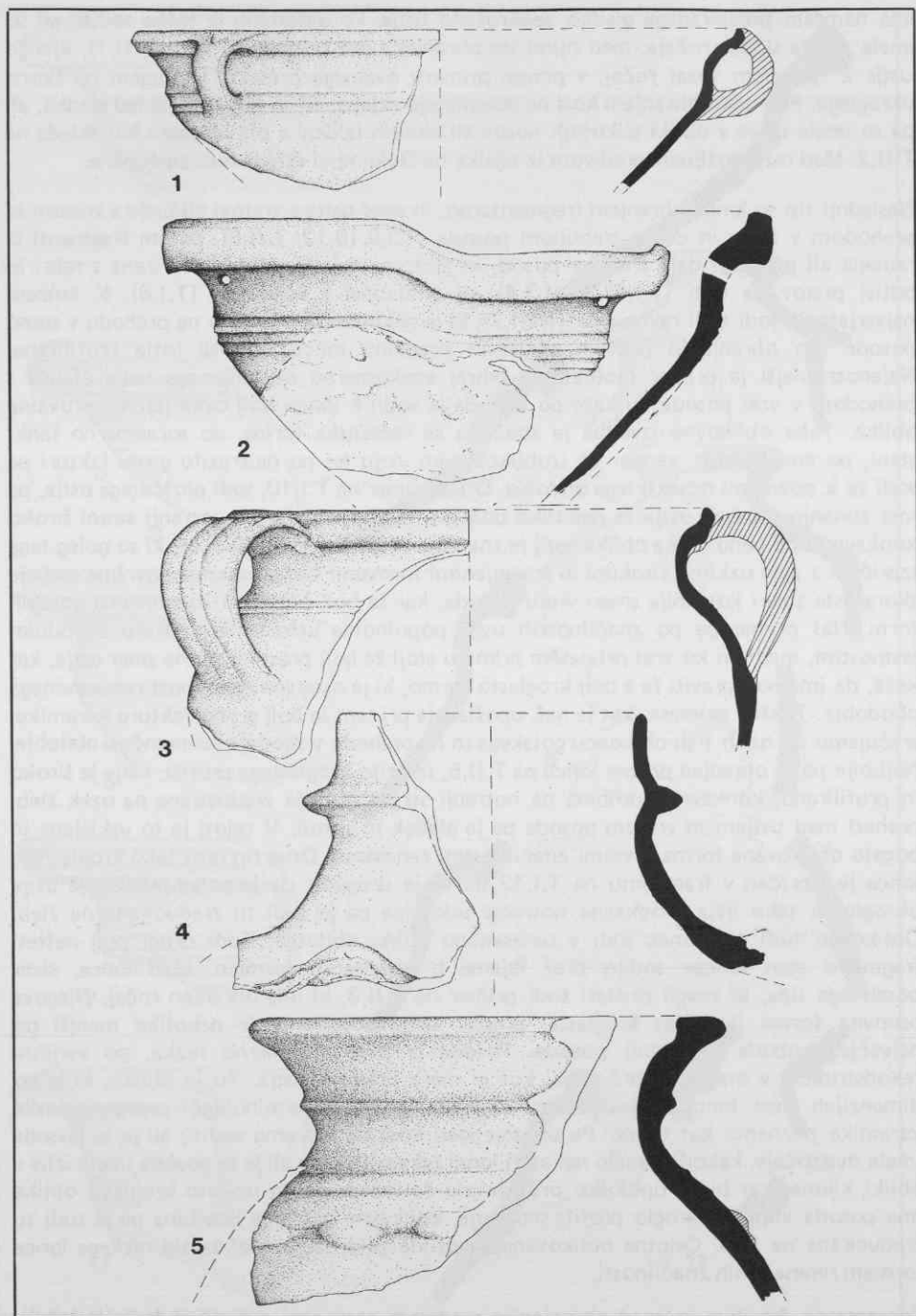

Zijalka na Lepi glavi; sl. 1–12 = 1:2 naravne velikosti

ima namesto profiliranega gladko zaokroženo ustje. Po odlomkih je težko soditi, ali so imele vse te skledе ročaje; med njimi sta ohranjena dva primera (T.I,11; T.II,1), kjer je ustje z ramenom vezal ročaj, v prvem primeru ovalnega preseka, v drugem pa skoraj okroglega. Prav tako ohranjeni kosi ne dovoljujejo sklepa, ali so bila ustja skled gladka, ali pa so imele izlive v obliki trikotnih nosov ali širokih izlivov v obliki usten kot skleda na T.II,2. Med razpoložljivim gradivom iz zijalke na Dolgi njivi skledе niso zastopane.

Naslednji tip so lonci, ohranjeni fragmentarno, in sicer ustja z vratovi ali ustje z vratom in prehodom v rame in delno trebuhom posode (T.I,9,10,12; T.II,5), potem fragmenti iz ramena ali gornjega dela trebuha posod, in sicer na mestih, ki so dekorirana z rebri in odtisi prstov na njih (T.I,6; T.III,3,4) ali z žlebovi z valovnico (T.I,8). K loncem najverjetneje sodi tudi ravno dno (T.III,7), ki je nekoliko poudarjeno na prehodu v steno posode. Po ohranjenih profilih obustnih predelov loncev so vsa ustja profilirana. Najenostavnejši je primer ploščatega, skoraj enakomerno odebeljenega ustja (T.I,9) s prehodom v vrat posode, ki kaže po legi, da je sodil k loncu bolj ozke jajčno – ovalne oblike. Taka oblikovna izvedba je značilna za romanske forme, po sorazmerno tanki steni, po enostavnem, vendar že izoblikovanem ustju ter po neizrazito grobi fakturi pa sodi že k poznemu odseku tega obdobja. Drug primer na T.I,10, tudi ploščatega ustja, pa ima zunanjo ploskev ustja že nekoliko bolj profilirano, vendar na notranji strani široko konkavno udolbeno. Taka oblika ustij je značilna za gotske forme loncev, ki so poleg tega izpričani z zelo ozkimi, visokimi in iztegnjenimi formami. Linija zunanje površine ustja je skoraj iste smeri kot linija smeri vratu posode, kar še bolj poudarja iztegnjenost gotskih form. Naš primer pa po značilnostih ustja popolnoma ustreza tem gotsko značilnim lastnostim, medtem ko vrat pri našem primeru stoji že bolj pravokotno na smer ustja, kar kaže, da imamo opraviti že z bolj kroglasto formo, ki je osnovna značilnost renesančnega obdobja. Takšne primere, kot je naš, upošteva pri tem še bolj grobo fakturo keramike, srečujemo na naših tleh ob koncu gotskega in na prehodu v zgodnje renesančno obdobje. Najbolje pa je ohranjen primer lonca na T.II,5, izrazito kroglastega profila, ustje je široko in profilirano, konkavna udolbina na notranji strani ustja je zreducirana na ozek žleb, prehod med ustjem in vratom posode pa je gladek in tekoč. V celoti je to usklajena in bogato oblikovana forma z vsemi značilnostmi renesanse. Drug tip prav tako kroglastega lonca je izpričan v fragmentu na T.I,12, le to je drugače, da je poleg profilacije ustje okroglo in tako ožje, konkavna notranja udolbina pa je tudi tu zreducirana na žleb. Oblikovno tudi tak lonec sodi v renesančno stilno obdobje. Tudi drugi prej našeti fragmenti sten loncev sodijo brez izjeme h kroglastim formam. Med lonce, sicer posebnega tipa, bi mogli prišteti tudi primer na T.II,3, ki ima ohranjen ročaj. Njegova osnovna forma je zopet kroglasta, premer ustja posode je le nekoliko manjši od največjega oboda (trebuha) posode. Posoda je bila sorazmerno nizka, po verjetni rekonstrukciji v merah najbrž nižja, kot je mera premera ustja. To je oblika, ki je po dimenzijah med lonci in kroglastimi skledami in jo v terminologiji prazgodovinske keramike poznamo kot terino. Po ohranjenosti kosa ne moremo soditi, ali je ta posoda imela dva ročaja, kakor ju imajo nekateri lonci takega tipa, in ali je ta posoda imela izliv v obliki kljuna, kar bi jo tipološko približevalo že vrčem. Poleg izrazito kroglaste oblike ima posoda vrat in okroglo profilirano ustje, konkavna notranja udolbina pa je tudi tu zreducirana na žleb. Celotna oblikovanost posode pridružuje tudi ta tip nizkega lonca formam renesančnih značilnosti.

Sorazmerno številno so med ohranjenim gradivom zastopani vrči (T.II,4; T.III,1,2,6). Zastopani so z dvema tipoma. Njim pripadajo pokrovi (T.I,3,4), kjer prav tako razločimo

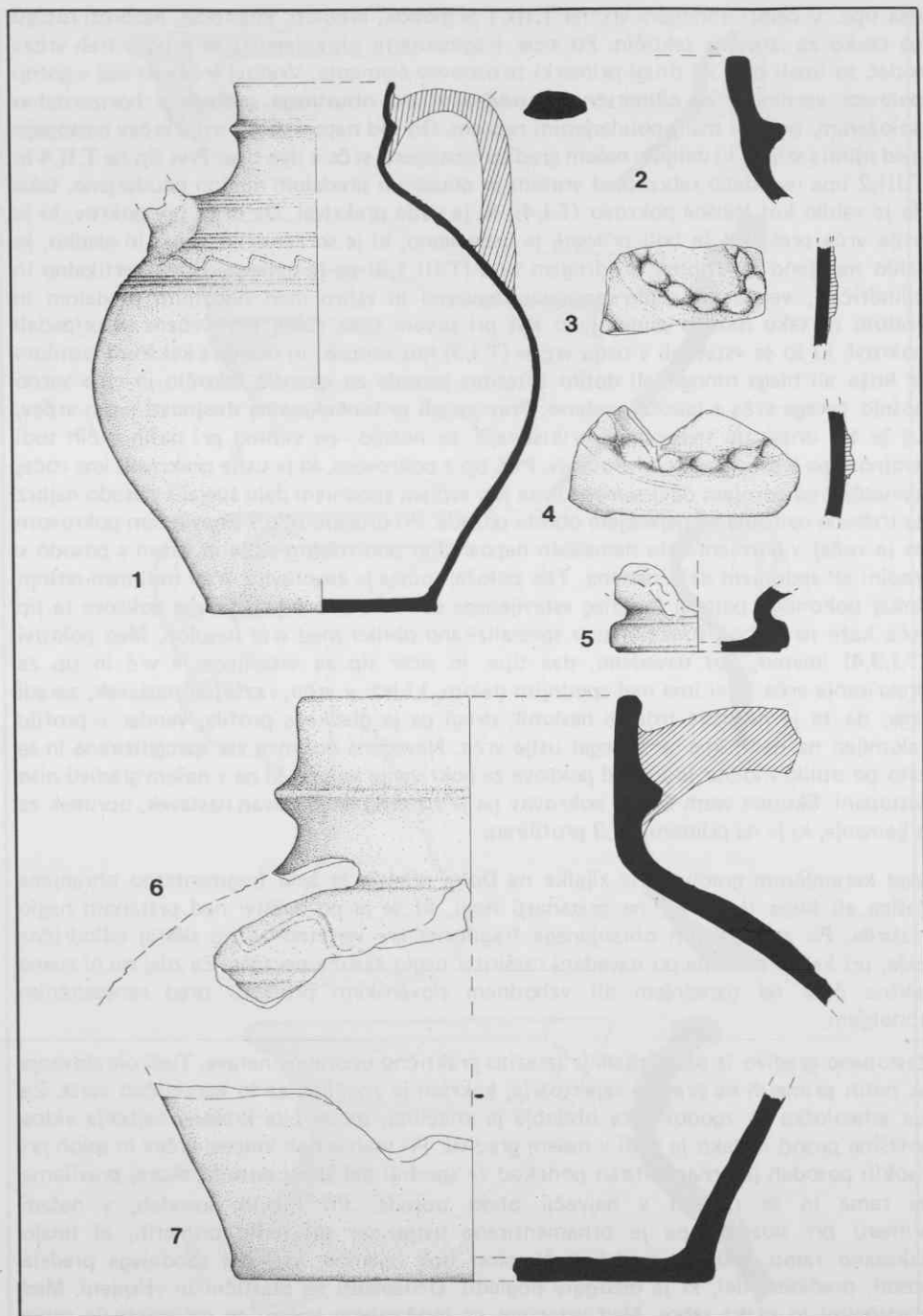

Zijalka na Lepi glavi; sl. 2–5 = 1:2 naravne velikosti, sl. 1 = 1:4 naravne velikosti

dva tipa. V celoti ohranjeni vrč na T.III,1 je globok, kroglast, ima ročaj, nasproti ročaju pa cevko za izlivanje tekočin. Po sicer fragmentarni ohranjenosti še drugih treh vrčev sodeč so imeli tudi vsi drugi primerki te osnovne elemente. Vratovi vrčev so vsaj v gornji polovici vertikalni in cilindrični in oddeljeni od obustnega predela s horizontalno položenim, bolj ali manj poudarjenim rebrom. Od tod naprej pa do ustja vrčev nastopajo med njimi razlike, ki delijo v našem gradivu zastopane vrče v dva tipa. Prvi tip na T.II,4 in T.III,2 ima navedeno rebro med vratom in obustnim predelom močno poudarjeno, tako da je rabilo kot ležišče pokrovu (T.I,4), ki je ustje prekrival. Da bi se tak pokrov, ki je ustje vrča prekrival še bolj prilagel, je ustje samo, ki je sorazmerno dolgo in gladko, še rahlo nagnjeno navznoter. Pri drugem tipu (T.III,1,6) pa je ustje še vedno vertikalno in cilindrično, vendar je rahlo nagnjeno navzven in rebro med obustnim predelom in vratom ni tako močno poudarjeno kot pri prvem tipu, zakaj tem vrčem so pripadali pokrovi, ki so se vstavljali v ustja vrčev (T.I,3) kot zamaški in morda s kakšnim tesnilom iz kože ali blaga omogočali dobro zatesitev posode za spravilo tekočin in celo varno nošnjo takega vrča s tekočo vsebino. Prav zaradi te funkcionalne dvojnosti naših vrčev, saj je bil drugi tip nedvomno prikladnejši za nošnjo, pa vidimo pri naših vrčih tudi dvojnost po legi pripadajočih ročajev. Prvi tip z pokrovom, ki je ustje prekrival, ima ročaj nameščen na gornjem delu ramena in se je v svojem spodnjem delu spajal s posodo najbrž na trebuhu oziroma na največjem obodu posode. Pri drugem tipu z vstavljenim pokrovom pa je ročaj v gornjem delu nameščen neposredno pod robom ustja in vezan s posodo v sredini ali spodnjem delu ramena. Tak položaj ročaja je zagotavljal vrču tudi med nošnjo dokaj pokončen položaj in poleg vstavljenega oziroma dobro pritrjenega pokrova ta tip vrča kaže na še bolj funkcionalno specializirano obliko med vrči nasploh. Med pokrovi (T.I,3,4) imamo, kot navedeno, dva tipa, in sicer tip za vstavljanje v vrč in tip za prekrivanje vrča. Prvi ima nad spodnjim delom, ki leži v vrču, razširjen nastavek, zaradi tega, da se je na ustje trdneje naslonil, drugi pa je gladkega profila; vendar v profilu zalomljen na delu, kjer je obsegal ustje vrča. Navedena pokrova sta specializirana in se zato po obliki močno ločita od pokrova za pokrivanje loncev, ki pa v našem gradivu niso zastopani. Skupen vsem tipom pokrovov pa je na vrhu izoblikovan nastavek, oprimek za prijemanje, ki je na primeru T.I,3 profiliran.

Med keramičnim gradivom iz zijalke na Dolgi njivi je še zelo fragmentarno ohranjena čašica ali kupa (kozarec) na prstanasti nogi, ki se je po zožitvi nad prstanom naglo razširila. Po značilnostih ohranjenega fragmenta gre verjetno za tip skoraj cilindrične čaše, pri kateri se stena po navedeni razširitvi naglo zasuče navzgor. Za zdaj mi ni znana takšna čaša na osrednjem ali vzhodnem slovenskem prostoru pred renesančnim obdobjem.

Zastopano gradivo iz obeh zijalk je izrazito praktično uporabne narave. Tudi okraševanje na naših primerih ne presega repertoarja, kakršen je značilen za to keramično zvrst. Za vsa arheološka in zgodovinska obdobja je značilno, da so bile krašene najbolj vidne površine posod in tako je tudi v našem gradivu. Pri vseh vrstah loncev, vrčev in sploh pri visokih posodah je ornamentiran ponekod že spodnji del vratu posode, skoraj praviloma pa rama in še prehod v največji obod posode. Pri nizkih posodah, v našem primeru pri skledah, pa je ornamentirano ustje, ter pri naših primerih, ki imajo nakazano ramo, tudi ta predel in še, sicer bolj izjemno, vsaj del spodnjega predela posod, predvsem del, ki je dosegljiv pogledu. Ornamenti so plastični in vtisnjeni. Med plastičnimi so nizka rebra. Med vrtenjem na lončarskem kolesu so najverjetneje vanje vtiskovali s prstom, pri čemer je nastalo nizko, po širini valovito rebro v horizontalni legi.

Zijalka na Dolgi njevi; sl.: 1-7

Pri rebrih, odtiskovanih med vrtenjem posode na kolesu, so odtisnjene jamice podolgovate (T.I,6; T.II,5). Položaj reber na posodi pa je lahko tudi v valovitih linijah. Ali gre za kroge, ovale ali girlande, se po ohranjenosti našega gradiva ne da soditi. Vidno pa je, da niso valovito položenih plastičnih reber odtiskovali med vrtenjem posode, ker so odtisi okrogli in med vrtenjem valovito pričvrščenega rebra sploh ne bi bilo mogoče vtiskovati. Drugi tip ornamenta so vtisnjene linije ali žlebovi. V prazgodovinski prostoročno izdelani keramiki so bili v osnovnih potezah tem podobni ornament izvedeni v tehniki vrezovanja pred žganjem posode. Ker pa gre v našem primeru za vrteno keramiko, so tako žlebovi, bodisi ravnih ali krivih linij, nastajali med vrtenjem z vtiskovanjem v vlažno steno posode. Po motivni plati imamo v našem gradivu le posamezne ali v skupinah vtisnjene ožje linije (T.III,1) ali globlje vtisnjene žlebove, ki so značilen dekor na vseh zastopanih skledah. Motiv valovnice je zastopan v dveh primerih (T.I,8; T.III,1), in sicer v obliki enojne valovnice, ki je vpeta na obeh straneh v pas žlebljenih ali vtisnjenih linij in tako v conalno prezentiranem ornamentu. Kot hoteno krašenje lahko pojmuje tudi bolj ali manj bogato profilirana ustja posod vseh tipov, ki je splošna značilnost keramike vseh zgodovinskih obdobj; detajli v tej zvrsti pa so zgovorni tudi za kronološka opredeljevanja.

Ob pregledu keramičnega inventarja tako iz zijalke na Lepi glavi kot iz zijalke na Dolgi njivi smo mogli ugotoviti, da vse gradivo sodi h keramiki za vsakdanjo uporabo, pri čemer gradivo izkazuje obvladovanje tehnološkega procesa v pripravi gline, v modelaciji in žganju posod. Posebej je treba poudariti, da — čeprav kvantitativno skromno — gradivo obsega tolikšno število različnih form, da je mogoče iz njega razbrati skupno potezo v namembnosti celotnega inventarja. Številno so zastopane sklede, ki so široke in nizke ter sorazmerno širokega premera, tako da za nekatere primere že ustreza naziv „umivalnik“ (npr. T.I,11 — premer okoli 40 cm). Žal so sklede preveč poškodovane, da bi dovoljevale vpogled v oblikovanje ustja, vendar skleda na T.II,2 s širokim izlivom v obliki usten kaže, da ni bila namenjena samo shranjevanju živil, marveč tudi za izlivanje tekočin. Tudi vrči so tipične posode za shranjevanje tekočin, posebno sta zgovorna vrča z vstavljenim pokrovom in specifično nameščenim ročajem, ki sta bila še posebno prikladna za nošnjo tekočine. Tako torej vidimo, da imamo opraviti s specializiranimi formami, ki so namenjene specialni gospodarski panogi. In spričo značaja obeh najdišč kot visokopašniških postaj so te posode uporabne v planšarstvu, tako skleda v obliki širokih usten za spravilo mleka, vrči za spravilo ali nošnjo tekočine na pašo, potem širok lonec na T.II,3 bolj za spravilo hrane (smetane, ocvirkov, maščobe, kakršni so še danes za te namene v rabi) kot pa za kuho. V sestavi gradiva so manj številni lonci za kuho, kar bi zopet bolj govorilo za to, da je bila gospodinjstva dejavnost na teh dveh najdiščih manj poudarjena. Poglavitne značilnosti gradiva so kroglaste, bogato profilirane forme tekoče prehajajočega profila. Po legi profila in odnosih v detajlih profila ter značilni fini fakturi ter tankih stenah vidimo da imamo praviloma opraviti z renesančno keramiko 16. stoletja. Izredno bogato so profilirane nekatere sklede, ki bi mogle soditi v pozni odsek tega obdobja, vendar pa niso redkost tudi med gradivom celotnega 16. stoletja. Tudi čaša na T.III,5 mi za zdaj ni znana iz predrenesančnih obdobj. Kot je bilo že omenjeno, odstopata od gradiva le fragmenta na T.I,9,10. Prvi ima še poznoromanske značilnosti po obliki in manj po fakturi, drugi pa poznogotske značilnosti poznega 15. stoletja, tako po obliki kot po fakturi. Težko je danes soditi, ali sta to še arhaična elementa, ohranjena med mlajšim gradivom, ki sta bila dalj v uporabi, oziroma sta se posodi razbili, ko so se razbile že tudi po nastanku mlajše posode. Njuna faktura bi kazala po odstopanjih od drugega gradiva, da sta bila izdelana že nekoliko prej kot druga keramika, ne pa da sta to

kosa, ki sta se po obliki še izdelovala, ko so že nastajale mlajše forme. Če upoštevamo odstopanja teh dveh fragmentov tako po obliki kot po fakturi od drugega gradiva in ob tem še, da je takšna keramika znana samo iz zijalke na Lepi glavi, se postavlja vprašanje; ali morda nimamo v tem gradivu namig, da bi ta zijalka ob ustreznem arheološkem terenskem posegu (izkopavanjih) pokazala v stratigrafsko nižjih plasteh, ki so morda danes že vsaj delno odkrite, tudi starejše gradivo in tako planšarsko gospodarsko panogo na tem področju še pred 16. stoletjem. Morda velja ta pripomba tudi za zijalko na Dolgi njivi, vendar v razpoložljivem gradivu ta moment še ni otipljiv.

Summary

THE INFLUENCE OF NATURAL CONDITIONS OF THE SOIL AND OF SOCIO-HISTORICAL CONDITIONS UPON LIFE OF SHEPHERDS IN NATURAL SHELTERS IN THE ALPINE PASTURES IN THE KAMNIK ALPS

The article throws light on natural shelters, used by shepherds in abandoned pastures for sheep in the Kamnik or Savinja Alps, which have not been known or investigated in ethnological literature until now.

The author bases his views on two historical sources: on a legal note from 1499 (a copy was made in the 18th century) and the land register of the Upper Kamnik estate from 1571. After having made some ethnological observations on both sources the author establishes the location of the Alpine pastures mentioned in these sources. He assumes that at the end of the 15th century and in the second half of the 16th century the following pastures were inhabited (used): Korošica (1800 m), Rzenik (1650 m) Petkova njiva (1750 m), V klinu pod Kamniškim sedlom (1500 m) Žmavcarji pod Tursko goro (1700 m) Kalci (1750 m), Jezero (1500 m) Koren (1640 m), Ovčarija v Mokrici (1650 m), Dolga njiva (1650 m). Besides the above-mentioned pastures some other Alpine pastures – which cannot be identified now – are mentioned in these sources.

One of the main questions put forward in the article is: what kind of dwellings did shepherds live in those times in the Alpine pastures mentioned in the historical sources?

This question was partly answered by researches made on the spot of the nowadays abandoned pastures for sheep and by the archaeological analysis of incidentally discovered inventory used by shepherds in these Alpine pastures. One of the most significant statements of the investigations held on the spot and performed in 1968 and in 1978 was that shepherds lived in the majority of the above-mentioned Alpine pastures in natural shelters: in caves, sink holes and rock shelters. The proof that caves, sink holes and rock shelters were really inhabited sees the author in ruins which have been preserved as well as in pieces of broken ceramic dishes which were found in these newly discovered spots. Among the richest spot-finds can be enumerated caves discovered by chance in the Alpine pastures Petkova njiva and Dolga njiva, in which larger pieces of broken bowls, milk-pans, jugs and pots made of clay were found (see Tables I, II, III, in T. Bregant's treatise).

Temporary shelters for shepherds in caves, known so far, are of various dimensions: larger ones measure approximately 15x5 m (Molička peč, 1500 m), smaller ones only 2x3 m (Ovčarija v Mokrici, 1650 m). Larger caves were divided by a fence into two parts: the larger part was used as shelter for sheep, the smaller one was used by the shepherd. Here he cooked on open fire and slept on a simple bed on the floor. Caves at Petkova njiva at Lepa glava and at Dolga njiva are surprisingly similar: both of them have an air hole, which was probably used as chimney for the open hearth.

Sink holes used as shelters for shepherds can be found only in the Alpine pasture Dolga njiva; the shepherd covered the natural cave with a dry wall and the roof was probably made by branches of mountain-pine.

Temporary dwellings of shepherds built under rock shelters can be found in the Alpine pasture Šraj pesek (1500 m), Žmavcarji (1750 m), and Kalci (1750 m). The rock shelter was used as the roof, whereas the walls of the shelter were built by a shepherd of stones

(pack wall). These shelters were also relatively very small, they only measured no more than 2x3 m.

It is characteristic that we come occasionally across ruins of small rectangular buildings made of stone near to various natural shelters (Korošica, Dolga njiva, Petkova njiva, Ovčarija); we do not know now whether they were inhabited already in the times when shepherds lived in natural shelters, or later on. As regards the size of these buildings we see that they are similar to late-medieval in abandoned pastures in Switzerland (cf. M. Gschwend). Ceramics inventory, found by chance in Dolga njiva and Petkova njiva, was delivered by the author to Dr. T. Bregant in order to obtain an archaeological analysis. The results are published in Dr. Bregant's paper „Keramično gradivo iz zijalk na Lepi glavi in Dolgi njivi“ („The ceramics inventory from the caves in Lepa glava and Dolga njiva“, see p. 113–120).

In the final part of the study the author wants to establish causes that led shepherds to settle down in Alpine pastures in the Kamnik or Savinja Alps in caves, sink holes and rock shelters. He supposes that various reasons should be taken into consideration, particularly the natural condition of the soil (the lime-stone and the dolomite components of the mountains, denoted also by accompanying Karstic phenomena), micro-transhumanic form of the pasture, bad economic conditions of Slovene peasants in the feudal times, the influence of common feudal conditions on the peasant – who was only a leaseholder and not the owner of the Alpine pasture. One should not neglect influences of building tradition which can be discovered in man's inclination to use stones for building.

The analysis of ceramics inventory of shepherds discovered by chance in caves has shown that caves, where this material was found, were inhabited in the 16th century, and maybe even earlier, that shepherds used ceramic dishes of relatively high quality – bowls of various sizes, milk-pans, jugs with clay lids and pots for cooking. We are not sure whether shepherds curdled the milk, although relatively large dishes support this assumption.

The question when shepherds abandoned caves, sink holes and rock shelters as their temporary living places still remains open; it is not known when they began to settle down in small huts made of stones, which can be found in abandoned Alpine pastures.

It is only certain that shepherds at Molička peč and at Robanov kot lived in caves still at the beginning of this century, whereas natural shelters in other Alpine pastures were probably abandoned much earlier. Of course, these and similar open questions can be definitely answered only when joint researches are going to be made, in which experts in ethnology, as well as experts in history, geography, linguists and archaeologists are going to cooperate very closely.

ŽIVLJENJE DRUŽIN V GRADCU PRI PIVKI NA KRASU

(Oris medsebojnih odnosov)

V sestavku podajam pregledno podobo medsebojnih odnosov v družinah in njihove stike z drugimi družinami v vasi Gradec¹ pri Pivki na Krasu. Zaradi omejenega prostora sem opustila prvotno zamisel, da bi obravnavala vsako družino posebej, čeprav je bilo raziskovanje tako zastavljeno. Zato sem monografske podatke² o posameznih družinah povsod tam, kjer s tem nisem bistveno okrnila dejanske podobe medsebojnih odnosov v okviru družine in v stiku z drugimi družinami, posplošila.

V želji, da bi podala čimbolj stvarno podobo medsebojnih družinskih odnosov v Gradcu, se po eni strani močno omejujem na prikazovanje zadevnega načina življenja v letu raziskovanja (1978)³, po drugi strani pa posegam tudi v predvojno in starejše obdobje povsod tam, kjer so se pokazale takšne primerjave potrebne za nazornejše predstavitve sprememb v načinu življenja vaščanov.

Z odgovori večine odraslih članov posameznih družin na in situ sestavljeno anketo,⁴ ki jih podajam v dodatku, pa skušam prikazati mnenje posameznikov o nekaterih vprašanjih, ki so se v času raziskovanja v medsebojnih razgovorih stalneje ponavljala.

Tako temelji sestavek predvsem na podatkih, ki so jih posredovali za današnje in minulo obdobje domačini, in sicer na podlagi razgovorov ali anketiranja, ter na svojih opazovanjih.

Upoštevala pa sem tudi druge vire, tako gospodinjstvo kartoteko Matičnega urada na Pivki⁵ in podatke v župnijskih arhivih v Pivki in v Slavini.⁶

Gradec (586 m.n.v.) leži v zatišni legi na valovitem svetu srednje Pivke ob vznožju Hriba, za katerim se dviga višja Osojnica (820 m). Pod vasjo teče železniška proga Prestranek—Pivka.⁷ Gradec, ki je štel l. 1978 40 prebivalcev, ima osem hiš, v katerih je devet gospodinjstev.⁸ Sedem hiš je središčno razporejenih „v vasi, ena pa je zunaj vasi“ tj. nekdanja železniška čuvajnica. Hiše in gospodarska poslopja so zidane. Posamezne gospodarske stavbe so bile še l. 1970 krite s slamo. V l. 1978 so bila vsa stanovanja, razen enega, ki tudi še nima vodovodne napeljave, opremljena s sodobnimi gospodinjstvenimi aparati, tj. z električnimi ali plinskimi štedilniki, pralnimi stroji in zmrzovalnimi skrinjami. V vseh hišah, razen pri osamelem gospodinjstvu, so imeli radijski in televizijski sprejemnik. Po statističnih podatkih za l. 1971 je bilo v Gradcu 1 kmečko, 5 polkmečkih in 1 nekmečko gospodinjstvo.⁹ V letu raziskovanja, tj. 1978, pa smo ugotovili le še 2 kmečki (od tega samska in ostarela kmetovalka ne obdeluje zemljišča) 4 polkmečke (pri

1. Za raziskovanje medsebojnih odnosov v vasi Gradec sem se odločila potem, ko sem sondažno pregledala še troje večjih naselij (Volče, Slovenska vas, Rakulik), zavoljo tega, ker sem v desetih dneh, kolikor mi je bilo določeno za raziskovanje, lahko obdelala le manjšo vas — zaselek. Po drugi strani pa je današnja zaposlitvena struktura vasi Gradec ustrezala raziskovalnim ciljem.
2. V času raziskovanja sem prav tako zbrala poglobljene podatke o virih preživljanja in načinih potrošnje. Gradivo sem obdelala v članku: Viri preživljanja in načini potrošnje v vasi Gradec (rokopis).
3. Raziskovanje, ki je bilo opravljeno v mesecu avgustu l. 1977, mi je omogočil Slovenski etnografski muzej v Ljubljani s sofinanciranjem Muzeja v Postojni.
4. Tako sem anketo sestavila šele po sedmih dneh raziskovanja v Gradcu, ko sem ugotovila, o katerih problemih se vaščani radi sproščeno pogovarjajo.
5. Tovarišu Matičarju Ivanu Fidelu, ki mi je nudil tudi vrsto dopolnilnih podatkov o Gradcu in o drugih vaseh, se tudi na tem mestu zahvaljujem.
6. Obema župnima upraviteljema, Slavku Hrastu v Pivki in Rudiju Zafranu v Slavini, prav tako prisrčna hvala za sodelovanje.
7. Krajevni leksikon Slovenije, l. Ljubljana 1967.
8. V sestavku obravnavam le osem gospodinjstev, ker gre tudi tukaj pri devetem gospodinjstvu, kot v enakih primerih v drugih agrarnih gospodinjstvih, v bistvu za skupno gospodinjstvo male razširjene družine.
9. Popis stanovništva in stanova 1971, Beograd 1972

dveh sta zaposlena poročena sinova, pri enem sin z ženo, pri enem pa gospodarjeva otroka) in 2 delavski družini.

Vaščani (kmetje in polkmetje) se ukvarjajo s kmetijstvom, in sicer najbolj z živinorejo in s poljedelstvom za svoje potrebe. Vsa kmečka in polkmečka gospodinjstva so zadostno opremljena s kmetijskimi stroji. Tako je bilo pri 5 aktivnih kmečkih gospodinjstvih l. 1978 pet traktorjev in pet kosilnic ter 4 samonakladalke. V skupni lašti 3 vaščanov pa je bila krožna brana in dveh vaščanov trosilka za gnoj. Kot po drugih agrarnih naseljih se tudi Gračani v zadnjih letih zaposlujejo.

Tako je bilo l. 1971 zaposlenih 10 vaščanov¹⁰ l. 1978 pa 8 ljudi. S kmetijstvom pa se je ukvarjalo l. 1978 od skupnega števila 40 prebivalcev 12 oz. 20 ljudi, če upoštevamo še zaposlene, ki po končanem delu v redni zaposlitvi in ob prostih dnevih polno delajo na kmetiji. Podobno kot v drugih vaseh tudi v Gradcu obenem z rojstvi upada število prebivalstva. Največje število ljudi je bilo v vasi 1880 l, ko so jih našteali 74¹¹ najmanjše znano število pa leta 1665 s 23 vaščani. Vmesna obdobja pa pokažejo takole naraščanje in upadanje prebivalstva.¹²

1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971
67	74	67	50	71	42	55	47	40	46	35

Graške družine

Medsebojni odnosi

Gradec se prvič omenja že l. 1643.¹³ Vendar tudi po nekaj določnejših podatkih iz l. 1665, po katerih je bilo v Gradcu 23 ljudi, ne moremo ugotoviti tedanjega števila družin. Prve, vsaj doslej znane podatke o številu hiš in pripadajočih družin imamo za 18. stoletje, ko povzamemo po tedanjih arhivskih virih, da je bilo v Gradcu sedem hiš in prav toliko družin.¹⁴ Tako so za prvo ali drugo polovico 18. stoletja navedeni naslednji gospodarji z letnicami rojstva:¹⁵

Gradec 1 (zdaj 7), Antonius Penko, 1757 – Markolin, 1 zemlja (rusticus)

Gradec 2 (zdaj 6), Marcus Smerdu, 1775 – Smerdel, 1/2 zemljakar

Gradec 3 (zdaj 5), Joseph Smerdu, 1770 – Andrijaš, 1/2 zemljakar

Gradec 4 (zdaj 4), Gregorius Bele, 1745 – Bele, 1/2 zemljakar

Gradec 5 (zdaj 1), Andreas Penko, 1723 – Toniš, 3/4 zemljakar

Gradec 6 (zdaj 2), Gregorius Penko, 1768 – Lavrenče, 3/8 zemlje

Gradec 7 (zdaj 3), Matheas Penko, 1753 – Jernejevec, 3/8 zemlje

10. Isti

11. Janez Zabukovec, Slavina. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije. Ljubljana 1910, str. 45.

12. Krajevni leksikon Slovenije, I. Ljubljana 1967, str. 252.

13. Janez Zabukovec, n.d.

14. Župnijski arhiv Slavina, Status animarum, prva polovica 18. stoletja (brez letnice). Župnijski arhiv Pivka, Status animarum St. Petri, anno 1868, po katerem dodatno navajam domača imena, prav tako zemljiško posest, ker v viru iz 18. stoletja takšni podatki niso navedeni. – V današnji govorici so domača imena že nekoliko spremenjena.

15. Vira navedena pod opombo 14 in kartoteka Matičnega urada v Pivki, dopolnjena z novjšimi podatki.

L. 1833 se prvič omenja še družina Klunova. Prvi lastnik hiše Matheus Penko, 1833, je označen kot „casulus“, tj. lastnik 1/8 zemlje, na št. 8.¹⁶

Pri navedenih družinah ugotovimo od 18. stoletja naprej do danes direktno moško linijo dedovanja posestva le še pri treh družinah: pri Toniševih, Jernejevih in Andrijaševih.¹⁷ Pri drugih štirih družinah pa smo ugotovili takele spremembe:

– Marklinovo posestvo je ostalo brez otrok, zato ga je gospodar Matija Penko prepustil nečaku Jakobu Čeligoju 1902 l.¹⁸

– K Smrdelovim je „pristopil“ iz Šenpetra Kristan Andrej, ki se je poročil z domačo hčerko Smrdel Lucijo 1859. l.¹⁹

– Dve družini, Beletova in Lavrenčetova, sta izginili obenem s hišnim imenom. Beletovi so se l. 1921 pred Italijani odselili v Slovenske Konjice,²⁰ posestvo pa je kupil Jože Žele iz Trnja. Od tedaj naprej, čeprav se je edina hči l. 1936 Alojzija poročila s „pristopljavčkom“ Ivanom Žitkom iz Selc, se pravi pri hiši po domače Želetovi.

– Večji del družine Lavrečne se je že 1927. l. odselil v Ameriko. Zadnji gospodar Kristan Franc oz. njegov sin, ki se je že poprej odselil iz Gradca, pa je nenaseljeno hišo prodal Jožetu Andrejašiču iz Podgorja l. 1971. Tudi tukaj so vaščani dotedanje hišno ime Lavrenčetovi preimenovali po novem lastniku v Andrijašičevo ali tudi pri Jožetu.

– Zadnji lastnik Klunove hiše, Janez Penko, invalidski upokojenec iz prve svetovne vojne, se je po l. 1933, ko je hiša pogorela, preselil v Petelinje.

– V opuščeno železniško čuvajnico pa se je l. 1961 vselila družina Škoberne Alojza, do 1940 v Žalcu. Vaščani so jim nadeli ime Vahtarjevi.²¹

Natančnejša podoba graških družin v 19. in 20. stol. pa je bila takale:

Penko Franc, 1833, Gradec	Toniševi	Agnes Čelhar, 1830, Selce
	poročena 1862	
	otroci	
Francisca, 1863		
Maria, 1865		
Antonius, 1867		
Petrus, 1869		
Joana, 1871		
Jacobus, 1873		
Georgius, 1875		
Marjeta, 1877		
Thomas, 1879		
Bartholomeus, 1882		

16. Župnijski arhiv Pivka, Status animarum Curatum St. Petri, anno 1868.

17. Župnijski arhiv Pivka in Slavina. Status animarum, prva polovica 18. stol. – Status animarum Curatum St. Petri, anno 1868 – Status animarum Expositurae St. Petri, druga polovica 19. stol. (brez letnice) Matični urad Pivka, Gospodinjska kartoteka – Gradec.

18. Župnijski arhiv Pivka, Status Animarum Expositurae St. Petri, n.d.

19. Župnijski urad Pivka, Status animarum Curatum St. Petri, anno 1868.

20. isti, Status animarum Expositurae St. Petri n.d.

21. Vahtarjevi so oddaljeni od drugih graških hiš približno 500 m in smo zato v sestavku upoštevali le najpoglavnejše gradivo, ker se tudi sami ne identificirajo z Gračani.

Penko Anton, 1867, Gradec**Maria Boštjančič, 1876, Koče**

poročena 1902

otroci

Marija, 1903. Umrila 1912 za davico.

Ivan, 1905

Julka, 1907. Umrila 1907

Ančka, 1908. Umrila 1908

Anton, 1913

Frančiška, 1909

Alojzija, 1911. Umrila 1912 za davico.

Franc, 1914

Jožef, 1918. Umril 1918

Penko Ivan, 1905, Gradec**Ivana Kristan, 1907**

poročena 1937

otroci

Ivan, 1938

Peter, 1939

Ciril, 1942

Ernesta, 1946

Penko Peter, 1939, Gradec**Amalia Tomšič, 1948, Koritnice**

poročena

otroci

Anita, 1972

Silvo, 1975

Ivan, 1905, oče

Franc, 1914, stric

Ivan, 1938, brat

Lovrenčetovi**Penko Mathias, 1832, Gradec****Josefa Zorman, 1838, Klenik**

poročena 1856

otroci

Helena, 1857

Gašparus, 1858

Maria, 1862

Franciscus, 1864

Apolonia, 1868

Matias, 1871

Martinus, 1872. Umril 1873

Lucas, 1874

Theresia, 1877. Umrila 1878

Andreas, 1879. Umrila 1882

Penko Mathias, 1871, Gradec**Maria Bartole, 1879, Petelinje**

poročena 1901

otroci

Antonius, 1904

Ivana, 1905

Penko Mathias, 1871, Gradecporočena 1909
otrociFrancisca, 1910
Mathias, 1911, Umrli 1922
Josephus, 1913
Petrus, 1915. Umrli 1919
Joannes, 1917
Franciscus, 1919
Amalija, 1920
Ludvik, 1922
Alojz, 1924
Jakob, 1926
Matija, 1928**Maria Smrdel, 1885, Petelinje****Andrijašič**poročena 1968
otroci**Joža Žavcer, 1929, Selnica****Andrejašič Jože, 1924, Podgorje**

Dejan, 1969.

Jernejeviporočena 1900
otroci**Theresia Vodopivec, 1876, Petelinje****Penko Joannes, 1870, Gradec**Janez, 1901
Anton, 1903
Pavla, 1905
Amalija, 1907
Jože, 1909
Marija, 1911. Umrli 1912
Andrej, 1913
Marija, 1916**Penko Janez, 1901, Gradec**poročena
otroci**Ivana Fičur, 1911, Slovenska vas**Francka, 1936. Umrli 1942
Marija, 1938
Milena, 1940
Ivanka, 1943
Ivan, 1949**Penko Ivan, 1949 Gradec**poročena 1970
otroci**Justina Šajn, 1950, Jurišče**Andreja, 1971
Martina, 1975
Matjaž, 1977
Ivana, 1911, mati

Beletovi**Stavanje Bartholomeus, 1826, Nadanje selo**poročena 1858
otroci**Maria Bele, 1833, Gradec**Michael, 1860
Maria, 1862
Franciscus, 1864
Andreas, 1866
Mathias, 1869. Umrl 1870
Antonius, 1871
Mathias, 1875
Lukas, 1877. Umrl 1878**Stavanje Antonius, 1871, Gradec**Poročena 1902
otroci**Maria Mišič, 1881, Velike Bloke**Antonius, 1903
Maria, 1904
Joannes, 1906. Umrl 1910
Aloysius, 1908
Jacobus, 1908. Umrl 1908
Josephus, 1909
Angela, 1911. Umrla 1912
Ivana, 1912. Umrla 1912
Paula, 1914. Umrla 1915
Karel, 1916. Umrl 1916**Želetovi****Žele Jože, 1871, Trnje**poročena 1905
otroci**Katarina Rihtaršič, 1872, Hotavlje**

Alojzija, 1914

Žele Alojzija, 1914, Gradecporočena 1936
otroci**Ivan Žitko, 1903, Selce**Ivan, 1937
Marija, 1939
Katarina, 1942**Žitko Ivan, 1937, Gradec**poročena 1939
otroci**Ivana Gašper, 1940, Selce**Miran, 1963
Magda, 1965
Irena, 1968

Alojzija, 1914, mati.

Smrdel Casparus, 1822, Gradec	A n d r j a š e v i	Agnes Penko, 1836, Gradec
	poročena 1855	
	otroci	
Casparus, 1856		
Maria, 1859		
Helena, 1861		
Gregorius, 1864		
Josefa, 1866		
Joannes, 1869		
Antonius, 1872		
Smrdel Gregorius, 1864, Gradec		Theresia Penko, 1874, Petelinje
	poročena 1896	
	otroci	
Josephus, 1899		
Francisca, 1897		
Maria, 1902		
Smrdel Gregorius, 1864, Gradec		Josepha Možina, 1874, Selce
	poročena 1906	
	otroci	
Karlo, 1907. Umril 1907		
Maria, 1909. Umrila 1909		
Ana, 1910. Umrila 1910		
Pavla, 1911		
Jakob, 1913		
Anton, 1913. Umril 1913		
Andrej, 1914		
Joannes, 1917. Umril 1917		
Smrdel Jakob, 1913, Gradec		Smrdel Stefanija, 1919, Selce
	poročena 1940	
	otroci	
Karlo, 1940 (poročen v Knežak)		
Peter, 1946		
Marija, 1948 (poročena v Postojno)		
Anica, 1950 (poročena v Postojno)		
Jakob, 1953 (poročena v Postojno)		
Stanka, 1955 (poročena v Sežano)		
Janez, 1958 (poročen v Postojno)		
Ana, 1891, mati		
Kristan Andreas, 1835, Šenpeter	S m r d e l o v i	Lucia Smrdel, 1837, Gradec
	poročena 1859	
	otroci	
Joanna, 1861		
Caterina, 1863		
Andreas, 1866. Umril 1869		
Joannes, 1868		
Anna, 1871		
Lucas, 1875		
Aloisius, 1879		

Kristan Joannes, 1868poročena 1899
otrociJanez, 1900
Andrej, 1902
Jožefa, 1904. Umrla 1918
Marija, 1905. Umrla 1921
Franc, 1907
Franca, 1909**Frančiška Smrdel, 1909, neporočena.****Maria Milharčič, 1877, Matenja vas****Penko Antonius, 1792, Gradec****Marklinovi**poročena 1828
otrociMathias, 1840
Helana, 1843
Joannes, 1844
Maria, 1847
Michael, 1849
Jacobus, 1851
Catarina, 1855**Agnes Cucek, 1811, Nova Sušica****Penko Mathias, 1840, Gradec**

brez otrok

Agatha Čekada, 1844, Dolenje Jelšane**Čeligoj Jakob, 1873, Petelinje**poročena 1902
otroci**Amalia Cucek, 1884, Nova Sušica**Marija, 1903
Amalija, 1905
Franc, 1907. Umrl 1907
Anton, 1907. Umrl 1908
Jakob, 1909
Antonija, 1911
Ivan, 1914
Štefanija, 1916
Karolina, 1917
Ivana, 1922**Čeligoj Jakob, 1909, Gradec**poročena 1942
otroci**Frančiška Čelhar, 1910**Amalija, 1943
Peter, 1945
Magdalena, 1948

Čeligoj Peter, 1945, Gradec

Danica Rebec, 1949, Palčje

poročena 1972

otroci

Petra, 1973

Tomaž, 1976

Jakob, 1909, oče

Antonija, 1911, teta

Vahtarjevi

Skoberne Alojz, 1940, Žalec

Helena Fidel, 1938, Reka

poročena 1959

otroci

Slavko, 1960

Zdenka, 1962

Metka, 1971

Mojca, 1971

Marija, 1918, mati

Navedene male in razširjene družine, Toniševa, Andrijašičeva, Jernejeva, Želetova, Andrijaševa, Smrdelova, Markulinova in Vahtarjeva, če upoštevamo današnji hišni vrstni red, pomenijo tudi danes v Gradcu osnovne socialno-ekonomske enote, v okviru katerih se je izoblikoval in navzven prav tako izražal samosvoj in za navedene družine značilen način življenja. Način življenja, ki kaže tudi v medsebojnih odnosih vrsto splošnih in enakih potez na eni strani, na drugi strani pa tudi vrsto le za posamezne družine značilnih potez. Osnova družinske skupnosti v Gradcu, razen pri enem gospodinjstvu osamele in ostarele ženske, je tudi še danes, enako kot v preteklosti, zakonska zveza, ki jo od 1948. l. naprej tudi Gračani sklepajo najprej na Matičnem uradu na Pivki, v Ljubljani pa predvsem tisti, ki se potem odselijo. Razen enega, priseljenega para, so doslej vsi, tudi mlajši Gračani, potrdili zakonsko zvezo tudi v cerkvi, največkrat na Pivki.

Na čelu vseh družin, razen pri osamelem gospodinjstvu, so moški.

Medsebojno spoznavanje fantov in deklet se je po sredi 20. stoletja precej spremenilo. Tako so se do tedaj spoznavali predvsem na plesih, ki so jih prirejali ob nedeljah po bližnjih vaseh, poleti na prostem, pozimi po gostilnah. Enkrat na leto, ko je „shod“, so priredili ples tudi v Gradcu. V zadnjih letih se mlajši Gračani bolj spoznavajo tudi zunaj domačega okoliša, tako v krajih šolanja in zaposlitve. Vendar velja tudi za mlajše „gospodarje“, ki ostajajo na domačijah, da si poiščejo nevesto v bližnjih vaseh. Podobno eksogamno usmerjenost ugotavljamo tudi za minula obdobja. Tako smo pri pregledovanju virov, od kod so prišle gospodinje v Gradec, ugotovili, da so od l. 1828 pa do danes²² prihajale iz naslednjih bližnjih in nekaj bolj oddaljenih krajev: po ena iz vasi Dolenje Jelšane, Jurišče, Klenik, Koritnica, Matenja vas, Smrje, Nova Sušica, Palčje, Slavina, Slovenska vas, Velike Bloke, Zagorje, po dve iz Selc in Koč in po štiri iz Petelinj. Trije ženini, ki so v navedenem obdobju „pristopili“ pa so prišli iz Nadanjega sela, Petelinj in Pivke.

22. Župnijski urad Pivka, Status animarum Curatum St. Petri, anno 1868.

Pri izbiranju neveste so vsaj še med svetovno vojno imeli poglobljeno besedo starši. Tako sta se na predhodno snubljenje večinoma odpravila oče in sin, in še to velikokrat na prigovarjanje vaščanov ali sorodnikov, češ „ta bi bila dobra za vašo hišo“. In medtem, ko so se pogovarjali o morebitni ženitvi, je dekle sedelo kje pri ognjišču ali pa si dalo opravka zunaj hiše. Če so se dogovorili, je potem največkrat ženin že kje ob odhodu vprašal bodočo nevesto: „Kaj si zadovoljna, da te pridemo snubit?“ In prav tako na kratko so odgovarjala dekleta: „Če ni drugače, pa pridite.“

V obdobju med vojnama se je vpliv staršev pri izbiranju neveste zmanjšal, čeprav so tudi še tedaj, vsaj pri dveh sinovih, ki sta si izbrala nevesto po svojem srcu ne pa po želji staršev, skušali njuno zvezo „razgovoriti“. Na splošno pa so vsi zakonci, ki so sklenili zakonsko zvezo pred drugo svetovno vojno, zatrdili, da so se poročili iz ljubezni. Enako so zagotovili tudi mlajši pari. Seveda pa je tudi še danes kot v preteklosti nenehno očita skrb staršev, kakšno nevesto si bo sin izbral. Starejši Gračan se še zdaj živo spominja, kako so ga skoraj pred štirimi desetletji preizkušali starši. „Tako me je nekega dne, ko sem prišel vasovat, vprašal dekletov oče: ‚Ti, kako pa je kaj v vaši vasi pri Andrjašu, pri Tonišu in pri drugih.‘ Sem mu o vseh vaščanih povedal samo dobre stvari. Pa je potem oče mater drug dan potolažil, ker mi ni bila preveč naklonjena in se je bala, v kakšne razmere bom pripeljal njeno hčer, z besedami: ‚Ta mi je pa všeč, ker je o vseh vaščanih lepo govoril, čeprav vem, da ni vse tako res.‘“

Zlasti starejši so mnenja, da se današnje zakonske zveze prehitro sklepajo. Tako se zakonca med seboj premalo spoznata in se potem v zakonu, zaradi neskladnosti značajev, ne ujemata in njun zakon ni ne „krop in ne voda“.

Slovo od samskega stanu, „fantovsko“, praznujejo v zadnjih letih, ko tudi Gračani obhajajo poročno pojedino v gostiščih „Jama, Erazem, Bolka“, veliko slovesneje kot v preteklosti. Fantovsko pripravijo navadno teden dni pred poroko, na soboto ali nedeljo, ker so vaščani zaposleni, poprej so jo obhajali na četrtek. Na fantovsko vabita ženin in nevesta že 14 dni poprej, ko gresta povabit najprej sosede. Ker je Gradec majhna vas, povabita vse vaščane, nato pa še prijatelje in sodelavce iz drugih naselij. Podobno kot v preteklosti prinašajo povabljeni „k šenki“ različno hrano v hišo, kjer pripravljajo fantovsko. Na fantovski pijejo, jedo, plešejo in pojejo največkrat pozno v noč. V zadnjih letih je prišlo v navado, da proti koncu zabave ženina krstijo tako, da mu glavo natrejo z jajcem in kisom, nakar ga vsi moški udarijo z valjarjem po zadnjici, nevesto pa umijejo z jajcem in kisom po prsih. Podobno kot pri fantovski sodeluje tudi pri postavljanju „kolone“ vsa vas, tudi tisti, ki živijo sicer bolj zasebno življenje. Kolono namreč začnejo postavljati vaščani večer pred poroko naskrivaj pred dvoriščna vrata ženinove hiše. Domači jih kmalu opazijo, postrežejo z jedačo in pijačo, nakar sledi razigrana zabava.

Sprejem neveste je tudi še zdaj, če že ni tako slovesen kot včasih, pa vsaj ganljiv. Nvesto, ki se je priženila v Gradec l. 1940, so starši njenega moža sprejeli takole: „Ko smo se pripeljali z vozom (posodil ga je Jernejevec) na borjačo, so oče prinesli stol, da sem z voza stopila na stol, potem pa so me prenesli čez prag in rekli: ‚Čez ta prag smo te prenesli in čez ta prag naj te tudi nesejo.‘ Mati, ki je težko hodila, je sedela pri ognjišču, zato sem šla jaz k njej in ji rekla: ‚Zdaj sem pri hiši in me vzemite za svojo.‘ Mati pa so odgovorili: ‚Te bom vzela.‘“ Navada je še zdaj, da se gre nevesta posloviti po vsej vasi, preden gre k poroki, četudi ne gre iz vasi. Ko pride od poroke domov, se prav tako pozdravi z vsemi. Prav tako še zdaj nese nevesta vsem vaščanom drugi dan po poroki „poskušnjo“, navadno nekaj peciva. Od poroke grede trosijo svatje zdaj konfete, pred drugo vojno pa so metali cigare in cigarete.

Želja vseh graških zakoncev je, da se v zakonu rodijo otroci. Čeprav so vsi zatrjevali, da jim je bilo vseeno, ali se je rodil najprej deček ali deklica – samo, da je zdravo –, pa smo lahko spoznali, da je zlasti pri očetih veselje nad rojstvom fanta precej večje, kot če se rodi deklica. Vse graške ženske so do 1958. l. rodile doma, največkrat ob pomoči izprašanih babic, ki so prihajale na dom že od druge polovice 19. stoletja naprej.²³ Seveda pa so tudi v Gradcu največkrat v zadnjem trenutku tekli po babico.

Število rojstev se je v primerjavi z 19. stol. pa tudi še obdobjem med vojnama občutno zmanjšalo. Za nazornejšo primerjavo današnjega in nekdanjega stanja glede rojstva otrok po posameznih družinah povzemamo po ustreznih virih tole podobo:²⁴

	otroci	v letih
Toniševi	10	1863–1882
	9	1903–1918
	4	1938–1946
	2	1972–1975
Andrijašičevi	1	1969
Jernejevi	8	1901–1916
	4	1936–1949
	3	1971–1977
Želetovi	1	1914
	3	1937–1942
	3	1963–1968
Andrjaševi	7	1856–1872
	3	1899–1902
	8	1907–1917
	7	1940–1958
Smrdelovi	7	1861–1879
	6	1900–1909
Marklinovi	7	1840–1855
	10	1903–1922
	3	1943–1948
	2	1973–1976
Vahtarjevi	4	1960–1971

V povprečju 70 % padec rojstev pri današnjih družinah v Gradcu, ki ga vsaj za zdaj Gračani ne nameravajo popraviti, komentirajo starejši kot tudi mlajši zakonci s takimi besedami: V preteklosti se ženske niso znale varovati nezaželene nosečnosti. Pa tudi moški se največkrat niso ščitili. Gračanke niso abortirale nezaželenih otrok. Strah pred grehom, če bi se varovali nosečnosti, ki so jim ga vcepljali duhovniki, je bil v preteklosti velik. Starši nas niso o ničemer poučili, ker so bili sami nepoučeni.

23. Župnijski urad Slavina, Geburts und Taufbuch der Expositur St. Peter vom Jahre 1869 bis 1894, kjer se v navedenem delu na več mestih omenja izprašana babica.

24. Glej opombo 17. Otroke odseljenih in izumrlih družin nismo upoštevali.

Vzgoja otrok je tudi še danes vse do začetka šolanja prepuščena staršem. V primerjavi s preteklostjo pa so vsi starejši vaščani zatrdili, da so jih njihovi starši veliko ostreje vzgajali. Predvsem sta vladala popolna pokorščina in strah pred očetom, vsaj pri treh družinah je bil ta strah nepopisen, kar nazorno odslukuje zgodba, ki jo je povedal starejši gospodar: „Z očetom sva zjutraj napregla. Oče je nato vodil konje samo z ‚gi‘ potem ‚gout‘ in ‚bistahar‘, dokler nisva prišla do njive. Ker me ni nič ogovoril, se ga tudi jaz nisem upal vprašati, kam greva.“ Nasploh je tudi danes upoštevanje gospodarjev, pa naj bodo to moški v zakonskem paru (1) ali vdovci (2), ki se bližajo sedemdesetim letom ali pa so jih že prekoračili, pri njihovih poročenih ali pa še neporočenih otrocih zelo veliko, v primerjavi z upoštevanjem mater – vdov (2), približno za polovico večje. Zato je slabše tudi socialno počutje vdov, čeprav imajo enako kot moški gospodarji vsaj de iure gospodarstvo še vedno v svojih rokah. Po moževi smrti se čutijo „nekam odrinjene“, predvsem pa osamljene. Ugotovitev ene izmed njih: „boste stokrat vse prav naredili, samo enkrat pa nekaj narobe, bo že ogenj v strehi“, je dokaj trpka. Podkrepljena z naslednjim pregovorom, pa tudi nadvse slikovita prisrpnost vsaj subjektivnega počutja: „Še ptič, ki preleti čez glavo, gleda, da bi se vdovi na glavo posral“.

Po drugi strani pa je tudi danes verjetno bolj kot v preteklosti pomembna varstveno-vzgojna vloga starih mater (3) in pa starih očetov (2) in neporočene gospodarjeve sestre, tete (1). Eni kot drugi, ženske vsekakor v večji meri, skrbijo za majhne otroke, medtem ko so njihovi starši zaposleni na polju ali v službi. Vsekakor pa dajejo stari očetje in stare matere otrokom vso tisto drobno in umirjeno nežnost, ki jo z delom zavzeti starši ob nenehnem pomanjkanju časa ne utegnejo dajati. Prav zaradi povedanega smo opazili, da doraščajoči otroci kar najbolj spoštujejo stare očete in matere. Medtem ko v zadnjih letih otroci starše tikajo, pa stare starše še vedno vikajo, kar nedvomno ne pomeni samo tradicionalno obliko, marveč tudi obliko spoštovanja.

Velike spremembe so nastale v zadnjih letih pri starših tudi v skrbi za zdravje otrok in v odnosu do šolanja. Vsaj kar zadeva skrb za zdravje bolnih otrok, so včasih matere že preveč zaskrbljene, kar nenehno poudarjajo starejši ljudje, opazili pa smo lahko tudi sami. Tako tečejo danes „za vsako figo, če ima otrok le malo vročine, k zdravniku“. Prav tako se še med drugo vojno starši niso zanimali za šolski uspeh otrok, po drugi strani pa tudi ni bilo roditeljskih sestankov. Menda se je v vsej graški okolici edinole en možakar iz Petelinj zanimal za učni uspeh svojih otrok! Tudi če so učitelji svetovali nekaterim staršem, da bi se bistrejši otroci šolali naprej, je sledil vedno odklonilen odgovor: „Kdo bo pa doma delal.“ Zadnje desetletje se tudi graški starši trudijo, da bi izšolali vse svoje otroke, upoštevajo njihove želje pri izbiranju poklica in „sploh naredijo vse, da bi otroci prišli do poklica“.²⁵ Kot po drugih vaseh jih tudi tukaj vodi trdno prepričanje, da lahko živi danes na kmetiji le tisti, ki je tudi zaposlen, in še najboljše tisti, ki je „študiran in ima svoj poklic“.

Glede spolne vzgoje v družinah v primerjavi s preteklostjo nismo opazili bistvene razlike. Starši se še vedno izogibajo pogovorov o spolnosti, otroci se po njihovem mnenju „dovolj poučijo v šoli in vidijo po televiziji, in kolikor so vedeli včasih premalo, vedo zdaj preveč“. Kako velika nepoučenost tudi o telesnem dozorevanju je vladala v obdobju med drugo vojno tudi med graškimi dekletji, odslukuje tale pripoved: „Prvo menstruacijo smo

25. Tako so se npr. Andrijaševi otroci izučili takole: Karlo, 1940, za mizarja, Peter, 1946, za peka, Marica, 1948, za natakarico, Jakob, 1953, za zidarja, Stanka, 1955, končala gimnazijo, Janez, 1958, za avtoelektrikarja.

dobivale med 15. in 16. letom, sprejela sem jo z velikim strahom, češ zdaj bom pa zagotovo umrla. Nekatero so se prestrašene skrivale pred ljudmi ali pa se celo ves dan izpirale v tekoči vodi.“

Medsebojni odnosi staršev z odraslimi poročenimi ali neporočenimi otroki se najvidneje izražajo v nenehnem sporazumevanju in dogovarjanju o tekočih delih, zlasti v družini čistega kmetovalca. Povsod drugje, kjer ni moškega pri hiši, se po navadi gospodar, prej ko odide na delo, ali pa prejšnji večer pomeni z ženo, kaj bodo drugi dan delali. Prav tako pa starši, če ravno odidejo z doma, naročijo otrokom sami ali po starih starših, kaj naj postorijo, ko se vrnejo iz šole ali službe domov. Vsaj pri eni družini, kjer smo lahko neposredneje opazovali medsebojne odnose staršev z doraščajočimi otroki, je raven teh odnosov preseгла naše dosedanje poznanje: tako sta oba, že odrasla sinova, po večerih, ko so skupaj s starši končali delo in povečerjali, tudi po dve uri v prijetnem kramljanju in včasih v glasnem izmenjavanju različnih mnenj pa ob branju novic staršem iz revije „Znanost in tehnika“ ali pa „Nedeljskega dnevnika“, prebila večer.

Tudi **stiki staršev z odseljenimi in v raznih poklicih zaposlenimi otroci** so pogostni povsod tam, kjer bivajo blizu. Bodisi otroci vsaj enkrat na teden obiskujejo starše (1), ali pa jih obiščejo starši (1). Podobno se pri eni družini enkrat tedensko, največkrat ob nedeljah, obiskujejo medsebojno bratje in sestre. „Obvezno“ so prihajali odseljeni otroci voščiti staršem za god ali za rojstni dan in v zadnjih letih tudi materam za 8. marec. Enako se, obenem z drugimi bližnjimi sorodniki, udeležijo tudi vaškega žeganja.

Tudi **medsebojni odnosi med zakonci** so v zadnjih letih veliko bolj sproščeni in predvsem enakopravnejši, čeprav so vse ženske poudarjale, da imajo glavno besedo v hiši vedno le „moški“. Vendar se je položaj žensk v primerjavi s preteklostjo, ko so v resnici o vsem odločali gospodarji, močno izboljšal. Kolikor smo mogli ugotoviti, imajo zakonci skupno blagajno; tudi tam, kjer je moški zaposlen, hrani denar žena. Nadalje se o vseh nakupih, razen o prehrabnih, zakonca pogovorita skupaj. O večjih nakupih strojev, gospodinjskih in kmetijskih, pa se posvetujejo vsi odrasli člani družine. V tozadevne razgovore, ki se odvijajo že nekaj dni pred nakupom, pa se seveda vtikajo tudi doraščajoči otroci.

O **intimnejših čustvenih in erotičnih odnosih** med zakonci smo dobili vrsto podatkov zaupne narave z izrecno željo, da jih ne objavimo.²⁶ Zapišemo naj le to, da jih je v preteklosti vidneje kot danes načeljal alkoholizem pri treh družinah. Danes pa so posledice alkoholizma za zdaj skrite samo še znotraj družin, čeprav vsi vaščani „vse vidijo in vse vedo“. Tudi tukaj žene še vedno neosveščeno popuščajo, če se ga „moški včasih nalezijo in ne ve, kako je prišel domov“ in skušajo možev alkoholizem prikriti sebi, otrokom in soseski. Samo neporočen alkoholik, sin z velike kmetije v Gradcu, živi nekonformistično samotarsko življenje, v podrtiji na koncu vasi.

V življenju posameznih družin je imelo še leta po drugi vojni velik pomen **izročanje posestva**, ki je tudi tukaj praviloma pripadlo najstarejšemu sinu ali hčeri. Preostali otroci pa so se poročali večinoma na okoliške kmetije (Selce, Slovenska vas, Palčje, Matenja vas it.),²⁷ v obdobju pred drugo vojno in še posebej po njej pa tudi že z delavci v Pivki in

26. Nedvomno je v tem tudi „pomanjkljivost“ metode neposrednega opazovanja z udeležbo, ki sem jo uporabila v pričujoči raziskavi, ker ljudje raziskovalcu zaupajo tudi intimnejše probleme, obenem pa ga „zavežejo“, naj jih ne objavi.

27. Matični urad Pivka, Gospodinjska kartoteka – Gradec.

Postojni.²⁸ Tako je v preteklosti nedvomno imel tisti, ki je ostal na kmetiji, privilegiran položaj, predvsem pa zagotovljena materialna sredstva za nadaljnje življenje. Zato so mu drugi, vsaj potihoma, če ne javno zavidali. V zadnjih letih se je položaj spremenil. Sin, ki sploh hoče ostati na kmetiji, se želi tudi zaposliti. Že sama želja, potem pa tudi uresničenje te želje, je izzvalo vsaj še pred desetletjem če že ne medsebojne prepire, pa veliko žalost staršev, skratka odnose, ki so nekaj časa, dokler niso tudi starši uvideli prednosti zaposlenega kmetovalca, hromili medsebojno razumevanje v družini (2).

Tako tudi še danes v Gradcu sicer še vedno gospodarijo vsi starejši moški /1905, 1909, 1913) in dve starejši ženski (1911 in 1914), ker se še samski ali pa že poročeni sinovi z družino, sploh ne potegujejo, da bi „jim dali posestvo čez“, iz tehle razlogov:

- ker so trdno prepričani, da jim bo tako ali tako pripadlo, saj so se njihovi bratje in sestre že vsi zaposlili po drugih krajih, ali se poročili in odselili drugam,
- ker so tudi sami zaposleni in jim zato kmetovanje pomeni le dopolnjevanje življenjske ravni,
- če bi bili lastniki posestva, ne bi dobivali otroških doklad.

Posestno izročilno pismo praviloma tudi še danes sestavijo na sodniji, čeprav še vedno velja, kot v preteklosti, da lahko izročevalec posestva, če je bolan, izreče svojo željo na domu pred dvema pričama. Tako kot za „mlade“ je v pismu ustrezno preskrbljeno tudi za „stare“, če se odločita za „užitk“ ali pa če še vedno živita v skupnem gospodinjstvu z mladimi, tj. lastniki posestva. Za ilustracijo navajamo izpisek iz notarskega akta, z dne 20. 5. 1903, po katerem je izjavil Janez Kristan kot prevzemnik posestva v Gradcu št. 2: „Konečno se zavezuje prevzemnik, dajati svojim staršem Andreju in Luciji Kristan dosmrtno stanovanje v hramu na levo roko vhoda ter celo popolno oskrbo z obleko in živežem v slučaju nerazporazumljenja naj pa trije pošteni možje določo vse potrebno za živež in celo oskrbo. . . . Na vsak način pa mora prevzemnik skrbeti tudi za potrebni prostor v hlevu in za krmo krave, katero si je izročevalec v last pridržal. Z ozirom na visoko starost izročevalcev ceni se ta preživetek enkrat za vselej na 400 K beri: štiristo kron zavoljo odmere pristojbine“ ect.²⁹

Po tako sklenjeni pogodbi sta imela izročevalca posestva zagotovljeno dosmrtno oskrbo. Pol za šalo, pol zares pa tudi še danes zatrjujejo starejši gospodarji: „Ko daš čez in če pride žleht nevesta, moraš bit v kotu in tam ždet.“

Vsekakor pa se tudi v Gradcu materialno stanje in s tem tudi **socialni položaj starih ljudi** na splošno popravlja. Priznavalnine, borčevske in kmečke pokojnine – v vasi jih sprejemajo vsi, tj. šest ljudi, ki so izpolnili ustrezne pogoje – zagotavljajo tudi starim ljudem „mirno starost“. Vsekakor pa tisti (1), ki dobivajo samo kmečko pokojnino, posebej če so nesposobni za težja dela, le s težavo živijo iz meseca v mesec. Po drugi strani pa pomeni, četudi še tako nizka kmečka pokojnina, uživalcem vendarle „svoj sold, da nismo odvisni od domačih“. Prav na podlagi povedanega smo šele lahko doumeli, zakaj starejša kmetovalka, ki je sicer še vedno lastnica posestva, šteje dneve, ko bo izpolnila potrebno starost za prejemanje kmečke pokojnine.

Porazdelitev dela

Mehanizacija kmetijstva, približno od 1965 naprej, ko so v Gradcu prvi gospodarji kupili traktorje in kosilnice, manjšanje žitnega posevka ali popolno opuščanje žitaric in

28. Isti in ustno izročilo.

29. Notarski akt, z dne 20.5.1903 (hrani ga Franca Kristan, Gradec 6).

pomanjkanje delovne sile obenem z zaposlovanjem kmetovalcev, so poglavitne silnice, ki so približno v zadnjem desetletju močno spremenile način in razdelitev kmečkega dela po posameznih družinah. Še leta po drugi svetovni vojni, zlasti pa v obdobju med vojnami, ko so večji posestniki najemali stalnejše posle ali pa občasne dninarje, je bilo delo enakomerno porazdeljeno čez ves dan in prav tako enakomerno na vse za delo sposobne člane družine. V zadnjih letih, ko so mlajši gospodarji (3), ena ženska in dvoje odraslih neporočenih moških zaposleni, je delo osebno in časovno razdeljeno drugače. Tako povsod tam, kjer so zaposleni moški, ženske vsaj v jutranjem in dopoldanskem času postorijo tudi moška dela, predvsem pri živini, kar je bilo v preteklosti izrazito moško delo, in na polju. Ena izmed „pogumnejših gospodinj se, če je treba usede celo za traktor“.

Vsi zaposleni moški potem, ko se vrnejo iz službe, ob sobotah in nedeljah in v času rednega letnega dopusta — večinoma ga izrabijo ob košnji — postorijo vse tisto, česar niso mogli opraviti domači. Predvsem jih čakajo vsa dela s stroji in prevozi, pripravljanje drv ipd. Za stvarnejšo podobo delovnega dne smo odbrali opise poletne razdelitve dela v l. 1978 pri kmečki družini, polkmečkih družinah in delavski družini.³⁰

„**Toniševi**“, 3/4 zemljakar — veliki kmetje, 10 ha obdelovalne zemlje, 6-članska družina (oče, dva sinova, snaha in 2 predšolska otroka).

Dnevnik dela, 10. avgusta 1978:

Ljuba (snaha) in Peter (sin, njen mož) sta vstala ob pol sedmih. Ljuba je zanetila ogenj, nato pa odšla krmit prašiče (4) in kokoši. Peter je najprej pomolzel krave (3) s strojem in opravil živino (13). Medtem sta vstala otroka in Ljuba ju je nahranila. Po zajtrku je nesla mleko h mlekarju k Mrklinovi hiši, nato je pospravila po hiši in pristavila za kosilo. Dopoldne sta šla stari ata in sin Ivan kosit deteljo za prašiče. Nakosila sta jo za dva dni. Potem so šli vsi skupaj, razen Ljube, obračat seno. Gospodinja je medtem skuhalo kosilo. Po kosilu je pospravila, moški pa so šli grabit seno z grabljami. Grabili so celo popoldne. Domov so pripeljali s samonakladalko tri voze. Gospodinja je popoldne kidala prašičem in nakrmila krave. Ko so moški proti večeru pripeljali seno domov, so ga zmetali na skedenj. Peter je nato še pomolzel krave s strojem in odnesel mleko v hladnilnik k Mrklinovim. Po večerji so vsi, razen gospodinje, ki je potem, ko je pospravila, odšla spat obenem z otrokoma, gledali televizijo.

„**Želetovi**“, 1/2 zemljakar — srednji kmetje, oče zaposlen, 4 ha obdelovalne zemlje. Šestčlanska družina (mati, sin z ženo in tremi doraščajočimi otroki).

Dnevnik dela, 31. julija, 1978

Mama je vstala ob 5. uri, skuhalo zajtrk in poklicala brata, naj vstane, ker hodi med počitnicami na delo v tovarno Javor. Potem je šla v hlev pomolzt kravo, nato je nakrmila kravo, junca in tele spustila h kravi. Potem je nakrmila prašiče s pomijami, ki jih je pripravila že prejšnji večer. Ata je vstal okrog pol sedmih in se odpeljal z avtom v službo v Javor. Ob osmih sva vstali midve s sestro, se umili, pozajtrkovali in pospravili sobo. Potem

30. Pri opredeljevanju vsebine navedenega sestavka so mi bila v pomoč naslednja dela: Mojca Ravnik, Družinska skupnost v ljubljanskem predmestju, Magistrska naloga. Ljubljana 1977 — Anton Trstenjak, Če bi še enkrat živel, Ljubljana 1965 — Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice, VI, 1976.

je vstala okrog 9. ure stara mati. Mama in obe s sestro pa smo šle nosit seno s prikolice pred hišo, raztresle smo jo pred hišo, ker je bila mokra od prejšnjega dne, ko jo je napol posušeno zmočil dež. Stara mama je kuhala kosilo. Pokosili smo okrog poldne. Mama je spet spustila tele h kravi, nato je nakrmila prašiče z deteljo in šla za pol ure počivat. Stara mama je pomila posodo. S sestro sva se šli igrat na vas. Skakali smo „lastiko“ z Dolores in Mojco Makarovičevo. Ob drugi uri sva šli s sestro in mamo spravljat seno. Potem je prišel iz službe brat. Začel je dež. Bili smo v hiši. Ata je prišel domov ob petih, takrat smo imeli malico. Potem je mama nakrmila živino, stara mama pa je kuhala večerjo. Po večerji je mama spustila tele, nakrmila prašiče in pomolzla kravo. Po večerji smo gledali vsi skupaj televizijo in šli spat okrog 9. ure.

„Markulinovi“, 1 zemljakar — veliki kmetje, sin in snaha sta zaposlena, 10 ha obdelovalne zemlje. Šestčlanska družina (oče in njegova sestra, sin z ženo in dvema predšolskima otrokoma).

Dnevnik dela, 31. 7. 1978:

Teta Tota je vstala ob 4,45, zakurila in pripravila zajtrk, nato je šla pripravljat krmo za prašiče (krompir in peso) in pomolzt krave s strojem, nakrmit prašiče in kokoši in potem še zamesit kruh. Ko je vstal najmlajši, ga je previla in začela nato pripravljati za kosilo. Stari oče je vstal ob 6. uri, nakrmil živino (11 glav) in predal mleko mlekarku, okoli osme ure. Nato sta šla s sinom Petrom (ki je bil na dopustu), spraviti prikolico sena s pihalnikom. Potem je šel Peter kositi s kosilnico, nato sta šla skupaj z očetom obračat seno z grabljami. Po kosilu sta šla še enkrat obrniti seno, Peter ga je obračal s traktorskimi grabljami. Nekaj sena sta pred dežjem spravila v kopice, preostalega je zmočil dež. Po tretji uri sta skupaj nakrmila živino. Nato so šli vsi skupaj, stari ata, Peter z ženo in otrokoma nakupovat obutev v Postojno. Teta je medtem pomolzla, nakrmila prašiče in pripravila večerjo. Po večerji so vsi skupaj gledali ali vsaj poslušali (kar velja za teto in snaho) večerna televizijska poročila in nato odšli spat.

„Andrijašičevi“, 1,5 ha zemlje — delavska družina. Mož (upokojeni skladiščnik) je honorarno zaposlen, žena in 1 šoloobvezni otrok.

Dnevnik dela, 31. 7. 1978

Ob 6. uri sem vstala in nakrmila konja, prašiča, zajce, kokoši in psa. Takoj sem odšla na njivo, nabrala peso in naložila ter jo skuhalo. Potem sem malo pospravila in pripravila zajcem hrano in nato odšla na Pivko po opravkih. Ko sem prišla domov, je mož že kuhal mineštro, jaz pa sem naredila palačinke in potem smo kosili. Po kosilu sem pomila posodo, potem je začelo deževati. Videla sem, da gredo Toniševi grabiti in sem tekla za njimi, da bi jim pomagala, pa je začelo še huje deževati in sem bežala nazaj domov. Mož je medtem časom očistil konja in pospravil hlev. Jaz pa sem se malo ulegla, mož in sin sta igrala šah. Potem so prišli Miran, Magda in Irena in so se igrali s sinom Dejanom. Obiskat nas je prišel še sosed Peter in smo se malo pogovarjali. Tako je prišel čas za krmljenje živine. Nakrmil jo je mož, jaz pa sem šla nakositi deteljo za prašiča in za zajce. Nato sem pripravila večerjo in malico za moža, ker je šel v nočno službo. Ko smo povečerjali, smo gledali televizijo do devete ure. Potem je šel mož v službo, z Dejanom pa sva odšla spat.

Tako kot po posameznih dnevih, je kmečko delo primerno razdeljeno tudi čez vse leto. December, januar in februar so meseci počitka. Takrat gospodarji, predvsem starejši,

popravljajo orodje in skupaj z mlajšimi pripravljajo drva v gozdu, če pa je lepa zima in če ni snega, čistijo v navedenih mesecih travnike, moški kot tudi ženske. Marca meseca, če je lepa pomlad, že orjejo za krompir in oves. Ženske pa imajo delo z vrtovi. Aprila sadijo krompir, moški kot tudi ženske, seveda če je lepo vreme. Prve dni maja nato vsi skupaj okopavajo krompir, zadnje dni pa ga osipavajo. V juniju, včasih, če je lepo vreme, tudi že konec maja, začnejo kositi. Košnja je moško delo, grabijo pa tudi ženske. Kosijo nato še ves julij, in, če je suho vreme, začnejo žeti pšenico in ječmen že sredi julija, sicer pa konec julija ali prve dni avgusta. V preteklosti so žele vedno le ženske. Zdaj večinoma žanjejo s kombanom. Nato njive preorjejo in sejejo repo. Konec avgusta začno kosti otavo, po otavi pa približno sredi septembra kopljejo krompir in zadnje dni v septembru pospravljajo fižol, tako moški kot ženske. Oktobra pospravijo še drugo poljščino, kot sta pesa in korenje. Novembra pa še repo in pripravljajo steljo, tako da jo ženske in moški grabijo, včasih pa moški tudi kosijo.

Zaradi omejenega prostora smo navedli le štiri opise delavnikov in pregled poglobitnejših kmečkih del čez vse leto, ki pa prav tako pričajo, da je le malo časa za resničnejši počitek, posebej če upoštevamo, da je treba vsak dan opraviti še določeno število živine v hlevu, pa pripravljati hrano, pospravljati in čistiti po stanovanju itn. In čeprav so zaradi pomanjkanja delovne sile in časa preobremenjeni z delom, menijo kmetovalci, da je „veliko bolj zdravo, če delaš, kot če lenariš“. Posamezni so se celo spominjali, da „so otroci na večji kmetiji v vasi v obdobju po prvi vojni mladi pomrli, ker jih je mati preveč stregla“. In: „Kdor nerad dela, kdor ima roke obrnjene od sebe stran, takšen ne more kmetovati, je bolje, da si izbere kakšen drug poklic.“ Po drugi strani pa so kmetovalci „priznali“, da je med kmečkimi deli nekaj del, ki jih radi, in nekaj takšnih, ki jih neradi opravljajo. V zvezi s povedanim smo anketirali 15 vaščanov, in sicer osem nezaposlenih kmetovalcev in sedem zaposlenih.

Tako so nezaposleni kmetovalci izjavili, da delajo radi vsako kmečko delo – tako moški kot ženske, vendar so na dodatno vprašanje, „katero kmečko delo jim je najljubše“, odgovarjali posamezni: delo pri živini in v gozdu (moški, 1913), košnja s koso (moški, 1905) in pletev (ženska, 1919). „Za neprijetno delo ali celo za najhujše delo“, ki ga zatorej neradi opravljajo, so med njimi razglasili grabljenje listja (moška, 1905, 1909) in nakladanje in trosenje gnoja (moški, 1940). Med zaposlenimi mlajšimi kmetovalci so bili vsi mnenja, da radi delajo vsa kmečka dela, posebej s stroji (6, moški). Med njimi pa so tudi taki, ki so odkritosrčno pripomnili, da delo v hlevu raje prepustijo ženi (1), tudi kidanje gnoja jim ni prijetno (1), da veliko raje delajo, če delajo skupaj z očetom (1).

Medsebojni stiki graških družin

„V naši vasi ni niti prevelikih prijateljev niti sovražnikov. Včasih smo bili še bolj zložni, zdaj ima vsak svoje kmetijske stroje in lahko dela sam, pa tudi veliko bolj se vsem mudi in so vsi bolj utrujeni, posebej tam, kjer hodijo še v službo. Če je treba, tudi še drug drugemu priskočimo na pomoč in tudi ne gledamo, koliko časa kdo komu pomaga: eden drugemu naredimo, da se zglihamo.“ To je nazorna ocena stanja medsebojnih stikov med graškimi družinami, med graškimi vaščani. Podoba odnosov, kot smo jo lahko v času raziskovanja opazovali tudi sami. Sprtih družin ali pa vsaj takšnih, ki se ne bi niti pogledali med seboj – izjemi sta dve posameznici, ki potrjujeta pravilo –, nismo ugotovili. Podobno stanje je bilo tudi v preteklosti, saj sta se po izročilu edinole po prvi vojni dva vaščana nekaj časa tožarila zaradi meje v gozdu. V vasi je bilo tudi nekaj večjih

prepirov med posameznimi družinami, vendar so jih sčasoma poravnali brez tožarjenja. Nekaj pogostnejše so se v preteklosti prepirale le posamezne vaščanke zaradi otrok. V zadnjih letih, ko je tudi v Gradcu manj otrok, pa so tudi tovrstni prepiri prenehali. Prav tako smo se v času raziskovanja lahko prepričali, da vaščanke strpno prenašajo prepire svojih in vaških otrok, češ „če se sami sprejo, naj se še sami poglihajo“. Še v obdobju po drugi vojni, kot zatrjujejo starejši starši, ko so po tedanji navadi otroka veliko hitreje kot zdaj pritisnili po zadnjici, so otroku, ki se je prijal domov z besedami „ta in ta me je udaril“, še sami pritisnili eno okoli ušes in ga še mimogrede potolažili „drugi bot jih bo pa on dobil“.

Enako kot včasih se tudi zdaj igrajo ob prostem času otroci po vasi, pred „Mrklinovo štalo“ ali pa po kmečkih dvoriščih, razdeljeni v starostne skupine, šolski in predšolski največkrat ločeno. Ko se npr. šolarji igrajo lastiko, štrgon, trilo, polža itn., predšolski kopljejo po pesku in se gugljejo po gugalnicah, „vangajo na vanglcah“.

Prav tako se sosedje, če ni potrebe, ne obiskujejo med seboj. Izjemi sta le dva gospodarja, ki se v zgodnjih jutranjih urah pogovorita o tem in onem v hlevu. Sicer pa vsi hitijo po svojem delu in se le mimogrede ogovorijo, največkrat s primernim jutranjim ali čezdanskim pozdravom. Vaščani so si naposled edini v tem, da je bilo v preteklosti veliko več časa ali vsaj priložnosti za pogovarjanje. Tako so še pred leti hodile ženske po vodo na studenec zunaj vasi. Že med potjo, posebej pa tedaj, ko so čakale, da se je voda natekla, če je bilo sušno, so neutrudno klepetale. Prav tako je tekel pomenek o vsakdanjih dogodkih, ko so se v skupinah vračale od maše s Pivke.

Moški so še leta po drugi vojni veliko balinali pred Toniševo hišo in zlasti v zimskem času metali karte pri tej ali oni hiši, podobno kot jih v zadnjih letih tu in tam vržejo pri Andrijašičevemu Jožetu. Ob poletnem času pa so se še okoli 1940. l. zbirali vaški gospodarji ob nedeljskih popoldnevih pred „Mrklinovo štalo“ in se večinoma pogovorili o tekočih gospodarskih zadevah. V zadnjih letih, kar smo lahko opazili tudi v času raziskovanja, pa se velikokrat razvije pravnata debata na Marklinovem dvorišču, kamor prinašajo gospodinje pa tudi gospodarji zjutraj mleko, ko ga pride mlekar iskat. Pogovor teče največkrat o kvaliteti mleka in o odkupnih cenah, tu in tam mora mlekar slišati tudi marsikatero gorko na račun tistih, ki „sedijo po pisarnah, pa se jim o kravah in mleku niti ne sanja ne“!

Vsekakor je vsaj na začetku porodila nekaj več medsebojnih stikov med vaščani tudi televizija. Tako so npr. k Vahtarjevim, kjer so okoli 1968. l. — vsekakor prvi v vasi — kupili televizijo, hodili po 3 do 4 moški z vasi gledat televizijo, predvsem poročila in tekme. Enako tudi k Andrijaševim, kjer so jo kupili 1969. l. in se je po večerih pred televizijskim zaslonom nekaj časa „zbirala vsa vas“. Zdaj, ko imajo televizorje pri vseh, razen pri eni hiši, gledajo družine, kot je razvidno tudi iz opisov delovnega dne, večerne programe, tako odrasli predvsem poročila in tekme in nekatere filme, otroci pa predvsem risanke. V zadnjih oddajah so vsi gledali oddajo „V živo“, ki so jo potem po družinah in po vasi živahno komentirali.

Mimo navedenih nekdanjih in današnjih družabnih stikov med vaščani ugotovimo v Gradcu tudi vrsto drugih medsebojnih sodelovanj, ki se odvijajo med vaščani v času potrebe, ob delu in v povezavi z običajskim življenjem.

Tako se podobno kot po drugih agrarnih naseljih v potrebi, „v sili“, tudi Gračani zatečejo po pomoč k sosedom, ker v vasi ni nobenih sorodnih družin. Čeprav šteje naselje le osem hiš, sedem hiš je, kot navedeno, „v vasi“ tesno skupaj, pa je vseeno zanimivo, da se posamezne družine navezujejo na ene druge pa na druge sosede, kot je nazorno razvidno iz tegale:

Št. 1. Toniševi: prvi sosed je Andrijašič, k njemu se zatečejo v sili, če je treba popaziti otroka, ko je bila žena v bolnici, je prav tako prišla pomagat Andrijašičeva.

Pri delu pa si pomagajo z Želetovimi in Markulinovimi. Tako so 1977. l. pomagali pri žetvi s kombajnom in pri stiskanju sena, kjer je pomagal tudi Andrijaš. Vahtarjev enkrat letno preslika stanovanje, Toniševi pa mu v zamenjavo zorjejo in pobranajo in dajo gnoj ter prepeljejo drva.

Št. 2. Andrijašičevi: prvi sosedje so Jernejevi. Če kaj potrebujejo, npr. drobne gospodinjske potrebščine, se zateče gospodinja k Žletovim. Prav tako so posodili Žletovim konja za okopavanje, da so jim potem oni s traktorjem zorali.

Št. 3. Jernejevi: prvi sosed je Andrijašič. Za hitro pomoč, če npr. krava teli, se zatečejo k Toniševim.

L. 1977 so pomagali pri žetvi s kombajnom Tonišev in Mrkulinov in Andrijašev.

Št. 4. Želetovi: prvi soded je Marklin, k njemu se zatečejo v sili, če npr. krava teli.

L. 1977 sta pomagala stiskati seno Andrijašev in Tonišev.

Št. 5. Andrijaševi: prvi sosedje so Marklinovi, za vsako potrebo pridejo „oni les mi ke“.

L. 1977 so pomagali pri žetvi s kombajnom Marklinov in Tonišev pa Jernejev, pri stiskanju sena Tonišev in Želetov.

Št. 6. Smrdelova: prvi sosed je Marklin, ji pomagajo ob boleznih, če ji kaj zmanjka pri gospodinjstvu. Iz trgovine tudi kaj prinese Andrijašičeva.

Št. 7. Marklinovi: prva soseda sta Želetov in Andrijašev. Ker je sosed Želetov zaposlen, se zatečejo za moško pomoč k Andrijašu. L. 1977 so pomagali pri žetvi s kombajnom Tonišev, Andrijašev in Jernejev, pri stiskanju sena pa Želetov, Tonišev in Andrijašev.

Št. 8. Vahtarjevi: sosedov nimajo, ker so vsi predaleč.

Kot že povedano si pomagajo s Toniševimi tako, da mož Toniševim prepleska stanovanje v zamenjavo za oranje in brananje, za gnoj in za prevoz drv.

Iz navedenih podatkov je razvidno, da sta danes najbolj pogostni in tudi edini obliki medsebojnega delovnega sodelovanja v Gradcu stiskanje sena in žetev s kombajnom. Še okoli l. 1930, ko so še želi s srpom, so si graška dekleta pomagala žeti druga drugi. Oba večja kmeta, tj. Marklinov in Tonišev, pa sta do prve vojne hodila najemat žanjice v Brkine, največkrat na Ostrožno.

Še okoli l. 1946, ko so povsod sejali večje količine repe, so si vaščani drug drugemu pomagali ribati repo, ribale so ženske moški pa so tlačili.

„Vsa vas“, razen Jernejevih, ki povabijo sorodnike, pa tudi še zdaj sodeluje, kjer koljejo prašiča, ko ga najprej pomagajo držati, po navadi po štirje moški, po dva moška potem pomagata še mesariti. Zvečer povabijo domači vse tiste, ki so pomagali, na večerjo.

Pomoč vaščanov se tudi še danes najbolj izkaže ob smrti. „Ker je majhna vas, imajo ob smrti vsi delo“, pravijo Gračani. Tako sosedje mrliča umijejo in preoblečejo in položijo na pare, drugi izkopljejo grob, nesejo krsto iz hiše in potem zopet do groba. Umrlega namreč že od l. 1928 vozijo s konjem na Pivko. Vozi ga tako eden izmed vaščanov. Za vse pogrebce priredijo domači v gostilni na Pivki „pogrebščino“.

Naposled je ob nekaterih cerkvenih praznikih, ki jih tudi še danes praznujejo graške družine (7), tj. božič, velika noč in Miklavževo, tudi nekaj takšnih, ki jih praznuje vsa vas skupaj. Tako hodijo še zdaj na pustni torek otroci našemljeni in z nagačenim pustom po vasi. Pred leti so jih v vsaki hiši obdarovali z jajci in s krofi, v zadnjem letu pa jim največkrat dajejo denar. Otroci so si nato v kakšni hiši priredili pojedino, po pojedini pa so pusta zažgali. Prav tako so, vsaj še pred tremi leti, hodili po hišah vaški otroci na tepežni dan s šibami v rokah, govoreč „urešte se kej“. Vaščani so jim prav tako darovali pomaranče, jabolka pa tudi kakšen dinar. Že pred drugo vojno je zamrla navada, ko so predvsem gospodinje z večjih kmetij, tako Marklinova in Smrdelova, poslale za vse svete žanjicam hlebec belega kruha.

Ob navedenih oblikah medsebojne pomoči in sodelovanja, ki si jih izkazujejo posamezniki ali celo družine, naj omenimo še nekdanjo „rabuto“ ali neke vrste udarniško delo, ki ga opravijo vaščani v dobro vse vaške skupnosti, vse soseske. Tako so morali vaščani vse do l. 1950, ko so še uživali skupno gmajno, skupaj popravljati vozne poti. Po l. 1950 je začela rabuta ponehavati. V zadnjem letu pa prav tako sami popravljajo pot iz vasi do glavne ceste in splužijo sneg vsi tisti, ki se vozijo na delo.

Navedene oblike medsebojnega delovnega in drugega sodelovanja tudi še danes vsaj nekajkrat letno združujejo vse vaščane ali posamezne družine in jim tedaj prav tako kot v preteklosti dajejo občutek medsebojne povezanosti in krajevne pripadnosti.

Dodatek

Orisu medsebojnih družinskih odnosov in medsebojnih stikov v vasi Gradec dodajamo še nekaj prostih odgovorov na anketna vprašanja, ki odslikujejo enaka ali različna mnenja vaščanov o dosedanjem življenju in o zadovoljstvu s svojim poklicem, o prihodnjem smislu življenja, o mehanizaciji kmetijstva in o načinu strojnega gospodarstva in naposled odnos do religije.

Anketirali smo dvoje kmečkih (I), štiri polkmečka (II) in eno nekmečko (III) gospodinjstvo.

I.

- a) Gospodinjstvo velikega kmeta, 3/4 zemljakarja
- b) Gospodinjstvo srednjega kmeta, 1/2 zemljakarja (ne obdeluje)

II.

- c) Gospodinjstvo srednjega kmeta, 1/2 zemljakarja (dva zaposlena)
- d) Gospodinjstvo manjšega kmeta, 1/4 zemljakarja (eden zaposlen)
- e) Gospodinjstvo srednjega kmeta, 3/4 zemljakarja (eden zaposlen)
- f) Gospodinjstvo velikega kmeta, 1 zemljakarja (dva zaposlena)

III.

g) Gospodinjstvo upokojenega uslužbenca, 1,5 ha zemlje

Na postavljeno vprašanje „Kaj bi bil, če bi še enkrat živel“, kjer odgovori odlikujejo zadovoljstvo ali nezadovoljstvo z dosedanjim in tako tudi današnjim življenjem, so odrasli člani navedenih družin odgovarjali takole:

a) Gospodar, vdovec – 1905.

Bil bi prav tako kmet, ker meni, da je kmečko delo, odkar imajo stroje, bistveno olajšano. Po drugi strani vidi tudi v zaposlitvi zraven kmetovanja pomanjkljivosti, ki so predvsem v tem, da morajo zaposleni kmetje veliko več delati, če še vedno obdelujejo enake površine, in da je delavčev čas natanko odmerjen, ko je treba iz dneva v dan, poleti in pozimi, zgodaj vstajati. Če je človek samo kmet, „ni treba gledati na uro, nihče te ne bo grdo gledal, če boš vstal malo kasneje“. Odkar imajo stroje, vstajajo tudi poleti šele okoli šeste ure in posebej zato, ker ni nihče zaposlen ni tolikšne časovne stiske.

Gospodarjev sin, poročen – 1939.

Čeprav je po poklicu izučen zidar, dela raje na kmetiji in mu je kmečki poklic všeč. Poudarja pa, da je delo s stroji precej olajšano.

Gospodinja, poročena z gospodarjevim sinom – 1948.

Gospodinja ima že 12 let službe kot nekvalificirana delavka. Šla bi v službo, vendar ne more, ker ima še dvoje majhnih predšolskih otrok: „kdo bi ju pazil in predvsem kdo bi moškimi gospodinjil, če bi šla v službo.“

b) Gospodinja, neporočena – 1909.

Če bi bila še enkrat mlada, bi se želela poročiti, da bi imela moža in otroka, da bi lepo živeli in ne bi bila tako sama, kot je zdaj, ko ji je umrl pred leti še brat. (Pripovedovalka se ni poročila, ker ji je mati venomer govorila: „Franca, kdo bo pa mene stregel, če boš šla ti proč, na stara leta. Sem videla, da ni bila kontenta, sem jo imela rada in sem ostala doma. Ko sem bila stara čez 30 let, pa se nisem več zanimala za proko.“)

c) Gospodar, poročen – 1913.

Če bi bil še enkrat mlad, bi bil prav tako kmet, želel bi si edinole stroje, tako kot jih imamo zdaj.

Gospodinja, poročena, gospodarjeva žena – 1919.

Bila bi prav tako kmetica, seveda če bi imela stroje, in redila bi živino, da bi lahko delali in živeli.

Gospodarjev sin, neporočen, kvalificiran avtoelektrikar – 1957.

Živel bi prav tako kot zdaj, bil bi avtomehanik in kmet. Kupil bi si stroje in bi zraven zaposlitve kmetoval.

d) Gospodarica, vdova – 1914.

Če bi bila še enkrat mlada, bi se šla učiti za živiljo, tako kot si je želela, pa ni imela možnosti. Ko ji je l. 1956 umrl mož, bi bilo najpametneje, da bi dala zemljišče v najem, sama pa bi se zaposlila in redila enega prašiča, imela bi denar, iz najemnine bi plačevala davke.

Gospodaričin sin, poročen, nabavljavec – 1940.

Hodil bi naprej v šole, in se ne bi šel učiti. Rad bi se izučil za mehanika, pa ni dobil mesta in se je izučil za mizarja.

Gospodinja, poročena – 1940.

Če bi bila še enkrat mlada, bi se izučila za šiviljo.

e) Gospodarica, vdova – 1911.

Če bi bila še enkrat mlada, če bi še enkrat živela, bi šla v službo, da ne bi tako trpela, kot je in kot mora še zdaj, čeprav je bolehna.

Gospodaričin sin, poročen, šofer – 1950.

Če bi bili takšni pogoji, kot so danes, ne bi bil šel v službo. Pa ga je oče silil, naj gre v službo, da ne bo tako trpel kot on. Zdaj so ugodni pogoji za nakup strojev in gradbenega materiala.

Gospodinja, poročena – 1950.

Zadovoljna je s takšnim življenjem, kot ga ima. „Kaj ni lepše, če si sam svoj gospodar, v tovarni te pa vsak kontrolira in ti štemplajo karto prihoda in odhoda.“

f) Gospodar, vdovec – 1909.

bi še enkrat živel, bi bil živinozdravnik, to bi ga bolj veselilo kot kmetovanje, čeprav ima rad tudi poklic kmetovalca.

Gospodarjeva sestra, neporočena – 1911.

Želela bi se poročiti in imeti svojo družino. Tako pa je bila vojska in mati devet mesecev na postelji, kdo bi jo stregel . . .

Gospodarjev sin, poročen, šofer – 1945.

Tako kot zdaj bi bil zaposlen in kmetoval bi.

Gospodinja, poročena, uslužbenka – 1949.

Bila bi zaposlena tako kot zdaj.

g) Gospodinja, poročena – 1929.

Če bi bila še enkrat mlada, bi bila živinozdravnica.

Na podlagi navedenih odgovorov – anketirali smo 18 vaščanov (8 moških in 10 žensk) – ugotavljamo, da je 8 vaščanov (od tega 5 moških in 3 ženske) zadovoljnih s sedanjim življenjem, predvsem s sedanjim poklicem. Preostalih deset vaščanov, od tega 7 žensk in trije moški, pa bi si, če bi še enkrat živeli, izbralo drugačen poklic, čeprav med njimi nihče ni posebej poudaril, da je s sedanjim poklicem nezadovoljen. Vsekakor pa smo lahko opazili pri štirih starejših anketiranih vaščanih, ki so nekaj izraziteje poudarili nezadovoljstvo s svojim položajem, da to nezadovoljstvo poraja predvsem v zadnjih letih osamljenost in bolehnost.

Navedene vaščane smo nadalje vpraševali, „**V čem vidijo smisel življenja**“. Zanimivo je, da so bili odgovori po posameznih družinah, čeprav je bila anketa tudi tukaj prosto zastavljena, velikokrat enaki.

- a) – v družinski slogi (1905, 1939, 1948)
- b) – v zdravju (1909)
- c) – v delu (1913, 1957)
 - v otrocih (1919)
- d) – v zdravju (1914)
 - v otrocih (1940, 1940)
- e) – v miru (1911, 1940)
 - v otrocih (1950)
- f) – v družinski slogi (1909, 1945, 1949)
- g) – v delu (1929)

Tako se je očitno pokazalo, da je pri dveh družinah na prvem mestu družinska sloga. Kot smo opazili, jo eni imajo, drugi pa si jo želijo. Nadaljnje želje in misli pa so usmerjene v otroke (4), v zdravje (pri dveh starejših vaščanih), v delo (2) in končno v mir (2).

Podobno kot po drugih agrarnih naseljih so tudi v Gradcu **glede mehanizacije** starejši in mlajši vaščani enotnega mnenja, da je

– mehanizacija velika gospodarska dobrina, največkrat razbremenitev kmetov in polkmetov,

– edini način, da ob pomanjkljivi delovni sili, posebej tam, kjer so tudi zaposleni, obdelujejo ustrezne površine zemlje,

– če ne bi bilo mehanizacije, ne bi mogli v današnjem času kmetovati, to npr. najbolj občutijo mali kmetje povsod tam, kjer morajo strojne usluge venomer odsluževati ali plačevati.

Nasprotno pa vaščani niso naklonjeni nekaterim oblikam strojne skupnosti, kar utemeljujejo takole:

– Nekateri stroji, kot npr. traktor s priključki, kosilnica, samonakladalka, se v času sezone rabijo tako rekoč „vsak dan, ob vsakem primernem vremenu“. Tako ob lepem vremenu vsi hitijo spravljat seno in vsak se trudi, da posušeno čimprej zvozi domov s samonakladalko. (Zato: „tisti gospodje, ki propagirajo takšno strojno skupnost, nimajo pojma o načinu kmečkega dela, zakaj iz knjig se ne da kmetovati“.)

– Če bi imeli stroje v skupni lasti, bi pri sedanjem načinu obdelovanja in lastništva zemlje enkrat vsi delali, drugič pa vsi počivali.

– Kmet je zelo odvisen od vremena, in v tem je tudi največji problem, kako razporediti stroje, ki so v skupni lasti.

– Ljudje so različnih značajev (eni bi radi hitreje naredili, drugi počasneje), vsi bi pa težko čakali, kdaj pridejo na vrsto.

– Prav tako so nekateri varčni in natančni in tudi pri strojih gledajo, da je vse v redu, drugi pa so spet malomarni, tudi do strojev, kdo bi bil potem kriv za okvare, za prezgodnje uničenje strojev.

– Ker so vsi mlajši, ki znajo ravnati s stroji, dopoldne zaposleni, bi jih potem popoldne vsi potrebovali.

Ob navedenih, za ustanavljanje strojne skupnosti v Gradcu nedvomno negativnih mnenjih, so pripomnili vaščani, da je vsekakor nekaj strojev, npr. kombajn, ki jih vsekakor kaže imeti v skupni lasti. Iz enakih razlogov imajo v vasi v skupni lasti krožno brano (3) in trosilec za gnoj dva vaščana.

V vasi Gradec, kjer so vsi otroci krščeni, nedeljske in praznične maše pa redno obiskuje, kolikor smo mogli ugotoviti, le troje do četvero vaščanov (v dvoje družinah), pri eni družini pa tudi doraščajoči otroci, je zanimivo, kaj vaščani mislijo o pomenu religije, kar razberemo iz obširnejših odgovorov na postavljeno vprašanje: „Komu je potrebna vera: otrokom, mladini ali starim ljudem.“

– Vera je potrebna vsem, posebej mladini, da bolj pošteno živi. (Vpliv duhovščine v preteklosti je bil prevelik. Ljudje so poslušali vse, kar je rekel duhovnik, in to je veljajo za sveto. V resnici ni bilo tako. Kdo je kriv, da so ženske imele toliko otrok – vera, poslušnost. Kako se danes vera prilagaja času, še tako peša.)

– Vera je najbolj potrebna otrokom in mladini. Mladini zato, da se boljše razvija, kar zna mlad zna potem tudi star.

– Vera ni potrebna oz. v cerkev ni potrebno hoditi, lahko veruješ, ne da bi hodil v cerkev. (Sem včasih veliko hodila v cerkev, zdaj pa mislim, da je izguba časa in prenašanje pošt, ko se gre od maše domov, se klepeta. Otrokom sem pa dala vse zakramente, da me ne bodo preklinjali, ko bodo odrasli, sem jim govorila.) Po mnenju iste kmetovalke se duhovniki tudi včasih niso tako zelo vtikali v ljudi: res je le, da so malo bolj strašili ljudi, ker so imeli bolj proste roke, ker jih je tudi vlada podpirala.

– Vera je potrebna vsem, ne učijo nič slabega. (Zdaj gredo tudi duhovniki za svetom. Če ne bi bil župnik z ljudmi, jih ne bi šlo toliko na romanje.)

– Vera se še malo drži od starine, kar smo poverbali, zdaj se nič več ne moli, gre vse h kraju. Škodi pa nikomur ne, ker nič slabega ne uči. Mladim predajamo naprej, kar so nas naučili, vendar v manjši meri kot včasih. (Vpliv duhovščine je bil včasih prevelik, zato je veliko ljudi odpadlo, posebej med vojsko, če se vera ne bi posodobila, je ne bi bilo več. Je tudi od župnika precej odvisno. Naš je „takšen človek“ – če bi imeli takšne včasih, bi bilo trikrat več vernikov. Včasih so nas celo pri verouku topli, sedanji pa zna ravnati z otroki.)

– Vera je najbolj potrebna mladim, ker je to edina ovira, ki preprečuje delati slabo – če se ne boji Boga, se nima koga bati. (Včasih se duhovniki niso družili z verniki, so nas nekam zviška gledali – naš župnik pa se pogovarja in posvetuje z nami.)

– Na vero ne dam nič, da nekaj verjameš, pa je dobro. (Mož jih ima na piči že od vojske, ko je videl, kako so delali.)

Navedeni, o potrebnosti vere večinoma pritrdilni odgovori, bi nas lahko zavedli k napačni predstavi, da sodi večina graških družin oziroma odraslih Gračanov k aktivnim vernikom. Že navedeni podatek, da redno obiskuje nedeljske in praznične maše le petero vaščanov, pa kaže, če izvzamemo šolske otroke, ki večinoma (razen enega) še hodijo k maši, kar 78,3 % versko nezainteresiranost odraslih Gračanov.

V sestavku, kjer podajam oris medsebojnih odnosov v družinah in medsebojnih stikov posameznih družin v vasi Gradec, so se pokazale nekatere enake in za vse družine

značilne poteze, na drugi strani pa smo ugotovili nekatere specifične in samo posameznim družinam ali posameznikom lastne poteze. V sestavku, ki temelji na monografskih podatkih o posameznih družinah in na opazovanju medsebojnih odnosov, smo zato posplošili enake in vsem družinam lastne poteze tam, kjer so se podatki ponavljali, deloma pa smo izpostavili nekatere poteze, ki so značilne za posamezne družine oziroma njim pripadajoče posameznike.

Za pričujoči poizkus podajanja gradiva sem se odločila v prepričanju, da:

- sodi gradivo o posameznih družinah, ki je (in mora biti) podlaga podobnim sestavkom, v muzejsko kartoteko in da zlasti nekatera opazovanja ali zaupnejši podatki ne sodijo v javnost,³¹
- po drugi strani pa so razprave, ki posplošeno očrtujejo poglobitveni stil celotnega ali določenega dela življenja, nedvomno za stroko uporabnejše.

31. Primerjaj ugotovitve v referatu: Marija Makarovič, Način in pomen zbiranja zaupnejših etnoloških podatkov. Kako jih hraniti in kako jih izpostavljati. Gorizia 1978 (simpozij v okviru VIII. mednarodnega folkl. tekmovanja).

Summary

FAMILY LIFE AT GRADEC NEAR PIVKA IN THE KARST
(An outline of mutual relations)

The author presents in this study a clear survey of mutual relations in families and their relations with other families in the village Gradec near Pivka na Krasu (Pivka in the Karst). Owing to the limited space the author abandoned the original intention to deal each family separately, although the investigation was planned in such a way. Therefore she generalized the monographic data on various families whenever she could do this without essentially mutilating the real image of mutual relations in the framework of a family and their relations with other families.

Wishing to present a real, existing image of mutual relations at Gradec, the author limits her endeavours, on the one side, on showing this respect of life during the year of her research (1978), and on the other, she reaches in the pre-War and older periods whenever such comparisons were useful in order to present more clearly changes in the way of life of villagers.

The answers of the majority of grown-up members of individual families and in situ prepared questionnaire, which are given in the supplement, are meant to present the thinking and opinions of individuals on various questions (e.g. about the meaning of life, mechanization and communal mechanizational services, about religion etc.), which were constantly repeated in mutual discussions during the time of investigation.

Gradec, which lies in a spot sheltered from the wind in the wavy area of the central Pivka in the Karst, is a small village, characteristic of the present conditions. During the year when the investigation was performed there were eight families at Gradec, out of which two families were peasants, out of other four peasant families one or two family members were employed, and two families were workers' families.

The above-mentioned families (two small or nucleous families and four small, enlarged families) represent today basic socio-economic units, in the framework of which was formed and externally expressed characteristic way of life, typical of Gradec. This is a way of life which also shows in mutual relations a number of general and equal characteristics, on the one hand, and a number of features typical of individual families, on the other.

The present paper presents a description of mutual relations within the families and also relations among various families in the village; it has been shown that all families have some common, equal, characteristic features, and some individual, specific features of families and individuals, have also been delineated.

The paper is based on monographic data about individual families and on the observations of mutual relations, and therefore generalizations have been made whenever data coincided, some features, which are characteristic of various families or their individuals, have been partly over-exposed.

The present attempt of conveying the above-mentioned material has been chosen on the basis of the author's persuasion that

- the sources about various families, which are (and should be) the basis of similar presentations, should be kept on records in the museum, and that some observations or confident data should not be made publicly known;*
- the investigations, which draw the outline of the style of total or partial way of life, are undoubtedly more useful for our science.*

STATISTIČNI POPISI O PISMENOSTI ROMSKIH ŽENSK V SLOVENIJI IN PREUČEVANJE SPREMEMB V NJIHOVEM ŽIVLJENJU

Obdelano gradivo, ki zajema način življenja Romov v Sloveniji, vsebuje tudi pomembne podatke o njihovih življenjskih razmerah iz najnovejše preteklosti. Spremenjeni način življenja naših Romov, predvsem v zadnjem desetletju našega časa, kaže, kako se ti ljudje prilagajajo sodobnemu družbenemu sistemu in novim kulturnim oblikam, ki se razvijajo v njihovem neposrednem okolju.

Pričujoči prispevek obdeluje namreč gradivo, ki ga vsebujejo statistični viri, dopolnjuje pa ga gradivo, ki je bilo zbrano v nekaterih romskih naseljih. Poglavitni poudarek te razprave temelji na statističnih podatkih, saj ti osvetljujejo precej resnično stanje pismenosti oziroma nepismenosti romskih žensk v Sloveniji. Ugotovitve, ki so bile zapažene na njihovih domovih, pa odkrivajo tudi nekatera prizadevanja teh žensk; ta izvirajo iz njihovih lastnih pobud. Pregledana so bila nekatera naselja, večja in manjša, starejša in mlajša, ter občasni tabori nekaterih romskih družin.

Popisni listi, ki so bili izpolnjeni ob popisu prebivalstva leta 1971,¹ vsebujejo podatke o osnovnem znanju slovenskega jezika, to se pravi, ali Romi znajo pisati in brati ali pa so nepismeni. Omenjeni statistični viri, ki so, kot sem že omenila, podlaga temu prispevku, izpričujejo, kako pomanjkljivo znanje slovenskega jezika imajo romske ženske in kako malo je bilo opravljenega za njihovo osnovno izobrazbo.

Menimo, da moramo, ko preučujemo današnji način življenja Romov v Sloveniji, posvetiti nekaj preučevanj tudi tej temi, ki je bila do sedaj popolnoma zanemarjena; to je vprašanje splošne osnovne izobrazbe romskih žensk in vprašanje njihovega odnosa do splošnih kulturnih prizadevanj v slovenskem prostoru. Tudi ta vprašanja je potrebno prav tako obdelati kot vsa druga in jih upoštevati pri delu, ob katerem skušamo zajeti kar najbolj resnično podobo življenja naših Romov. Preučevanje vzrokov nepismenosti in pomanjkljive splošne izobrazbe romskih žensk odpira pomembna vprašanja tudi etnologom.

Ugotovljeni podatki o osnovni izobrazbi romskih žensk v Sloveniji so pokazali, da so nepismene skoraj vse odrasle ženske. To opravljeno delo tudi bolj ali manj potrjuje domnevo, zakaj se te ženske teže prilagajajo novim oblikam vsakdanjega življenja, saj jih prav ta pomanjkljiva osnovna izobrazba še vedno postavlja v okolje, ki je zunaj našega družbenega dogajanja. Te nepismene romske ženske se počutijo najboljše tako, da živijo še naprej tako življenje, kot so se ga naučile od svojih mater, ki so kajpak živele v drugačnih časih in v drugačnih razmerah. Položaj romske ženske je v stalno naseljeni družini nekoliko boljši. Čeprav so tudi te ženske nepismene, so nekatere zaposlene in te kažejo precejšnje zanimanje za znanje, ki ga lahko dobe ob tem ali onem delu. Tiste pa, ki so le gospodinje in ne znajo brati in pisati, kažejo lastne pobude vsaj za boljše urejen dom. Mnoge med njimi razumejo, kako je potrebno znati pisati in brati, in zato pošiljajo otroke v šolo. Vendar moramo ob teh ugotovitvah le dodati, da je še precej romskih žensk, ki še niso toliko osveščene, da bi se jim zdelo pametno, da njihovi otroci hodijo v šolo.

Primer posebnega preučevanja so ženske romskih družin na Dolenjskem. Povedati moramo, da se mnogo teh družin še občasno seli. Ugotovljeno je, da so te družine zelo zanimivo področje etnološkega dela, saj v njih zasledimo mnogo rodovnih šeg, ki so odsev izvirne kulturne dediščine. Če bi to njihovo ohranjeno izvirno kulturo pravilno usmerili in označili, bi nedvomno imeli več uspehov ob splošnem osnovnem izobraževanju romskih žensk. Uspeh tovrstnega dela je opaziti že pri otrocih iz naselja Žabjek, ki jih

1. Popis prebivalstva leta 1971. Zavod za statistiko SRS v Ljubljani.

Pregledani so bili popisni listi romskih družin iz Prekmurja, z Dolenjskega in z Gorenjskega.

Uporabljeni so tudi terenski zapisi.

Nova hiša v naselju Romov v Vanči vasi, 1976

Romska gospodinja suši perilo; Dolga vas pri Lendavi 1976

vzgjajajo na osnovni šoli v Bršljinu pri Novem mestu. To so otroci nepismenih staršev, ki jim pedagogi posvečajo vso pozornost; posredno po otrocih so v zvezi tudi z materami. Mnogo romskih žensk je nezaposlenih. Vidimo jih le, kako opravljajo vsakdanja dela, ki so neposredno povezana z družino, saj gospodinje morajo skrbeti za življenjske potrebščine, za urejenost doma, posebno njihovo poslanstvo pa je, da skrbijo za številno potomstvo. Dodamo le še priložnostna dela, na primer nabiranje zdravilnih zelišč, gozdnih sadežev, in beračenje, čeprav to zadnjo dejavnost najraje zamolčimo. To so vsa vsakdanja opravila številnih romskih žensk v naših krajih.

Zbiranje podatkov o vsakdanjem življenju v naseljih teh ljudi, so vzbudili misel, da bi bilo potrebno vedeti tudi nekaj o statističnih popisih in kakšen je odnos Romov ob dajanju takih podatkov popisovalcem. Tako so bili pregledani podatki v popisnih listih iz leta 1971. Na podlagi teh bo mogoče podati precej natančen pregled nepismenosti romskih odraslih žensk, tudi nezaposlenost in priložnostne dejavnosti, navedene v statističnih virih.

Na Dolenjskem so pokazali ti statistični viri splošno nepismenost pri obeh spolih odraslih Romov, medtem ko so podatki pokazali v Prekmurju drugačno razmerje, ki bo obravnavano kasneje.

V nadaljevanju prispevka bo tekla razprava o pismenosti oziroma nepismenosti odraslih romskih žensk, to pomeni, da so zajete matere in dekleta.

V romskem naselju Žabjek pri Novem mestu ni bila v času popisa zaposlena nobena ženska. V 37 družinah je bilo nepismenih 27 žensk; pet jih je znalo pisati. Te romske družine so številne, ki imajo šest, sedem ali devet otrok. Mnoge družine med njimi se še

premikajo po Dolenjskem, čeprav le na krajevnem območju, za nekaj časa se ustavijo pri drugih romskih družinah, potem se spet vrnejo. Nekateri posamezniki še prosijo pri ljudeh, nekateri pa bi najraje dobivali socialno podporo; malokateri se zaposli, toda ne vzdrži dolgo pri delu. Značilno za te družine je tudi to, da ne znajo gospodarno razporejati s skromnim dohodkom. Na drugi strani pa so življenjske razmere teh ljudi še zelo neurejene, saj kaže naselje neprimerno okolje, ker je v bližini smetišče in konjederčeva jama. Ženske in otroci iz naselja so stalni obiskovalci bližnjega smetišča. Na tem prostoru pobirajo razne predmete, na primer kartonske škatle; z njimi namreč oblagajo stene v bivališčih; zanimive so jim tudi razne revije, iz teh pa izrezujejo barvne fotografije in jih lepijo na stene. Nepismenost žensk v tem naselju je stoodstotna, zakaj pet pismenih žensk je iz drugih naselij. Preden so se te poročile v ta kraj, so pripadale družinam v okolici Trebnjega.

Nepismenost teh odraslih žensk je velika tudi v drugih romskih naseljih na Dolenjskem. V Jedinščici so, na primer, v petih družinah štiri gospodinje nepismene. Zaselek je mlad, saj so se te družine naselile v tem kraju šele v zadnjem desetletju. Kljub tako pomanjkljivi izobrazbi skušajo gospodinje pokazati svoje sposobnosti in željo po napredku tako, da skrbijo za urejen dom in primerno obleko. V Malem Gabru pri Trebnjem živi sedem družin; v teh je šest nepismenih žensk. Na Hudejem je romski zaselek v gozdu na gmajnski zemlji, ločen od kmečkega naselja. Prebivalstvo v njem se povečuje. Našteti je mogoče precej mladih družin, katerih člani niso zaposleni. Popisanih je bilo 15 družin, v njih je bilo 13 odraslih žensk nepismenih. Ženske teh družin opravljajo le priložnostna dela, zvečine nabirajo razna zelišča in tudi še prosijo pri ljudeh.

V šentjernejski dolini so se naselile prvotno družine Jurkovič. Danes je podoba teh naseljencev drugačna. Na tem območju živi le nekaj družin z imenom Jurkovič, druge družine so se pomešale z drugimi rodbinami z ženitvami. Podatki o teh romskih družinah so bili ob popisu leta 1971 precej pomanjkljivi. V šestih družinah, ki prebivajo na gmajni blizu Šentjerneja, in se od časa do časa še selijo, so bile štiri ženske nepismene.

Ob popisu leta 1971 so bile v občini Krško popisane romske družine v Veliki vasi. Te oblikujejo mlajša romska naselja, kakršna so v Kirinovem grmu, Drnovem, Leskovcu in v gozdu Rimš. Bivališča teh družin so na gozdnih in gmajnskih površinah, ki so zvečine družbena lastnina. V te kraje se priseljujejo posamezne romske družine z raznih krajev Dolenjskega in od posameznih rodbin. Zaselki in občasna bivališča teh ljudi so še zelo nestalna, saj se nenehno premikajo. Odrasli se kaj malo zaposlujejo, raje se ukvarjajo z občasnimi opravili in nabirajo zdravilna zelišča. Popisanih je bilo 20 družin, nepismenih pa je zabeleženih 18 žensk.

Visok odstotek nepismenih romskih žensk kaže obravnavani popis prebivalstva tudi v Beli krajini. V zaselku Kanižarica pri Črnomlju živi šest romskih družin; pri teh je nepismenih pet žensk. Te družine so revne, zaposleni so moški in ena ženska. Opazimo lahko, da so njihova bivališča zelo skromna, zvečine enocelična. O takem domu je mogoče reči, da je v njem resnično težko skrbeti za urejenost in čistočo, kar naj bi bilo eno pglavitnih del te romske ženske, ki ni zaposlena. Vendar moramo pripomniti, da ji je naložena pomembnejša dolžnost po nepisanem pravilu, po katerem je mati in pglavitna oskrbovalka družine z živežem. Tudi v tem zaselku opravljajo ženske le priložnostna dela in prosijo pri okoliških prebivalcih. Tak način življenja je gotovo tudi vzrok, da kaže mati veliko neosvečenost do osnovnega izobraževanja svojih otrok. Svoje mnenje in misli izraža z besedami, da bi morala občinska skupnost oskrbovati otroke z obleko in s šolskimi potrebščinami, ker so revni.

Romske žene, Dolga vas pri Lendavi 1976

Žena iz rodu Baranja, Pušča 1961

Romsko naselje Lokve, ki se razprostira na gozdni površini ob cesti v smeri istoimenske kmečke vasi, je danes eno največjih v Beli krajini. To naselje se izredno hitro razvija in modernizira, prav tako je mnogo teh vaščanov tudi že zaposlenih. Ženske so razmeroma prizadevne, skrbijo za urejeno vsakdanje življenje svojih družin in otroke redno pošiljajo v šolo. Menimo, da bi kazalo poskusiti z načrtno vzgojo teh mater in deklet, ker kažejo mnogo dobre volje in pripravljenosti, pridobiti si tako znanje, ki je potrebno vsaki sodobni ženski.

V tem naselju je tudi odstotek nepismenih žensk precej nižji. V 31 družinah je bilo popisanih 18 nepismenih mater in deklet, 12 je bilo pismenih; zaposlene so bile štiri ženske.

Na obrobju mesta Metlike je naseljenih pet romskih družin; nepismeni sta dve ženski. O dveh dekletih pa kaže povedati tole: ena je končala kmetijsko šolo in živi v mestu, druga je lekarniški tehnik in živi prav tako v mestu. Gospodinje omenjenih družin so zelo prizadevne pri vsakdanjem delu, kar kažejo tudi njihovi urejeni domovi, seveda po zmogljivosti posameznika.

Blizu Križevske vasi, na tako imenovanem Gavgenem hribu, je naseljenih pet romskih družin. Pri teh sta zabeleženi dve nepismeni materi, tri so pismene. V zaselku Dobravice so tri romske družine, nepismenost teh žensk pa je stoodstotna.

Poseben primer so romske družine, naseljene na gmajni, imenovani tudi Coklovca, blizu Semiča. Ob popisu prebivalstva je bilo popisanih devet družin; nepismenih mater je zabeleženih sedem. Vse ženske so nezaposlene; poleti se premikajo po okoliških gozdovih z vozom in konjem in nabirajo gozdne sadeže in zdravilna zelišča. Zaselek kaže vidno zaostalost, neurejeno življenje, predvsem pa revščino. Vse te družine so resnično socialni

problem. Živijo v neprimernih bivališčih in v neprimernem okolju; zaselek tudi nima pitne vode v bližini. Vsi ti problemi so odsev resnične revščine in ne etničnosti njihovega rodu. Njihove izvirne etnične posebnosti so še danes ohranjene, niso pa pravilno upoštevane, kar je tudi vzrok, da so te družine osamljene. Dosedanja etnološka preučevanja o prilagajanju teh ljudi na sodobno življenje, so pokazala kako nujna bi bila prevzgoja in osnovna izobrazba žensk v tem romskem naselju.

Manjši odstotek nepismenih žensk je bil ugotovljen ob popisu Romov v Željnah pri Kočevju. V 17 družinah je le devet nepismenih žensk. V tem naselju je opaziti, kako si posamezne matere prizadevajo, da bi bila njihova družina urejena. Tudi v tem zaselku je precej revnih romskih družin, vendar pa otroci hodijo redno v šolo in se učijo dokaj uspešno. V tem kraju so se prvi naselili Hudoroviči, katerih rodovna imena so še danes najštevilnejša, pojavila pa so se tudi imena drugih romskih skupin. Tako se ena družina danes piše Šarkezi, ker se je moški priselil iz Prekmurja. Druga družina ima ime Rajhard in izvira iz Sinto skupine na Gorenjskem; tudi priimek Kovačič je nov, ta je razširjen v okolici Mirne peči. Prav ti omenjeni novi priseljenci in še nekateri drugi zmanjšujejo odstotek nepismenosti v naselju. Zaposlenih je le nekaj moških, od odraslih žensk nobena ni zaposlena.

V Prekmurju je bilo pregledanih več romskih naselij, ker so najštevilnejša v teh krajih. Za obravnavani statistični prikaz so bila pomembna večja romska naselja v bližini mesta ali prometnih cest in razstreseni zaselki po Goričkem in v obmejnih krajih.

Statistični podatki pismenosti oziroma nepismenosti, ki so bili dobljeni pri tej skupini, kažejo večji odstotek pismenih moških, kakor žensk. Vzroki takega razmerja pismenosti so pogojeni v preteklosti in so v zvezi s strogimi ukrepi tedanje madžarske oblasti.

Visok odstotek nepismenih žensk pri prekmurski skupini odpira vprašanje, kateri so bili vzroki, da so ženske ostale nepismene; in ne nazadnje je tudi vprašanje, koliko je bilo sploh zanimanja za vzgojo in izobrazbo žensk. Ta vprašanja sodijo med poglavitna, saj nazorno kažejo razmere iz preteklih časov, ko je bila ta ženska postavljena zunaj splošnega družbenega dogajanja, v naselja, ločena od drugih občanov.

Ugotovljeno je tudi, da je več starejših družinskih očetov pismenih. Ob takih podatkih so zanimive omembe, od kod se je priselila popisana oseba. Tako pove, na primer, zapis, da je bil brusač Janez Horvat rojen v Kislingu na Madžarskem, kjer je hodil v šolo in končal nekaj razredov. Njegova žena Terezija, ki je bila rojena v Daruvarju na Hrvaškem, pa je nepismena. Drugi popisani zakonski par ima enake podatke, namreč, da je mož pismen, žena pa nepismena; rojena je bila v Bistri na Hrvaškem. Primera, ki sta navedena, nista osamljena. V obravnavanih popisih dobimo pri starejših družinah enake podatke v zvezi s pismenostjo.

Večji odstotek nepismenih žensk po statističnih virih in več pismenih moških pri prekmurski romski skupini nakazuje problem o katerem bo potrebno razmišljati.

V največjem romskem naselju, imenovanem Pušča—Černelavci, blizu Murske Sobote, so nastale v najnovejši preteklosti temeljite spremembe v vsakdanjem življenju teh vaščanov kakor tudi v zunanjem videzu samega naselja. Pred približno petnajstimi leti so bili ti Romi revni in skoraj vsi nezaposleni, bivališča pa zelo neurejena. Danes pa se odrasli vaščani množično zaposlujejo, šoloobvezni otroci pa hodijo redno v šolo. Vrtec ob naselju je pomembna vzgojna ustanova, v katerem dobijo predšolski otroci načrtno pripravo za pouk v osnovni šoli. Skoraj vsa današnja mladina ima osnovno šolsko izobrazbo, nekateri so končali celo srednjo šolo (npr. šolo za medicinske sestre, administrativno šolo, glasbeno šolo).

Romi na žeganju pri Treh farah – Metlika, 1960

Pomanjkljivo osnovno izobrazbo pa kažejo podatki odraslih vaščanov, posebno žensk. Neznanje oziroma pomanjkljivo znanje slovenskega jezika in sploh stanje pismenosti teh ljudi je pokazal tudi popis prebivalstva iz leta 1971.

Pri pregledu teh popisnih listov je bil ugotovljen visok odstotek nepismenih žensk iz obravnavanega naselja. Tako so popisovalci zabeležili, da je bilo v 118 družinah nepismenih 79 žensk. Menimo torej, da ti podatki nazorno govorijo o položaju te ženske v preteklosti, o delitvi dela med možem in ženo in naposled o nenačrtnem zanimanju odgovornih ljudi za njeno osnovno izobrazbo.

Kakor pri drugih romskih skupinah v Sloveniji tudi pri teh družinah še ni bilo narejenih načrtnih programov, ki bi obravnavali pomanjkljivo izobrazbo romskih žensk in jim skušali pomagati iz zaostalosti. Nobene okrožnice ali odloki, ki so bili izdani v različnih časih ne govorijo o načrtni vzgoji teh žensk. Da so te ugotovitve resnične, najbolj potrjujejo obravnavani statistični viri.

Šele v najnovejši preteklosti so bili storjeni nekateri poskusi izobraževanja romskih žensk pri prekmurski skupini, toda zajeli so le eno dejavnost, ki je bila precej uspešna. V Murski Soboti so priredili kuharski tečaj, ki so se ga udeležile predvsem mlade ženske iz naselja

Pušča. Znanje, ki so ga pridobile pri tem pouku, so začele uspešno uporabljati doma pri vsakodnevem pripravljanju hrane.

Nekaj besed je vredno povedati tudi o lastnih pobudah romske ženske, ki kaže željo po napredovanju. Ena njenih posebnih lastnosti je namreč ta, da zna izredno dobro opazovati življenje v svoji neposredni okolici. Tako lahko rečemo, da so nekatere navade, ki so nove tudi ostalemu prebivalstvu, že privzele nekatere romske gospodinje. Mimogrede bodi omenjeno, da je gostoljubnost romskih ljudi njihova rodovna dediščina. Ta pa se kaže v sedanjem času različno, predvsem po novih navadah, ki so splošne pri vseh prebivalcih. Tako je danes v romski družini že navada, da obiskovalca povabijo na skodelico turške kave, na prigrizek peciva in čašo pijače. Zgodi se lahko, da obiskovalec stopi v njihov dom, ko je čas obeda. Gospodinja bo ponudila, kar je pripravila za svojo družino.

Druga pobuda, ki je prav tako lastna romski gospodinjici in precej spreminja njeno vsakdanje življenje, je skrb za lepo oprano perilo, posebno tisto, ki se uporablja za dojenčka. To delo je tudi eno prvih opravil, ki so se ga romske ženske oprijele, ko so začele spreminjati način življenja. Marsikatera družina je revna, ima preprosto bivališče, gospodinja je nepismena, vendar skrbi za urejeno in čisto obleko svoje družine.

To je le nekaj zapažanj, ki smo jih zabeležili v naselju Pušča. Te lastne pobude nedvomno vodijo k razvoju napredka te vasi. Pomanjkljiva splošna izobrazba romskih žensk, ki jo je povzročila dolgotrajna nepismenost teh ljudi, pa govori tudi o njihovi današnji odmaknjenosti od splošnih družbenih dogajanj v našem prostoru. Gotovo je, da je ta nepismena ženska še bolj družbeno osamljena, ne bi pa bila, če bi znala pisati in brati. To njeno osamljenost pa povečuje tudi revščina in to je opaziti v marsikaterem domu. Našteti vzroki, ki govorijo o nepismenosti odraslih, so tudi predmet etnologovega razpravljanja in preučevanja.

Drugo večje naselje Romov v Prekmurju leži ob cesti na območju Vanče vasi. Tudi o tem naselju je potrebno povedati nekaj več kot samo statistične podatke, saj smo zabeležili iz življenja teh vaščanov precejšnje spremembe v bližnji preteklosti.

Leta 1971 je bilo v tej vasi popisanih 43 družin; v njih je bilo naštetih 20 nepismenih žensk. Zaposleni so večinoma moški v domačih podjetjih. Kar pa zadeva zaposlitev v tujini, je razmerje drugačno; namreč v tujini dela več žensk kot moških. Te so delavke v tovarnah in na kmetijskih posestvih. Ženske v Vanči vasi so zelo prizadevne in delavne in tudi mnogo zaslužijo. Menimo, da je prav uspešna zaposlitev v tujini spremenila te ženske, saj so postale samozavestnejše in odločne. Danes vedo, da lahko z rednim delom in prejetim dohodkom vzdržujejo družino. Spremembe pri ženskih delih so opazne v vseh pogledih. Tako je na primer dom bolj urejen, tudi sodobno opremljen, otroke pa pošiljajo redno k šolskemu pouku. Torej splošno lahko rečemo, da se življenje v njihovih domovih razvija tako, kakor je primerno za vsakega današnjega delovnega človeka.

Vse te spremembe, ki so jih povzročile zaposlitve, pa niso zajele vseh družin. V Vanči vasi in tudi v nekaterih drugih naseljih so nastale zaradi večjih dohodkov nekaterih vaščanov večje ali manjše socialne razlike med posameznimi družinami. Omeniti moramo prvo desetletje po drugi svetovni vojni, ko so bile romske družine v Vanči vasi zelo revne; nekateri posamezniki niso hoteli delati, drugi pa dela niso mogli dobiti, tako ni bil tedaj zaposlen skoraj nobeden. Ko pa so se začeli zaposlovati v Avstriji in v drugih deželah, se je njihov gmotni položaj znatno izboljšal, toda ne pri vseh družinah. Nekaterim so te spremembe povzročile druge težave, predvsem niso znali smotno razdeliti pridobljenega dohodka. Zato so še danes ostali revni, kakor tisti, ki niso imeli nobenega mlajšega

družinskega člana, da bi odšel delat v tujino. Prav zaradi teh vzrokov so nastale med temi vaščani socialne razlike in te danes vzbujajo medsebojno zavist in nesoglasja.

Podobne spremembe, ki smo jih že navedli smo zabeležili pri romskih družinah v Borejcih. Tudi te ženske redno delajo doma in v tujini. Odstotek nepismenosti je manjši. Tako smo v 20 družinah našeli le osem nepismenih žensk.

Romsko naselje v Zenkovicah je bilo obravnavano kot zelo napredno že v bližnji preteklosti. Zato smo pregledali popisne liste tudi o teh družinah. V naselju živi več poklicnih godbenikov, ki igrajo v raznih orkestrih po Sloveniji in v obmorskih krajih. Žene teh mož niso zaposlene. Drugi so zaposleni v tujini, in sicer moški in ženske; še nekaj je takih, ki delajo doma kot dninarji in priložnostni delavci. Večina družin ima urejene domove, sodobne stavbe, prostore opremljene z modernim pohištvo, v kuhinji pa vrsto gospodinjskih aparatov. Ob že navedenem popisu je bilo popisanih 32 družin; v njih pa smo našeli 28 pismenih žensk, le dve starejši ženski sta zabeleženi nepismeni. Nekaj žensk, primoženih s Hrvaškega in iz drugih krajev Slovenije, ni romskega rodu.

Romsko naselje v Domajincih sodi med večja na Goričkem. V zadnjih desetih letih je doživelo tudi veliko sprememb. Vsi odrasli mlajši družinski člani so zaposleni v tujini, moški in ženske. Ob popisu je bilo popisanih 18 družin, ki imajo po šest, sedem in osem otrok. Nepismenih žensk je bilo osem in prav toliko pismenih.

V Lemerjih prebiva manjše število romskih družin; so revne in v njih je več starejših ljudi. Popisali so sedem družin in v teh so bile tri ženske nepismene. Tudi iz tega naselja delajo ženske v tujini; nekatere so zaposlene v domačem kraju. Te delajo kot dninarke in delavke na farmi piščancev v Skokovicah. Po načinu življenja so se te ženske precej prilagodile življenju domačink v bližnji okolici. Njihova bivališča so preprosta, vendar še kolikor toliko urejena; prav tako vzdržujejo čistočo in osebno higieno.

Romski zaselek na Cankovi leži ob avstrijski meji. To je eden manjših zaselkov, saj šteje samo pet družin. Ob pregledu pismenosti žensk je bilo ugotovljeno, da je bila le ena nepismena. Ta podatek nas prav za prav preseneča, ker je naselje tako oddaljeno od večjih središč. Ženske niso zaposlene, moški pa delajo v tujini.

V nasprotju s Cankovo je romsko naselje v Pertoči eno večjih na Goričkem, vendar prav tako oddaljeno od večjih središč. Ob popisu je bilo popisanih 26 romskih družin. Moški in tudi nekatere mlajše ženske so zaposleni v tujini. Nepismenost žensk je precej velika, saj smo jih v popisanih družinah našeli 18. Večji odstotek nepismenih žensk imajo še druga romska naselja. V Kraščih živi 11 družin, v njih pa je bilo popisanih pet nepismenih žensk. V Kuštanovicah je naseljenih 12 družin in v njih je 11 nepismenih žensk. Tudi iz teh naselij je večina družinskih članov zaposlenih v tujini.

Romsko naselje v Dobrovniku se razprostira ob madžarski meji. Romi, naseljeni v tej vasi, pripadajo skupini, ki je že na Madžarskem opustila materin jezik. Ob popisu prebivalstva leta 1971 se je skupina opredelila za madžarsko narodnost in madžarski jezik. Kasnejši priseljenci v teh družinah so označili narodnost slovensko ali hrvaško. Mimogrede bodi omenjeno, da je v tem naselju zaslediti še starejša romska imena, ki jih drugod po Prekmurju ni več. Ta so na primer Zarka, Ratko, Bedö. Popisanih je bilo 16 družin; v teh pa so bile le tri nepismene ženske. Skoraj vsi odrasli so zaposleni v tujini, zato se naselje hitro razvija. Večina teh družin ima zidane nove hiše, okrog teh pa urejene in ograjene vrtove. V vseh teh domovih je opaziti čistočo in red, gospodinje tudi uporabljajo razne gospodinjske stroje. Nekateri med temi Romi so poklicno izobraženi, na primer strojni ključavničar, natakár, gradbeni strojnik, študent na Vojni akademiji itd. Značilno pa je, da je skoraj v vsakem romskem naselju nekaj družin, ki še danes živijo bohemsko življenje

in se ne zaposlujejo. Tako je tudi v Dobrovniku, ob popisu smo našeli pet takih, ki se preživljajo s priložnostnimi deli, s krošnjarjenjem in z beračenjem. Splošno je mogoče trditi, da kaže romsko naselje v Dobrovniku velik napredek, posebno pa visok odstotek pismenosti.

Romsko naselje Hodoš na lendavskem območju je bilo obravnavano že pred približno petnajstimi leti kot primer ene najbolj urejenih in naprednih vasi romskih naseljencev. Tudi ti Romi govorijo madžarski jezik, kot dobrovniški. Pomembni so priimki, ki pripadajo madžarskim romskim družinam, na primer Sarka, Kardoš, Kakaš, in rojstni kraji starih staršev. Naselje je majhno, šteje le šest družin, od katerih ima ena trinajst družinskih članov. Odstotek nepismenosti pri ženskah je manjši, saj sta nepismeni le dve. Domovi teh družin so urejeni in čisti. Nekateri moški so zaposleni, ženske obdelujejo zemljo, ki jo ima vsaka družina nekaj arov.

Posebna skupina so Romi v Dolgi vasi pri Lendavi. Pripadajo rodbini Olah in so se priselili s Hrvaškega. Z ženitvami so pomešani z madžarskimi Romi. Ob popisu se je največ članov teh družin opredelilo za madžarsko narodnost, nekaj tudi za hrvaško in slovensko. Izvirajo iz rodu svedrarjev, vendar so to obrt danes opustili. Poseben način življenja in ohranjen rodovna izročila ločujejo te družine od drugih prekmurskih Romov. Današnji način življenja žensk iz teh družin kaže mnogo etničnih posebnosti. Ženske niso zaposlene. Ob popisu prebivalstva leta 1971 je bila zabeležena stoodstotna nepismenost žensk; pri teh družinah so nepismeni tudi skoraj vsi moški. Bivališča so skromna, zato živijo te ženske preprosto življenje, skoraj redno še prosijo po vaseh in v mestu. Neurejene razmere in nezaposlenost so povzročile širjenje hujših bolezni. Vpliv matere pri družinah sinov je še izredno močan. Pri mlajših družinskih članih je le opaziti željo, da bi radi vsaj po zunanjem videzu postali enaki mestni mladini. Prav tako si prizadevajo mlajše ženske, ki skušajo imeti kolikor toliko urejeno obleko, kadar gredo v mesto.

Na Gorenjskem so naseljene le posamezne družine Romov, ki so precej oddaljene druga od druge. Ob pregledu popisa prebivalstva iz leta 1971 smo dobili podobne podatke o nepismenosti žensk kot pri drugih romskih skupinah v Sloveniji. Ženske teh Romov so stoodstotno nepismene. Kljub tako pomanjkljivi splošni izobrazbi so te ženske v določenih pogledih precej prizadevne. Če je družina naseljena blizu mesta, ali v mestu, se skušajo njihovi mlajši člani vsaj po obleki prilagoditi okolju. Nekateri domovi so tudi že kar urejeni, prav tako je opaziti že več notranje opreme in gospodinjskih aparatov. Splošno te ženske niso zaposlene, ker take službe, ki si jo želijo, ne dobijo. Res je tudi, da so odgovorni organi v tovarnah in v podjetjih nezaupljivi do njih. Ker so nepismene ali pa je njihovo osnovno znanje jezika tako pomanjkljivo, so na voljo tem ženskam le fizična dela, tudi težja, ki jih odklanjajo, predvsem kmečka dela. Mlada dekleta bi se najraje zaposlile v tovarnah in v gostinskih podjetjih, na primer v tovarni čipk ali v hotelih kot sobarice. Starejše ženske pa se v tej skupini še rade ukvarjajo z vedeževanjem, ker tako nekaj zaslužijo, in tudi prosijo še pri okoliških prebivalcih.

Statistični podatki, ki smo jih uporabili za podlago razmišljanja o življenju in o osnovni izobrazbi romskih odraslih žensk, so pokazali tudi njihov delavnik in to, kako še vedno živijo osamljene v naselju in kako majhen je njihov delež v delovnih procesih naše družbe. Iz podatkov razberemo popolno pomanjkanje osnovne izobrazbe romskih žensk. Posamezna prizadevanja, kako bi si boljše uredile vsakdanje življenje, pa izvirajo nekoliko tudi iz lastnih pobud. Te bi morali razvijati in jih načrtno dopolnjevati, da bi bile te ženske usposobljene ne samo za gospodinjska dela, temveč tudi za redno zaposlitev. Dobro vemo, da romske ženske težko dobijo delo, ker delodajalci ne zaupajo njihovim sposobnostim. Poglavitno vprašanje je, kako zaposliti prosilko s pomanjkljivo osnovno

izobrazbo. To je problem odraslih žensk in mladih deklet tega rodu, saj še danes večina nima dela in zaradi tega so še vedno družbeno osamljene.

Ob navedenih ugotovitvah menimo, da je potrebno zapisati še nekaj misli o preučevanju življenja romskih žensk, ki je še danes v mnogih pogledih ostalo nespremenjeno. Že sami podatki o nepismenosti teh žensk govore o premajhni zavzetosti družbe za načrtno vzgojo in izobrazbo odraslih romskih žensk. Tudi etnološka preučevanja so bila pomanjkljiva, saj so govorila le o etničnih značilnostih, ne pa tudi o splošnem osnovnem znanju romske ženske in njeni osamljenosti prav zavoljo pomanjkljive izobrazbe. Poudariti moramo, da je predvsem pomebno preučevati odnos, ki ga ima romska ženska do napredka in kulture v slovenskem prostoru. Začetek tovrstnega preučevanja se opira prav na te statistične osnovne podatke, ki lahko nekoliko osvetlijo stanje in nakažejo probleme teh ljudi v današnjem času.

Vprašanje splošne izobrazbe in osnovnega znanja jezika romskih žensk je resnično aktualen problem, ki ga tudi etnolog ne sme prezreti. To je sestavni del etnološke obdelave, ki pomaga orisati vsakdanje življenje Romov na naših tleh.

Na koncu naj napišemo le preproste besede romske matere, ki ne more pomagati otroku pri učenju. Takole pravi: „Kako naj učim otroka pisati in brati doma, ko sama ne znam; kako naj naredi moj otrok domače naloge, če mu ne more nobeden pomagati; ali naj jih piše v šotoru?“ To so iskrene besede nepismene matere, ki sama verjetno ne bo nikoli vedela, o katerih rečeh in vrednotah bi jo seznanila dobra knjiga, če bi znala brati.

S u m m a r y

STATISTICAL DATA ABOUT LITERACY OF GIPSY WOMEN IN SLOVENIA AND EXAMINATIONS OF CHANGES IN THEIR WAY OF LIFE

In the paper the author treats the material gathered by statistical data, and it is supplemented by the material which was collected in various gipsy settlements. The main stress of this investigation is based on the statistical data which comprise certain settlements, bigger and smaller, older and younger, and some temporary dwelling-places of some gipsy families. The author used registration forms which were filled in when census was taken in Slovenia in 1971.

Data, which were gathered about the basic education of gipsy women in Slovenia have shown that almost all grown-up gipsy women are illiterate. These facts are also significant for ethnographic investigations primarily with respect to social alienation of gipsy women today, for which the lack of education is undoubtedly one of its main causes. The relation of illiterate gipsy women to progress and culture in Slovenia is also significant, because we must take this into consideration if we wish to acquire a real image of life of our Gipsies.

Knjižne ocene

Wörterbuch der deutschen Volkskunde, ustanovitelja Oswald A. Erich in Richard Beitzl, tretja izdaja, predelal Richard Beitzl s sodelovanjem Klausa Beitzla, Alfred Kröner Verlag, 1974, Stuttgart, 1005 str.

Medtem ko pri nas že leta gojimo tiho željo in v zadnjem času tudi že bolj aktivno delamo, da bi prišli do svojega etnološkega slovarja, do koristnega priručnika v stroki, moramo poročati o tretji izdaji Slovarja nemške etnologije. Ta nova predelana izdaja je izšla 19 let po drugi izdaji (1955), prva izdaja pa je izšla leta 1936 in močno odseva čas in ideologijo te dobe v Nemčiji. Druga izdaja nam je bila že dolga leta poznana, v tretji pa so v veliki meri vključena tudi nova dognanja in etnološka literatura iz Zvezne republike Nemčije, Švice in Avstrije. Avtorja sta že v uvodu zapisala, da najdemo v slovarju komaj kakšno geslo, ki ni bilo predelano ali dopolnjeno, skrajšano ali razširjeno. Zato, da sta pridobila prostor za nove izpopolnitve, sta mnogo črtala, vse kar po njenem kriteriju ni bilo bistvenega za etnologijo oziroma vse, kar je imelo zanju le „muzejski pomen“.

Nad 200 novih gesel z novimi dognanji in pojmovanji v stroki je prišlo v novo izdajo. Čeprav imamo ob prebiranju besednjaka vtis, da premalo dosledno sledi novim usmeritvam v zahodnonemški etnologiji, najdemo kljub temu številne nove pojme, ki jih prejšnji izdaji še nista imeli. Nova izdaja je razširjena z novimi pojmi predvsem še v poglavju o šegah (društva, šole, bonton, homopatija, Ocktoberfest, Kilianifest) pri pripovedkah in pravljicah najdemo povsem na novo napisane posamezne pojme in tudi mnoga gesla so nova. Razširjena so gesla za ljudski ples in igro (Morisk, Steirescher, vic, kriminalka, časopis). Povečalo se je število pojmov o materialni kulturi, s področja ljudske umetnosti so bili razširjeni številni pojmi ali pa na novo napisani kot na primer: zidni okras, fotografija, inventar, ikonografija.

Tudi k splošnim vprašanjem etnologije kot znanstvene vede in sorodnih ved, so bili dodani novi pojmi in nova gesla. Tako najdemo v novem slovarju že pojme, ki smo jih močno pogrešali že v drugi izdaji, kot na primer: antropologija, parapsihologija, Völkerkunde, folklor, inovacija, delavec, industrija, tehnični svet, civilizacija, domovina, ljudstvo, film, radio, televizija, muzej na prostem itd.

Našega bralca pa preseneti, da v novi izdaji ne najde gesel kot so: sociologija, struktura ali strukturalizem, skratka pojmov, ki so danes močno upoštevani v sodobni nemški „Volkskunde“. Vse to pa je jasno zgovoren dokaz tradicionalne etnološke usmeritve avtorjev. Kljub temu pa je nova izdaja besednjaka lahko tudi koristno pomagalo za spoznavanje etnologije nemško govorečih dežel, s katerimi smo imeli v pretekli zgodovini mnogo skupnega.

Nekatera gesla so opisana obširno, kot na primer: streha, vas, železo, barva, pust, novo leto, rojstvo in še nekatera druga, da so to že prave krajše razprave. K posameznim geslom je na koncu dodana obširna literatura, tudi novejša izpred nekaj let, toda to spet ne povsod. Pri posameznih geslih so tako kot stare formulacije ostale tudi le stare navedbe literature. Na primer: za Kitsch, kjer je navedena kot zadnja literatura H.L. Zankel, Kunst, K. u. Werbewirkung iz leta 1966. Toda tudi po tem času je v Nemčiji izšlo več razprav o kiču, če že drugega ne, bi lahko avtor navedel vsaj Gert Richterjev Kitsch – Lexicon von A bis Z, Bertelsmann Lexicon Verlag, 1970 ali Jusche Zoeller „Ich liebe dem Kitsch, Südwest-Bibliothek ali pa v nemščino preveden Gillo Dorfler „Der Kitsch“, Verlag Ernst Wasmuth. Podobne pripombe pa bi lahko zapisali še ob nekaterih drugih geslih.

Boris Kuhar

Zbornik radova Etnografskog instituta, knj. 7. Ur. Mirko R. Barjaktarović. Beograd 1974. Etnološka proučavanja đerdapskih naselja II. Izdal Etnografski institut Srpske akademije nauka i umetnosti. Str. 127, sl. 21, 1 zemlj..

Zbornik obsega sedem kratkih razprav – izdajatelj se v uvodu opravičuje, da je obseg omejen zato, ker ni bilo potrebnih sredstev za tisk s področja prehrane, noše, družine in zakona, šeg, verovanj, plesov in ljudske medicine prebivalstva đerdapskega območja. Vzrok raziskav so velika dela v Zeleznih vratih, predvsem pa prave geografske spremembe, saj je bilo za preselitev in poplavljenje določenih cela vrsta naselij in vasi.

Raziskovalci so se s svojim delom ukvarjali od 1965 do 1970. Za drugi zvezek so razprave prispevali: B. Vlahović (dve razpravi), J. Arandelović-Lazić, N. Pantelić, S. Zečević, O. Mladenović in M. Dragić. Avtorica Breda Vlahović se v svojem prvem prispevku ukvarja z tradicionalno prehrano đerdapskega prebivalstva in obravnava sodobno stanje. Na obravnavanem območju živi mestno in kmečko prebivalstvo ali, boljše povedano: prebivalstvo, ki se preživlja z živinorejo, poljedelstvom in z dejavnostmi v mestu (industrijski delavci, obrtniki, ribiči in brodarji). Pri nadaljnji obravnavi prehrane pa se avtorica z naštetimi socialnimi skupinami ne ukvarja in ne išče v načinu prehrane med njimi niti skupnih niti razlikovalnih elementov. Prehrano sedanjega časa ilustrira z navedbami glavnih

prehrambenih artiklov in njihovo porabo. Osnovno živilo živinorejskih prebivalcev so mleko in mlečni izdelki, najpogosteje sir, ki ga izdelujejo doma. Pomembna hrana so bile včasih ribe, ki so jih pripravljali na več načinov, sveže, še več pa so jih konservirali, kar počno še danes, vendar v veliko manjšem obsegu. Dopolnilo vsakdanji prehrani pomeni zelenjava z domačega vrta.

Glede na spremembe v ekonomskem in socialnem življenju, ki jih je doživelo prebivalstvo ob Donavi še pred letom 1965, bi morda kazalo povedati kaj več o načinu prehrane, o spremenjenem urniku, o novih jedeh, o navadah ob jedi in podobno, saj so kruh, mleko, sir in meso preveč običajna jedila, da bi jih imeli za značilnost kakega kraja, razen če jih vzamemo kot nespremenjeno značilnost živinorejskega gospodarstva. Toda v razpravi so že v začetku omenjeni tudi mestni prebivalci in prišleki.

V naslednjem prispevku se Jelena Arandelović-Lazić ukvarja z nošo prebivalcev Đerdapa. To je tudi edini prispevek, ki ima pregleden zemljevid raziskovanega ozemlja. V poglavjih so podani deli moške in ženske noše po posameznih etničnih skupinah, v celoti pa je to bolj historičen pregled po literaturi kot prikaz današnjega stanja. avtorica pove, da se je stara noša ohranila vse do današnjih dni, vendar ne omenja priložnosti, ob katerih bi se tako oblačili.

Detajlno, statistično in številčno podkrepljeno stanje ob raziskavah pa nam podaja razprava Nikole Pantelića: Prispevek k proučevanju zakona in družine med prebivalstvom đerdapskih naselij. Ugotovljena dejstva so predstavljena nedvoumno v točno določenem času: še vedno obstoje stare šege ugrabitve nevest (z vednostjo staršev ali brez) veliko je število zakonov brez formalne poroke, številni so mladoletniški zakoni brez formalne poroke in torej precej nezakonskih otrok. Poroke so lahko naknadne. Šega „domazetstva“ je še vedno znana (ženin se priseli na nevestin dom). Skratka — vse te tradicionalne oblike zakonskega in družinskega življenja so preveč trdovratne, da bi se bile umaknile novim oblikam, ki jih prinaša bližina povečanega industrializiranega okolja in zelo konkretno in vedno pogostnejše mešanje delavcev iz elektrarne (domačinov ali prišlekov) z domačimi kmečkimi dekleti. Za ta dekleta so fantje z rednimi prejemi mnogo bolj zaželeni od domačih kmečkih fantov, običajen pojav za današnje čase tudi drugod. Večje spremembe so opazne v upadanju števila družinskih članov, kar pomeni ne samo zmanjšanje števila otrok, marveč tudi ločitev po generacijah, skratka družinskih zadrug na tem področju ni več. Gradnja Đerdapa je med drugim povzročila in pospešila razslojevanje družine.

B. Vlahović je tudi avtorica razprave o šegah prebivalcev v naseljih đerdapskega območja. Zapise je zbirala pet let in nam faktografsko predstavlja posamezne šege življenjskega ciklusa, letne in delovne in na koncu še „slavo“. So res zelo številne in se po avtoričinih ugotovitvah ne razlikujejo bistveno od šeg, ki jih poznajo prebivalci drugih območij severovzhodne Srbije. Pri posameznih šegah se spreminjajo le nekateri detajli, sestavine, zrahljajo se pravila. Pri opravljanju obrednih del „slave“ se zaradi spremenjenih družbenoekonomskih razmer spremeni tudi delitev moških in ženskih opravil — mož je zaradi zaposlitve odsoten, pa prevzame žena njegov del v „slavi“. Po besedah B. Vlahović lahko sklepamo, da so šege na đerdapskem ozemlju kljub raznovrstnim spremembam, ki so jim podvrženi prebivalci, razmeroma dobro nasidrane in večinoma še dobro ohranjene, tako da jih brez posebnih težav prenašajo v nove domove. Sele čez daljši čas bo spet mogoče ugotavljati spremembe.

Slobodan Zečević nas seznanja z ljudskim praznovanjem med prebivalci Đerdapa, njegova študija ima podnaslov: Verovanja v mitološka bitja. V uvodu razloži, da se bo omejil le na registracijo najbolj zanimivih verovanj, ki jih bo skušal istočasno še genetsko razložiti. Tako zvmemo o bitjih, ki so svojo moč dobila že zaživa ali po smrti („talason“, ki je še do nedavna čuval poštno poslopje v Dolnjem Milanovcu, ali kako so si včasih pomagali s koščkom telesa umrlega nezakonskega otroka, da so se ubranili svoje smrti), avtor nam razlaga demone prirode (npr. „vampirje“) bitja, ki vplivajo na človeške usode, in druga mitološka bitja, ki krojijo dejanja in nehanja v zasebnem življenju đerdapskih prebivalcev. Razprava je resda poštena informacija o nenavadnih različnih bitjih, ki jih poznajo (so jih poznali?) tamkajšnji prebivalci, ne pove pa skoraj ničesar, kolikšna je še danes vloga praznovanja.

Po dveletnem raziskovanju (od 1968 do 1970) je Olivera Mladenović v razpravi z naslovom Ljudski plesi đerdapskega prebivalstva zbrala obilno gradivo s področja ljudskih plesov, kakšni so, kje jih plešejo, kdaj in kdo. Kljub temu, da je tudi ta del ljudske kulture zelo globoko vsajen v vsakdanjost đerdapskega prebivalstva, so opazne spremembe, ki jih je avtorica vestno zabeležila, razložila in jim tudi poiskala vzroke. Kot priča dogajanju, ki ga je sama opazovala, je svoje opazovanje prenesla na bralca na tak način, da postane sam priča spremembam, ki se dogajajo v času, v katerem živi. Svoje izsledke je primerjala z rezultati ankete iz leta 1948. Nekdaj so plesali za različne praznike, na svatbah, na pogrebih, za sedmino in podobno. Priložnosti za ples so ostale iste in so pravzaprav še povečale, oziroma so nekateri novi prazniki (npr. 8. marec) prevzeli mesto drugih praznikov s podobno vsebino („babijs dan“). Tehnika plesanja, izbira plesov, skratka koreografija, je nespremenjena in zelo

trdovratna. Nanjo ne vplivajo niti prišleki iz drugih krajev. Na področju Đerdapa je namreč edini ples „kolo“, z inačicama „vlaško kolo“ ali četvorka“. Če kdo poskuša karkoli drugega, se čez čas ples zlepa ali zgrda — domači fantje tuje plesalce, ki mešajo ples, tudi pretepejo — spet spremenijo v kolo. Najbolj opazne so spremembe v večji izbiri glasbe pod vplivom radia in gramofonskih plošč. Najstarejše mesto za plesanje kola je bil prostor pred cerkvijo, ob domačih svatbah pa na dvorišče ali zaprti prostori. V času med dvema vojskama so se za cerkvene in posvetne razne navadili plesati v „kafani“. To je ostalo še zdaj, in bo, kot kaže, ostalo tudi v novih naseljih. Kljub gradnji novih kulturnih domov ali gledališč ali podobnih namenskih zgradb se ljudje najraje zbirajo v „kafanah“.

V prispevku Milodraga Dragiča (Ljudska medicina s poplavnega đerdapskega območja) preberemo, da so zelo podrobna raziskovanja pokazala, da so prebivalci sicer poznali zdravilna zelišča, a jih niso veliko uporabljali. Šele v novejšem času, po drugi svet. vojski, je opaziti večjo razširjenost in uporabo fitoterapije. Neprimerno več pa se ukvarjajo v teh krajih s tako imenovano magično ljudsko medicino, z vraževerjem. Po vsem povedanem lahko z avtorjem sklepamo, da tudi velike ekonomske in socialne spremembe med prebivalstvom niso vplivale, da bi se ljudje odrekli zagovorom in vražam. Prispevku je dodan spisek zdravilnih rastlin, znanih na raziskovanem območju, gotovo dragocen dokument za prihodnje raziskave.

Zbornik je izšel pod enotnim podnaslovom (Etnološka preučevanja đerdapskih naselij), prispevki so bili zato ubrani na isti imenovalec, vsaj namen začetnih raziskovanj je bil enak: dokumentirati dano stanje v določenem časovnem obdobju pred večjo geografsko spremembo. Seveda so že precej časa pred temi etnološkimi raziskavami prebivalci doživljali nenavadne dogodke za njihov vsakdan, saj je đerdapski projekt zahteval dolgotrajne priprave, raziskave pa so se začele tako rekoč v zadnjem trenutku, tik pred poplavljanjem. Novi industrijski objekti so sprožili preusmeritev agrarnega in živinorejskega načina življenja starih prebivalcev, ne da bi to sami želeli, postopoma so se morali prilagajati novim razmeram. Raziskovalna dela, katerih rezultat je zbran v pričujočem zborniku, so glede na vsaj približno enak namen dokaj različna. Obravnavano ozemlje je narodnostno mešano (Srbi, Romuni, Romi), kar pa iz prispevkov ni vedno razvidno in tako lahko domnevamo, da je kulturna slika vseh etničnih skupin tako homogena, ali pa so razlike med srbskim, vlaškim in romskim prebivalstvom tako malenkostne, da jih ni vredno upoštevati.

Tanja Tomažič

Vlasta Domačinović, Škrinje od tesanih dasaka u Jugoslaviji, Vinkovci 1977. Strani 74, slik 14, prilogi 2, tabel 12, karti 2.

Delo je izšlo kot četrti zvezek v seriji „Slavonsko nasleđe“, ki jo izdaja Samoupravna interesna skupnost kulture občine Vinkovci z namenom, da pripomore k valorizaciji slavonske dediščine in poudari prispevek Slavonije k ljudski kulturi.

Avtorica v uvodu pove, da je razprava o tesanih skrinjah nastala kot njeno magistrsko delo na Odseku za etnologijo Filozofske fakultete v Zagrebu v letih 1962–1965. Za pričujočo objavo je delo le neznatno dopolnjeno z novejšo literaturo, objavljeno oš tedaj do danes. Upoštevane so skrinje iz vse Jugoslavije, poudarek pa je na skrinjah z območja Vinkovcev, zakaj prav tamkajšnje skrinje so tako po konstrukciji kot po okraševanju izredne. Za karto Jugoslavije je uporabljena temeljna karta Etnološkega atlasa Jugoslavije.

Skrbno zbrano in obdelano gradivo je v delu predstavljeno po poglavjih, ki nas seznanjajo s konstrukcijo tovrstnih skrinj, z njihovo razširjenostjo, z imeni, funkcijo, proizvodnjo, izvorom pa tudi z okvirnimi podatki o tesanih skrinjah v drugih državah oziroma večjih območjih.

Delo je pregledno; predstavlja pomemben prispevek k strokovni literaturi. Pogrešamo le postavitev skrinje — „enega od najvažnejših predmetov hišnega inventarja“ — v hišo, v bivališče, v vsakdanje okolje ljudi. Z osvetlitvijo skrinje kot delom stanovanske kulture, z njeno valorizacijo v razmerju do drugih predmetov v prostoru bi delo še pridobilo na pomembnosti.

F. Šarf

Kelvin Danaher, Ireland's Vernacular Architecture, Dublin 1975

Knjižica sodi v serijo izdaj, ki prikazujejo življenje in kulturo na Irskem. Namen te serije je seznaniti javnost z etnološkimi in sorodnimi raziskavami in izsledki.

Avtor predstavlja značilnosti domačega stavbarstva in pri tem deli zgradbe v domove, gospodarske in obrtniške stavbe, ob čemer upošteva vse od majhnih koč in zasilnih bivališč do graščin v poznem

srednjem veku. Pravi, da datiranje stavb ni bilo v navadi in da so se pred razvojem transporta stavbe bolje skladale z okolico, ker so ljudje za gradnjo rabili največ tisto gradivo, ki so ga imeli na voljo v okolici: kamen, ilovico, rušo, slamo in travo. V srednjem veku so v stavbarstvu prevladovala močne okvirne konstrukcije z lahkimi polnili. Vse, tudi večje in pomembnejše starejše zgradbe, so bile porušene v vojnah od srede 16. do konca 17. stoletja. Izpred tega obdobja so preostali le močni kamniti zidovi stolpnih hiš visoke pravokotne oblike, last plemstva ali bogatih kmetov. Mnoge hiše, zlasti na jugovzhodu, so bile iz ilovice. Za srednjeveško obdobje je bila značilna tudi obrtniško-trgovska hiša s poslovnimi prostori v pritličju in stanovanjem v nadstropju. V 18. in 19. stol. je prevladovala opeka. Zasilna občasna bivališča so bila narejena iz ruše. Pletene stene so se praviloma pojavljale le znotraj stavb.

Irska ima mnogo skupnega s severozahodno evropsko arhitekturo. Na to kažejo pravokotni tlorisi hiš, pri katerih se prostori nizajo v dolžini zgradbe in zavzemajo vso širino. Prostor z odprtim ognjiščem je najpomembnejši. Stavbe imajo močne stene, strme strehe, oprte na stene, so enoetažne, okna in vrata so v stranskih in ne v končnih stenah. Vse te značilnosti najdemo tako pri velikih, bogatih kot pri manjših, revnejših hišah. Lokalne in časovne značilnosti se kažejo v manj pomembnih detajlih. Tradicija, okolje in vplivi od vzhoda, jugo- in severovzhoda so poglaviti dejavniki, ki so vplivali na izvor in razvoj kulturnih sestavin tamkajšnjega ljudskega stavbarstva. Na severu in zahodu, kjer je svet bolj gorat in manj rodovit, se je ohranilo več starih stavb kot na jugovzhodu, kjer so bili zlasti očitni vplivi iz južne Britanije in zahodne Francije.

Tekst dopolnjujejo številne (neoštevilčene) fotografije z daljšimi komentarji.

Delo se odlikuje po strnjnosti, jasnosti in preglednosti; bralec lahko dobi dokaj dobro predstavo o irskem ljudskem stavbarstvu.

F. Šarf

Gáborján Alice, Magyar népviseletek, Néprajzi értesítő a néprajzi múzeum évkönyve, LVIII, Budapest 1976

Študija o madžarski kmečki noši je krajši povzetek avtorjeve doktorske disertacije iz leta 1967. V študiji podaja avtor nadrobnejši pregled ženske in moške noše in posameznih delov oblačil. Razprava temelji na opisih noš 19. in 20. stoletja, na izročilu starejše generacije in še ohranjenih nošah zadnjega časa.

V pričujočem delu obravnava avtor moško in žensko nošo tako, da najprej po obširnejšem uvodu spregovori o estetiki madžarske ljudske noše in o procesu opuščanja noše, nato pa nadrobneje opisuje moško in žensko nošo treh večjih oblačilnih območij.

V poglavju o estetiki madžarske ljudske noše ugotavlja, da noša ne pomeni samo obleko ampak tudi način estetskega in psihološkega izražanja, torej sredstvo za takšno izražanje. Težavno vsakodnevno in omejeno duhovno življenje je dajalo kmetom le malo možnosti za izražanje svojih estetskih občutij. Ena takšnih manjših možnosti pa je bila njihova obleka, njihova noša.

Tudi madžarski kmetje, kot ugotavlja avtor, so se v raznih obdobjih zgledovali po noši višjih stanov. Pri oblačilnem posnemanju pa so jih v prejšnjih stoletjih omejevale razne odredbe in predpisi, ki so določali v kakšna oblačila (predvsem material, barvo, kraj) se sploh smejo oblačiti kmetje. Kljub temu pa tudi v madžarsko kmečko nošo postopoma vključujejo elemente oblačenja višjih stanov, čeprav z določenim zamudništvom. Vsekakor pa prevzete kose oblačil kmetje po svoje spreminjajo, tj. prilagajajo svojemu okusu in možnostim.

Avtor ugotavlja več vzrokov zakaj so kmetje začeli opuščati svojo nošo in se začeli oblačiti tako kot meščani in tržani.

Po avtorjevih ugotovitvah so moški preje opustili starejši način oblačenja kot ženske, razen tistih z Veliko – madžarske nižine. V želji, da bi si izboljšali svoj življenjski položaj so se zaposlili v rudnikih in po mestih in so tedaj tudi preje prevzeli mestni način oblačenja. V časih je povzročala opuščanje noše tudi revščina. Tako so revna dekleta in fantje v času žetve hodili žet v tujino. Del zaslužka so potrošili tudi za nakup tovarniškega blaga iz katerega so si dajali krojiti sodobna oblačila.

Po drugi strani je vplivala na prevzem sodobnejše noše tudi njena praktičnost, npr. veliko število spodnjih kril ni bilo niti praktično niti udobno. Tako so bile prav šibkeje in bolehnije, med prvimi ženskami, ki so opustile težko starejšo nošo in začele nositi lažja, po mestni šegi krojena oblačila. Razmeroma zgodaj so začeli oblačiti kmečki starši svoje otroke v mestno nošo.

Zanimiva je avtorjeva ugotovitev, da vlada v razvoju opuščanja noše določeno zaporedje. Tako so kmetje najprej opustili po tradicionalni šegi krojeno obutev, nakar so sledili zgornji oblačilni kosi, nato spodnja oblačila, kot so krila in moške hlače in čisto na koncu še pričeska in pokrivala.

Tako niso redki primeri, ko so se mlajše ženske, ki so se že oblačile v mestno nošo, še vedno česale in pokrivalo po starejši šegi in si včasih, potem ko so se poročile, vsaj deloma začele oblačiti tudi v tradicionalno nošo.

Vdiranje konfekcije v kmečko nošo, pa po avtorjevem mnenju izključuje kakršnokoli možnost oblačilnega ustvarjanja in soustvarjanja.

Solidne opise moških in ženskih noš ilustrira 112 risb in fotografij moške in ženske starejše in mlajše kmečke madžarske noše.

Marija Makarovič

Zorica Rajković, Tradicijski oblici nevjenčanog braka kod Hrvata i Srba u svjetlu pojma „Pokusni brak“, Institut za narodnu umjetnost – Zagreb 1975, str. 115

Avtorica v uvodu takole pojasnjuje nastanek dela, s katerim je dosegla magistrski naslov: pri terenskih raziskavah šeg je postala pozorna na nekatere posebnosti pri sklepanju zakonov. Glede na precejšnje število zakonskih parov, ki so živeli ali še živijo v nelegitimni zakonski skupnosti in se šele po nekaj mesecih ali celo letih odločijo za legitimno zakonsko zvezo, je avtorico zanimalo, kaj je vzrok za to, in jo obenem spomnilo na pojav, ki je v etnološki literaturi imenovan „poskusni zakon“. Ker pri prebivalstvu že v začetku pri sondažnih raziskavah ni nikjer naletela na kakršnakoli pojasnila ali odgovore, ki bi dolgo obdobje nelegitimne zakonske skupnosti spravljali v zvezo s poskusnim zakonom, se je odločila, da se bo študija teme lotila najprej pri dosedanji domači in tuji literaturi o pojavu poskusnega zakona pri Hrvatih in Srbih.

Literaturo je Z. Rajković obravnavala z vso mogočo kritičnostjo, kar kaže že površno prelistavanje in pregled vsebine: osemindvajset strani je odmerjenih dosedanji literaturi o vprašanju poskusnega zakona, njene lastne terenske raziskave obsegajo dvaindvajset strani, z rezultati pa nas seznanjajo na sedmih straneh.

Prve podatke o poskusnem zakonu je avtorica črpala iz dela A. Mitrovića iz leta 1906, zadnja pa so recentnega datuma. (Izčrpejše navaja, z obširnimi citati, dela petih avtorjev, ki so etnologi, pravniki ali sociologi: A. Mitrovića, M. Matičeve, N. Pantelića, V.S. Erlichove in M. Martinovića.) S primeri nam razlaga, kako in zakaj so posamezni avtorji pripisovali prebivalcem različnih območij institucijo poskusnega zakona: zaradi različnih političnih ali moralnih tendenc, zaradi nerazumevanja, površnosti ali nepoznanja kriterijev za določanje poskusnega zakona, pa tudi zato, ker so preprosto prevzemali nedokazane trditve prejšnjih avtorjev.

V svoje terenske raziskave je avtorica vključila le območja, ki jih je že našla omenjena v literaturi, in je tako v nekajletnem obdobju intervjuvala prebivalce v osemindvajsetih naseljih (točno število intervjujev ne navaja) v Dalmatinski Zagori, Liki, Kordunu, Bosni in vzhodni Srbiji.

V poglavju o analizi pojava Z. Rajković podaja definicijo institucije poskusnega zakona: poskusni zakon je tisti zakon, katerega glavne značilnosti so posebna funkcija, začasnost in nelegitimitnost. Posebna funkcija naj bi vključevala spoznavanje rodne in delovne sposobnosti neveste in skladnost partnerjev med seboj in z družino. Seveda pa je glavni pogoj poskusnega zakona, da se ga kandidati zavedajo, da torej zavestno vstopajo v poskusno obdobje.

Z analizo primerov iz literature in svojih lastnih spoznanj pa avtorici postane jasno, da ta poglobilni pogoj ni nikjer navzoč. Vzroki za to, da se partnerja ne poročita, so predvsem druge narave in jih navaja v glavnem po literaturi: še pred prvo vojsko vojaška obveznost, prej in sedaj mladostnost partnerjev in pomanjkanje denarja (za plačilo duhovščine in svatbo). Tudi vzrok, ki bi bil morda najbolj običajen za dokazilo o instituciji poskusnega zakona, čakanje do rojstva prvega otroka, odpade, ker se velikokrat poroče, ko so otroci že odrasli. Avtorji, ki so zagovarjali obstoj institucije poskusnega zakona, so bili mnenja, da je eden od kazalnikov tožba za denarno odškodnino, ki se je poslužuje ženska, če jo moški po večletnem nelegitimnem zakonskem razmerju požene čez prag. Z. Rajković je mnenja, da je to nasprotno še en dokaz, da poskusni zakon ne obstaja, saj bi sicer z običajnim pravom sankcionirali tudi te vrste pojave, ne pa da se morajo ženske posluževati pomoči civilnega prava. Okolica pojmuje dekle za omoženo in fanta za oženjenega takoj, ko nevesta prestopi prag, njun odnos pa ne glede na neizvršene formalnosti v cerkvi ali na občini za pravi zakonski odnos. Teh tradicionalnih nelegitimnih zakonskih zvez se v novejšem času vsekakor bolj zavedajo moški, ki si pri eventualni menjavi partnerk obetajo manj težav v zvezi z ločitvijo.

Avtorici torej niti lastne raziskave niti zelo natančen pregled starejših primerov iz literature niso prinesli zanesljivih dokazov, da bi v obdobju od približno 1900 do danes (kolikor so lahko zaobjeli s spominom najstarejši intervjuvanci) kot vzrok za nelegitimne zakone lahko kdorkoli navedel institucijo poskusnega zakona. O tem se zdi bralcu nemara malce začudujoča njena metoda intervjuja, ko

nam na strani 81 pove, da „niti stalno insistiranje na motivih poskusnega zakona ni pripravilo respondente na to, da bi ga (poskusni zakon, op. T.T.) navedli kot vzrok za izostanek civilne poroke“. V začetku knjige je namreč že napisala, da je bila raziskovana tema tako občutljiva, da ni bila primerna niti za anketno obdelavo. Zato je gotovo, da se tudi z „insistiranjem“ taki podatki niso dali dobiti. Morda pa gre le za nerodno formulacijo.

Na ozemlju, kjer je potekalo raziskovanje, živi narodnostno in versko mešano prebivalstvo. Nemara se bo kateri od bralcev vprašal, zakaj se Z. Rajković ni zdelo potrebno obravnavati verske in narodnostne pripadnosti, ki imajo pri socialnih pojavih te vrste nedvomno velik pomen.

Po celotnem delu lahko sklepamo, da avtorico Z. Rajković niso zanimali vzroki za nastanek ali časovno varianto določenega pojava, to je številnost nelegitimnih zakonskih zvez in pogostna menjava partnerjev. Vseskozi je iskala le potrditev svoje teze, da so trditve o obstoju poskusnega zakona kot tradicionalne ali recentne institucije na raziskovanem območju nedokazane in pretirane. V svojih dokazih in razlagah je prepričljiva, v kritikah natančna, ob koncu pa pušča prosto pot vsem tistim raziskovalcem, ki bi hoteli vzroke za nelegitimne zakonske zveze razložiti drugače.

Tanja Tomažič

Walter Puchner, Brauchtumerscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zur Volkskunde. Wien, Österr. Museum für Volkskunde 1977. 437 str., 28 slik, 1 zložen zemljevid (=Veröffentlichungen des Österr. Museums für Volkskunde 18).

Ves civilizirani svet ceni kulturne dosežke grške antike, kaj pa je bilo na južnem delu Balkanskega polotoka pred njo in kaj je danes, zanima le redko koga v zahodni Evropi. V spoznanju, da je turška zasedba Balkana pomaknila na njem srednji vek do 19. in celo v 20. stoletje, je avtor posvetil izčrpne raziskave ljudskemu življenju današnje Grčije. V tej enklavi starožitnosti in starosvetnosti je odkril neizčrpno bogastvo izročila, ki ga hranijo zahodnjaku zavoljo jezika težko dostopni zapisi in poročila v Raziskovalnem središču za grško narodopisje pri Akademiji znanosti v Atenah (okoli 2500 gesel) in v Narodopisnem seminarju atenske univerze (okoli 2000 rokopisov). Vrhu tega je spoznal vrsto odličnih, na zahodu komaj ali malo znanih narodopisnih avtorjev nekdanje in sedanje Grčije, katerih dognanja razbira in nas z njimi seznanja.

Avtor pa ni raziskal ljudskega življenja stare in današnje Grčije zavoljo njega samega. Podnaslov dela (Theaterwissenschaftlich-volkskundliche Querschnitte zur südbalkan-mediterranen Volkskultur) pove, da je raziskovalni predmet avtorja pojav gledališča, točneje: njegov nastanek iz davnih obredij. Drugače povedano: približati se hoče pojavu gledališča z narodopisne strani, združiti metodologijo gledališke vede in narodopisja.

Avtor izhaja pri tem iz spoznanja, da so letne šege grškega — in nedvomno vsakega — ljudstva v visoki meri teatrogene. Pri tem sledi vodilni hipotezi, po kateri se gledališče razvije iz obhoda — po naše — kolednikov, iz „ciklične procesije“. Obhod, koledovanje, se obogati z dejanjem (akcijo) in maskiranjem, z oblikovanjem vlog. Vsebinsko obhodov določa (v Grčiji) praznični koledar pravoslavne heartologije, prerasle s poganskimi obredji. Svoj vrh imajo v zimski dobi (dodekahémeron — dvanajsteronočje) in spomladi (karneval). Ta široki okvir omogoča avtorju, da z veliko akribijo in uporabo obširne literature obdela vrsto pojavov, ki jih srečuje, ko razvija svojo „vodilno hipotezo“. Med njimi so maske in značilni nastopajoči tipi, arhetipični (improvizirani) prizori, razne značilne „kalande“ (teofanijska, Lazarjeva idr.) ter snovi (med njimi pojav Kalojóerosa, kalikántsarov, anastenárjij idr.). Izsledke svojega obširnega dela je strnil avtor v tri točke: ritual in gledališče sta si v svoji genetični enovitosti komplementarna, potem: ritualni pojavi sodijo smiselno tudi v raziskovalno območje gledališke vede, in naposled: gledališke manifestacije kaže obravnavati tudi v območju narodopisja.

Niko Kuret

UDK 631.116.3(497.12 Podsreda) „1862/1978“

Članek

Etnologija, družboslovne vede, agrarno gospodarstvo, stavbarstvo
Šarf F.

61000 Ljubljana, Yu, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20
Doslej neraziskano področje
Slovenski etnograf 1977 (1979), XXX, p. 1
slov. (angl.)

Razvoj Lapove domačije – rojstne hiše Titove matere v Podsredi

Na podlagi dokumentov in ustnega izročila je prikazan razvoj Lapove domačije, rojstne hiše Titove matere v Podsredi (Slovenija) v času od leta 1862 do 1978.

Avtorski izvleček

SE – UDK 39(497.12):929 Urbas

Članek

Etnologija – zgodovina

Stanonik M.

61000 Ljubljana, YU, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Novi trg št. 3.
Doslej neraziskano področje
Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 27
slov. (angl.)

Viljem Urbas

Od Urbasovega petdesetletnega strokovnega publiciranja, je znanih skupaj 21 bibliografskih enot (jezikoslovna metodika, folkloristika, primerjalna književnost, etnologija, geografija, kulturna zgodovina). Najpomembnejši so njegovi etnološki prispevki, ki dokazujejo, da se je realistična smer slovenske etnološke misli začela že 25 let pred Murkom.

Avtorski izvleček

SE – UDK 930.25(436):39(=863)

Članek

Etnologija, dokumentacija

Kuret N.

61001 Ljubljana, YU, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Novi trg 3.
Doslej neraziskano področje
Slovenski etnograf 1977 (1979), XXX, p. 37
slov. (angl.)

Slovensko narodopisno gradivo v zamejskih zbirkah

Pisec je raziskal tri arhivske zbirke v Avstriji, ki vsebujejo slovensko narodopisno gradivo, t.im. Göthovo serijo v Steiermarkisches Landesarchiv v Gradcu, t.im. Pogatschniggovo zbirko v Landesmuseum für Kärnten v Celovcu in t.im. Ferkov arhiv v Steir. Volkskundemuseum v Gradcu, poroča o vsebini in predstavlja vse tri avtorje zbirk.

Avtorski izvleček

UDC 631.116.3(497.12) „1862/1978“

Article

Ethnology, social sciences, agrarian economics, building

Šarf F.

61000 Ljubljana, YU, The Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20.

Uninvested field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 1

Slovene (English)

THE DEVELOPMENT OF LAP'S HOME – THE BIRTHPLACE OF TITO'S MOTHER AT PODSREDA

On the basis of documents and oral tradition the development of Lap's home has been presented in this article. Lap's home was the birthplace of Tito's mother in the village of Podsreda (Slovenia). The article deals with the period between 1862–1978.

Author's Abstract

SE – UDC 39(497.12):929 Urbas

Article

Ethnology, history

Stanonik M.

61001 Ljubljana, YU, The Institute for Slovene Ethnography at the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 27

Slovene (English)

VILJEM URBAS

Twenty-one bibliographic units are known from the fifty-years period of Urbas' contributions to professional publications. These include: linguistics methodology, folklore studies, comparative literature, ethnology, geography, cultural history. His ethnological contributions are most important and they prove that the realistic orientation in Slovene ethnological thinking had begun twenty-five years before Murko.

Author's Abstract

SE – UDC 930.25(436):39(=863)

Article

Ethnology, documentation

Kuret N.

61001 Ljubljana, YU, The Institute for Slovene Ethnography at the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 37

Slovene (English)

THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC SOURCES IN COLLECTIONS ABROAD

The author has investigated three collections of archives in Austria which include Slovene ethnographic sources. These are, the so-called Göth's series at the Steiermärkisches Landesarchiv in Graz, the so-called Pogatschnigg's collection at the Landesmuseum für Karnten in Klagenfurt and the so-called Ferk's archives in the Steiermärkisches Volkskundemuseum in Graz. The author reports about the contents of these sources and he presents all three authors of these collections.

Author's Abstract

SE – UDK 528.4(497.12 Dobje) „1840/1850“

Članek

Etnologija, topografija 19. stol.

Kuret N.

61001 Ljubljana, YU, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Novi trg 3.

Doslej neraziskano področje.

Slovenski etnograf 1977 (1979), XXX, p. 56

Slov. (angl.)

Dobje pri Planini ok. 1840–50

Avtor podaja topografijo kraja Dobje na Slovenskem Štajerskem na podlagi arhivalij iz 1843 in 1846 (Göthova serija, Gradec).

Avtorski izvleček

SE – UDK 634.0.37(497.12)

Članek

Etnologija, gozdno gospodarstvo

Baš A.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Doslej neraziskano področje

Slovenski etnograf 1977 (1979), XXX, p. 61

slov. (angl.)

Plavljenje lesa po Savinji

Plavljenje se razločuje od splavarjenja po tem, da splav pri njegovi vožnji usmerjajo ljudje na njem, medtem ko sodelujejo pri plavljenju v ta namen plavci, ki s kupnega pomagajo plaviti deblovino. V spisu je razloženo, zakaj se je plavljenje po Savinji ohranilo do let po drugi svetovni vojski, in n drobneje so obnovljeni potek vsega plavljenja in pa hrana, noša in zdravstvene razmere delavcev.

Avtorski izvleček

SE – UDK 666.92(497.12 Podpeč)

Članek

Etnologija, družboslovne vede, gospodarstvo, obrt

Bras L.

61000 Ljubljana, Yu, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Doslej neraziskano področje

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 75

slov. (angl.)

Apnenice v Podpečih pod Krimom

Obilne zaloge triadnega apnenca so pogojevale nastanek in razvoj apnarske obrti. V pozidalni ekspanziji v Ljubljani po potresu v letu 1895 so se potrebe po apnu znatno povečale. Zato so se tedaj pojavile prve zidane in velike apnenice v Podpečih pod Krimom, ki so povečini uspešno delovale do zadnjih let.

Avtorski izvleček

SE – UDC 528.4(497.12 Dobje) „1840/1850“ Article
Ethnology, topography in the 19th century
Kuret N.

61001 Ljubljana, YU, The Institute for Slovene Ethnography at the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979), XXX, p. 56

Slovene (English)

DOBJE NEAR PLANINA AROUND 1840–1850

The author presents the topography of the village Dobje in The Slovene Styria. The article is based on archive sources from 1843 and 1846 (Göth's series in Graz, Austria).

Author's Abstract

SE – UDC 634.0.37(497.12) Article
Ethnology, wood economics

Baš A.

61000 Ljubljana, YU, The Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 61

Slovene (English)

FLOATING OF WOOD ALONG THE SAVINJA RIVER

Floating of wood is distinguished from rafting of wood in this respect that the raft is directed on its way by people who are present on the raft, whereas by floating people direct it from the embankments of the river. The author describes why floating of trec trunks was preserved until the period after the Second World War, and he also gives a detailed account of all the floating, as well as an account of the food, clothes and health conditions of floaters.

Author's Abstract

SE – UDC 666.92(497.12 Podpeč) Article
Ethnology, social sciences, economics, trade

Bras L.

61000 Ljubljana, YU, The Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 75

Slovene (English)

LIME–KILNS AT PODPEČ POD KRIMOM

Abundant reserves of the triadic lime conditioned the establishment and development of the lime trade. In the period of building expansion after the earthquake in Ljubljana in 1895 the needs for lime were greatly increased. Therefore the first built and large lime-kilns were established at Podpeč pod Krimom; the lime-kilns have been largely successful until the recent years.

Author's Abstract

SE – UDK 551.442(234.323.63):333.325

Članek

Etnologija, gospodarstvo, stavbarstvo

Cevc Tone

61000 Ljubljana, YU, Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, Novi trg 3.

Doslej neraziskano področje

Slovenski entograf 1977 (1979) XXX, p. 93

slov (angl.)

Vpliv naravnih pogojev tal in družbenozgodovinskih razmer na življenje pastirjev na naravnih zavetiščih na planinah v Kamniških Alpah

Sestavek osvetljuje v slovenski etnološki literaturi doslej nepoznana in še povsem neraziskana naravna zavetišča (zijaške, vrtače in podvese) na opuščeni planinah v Kamniških ali Savinjskih Alpah ter ugotavlja nekatere vzroke za obljudenost takšnih naravnih zavetišč.

Avtorski izvleček

UDK 392.3(497.12 Gradec pri Pivki) „18/19“

Članek

Etnologija, družboslovne vede, ruralna etnologija, družina

Makarovič M.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Doslej neraziskano področje

Slovenski entograf 1977 (1979) XXX, p. 123

slov (angl.)

Življenje družin v Gradcu pri Pivki na Krasu

(Oris medsebojnih odnosov)

Na podlagi arhivov, ustnega izročila in metode neposrednega opazovanja so prikazani medsebojni odnosi v družinah in njihovi odnosi z drugimi družinami v vasi Gradec pri Pivki na Krasu v 19. in 20. stoletju.

Avtorski izvleček

SE – UDK 397.4(497.12)–055.2:37.014.22

Članek

Etnologija, družboslovne vede

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, YU, Slovenski etnografski muzej, Prešernova 20

Slovenski entograf 1977 (1979) XXX, p. 149

slov. (angl.)

Statistični popisi o pismenosti romskih žensk v Sloveniji in preučevanje sprememb v njihovem življenju

Prispevek obdeluje gradivo, ki ga vsebujejo statistični viri, dopolnjuje pa ga gradivo, zbrano v romskih naseljih. Avtorica pokaže na osnovi statistike nepismenost romskih žensk, opozarja na pomembnost teh podatkov pri etnološkem preučevanju, in na odnos, ki ga imajo te ženske do napredka in kulture v slovenskem prostoru.

Avtorski izvleček

Ethnology, economics, building

Cevc T.

61000 Ljubljana, YU, The Institute for Slovene Ethnography at the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 3.

Uninvestigated field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 93

Slovene (English)

THE INFLUENCE OF THE NATURAL CONDITIONS OF THE SOIL AND SOCIAL-HISTORICAL CONDITIONS UPON LIFE OF SHEPHERDS IN NATURAL SHELTERS ON THE ALPINE MEADOWS IN THE KAMNIK ALPS

Natural shelters (caves, sing hole and rock shelter) that can be found on the Alpine meadows in the Kamnik or Savinja Alps have not been investigated yet and described in Slovene ethnological literature. The author discusses some of the reasons why such natural shelters were inhabited.

Author's Abstract

UDC 392.3(497.12 Gradec pri Pivki) „18/19“

Article

Ethnology, social sciences, rural ethnology, family

Makarovič M.

61000 Ljubljana, YU, The Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20.

Uninvested field so far.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 123

Slovene (English)

FAMILY LIVE AT GRADEC NEAR PIVKA IN THE KARST

(An outline of mutual relations)

On the basis of archives, oral tradition and direct observations the author presents mutual relations in families and their relation to other families at the village Gradec near Pivka in the Karst in the 19th and 20th centuries.

Author's Abstract

SE – UDC 397.4(497.12)–055.2:37.014.22

Article

Ethnology, social sciences

Štrukelj P.

61000 Ljubljana, YU, The Slovene Ethnographic Museum, Prešernova 20.

Slovenski etnograf 1977 (1979) XXX, p. 149

Slovene (English)

STATISTICAL RECORDS ABOUT LITERACY OF GIPSY WOMEN IN SLOVENIA AND INVESTIGATION OF CHANGES IN THEIR LIVES

The article treats the records presented by statistical data and it is supplemented by the material gathered in settlements of Gipsy. On the basis of statistics the author shows the level of illiteracy of Gipsy women in Slovenia and he calls the reader's attention to the significance of these data in connection with ethnological researches and to the relation these women have with regard to progress and culture in Slovenia.

Author's Abstract

Slovenski etnograf

izhaja letno v eni knjigi — paralt une fois par an

Uredništvo in zamenjave — Rédaction et échange:

Slovenski etnografski muzej
61001 Ljubljana, Prešernova 20
poštni predal 73, tel. 22475

Uprava — Administration:

Slovenski etnografski muzej
61000 Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slovenski etnograf XXX, 1977

Izdal in založil Slovenski etnografski muzej
Za izdajatelja in založbo dr. Boris Kuhar
Oprema: Marjan Loboda, dipl. ing. arh.
Tisk: Tiskarna Mestni muzej Idrija
Naklada: 1000 izvodov

Slovenski etnografski muzej ima na zalogi publikacije:

Etnolog XII letnik 1939 do XVII letnik 1944

Slovenski etnograf VIII letnik, 1955 do XXIX letnik 1976

Razen tega so na zalogi vodniki po razstavah Slovenskega etnografskega muzeja:

Ljudsko slikarstvo

Vraževerje na Slovenskem

Gozdni in lesni delavci na Južnem Pohorju

Kmečki nakit

Slikarstvo na panjskih končnicah

Včeraj in danes v Škocijanskih hribih

Ralo in plug

Slovensko ljudsko kiparstvo

Klekljane čipke

Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju

Štajerski lectarji in svečarji

Kič

Pletarstvo na Slovenskem

Cvetlice v ljudski umetnosti

Slovenska kmečka noša od konca 19. stoletja do danes

Titov rojstni kraj

Obredni kruhki, amuleti in ikone iz Srbije

Ljudski promet v Srbiji

Lesne obrti na Slovenskem

Alma Karlin

Črnka umetnost

Vietnam

Mehiške maske

Predkolumbijska umetnost Peruja.

